

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

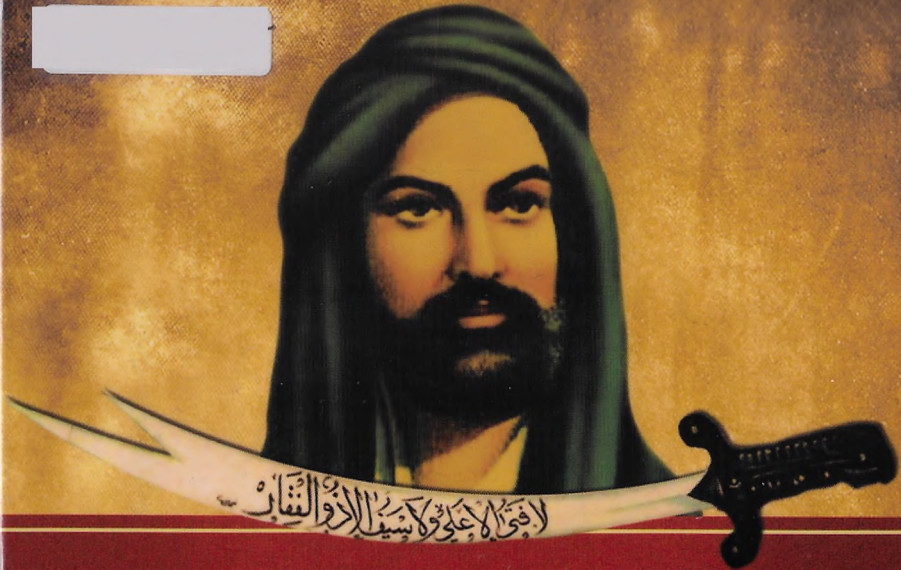
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞİADAN KIZILBAŞLIĞA TÜRKLERDE ALEVİLİK

YASİN İPEK

ENDER ATALAY - MURAT SERDAR - HARUN IŞIK

2. BASKI

ŞİA'DAN KIZILBAŞLIĞA
TÜRKLERDE

ALEVİLİK

Yasin İpek
Ender Atalay - Murat Serdar
Harun Işık

Ekim:10

© Bu kitabın tüm hakları
Bizim Kitaplar San. ve Tic. Ltd. Şti'ne aittir.

® “Ekim” bir “Bizim Kitaplar San. ve Tic. Ltd. Şti” markasıdır.

ISBN: 978-605-85757-1-4

Yayınevi Sertifika No: 14933

Genel Yayın Yönetmeni
D. Ali Gültekin

Editör
Mustafa Sürmeli

Sayfa Düzeni
Özlem Özkan

Kapak Tasarımı
Hüseyin Özkan

Baskı Cilt
Sonsuz Matbaa Kağ. Müc. Hizm. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 291 Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 674 85 28 - 501 04 95 Fax: 0212 674 85 29
sonsuzmatbaa@gmail.com
Sertifika No: 28487

ekim

Ankara Cad. Konak Han No:43/5
Eminönü-Fatih / İstanbul
Tel: +90 212 528 35 51 Fax: +90 212 528 35 52
www.ekimkitap.com
bizimkitaplar@bizimkitaplar.com.tr

ŞİA'DAN KIZILBAŞLIĞA TÜRKLERDE

ALEVİLİK

ekim

İSTANBUL - 2014

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	13

I. BÖLÜM:

TARİHÇE Yasin İPEK	17

ŞİA/ ŞİİLİK	19

SAFEVİ DÖNEMİNE KADAR ŞİA	23

TÜRKLER VE İSLAMİYET	29

Türklerin İslamiyet'le Karşılaşması	29

Babai İsyanları	40

Hacı Bektaş Veli- Baba İlyas İlişkisi	43

Anadolu Selçuklu Devleti Sonrası Şia	44

SAFEVİLER VE ŞİİLİKTEN ALEVİLİĞE GEÇİŞ	49

SAFEVİ SÜLALESİ VE SAFEVİ TARİKATININ KURULUŞU	

SAFEVİ SOYU HAKKINDA	51

Safevilerin Kürt Oldukları İddiası	53

Safevilerin Farisi Oldukları İddiası	54

Safevilerin Seyyid Oldukları İddiası	55

Safevilerin Türklükleri	57

SAFEVİYYE/ ERDEBİL TARİKATININ	

KURULUŞ VE GELİŞMESİ	61

Safiyuddin İshak Erdebili (Şeyhliği: 1301- 1334)	61

Sadraddin Musa (Şeyhliği: 1334- 1392)	63

Hoca Ali (Şeyhliği: 1392- 1429)	64

Şeyh İbrahim (Şeyhliği: 1429- 1447)	65

Cüneyd Safevi (Şeyhliği: 1447- 1460)	66

Şeyh Haydar (Şeyhliği: 1460- 1488)	70

Sultan Ali (Şeyhliği: 1488- 1494).....	73
İSMAİL SAFEVİ/ ŞAH İSMAİL	77
Safevi Devletinin Kuruluşu Öncesi Hazırlıklar.....	79
Safevi Devletinin Kuruluşu	83
OSMANLI- SAFEVİ İLİŞKİSİ SAFEVİ PROPAGANDASI	
ETKİSİYLE OSMANLI DEVLETİNDE ÇIKAN İSYANLAR	91
Şeyh Bedreddin İsyanı.....	92
Börklüce Mustafa İsyanı.....	94
Torlak Kemal İsyanı	95
ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDE OSMANLIYLA İLİŞKİLER	99
Şah İsmail-II. Beyazıd Münasebetleri	99
Şahkulu İsyanı	101
Nur Ali Halife İsyanı	104
Şah İsmail- I. Selim Münasebetleri	106
Çaldıran Savaşı.....	108
Çaldıran Mağlubiyeti Sonrası Şah İsmail'in Faaliyetleri	111
Celali İsyanları.....	114
Canberdi Gazali İsyanı	115
Şah İsmail- Kanuni Sultan Süleyman Münasebetleri	116
Şah İsmail'in Ölümü.....	116
Şah İsmail'in Kişiliği.....	117
Şah İsmail'in Edebi Yönü.....	119
ŞAH İSMAİL SONRASINDA SAFEVİ DEVLETİ	123
SAFEVİLER SONRASINDA İRAN'DA ŞİA	131
OSMANLI DEVLETİNDE ŞİİLİK VE ALEVİLİK	135
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU	
ÖNCESİNDE VE SONRASI ALEVİLİK	141
Alevi- Bektâşi Federasyonu.....	144
Alevi Vakıfları Federasyonu	145
Alevi Dernekleri Federasyonu.....	146
Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu.....	146

ALİ- ALEVİ- KIZILBAŞ ve BEKTAŞİ KAVRAMLARI

ÜZERİNE YORUMLAR	149
“Hz. Ali” ile İlgili Yapılan Yorumlar	149
“Alevi” ve “Alevilik” Kavramları ile Üzerine Yapılan Yorumlar ..	151
Şia ve Alevilik Arasında Mukayese.....	161
“Kızılbaş” ve “Kızılbaşlık” Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar	163
Tarihsel Süreçte Kızılbaşlık.....	164
Şeyh Haydar’a Nispetle Kızılbaşlık	164
Safevilere Nispetle Kızılbaşlık	165
Türkmenlere Nispetle Kızılbaşlık.....	167
Kızılbaşlığın Tarihsel Gelişimi	169
Kızılbaş Kavramına Yüklenen Olumsuz Anlamlar	170
Safevilerin Kızılbaşları Etkisizleştirilmesi	172
Bektaşilik	173
Alevi- Bektaşî İlişkisi	175

II. BÖLÜM:

İNANÇ Murat SERDAR	179
ALEVİ- BEKTAŞİ İNANÇ ESASLARI	181
İMAN	189
İman Amel İlişkisi	191
İman Açısından İnsanların İsimlendirilmesi	192
ALEVİLİKTE ALLAH İNANCI	195
ALEVİLİKTE VAHDET-İ VÜCUT ANLAYIŞI	199
ALEVİLİKTE NÜBÜVVET İNANCI	201
Buyrukta Önceki Peygamberlerle İlgili İnanışlar	202
Aleviliğe Göre Hz. Muhammed’in Peygamberliği	205
Hz. Muhammed’in Mucizeleri ve Miraç	207
Hz. Muhammed’in Hadisleri ve Sünneti	208
Hz. Muhammed’in Ashabı.....	210
ALEVİLİKTE KUTSAL KİTAPLARA İMAN	213
Alevilikte Kur’an İnanç	214

ALEVİLİKTE MELEK VE ŞEYTAN İNANCI	219
Şeytan	221
ALEVİLİKTE KAZA VE KADER İNANCI	223
ALEVİLİKTE AHİRET İNANCI	225
ALEVİLİKTE DEVRİYE (TENASÜH-RUH GÖÇÜ) İNANCI	229
ALEVİLİKTE ALİ İNANCI	233
Aleviliğe Göre Ali Tanrı mıdır?.....	237
ALEVİLİKTE İMAMET İNANCI	241
Pir.....	242
ALEVİLİKTE EHL-İ BEYT İNANCI	245
Tevelli ve Teberri	247
Ondört Masum.....	248
On Yedi Kemerbest	251
Üçler- Beşler- Yediler- Kırklar	252
HULUL VE DON DEĞİŞTİRME	255
TEVBE VE ŞEFAAT	257
4 KAPI- 40 MAKAM	259
Kapı Şariat	260
Kapı Tarikat	260
Kapı marifet	261
Kapı Hakikat	261

III. BÖLÜM:

İBADET Harun İŞİK	265
ALEVİLİKTE İBADET	267
ALEVİLİKTE İBADET ESASLARI	269
CEM TÖRENİ- AYİNİ CEM	271
Cem Çeşitleri	275
İkrar Cemi.....	275
Musahiplik Cemi	278
Görgü Cemi	285
Miraç	285

Kırklar Meclisi.....	290
Hızır Hüseyin'in Susuzluğu.....	291
Sorgu Cemi.....	294
KURBAN	297
Abdal Musa Kurbanı	299
Nevruz Kurbanı	300
Kızıldeli Kurbanı	303
Musahip Kurbanı	303
Aşure (Muharrem) Kurbanı	303
Koldan Kopan Kurbanı	304
Dâr'dan İndirme – Cenaze Kurbanları	304
Hidrellez Kurbanı	307
Adak-Şükür Kurbanı	308
Kurban Bayramında Kesilen Kurban	309
ORUÇ	311
Matem-Muharrem Orucu.....	311
Hızır Orucu	314

IV. BÖLÜM:

OCAKLAR Ender ATALAY	315
ALEVİ-BEKTAŞİ ÖRGÜTLENMESİ DEDELER VE OCAKLAR	317
KAMLARIN EVRİMİ:	
ALEVİ –BEKTAŞİLİKTE DEDE-BABA-SEYİT-PIR-VELİ	323
Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Seyit-Pir-Dede	
Soy ve Yetki Bakımından Dede.....	326
Hacı Bektaş Veli'den Sonra Postnişin Olarak Pir Makamını	
Temsil Eden Çelebi Efendiler.....	327
Babagân Kolu Hacı Bektaş Dergâhı Postnişinliğinde	
Bulunan Dedebabalar	330
Dedenin Görevleri	332
Ocak ve Ateş.....	333
OCAKLAR	339

Abdal Musa Sultan Dergâhı-Ocağı.....	339
Ağuiçen- Ağuçan- Ağuçen Ocağı.....	339
Arzuman Ocağı.....	340
Seyyid Battal Gazi Ocağı	340
Bostankulu Hasan Halife Ocağı	340
Pir Cemal Abdal Ocağı.....	340
Cibali Sultan Ocağı.....	341
Seyyit Derviş Cemal Ocağı	341
Hacı Emirli Ocağı.....	341
Seyyit Garip Musa Sultan Ocağı	341
Gözükızıl Ocağı.....	342
Seyyit Hacı Ali Tûrabî Ocağı	342
Hacı Muradı Veli Ocağı.....	343
Hacım Sultan Ocağı.....	343
Hıdır Abdal Ocağı.....	343
Hubyar Sultan Ocağı	343
Hüseyin Abdal Ocağı.....	344
Musa Kazım Ocağı.....	344
İmam Zeynel Abidin (Mineyik) Ocağı.....	344
Keçeci Baba- Seyyid Şah Mahmut Veli Sultan Ocağı.....	344
Kızıl Deli Sultan Ocağı.....	345
Koca Leşker Ocağı	345
Köse Süleyman Ocağı	345
Kul Himmet Dede Ocağı	346
Kureyşan Ocağı	346
Seyyit Mehmet Abdal Dede Ocağı	346
Molla Yakup Ocağı.....	347
İmam Rızalılar- Musa Hardı Ocağı	347
Pir Sultan Abdal- Koca Haydar Ocağı.....	347
Piri Baba Ocağı.....	347
Saburoğulları Ocağı.....	348
Sarı Saltuk Ocağı.....	348

Sarıbal Ocağı	348
Seyyit Seyfullah– Seyyit Sabun Ocağı	349
Seyyid Kalender Veli Oca.....	349
Şah Sinemilli Sultan Ocağı.....	349
Şeyh İbrahim Veli Ocağı.....	350
Şeyh Hasan– Sultan Onar Ocağı	350
Üryan Hızır- Sultan Hıdır Ocağı.....	350
Yalıncağ Sultan Ocağı	351
Yanyatır Ocağı	351
Sultan Samut Ocağı	352
Mazlum Abdal Ocağı.....	352
Veli Baba Ocağı- Anşabacılılar.....	352
Seyyit Veli Baba Sultan Ocağı.....	353
Şehamet Sultan Ocağı.....	353

EKLER 355

Ek 1 İcazetname Örneği	355
Hacı Bektaş Dergâhından Alınmış Günümüze Ait Bir İcazetname Örneği-Personel Bilgi Formu	360
Ek 2 Şecere Örneği.....	360

V. BÖLÜM:

EDEBİYAT Ender ATALAY 363

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI 365

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATININ TEMEL KONULARI 369

Alevi Bektaşî Edebiyatında Hz. Ali Aşkî	369
Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin Özdeşleştirilmesi	370
Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi	370
Kerbela Acısı	371
Yezit ve Soyunun Lanetlenmesi	372
Hacı Bektaş ve Diğer Alevi-Bektaşî	372
Ulularının Övülmesi	372

Toplumsal Yaşama Dair Ahlaki Öğütler	373
Tasavvuf Temaları.....	374
ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ VE	
BIÇIMLARI	375
Alevi-Bektaşî Edebiyatında Şiir Örnekleri.....	378
Devriye	381
Şathiye	383
Alevi-Bektaşî Edebiyatında Düzyazı Örnekleri	384
Velâyetnâme'den	384
ALEVİ- BEKTAŞİLİKTE YEDİ ULU OZAN	389
Seyyid Nesimî (14-15.yy).....	389
Şah İsmail Hatâyî (16.yy).....	391
Fuzulî (16.yy)	394
Mersiye-i İmam Hüseyin	394
Yeminî (15-16.yy).....	397
Viranî (16-17.yy)	398
Pir Sultan Abdal (16.yy)	401
Kul Himmet (16.yy)	404
ALEVİ- BEKTAŞİ KÜLTÜR HAZİNESİ	407
YAZMA ESERLER	407
Alevi-Bektaşî Yazma Eserler Külliyatı.....	408
SONUÇ	419
KAYNAKÇA	425

GİRİŞ

Kapsamı itibarıyla geniş ve bir o kadar da karmaşık bir hal alan “Alevilik” ile ilgili günümüze kadar yazılmış birçok esere rastlamaktayız. Fakat yazılı bir kültürden ziyade sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bu oluşum için neredeyse her kitapta ayrı bir Alevilikten bahsedilmektedir. Bu farklılaşmanın sonucu olarak gerek Alevi gerekse Sünni inanışa mensup insanların kafasında çok farklı “Alevi ve Alevilik” algıları oluşmuştur. O halde yapılması gereken Aleviliğin şu ya da bu inanışa bağlı kalmadan, tarih sahnesine çıkışından günümüze kadarki evrelerini incelemek ve aktarmaktır.

Hız. Ali’nin hilafeti meselesinden dolayı Müslüman Araplar arasında başlayan gruplaşma, Hakem Olayı sonrasında yaşananlarla iyice netleşmiş ve Aleviliğin temeli olarak görülen Şii gruplar bu dönemde tarih sahnesine çıkmışlardır. Arap coğrafyasında çok fazla taraftar bulamayan Şia, Emevilerin uyguladığı baskı ve zulümlere tepki gösteren Arap olmayan Müslümanlar arsında hızla yayılmıştır. Bu kabullenişte Şia’nın Emevi düşmanlığını ve Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkarması çok etkili olmuştur. İşte bu dönemde İslam’la tanışan Türkler de Emevilere olan tepkilerinden dolayı Şia’ya yaklaşmışlardır.

X. yüzyıla gelindiğinde Türk boylarının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olan İslamiyet, bu toplumların hayat tarzlarını da yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştı. Özellikle Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türk boyları burada hem yeni vatanlarına hem de yeni inanışlarına uyum sağlamaya çalışıyorlardı. Bu uyum sürecinde özellikle Horasan’dan gelen bazı tarikat dervişlerinin öğretileri ve söylemleri oldukça etkili olmuştur.

Özellikle Şah İsmail ile birlikte Safevilerin Anadolu'daki yarı göçebe Türkmen gruplar üzerindeki etkisi hissedilir şekilde artmıştı. Bunda yerleşik hayata tam olarak geçememenin verdiği rahatsızlığa, içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik bir takım sıkıntıların da eklenmesiyle iyice bunalan Anadolu'daki Türkmen topluluklara gönderilen Safevi halifelerinin etkisi büyüktür.

Horasan erenlerinin öğretileri ve Safevi halifelerinin propagandaları neticesinde medreselerde verilen kitabi İslam anlayışını anlamakta ve uygulamakta sıkıntı çeken Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler, eski inançlarıyla İslam'ı kaynaştırarak, yaygın Sünni İslam'a alternatif olarak Safevi Şia'sının da izlerini taşıyan yeni bir İslam anlayışı ortaya çıkardılar. Anadolu'da hızla yayılan bu yeni anlayış, taşıdığı Safevi izlerinden dolayı Osmanlı idaresini rahatsız etmiş ve bunlara karşı bazı tedbirler alınmıştır. Osmanlı idaresi tarafından Kızılbaş diye adlandırılan bu zümrenin Safevilerle olan ilişkisini kesmek ve ülkedeki yayılmasını önlemek için bunların kâfir olduğuna, malları ve canlarının helal olduğuna dair birçok fetva yayınlanmıştır. Uygulanan bu politika günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu sebepten dolayı Aleviler, halen Kızılbaş adını kullanmaktan rahatsızlık ve tedirginlik duymaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu safhasında ve sonrasında omuz omuza mücadele veren Sünni ve Alevi topluluklar arasında geçmişte siyasi ve politik sebeplerden ötürü atılan ayrılık tohumları maalesef hala meyvelerini vermeye devam etmektedir. Bazen bilgisizlikten bazense toplumu karıştırmak isteyen çevrelerin kasıtlı söylem ve fiillerinden dolayı istenmeyen olaylar yaşanabilmektedir. Halbuki temelde aynı inanç esaslarını kabul edip, aynı kutsala inanan, aynı kökten gelen bu insanların pratikteki farklılıklarının olması hayatın doğal bir sonucudur.

Bizlerin bu çalışmayı yapmaktaki temel amacı gerek Alevi gerekse Sünni çevrelerin konuyu daha açık ve net bir şekilde anlayabilmesine yardımcı olmaktır. Konuyla ilgili birçok kaynak olmasına rağmen yaşanan bilgi kirliliğinin önüne geçmek için bu

kitapta elimizden geldiğince yorum yapmamaya gayret edeceğiz. Konuyla ilgili tüm verileri sunduktan sonra kararı okuyucuya bırakmanın en doğrusu olduğu düşüncesindeyiz.

Bu kitabın hazırlanmasında emeklerini esirgemeyen Ender ATALAY'a, Murat SERDAR'a, Harun IŞIK'a, katkılarından dolayı Mehmet DALKILIÇ'a, yoğun çalışma tempomuza rağmen bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik eden D. Ali GÜLTEKİN'e ve bugüne kadarki çalışmalarında maddi- manevi desteğini esirgemeyen eşim Fadime ile oğlum Güner İPEK'e teşekkür ederim.

Yasin İPEK

I. BÖLÜM:

TARİHÇE

Yasin İPEK

ŞİA/ ŞİİLİK

Arapça “Müşâyaa” kökünden gelen bir söz olan “Şia”, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, birine uymak, birinden yana olmak, birinin tarafını tutmak, ayrılmak, bölük, fırka vb. anlamlarına gelmektedir.¹ İslam tarihinde ise “Şia”, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’yi halifelik için en uygun kişi olarak gören, onu “meşru halife” kabul edip, ondan sonra gelecek halifelerin de (On iki İmam) onun soyundan olması gerektiğine inanıp, bu imamlarında masum olduklarını iddia eden topluluğa ya da o topluluğun oluşturduğu mezhebe verilen addır.²

Şiiliği diğer İslam mezheplerinden ayıran en belirgin özellik, temelde Hz. Ali’nin nass (ayet/ sünnet/ açık delil) ve tayinle³ imam olduğu

- 1 Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.21; Hasan Onat; “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.79.
- 2 R. Strothmann; “Şia”, İslam Ansiklopedisi, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979, s.502; Hasan Onat; “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.81.
- 3 Peygamberin, Hz. Ali’yi kendisine vekil ve halife olarak tayin ettiğine dair Şiiler tarafından ileri sürülen en önemli deliller “*Gadiri Hum Olayı*”, “*Kırtas Olayı*” ve “*Sakaleyn Hadisi*”dir. Bunlar hakkında kısaca bilgi verecek olursak: **Gadiri Hum Olayı:** Veda Haccı dönüşünde Hz. Muhammed, beraberindeki sahabelerle birlikte Mekke ile Medine arasında Cuhfe yakınlarında bulunan Gadir Hum mevkiinde mola verdiler. Orada bir müddet istirahat edip öğle namazını kıldıktan sonra sahabelerine “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Al-

fikri etrafında şekillenen “imamet” meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir. Zaten Şiiliğin kendi içerisinde farklı kolla-

lah seni insanlardan korur. Allah, küfre batmış topluluğa kılavuzluk etmez.” (Maide, 67) ayetini okuduktan sonra; “Ali bin Ebu Talib benim kardeşim, Vasim, Halifem ve benden sonra İmamdır. Ey insanlar! Allah onu size Veli ve İmam olarak tayin etti. Ona itaat etmeyi herkese farz kıldı. Ona muhalefet eden melun olacak, saygı gösteren ise merhamete erecektir. Dinleyiniz ve itaat ediniz. Allah Mevla'nız, Ali ise İmamınızdır. İmamet ondan sonra onun soyundan kıyamete kadar devam edecektir” diyerek sözlerini tamamlamıştır. Gadir-i Hum olayı, üzerinde hala çok münakaşa edilen bir konudur. Hum hadisini inkâr etmek ne kadar zor ise, bu hadis ile Ali bin Ebu Talib'in Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edildiğini söylemek de o kadar zor görünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed bin Hanbel; Müsned, C.IV, s. 368; Cemal Sofuoğlu; “Gadir-i Hum Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXVI, Ankara 1983, s. 461.

Kırtas Olayı ve Sakaleyn Hadisi: Hz. Muhammed, vefatından beş gün önce hastalığının iyice ağırlaştığı bir dönemde “Bana kâğıt kalem getiriniz. Size benden sonra hiçbir zaman yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım (vasiyette bulunayım)” diye seslendi. O sırada aralarında Ömer bin Hattap'ında bulunduğu sahabeler peygamberin bu sözünü işitip harekete geçice Ömer bin Hattap'ın: “Resullullah'ın hastalığı ağırlaştı. Yanımızda Allahın kitabı var. O bize yeter” diyerek kalem ve kırtas (kâğıt) getirilmesine karşı çıktı. Bu itiraza sebep olarak Hz. Peygamberin ölümünden 2 ay 10 gün kadar önce Zilhicce'nin 18. günü (Gadir-i Hum günü) sahabeyle yaptığı konuşmada: “Ey İnsanlar! İyi bilin ki, bende ancak sizin gibi bir insanım. Çok geçmeden, Yüce Rabbimin elçisi (Azrail) bana gelecektir. Bende onun davetime icabet edeceğim. Mutlaka ben size iki kıymetli ve hürmeti ağır şey (es- Sakaleyn) bırakıyorum. Bu ikisinden birincisi Yüce Allah'ın kitabıdır ki onun içinde hidayet ve nur vardır. Allah'ın kitabına sımsıkı sarılınız. İkincisi de Ehlibeytimdir. Ehlibeytime muamele hususunda size Allah'ı hatırlatıyorum.” demiştir. Şiilerde bu hadisten yola çıkarak; Hz. Muhammed'in bu hadisinin Ehlibeyt'in masum olduğuna ve Ehlibeyt'in Kuran-ı Kerim'den ayrılmazlığına; Hz. Peygamberin ashabına ikisini birden vasiyet ederek Kuran'ın Allah keliması olarak hatadan müstağni yani masum olduğunu, bundan dolayı onun ayrılmaz parçası olan Ehlibeyt'in de masum olduğuna delalet ettiğini iddia etmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şibli Numani; Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I-II, ter. Talib Yaşar Alp, Çağ Yayınları, İstanbul 1980; Muhammed bin Tirmizi; Sünen, Kitap Menakıb 32; Cemal Sofuoğlu; “Gadir-i Hum Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXVI, Ankara 1983, s. 469.

ra ayrılmasının ve diğer mezheplerle olan ihtilaflarının temelinde de imamet meselesinden kaynaklanan tartışmalar vardır. ⁴

Şia, On birinci İmam Hasan Askeri'nin vefatından sonra yerine geçecek olan kimseyle alakalı olarak farklı düşünceler üretmiş ve sonuçta yaklaşık on beş fırkaya bölünmüştür. Bunlar arasında bazen derin görüş ayrılıklarına rastlanmakta ve bazılarının İslam çizgisinden tamamen uzaklaştıkları görülmektedir. Bu gruplaşmalara dair birkaç örnek verecek olursak:

A-) Hz Ali'nin sağlığında ortaya çıkan gruplar: Şiatu Ali (Halifeliğin Hz Ali'nin hakkı olduğunu söyleyip, ona yardım eden ve bağlananlar), Mufaddıla (Hz Ali'yi sahabeden daha üstün tutanlar), Sabbe ve Taberraiye (Sahabeye kin tutanlar ve onlardan uzak durup, Sünniliğe karşı olanlar), Galiyye ve Müellihe (Hz Ali'ye sevgide aşırıya gidip onu tanrılaştıranlar)

B-) Hz. Ali'nin ölümünden sonra ortaya çıkan gruplar: Keysaniye, Zeydiye, Galiye ve İmamiye gibi kollara ayrılmışlardır. Bunların tamamında halifeliğin Hz. Ali'ye ait olduğu ve ondan öncekilerin bu görevi hile ile aldıklarından dolayı ancak Hz. Ali ve onun soyundan gelen On iki İmam'ın⁵ halife olabileceği fikri hâkimdir.⁶

4 Hasan Onat; "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997, s.82.

5 On iki İmamların isimleri ve sıralanışı şu şekildedir:

- 1- Hz. Ali,
- 2- Hz. Hasan
- 3- Hz. Hüseyin
- 4- Ali Zeynelabidin
- 5- Muhammed Bakır
- 6- Cafer Sadık
- 7- Musa Kazım
- 8- Ali Rıza
- 9- Muhammed Taki
- 10- Ali Naki
- 11- Hasan Askeri
- 12- Muhammed Mehdi

6 Ethem Ruhi Fırlı; "İmamiyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.142-143.

Bunlardan konumuz itibariyle bizi ilgilendirecek olan “İmamiye” ya da “İsnaaşeriyye”nin ortaya çıkışını da kısaca belirtecek olursak: On birinci İmam Hasan Askeri'nin 1 Ocak 874 tarihinde vefat etmesinin ardından yerine geçecek olan oğlu Muhammed, Samerra'da (Bağdat'ın kuzeyinde bir şehir) evlerinin mahzenine girerek kaybolmuştur. Bu gizlenişin bir gün sona ereceğine ve zamanı geldiğinde tüm insanları kurtuluşa erdirmek için Muhammed Mehdi'nin “On ikinci İmam” olarak ortaya çıkacağına inananların oluşturduğu gruba “İmamiye” ya da “İsnaaşeriyye” adı verilmektedir.⁷

On ikinci İmam Muhammed Mehdi'nin kaybolmasıyla başlayan döneme “Gayb Dönemi” denmektedir. Gayb dönemi de; On ikinci İmam'ın “Bab, Sefir, Vekil veya Naib” adı verilen dört kişi aracılığıyla Şii cemaatle irtibat kurduğu “Küçük Gayb (Gaybeti Suğra)” ile On ikinci İmam'ın insanlarla irtibatını sağlayan dördüncü Vekil'in 15 Mayıs 941 yılında vefat etmesiyle başlayıp günümüze kadar süren ve hala devam etmekte olan “Büyük Gayb (Gaybeti Kübra)” şeklinde iki döneme ayrılmaktadır.⁸

7 Ethem Ruhi Fırlalı; “İmamiye”, İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.142-143.

8 Abdülbaki Gölpınarlı; On iki İmam, Der Yayınevi, İstanbul 1989, s.208-213; Ethem Ruhi Fırlalı; “İsnaaşeriyye”, İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-144.

SAFEVİ DÖNEMİNE KADAR ŞİA

Şiilik denince akla ilk gelen bölge ya da coğrafya hiç şüphesiz İran'dır. Gerçektende Şiiliğin ortaya çıkışından günümüze kadar İran coğrafyası olarak nitelediğimiz bölge ve Şia neredeyse özdeşleşmiştir. Böyle olunca da akla, "İslam coğrafyasında bunca yer varken Şia neden ilk olarak İran'da yayılmıştır?" sorusu gelmektedir. Bunun belki de en basit cevabı; Emevilerin Arap ırkçılığı ve İran düşmanlığı neticesinde ortaya çıkan farklılaşma ve gruplaşma olabilir. Alevilik için milat olarak kabul ettiğimiz Safevi dönemine kadarki Şia'nın tarihsel gelişimini ana hatlarıyla inceleyecek olursak:

Sasaniler (224-652) döneminde İran'ın resmi dini Zerdüştlüktü. Fakat Sasani krallarının kendilerine ilahi vasıflar yükleyerek halktan tam bir teslimiyet beklmeleri ve din adamlarının imtiyazlı bir sınıf haline gelerek halkı sömürmeleri neticesinde İran halkı başka inançlara yönelmiştir. Böyle olunca da İran'da Hristiyanlık, Mani ve Mazdek dinleri yayılmaya başlamıştır.⁹ Bu dönemde Zerdüştlük kırsal bölgelerde varlığını devam ettirmişse de özellikle Müslüman Arapların İran şehirlerine yaptıkları akınlar neticesinde buralarda yaşayan halk İslamiyet'le tanışmaya başlamıştır. Kazvin, Merv gibi şehirlere askeri garnizonlar kurarak buralara yerleşen Müslüman Araplar daha sonra Hamedan, İsfahan, Fars, Kum, Kaşan, Rey, Basra, Kufe, Horasan ve Sistan

9 Nasır Niray; İslamiyet'ten Önce Oluşan Sosyal Yapıların Şiilik Adı Altında İslamiyet'e Yansıması", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, Sayı 1, Muğla, 2000, s. 139.
Ücretsiz PDF Keşif Arama: <https://irantey.org>

gibi şehirlerde de iskân etmişlerdir. Tüm bunlara ilaveten Irak'ta tutunamayan Harici ve Şiiler de bu şehirlere gelince Arapça ve İslamiyet, İran'da hızlı bir şekilde yayılmış ve yaklaşık iki yüz yıllık bir süreç neticesinde İslamiyet İran'da tamamen kabullenilmiştir.¹⁰

Hz. Ali'nin hilafeti meselesiyle başlayıp, Kerbela Olayı ve sonrasında yaşananlar neticesinde Şiilerin, Emevi (661-750) iktidarına olan kızgınlık ve tepkileri iyice artmıştı. Hatta İslam tarihindeki ilk Şii isyanı olarak adlandırabileceğimiz "*Tevvabun hareketi*"¹¹de bu dönemde gerçekleşmişti. Emevi idaresinin izlediği politikalardan rahatsız olanlar sadece Şiiler değildi. Emevilerin, "Mevali" olarak adlandırdığı Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf olarak kabul etmeleri İslamla yeni tanışan İran

10 Osman Gazi Özgüdenli; "İran", İslam Ansiklopedisi, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.396.

11 **Tevvabun Hareketi:** Hz. Hüseyin'in Kerbela'da vahşice şehit edilmesinin ardından ortaya çıkan "*Tevvabun hareketi*", ilk olarak 680 yılında Kufe'de Süleyman Bin Surad liderliğinde başlamıştır. Bu hareketi başlatanlar ve harekete katılanlar, Hz. Hüseyin'i önce Kufe'ye davet edip sonra da onu yalnız bıraktıkları için pişmanlık duyan, çoğunluğunu Yemenli bedevilerin oluşturduğu gruptur. Bu grup, Allah Teala'nın İsrailoğullarına hitaben ".....Hadi, yaratıcınıza tövbe edin; tövbe etmeyenleri öldürün. Böyle yapmanız yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. O, sizin tövbelerinizi kabul eder. Hiç kuşkusuz O, evet O, tövbeleri çok kabul edendir, rahmeti sonsuz olandır." (Bakara Suresi/54) ayetini kendilerince yorumlayarak; işledikleri büyük hatanın günah ve utancını ancak Hz. Hüseyin'i şehit edenleri veya bu işe karışanları öldürmekle telafi edebileceklerine inanıyorlardı. Bu sebeple, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için halkı gizlice teşkilatlandırıyor ve aynı zamanda çarpmak için gerekli olan silah ve malzemeyi temin etmeye çalışıyorlardı. Gizli bir şekilde sürdürülen bu faaliyetler, Yezid b. Muaviye'nin öldüğü 14 Rebiülevvel 64 (10 Kasım 683) tarihine kadar devam etmiştir. Nihayet, 4 Ocak 685 Çarşamba günü İbn Ziyad'ın ordusuyla çarpışan Tevvabun hareketi mensupları, üç gün süren mücadele sonunda büyük bir hezimetle uğramış, Süleyman b. Surad başta olmak üzere Tevvabun hareketinin önde gelenlerinden birçoğu savaş alanında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı; "İlk Şii Olaylar- I. Tevvabün Hareketi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, s.335-351.

halkında büyük rahatsızlığa sebep olmuş, bu durumda Emevilere karşı pekde iyi hisler beslemeyen Şiilerle İran halkının yakınlaşmalarını sağlamıştır.

Abbasiiler (750-1258), Emeviler döneminde yapılan yanlış telafi edip, İran halkını kendi yanlarına çekmek istediler. Bu amaçla özellikle Abbasi Halifesi Memun, İran'daki Hz. Ali taraftarlarını yanına çekmek için On iki İmam'dan sekizincisi olan İmam Rıza'yı (765-818) hilafetinin varisi ilan etti. Bu açıklama sonrasında Şiilik artık İran'ın geneline yayılarak, bir mezhebe dönüşmeye başladı.¹²

Hz. Ali taraftarları tarafından kurulan ilk devlet, bazı kaynaklarda Abbasilere bağlı özerk bir devlet olarak 864 yılında Yemen bölgesinde kurulan **Zeydiler**¹³ olarak kabul edilmekteyse de, tam teşekküllü olarak kurulan ilk Şii devleti **Fatımilerdir (909-1171)**. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Fatımiler döneminde Şii inancı devletten büyük destek görmüş, Fatımilerin devlet kurması ile birlikte Şiilik resmi bir devlet inancı haline gelmiştir. Fakat şu noktayı önemle vurgulamalıyız ki, Fatimilerde “İsna Aşeriyeye Şiiliğinden” den ziyade “İsmailiye Şiiliği”¹⁴ ön planda yer almaktadır.¹⁵ Fatimilere göre Hz. Ali, Hz.

12 Vecih Kevserani; Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Ter. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s.147-148.

13 Dördüncü imam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'e tabi olan ve imametin Hz. Fatma'nın çocuklarına ait olduğunu benimseyen Şia'nın bir fırkasıdır. Daha sonra Zeyd'in oğlu Yahya da bu düşünceye tabi olmuştur. Zeydiyye, Şia'nın en mu'tedil ve Ehli Sünnete en yakın koludur. Bkz. <http://www.diyenet.gov.tr/>

14 **İsmailiyye**: Şia'nın, Altıncı İmam Cafer Sadık'ın 765'te ölümünün ardından İmamete büyük oğlu İsmail'in yerine küçük oğlu Musa Kazım'ın getirilmesinin haksızlık olduğu düşüncesiyle, İsmail Bin Cafer'i Yedinci İmam kabul edenlerin oluşturdukları müfrit ve Bâtîni bir koludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Farhad Daftary; The Ismailis- Their History and Doctrines, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s.551-553.

15 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.178-179; Faruk Sümer; “Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri”, Türk Dünyası Araştırmala-

Peygamberden sonra hilafet işine en ehil kimsedir. Bu nedenle Hz. Ali soyunu iktidar yapmak için her türlü mücadeleyi meşru görmüşler ve kendilerini de Hz. Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin zevcesi Hz. Fatma soyuna bağlamaya çalışmışlardır. Fakat bunla ilgili kendilerinin de kesin bir dayanağı yoktur. Hatta bu konuyla alakalı olarak Halife Muizzüddin'e: "Muhammed'e yakınlığın hakkında delilin nedir?" diye sorulduğunda: "Delilim budur" diyerek kılıcını gösterdiği rivayet edilmektedir.¹⁶

Şiiliğin serbest biçimde yaşanıp, yayılma ortamı bulması ise **Büveyhiler (932-1062)** döneminde gerçekleşmiştir. Güney İran ve Irak coğrafyasına hükmeden Deylem asıllı Büveyhilerin Şii inanca sahip oldukları bilinmektedir. Abbasi halifesi el-Müstekfi'nin Ahmed bin Büveyh'i "Emirü'l-Umera" sıfatıyla huzuruna kabul etmesi Büveyhilere iktidarın yolunu açmıştır. Ahmed ve oğulları kısa zaman içerisinde önemli yerlerin idaresini ele geçirip, Şiraz şehrini kendilerine başkent yaptılar. Ahmed bin Büveyh, gücünü ve iktidarını sağlamlaştırmak için kendi adının Cuma hutbelerinde halife ile birlikte zikredilmesini ve kendi adına para bastırılmasını talep etti. Abbasi hükümdarı el-Müstekfi bu teklifi kabul etmeyince, Ahmed bin Büveyh onun gözlerini kör ettirip, tahttan uzaklaştırdı ve yerine el-Muti'nin halife olmasını sağladı. El-Muti'nin Abbasi halifesi sıfatıyla tah-ta oturmasının ardından Şii karakterli bir devlet olan Büveyhiler, kendi inanç ve görüşlerini açıkça ortaya koymaya başladılar. Bu durum 1055 yılında Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusunun Bağdat'a girerek Büveyh iktidarı sona erdirmesine kadar devam etmiştir.¹⁷ Büveyhiler başlangıçta "Gadir-i Hum" gününün

rı Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.9.

16 Hamdi Savaş; Emeviler- Abbasiler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993, s.122- 123.

17 R. Strothmann; "Şia", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1999, ss.507-508; Mehmed Kocaerani; Osmanlı ve

bayram olarak kutlanmasını ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği gün olan 10 Muharrem'i ulusal yas günü olarak kabul edip bu günde Hz. Hüseyin için matem tutulmasını halk için zorunlu tutmuşlardır. Fakat daha sonraki dönemlerde bağımsızlıklarını tehlikeye sokacağı endişesiyle aşırı Şii gruplardan desteklerini çekmiş ve onlardan uzak durmuşlardır.¹⁸

Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Ter. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992, s.147-148.

18 Erdoğan Mercil; "Büveyhiler", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.499.

TÜRKLER VE İSLAMİYET

Türklerin İslamiyet'le Karşılaşması

Türklerin İslamiyet ile ilk karşılaşmaları Orta Asya'da yaşadıkları VIII. yüzyılın başlarında olmuş ve bu karşılaşmalar Türklerin hafızasında maalesef pek de iyi izler bırakmamıştır. Bunun sebebi de Emevilerin yayılmacı politikası gereğince Arap ordularının Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere saldırması neticesinde Türklerin karşılık vermesi ve Emevilerin Türklere yaptıkları büyük katliamlardır.¹⁹

Emeviler bu dönemden sonrada Türklere karşı uyguladıkları sistemli asimile faaliyetlerine ve zulümlere bu bölgelere atadıkları valilerin (özellikle de Kuteybe b. Müslim)²⁰ aracılığıyla devam etmişlerdir.²¹

Dört Halife ve Emeviler döneminde Türklerin İslamiyet'le karşılaşmaları pek dostane olmadığından ve özellikle Emevilerin uyguladıkları Arap Milliyetçiliğinden dolayı o dönemlerde Müslüman olan bir Türk boyundan söz edemeyiz.²²

19 Faruk Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.121.

20 Kuteybe bin Müslim'in 710 yılında Türkistan'da yaklaşık on bin kadar Türkmen'in başını kestirdiği iddia edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Belkıs Temren; Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.23.

21 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.73-74.

22 Erdoğan Mercil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.14. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Moğol istilasından kaçan Türkler bu defa da Emevilerin zulmü ile karşılaşmıştı. Emeviler aşırı Arap milliyetçiliği yapıp, Arap olmayan Müslümanları “mevali (köle)” olarak kabul ederek onları daima kendilerinden aşağı görmüşlerdir. Emevilerin sahip olduğu bu anlayış tarzı ve yaptıkları zulümlerden dolayı Türklerin de dâhil olduğu Arap olmayan Müslümanlar, Emevilerin düşmanı olarak gördükleri Ali'ye ve Ali'nin evlatlarına bağlanmışlardır.²³

Türk boylarının İslamiyet'le asıl tanışması 751 yılında Araplarla (Abbassiler) ile Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı neticesinde olmuş ve bu savaştan sonra Türklerin İslamlaşma sürecinin temelleri atılmıştır. Şunu da önemle vurgulamalıyız ki; Türklerin İslamlaşma sürecinin tamamlanmasında tek etken savaşlar değildir. Orta Asya steplerinin en uç noktalarına kadar İslam'ı götüren önemli bir etken de mutasavvıf dervişlerdir. Bu dervişler gittikleri bölgenin inancını, gelenek ve göreneklerini, getirdikleri İslami anlayışla birlikte sunarak kısa zamanda büyük kitleleri etkilemeyi başarmışlardır. Bu dervişlerin faaliyetleri sonucu Taşkent Türkleri, Karluklar ve Uygurlar arasında Şii özlerle karışmış bir İslami anlayış yerleşirken, Maturidi'nin itikadi açıdan etkilediği Türk boyları ise Sünnî İslam'a meyletmişlerdir.²⁴

Abbassiler iktidara gelirken Emevi aleyhtarı söylemler ve Ehl-i Beyt sevgisi merkezli propagandalarla mevali içinde en büyük desteği Türklerden görmüşlerdir. Kendisi de bir mevali olan Ebu

23 Abdülbaki Gölpınarlı; Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1997, s.47.

24 Emel Esin; İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Yayınları, İstanbul 1978, s.149-150; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşılık, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 29; Yusuf Ziya Yörükân; Anadolu'da Aleviler ve Tah-tacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24; Cenal Sofuoğlu; Avni İlhan; Alevilik-Bektaşılık Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.83;

Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, C. 1,3. Baskı, İstanbul 1981, s.78. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Müslim Horasani'nin Emevilere karşı gerçekleştirdiği ihtilal neticesinde başlayan Abbasi iktidarı, Türkler içinde yükselişin başladığı dönemdir.²⁵ Abbasiler, Talas Savaşında Türklerden gördükleri yardımları unutmamışlar ve askeri sahada önemli makamları Türkler arasında taksim ederek, onlara "Samerra" gibi askeri şehirler kurmuşlardır (836). Bu yaklaşım tarzı Türklerin kafasında Emeviler döneminde yer eden Arap ve İslam düşmanlığının izlerini silmiş, daha sonrada boylar halinde İslamiyet'i kabul etmelerine vesile olmuştur.²⁶

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından özellikle birtakım Şii unsurlar, Türklerin yeni mensubu oldukları bu dini anlamalarında ve yorumlamalarında etkili olmuştur. Bunun en büyük sebebi; Emevi iktidarının Arap olmayan Müslüman zümrelere uyguladığı baskı ve Türklerin eski inançlarından olan Şamanizm'e olan benzerliktir.²⁷ Bu benzerlik daha sonrada Anadolu'da Alevilik denen İslami yorumun temelini oluşturmuştur. Dervişler gittikleri bölgelerde oranın inancını almışlar ve kendi görüşleri ile harmanlamışlardır. Bu dervişlerin genelinde görülen ortak özellik "Hz. Ali'nin hilafetteki haklılığı ve imametinin O'nun soyuna ait olduğu" görüşüdür ki; bu Şii düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ama şunu da önemle vurgulamamız gerekir ki; Ehlibeyt'e duyulan sevgi ve Ali soyuna bağlılık sadece Şii düşüncesinde değil, Bâtîni²⁸ olarak nitelenen ve İslami sayılması şüpheli olan

25 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.77.

26 Erdoğan Mercil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 5-6.

27 Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 29; Yusuf Ziya Yörük; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24; Cemal Sofuoğlu; Avni İlhan; Alevilik-Bektaşilik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.83.

28 **Bâtînilik:** Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki her zahiri (açık) hükmün bir de batini (gizli) yüzü, herkesin anlayamayacağı gizli tarafı olduğunu ve

anlayışında esaslarındandır. Türkler arasında yayılan İslami düşünce ise Bâtınilik ile daha çok örtüşmektedir. Zaten VIII. ve IX. yüzyıllarda Türk bölgelerinde faaliyet gösteren Hurremîlik, Müslimîlik, Rızamîlik gibi fırkalarda Bâtını özlüdürler. Bunların namaz, oruç, zekât, hac gibi İslami ibadetlerle ilgili farklı yorumları ve verdikleri serbestlikler yarı göçebe olan Türklerle daha cazip ve kolay gelmiştir.²⁹ Bu kolaylaştırıcı yaklaşım tarzı genelde şehir merkezinden ve medreselerden uzak yarı göçebe Türkmenlerin³⁰

Kur'an ile hadislerin ancak tevil (yorumlama) ile anlaşılabilceğini iddia eden fırkalara ilk asırlardan itibaren toptan verilen isimdir. Bunlar kendilerinin Şia'ya mensup olduklarını iddia etseler de, İslâm bilginleri tarafından İslâm dışı kabul edilmiştir.

Bâtıniler farklı coğrafya ve kültürlerde çeşitli sebeplerle değişik adlar almışlardır. Bunlardan bazıları; Cafer-i Sadık'ın büyük oğlu İsmail'in imametine inandıklarından "İsmailiyye"; soylarının Hz Fatma'ya dayandığını iddia etmelerinden "Fâtımiyye"; Fatımi devletinin kurucusu Ubeydullah'a nispetle "Ubeydiyye"; âlem ve imamet anlayışlarında yedili bir sistemi benimsediklerinden "Seb'iyye"; hakikatlerin sadece imamdan öğrenileceğine inandıkları için "Tâlimiyye"; kurucularından Hamdan Karmat'a nisbetle "Karmatiyye"; Babek Hurremi'ye tabi oldukları için "Babekiyye"; Mazdek'e uydukları için "Mazdekiyye"; İslam akaidine aykırı fikirler benimsedikleri için "Zenâdika"; haramları mübah saydıklarından dolayı "Hurumiyye"; kırmızı giydikleri için "Muhammira", ahiret hayatını inkar ettiklerinden "Melâhide"; Nasır Hüsrev, İbn Nusayr, Anuş Tegin, Ed-Derezi, ve Hasan Sabbah gibi liderlere bağlı olduklarından "Nasiriyye, Nusayriyye, Dürziyye ve Sabbahiyye; Sabbah'ın kurduğu Fedai Teşkilatına dayandığından "Fedaiyye" ve bu teşkilatın elemanlarının haşhaş içmesinden dolayı "Haşhaşıyye" adlarıyla anılmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.141; "İsmailiye" maddesi; Rehber Ansiklopedisi, C.10, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1984, s.177.

29. Yusuf Ziya Yörükân; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.24-25.

30. **Türkmen** kavramın etimolojisi üzerine birçok fikir ileri sürülmüştür. Bunlardan belli başlılarına kısaca değinecek olursak: Genel itibarla Türkmenlik kavramı; köken olarak Türklüğü ve yaşam tarzı olarak da (Osmanlı'nın son dönemlerine kadar) konar-göçerliği kapsamaktaydı. Bkz. Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.120.

XI. yüzyılda Kızılbaşların yaşadıkları Türk Bölgelerinden bazılarına

İslam'ı anlama ve yorumlamalarında da etkili olmuştur.³¹

IX. yüzyılın sonlarına doğru Türkler arasında yayılmaya başlayan İslamiyet, kısa sürede Türklerin resmi dini haline dönüşmüş ve onların yerleşik yaşama geçişlerini hızlandırmıştır. Özellikle X. yüzyılın başlarında Orta Asya'dan batıya doğru yola çıkan Oğuzların İslamiyet'i kabul etmeleri, Türk ve İslam tarihi açısından oldukça önemlidir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki; Oğuzların bu yeni dini benimseyip kabullenmeleri onlar için derinlemesine bir İslam anlayışından ziyade yüzeysel bir din değişikliğini ifade etmekteydi. Zira onların birçoğu İslam'ı kabul etmiş olsalar da hâlâ atalarından miras kalan Şamanist düşüncelere bağlıydılar.³²

Karahanlılar (840-1212), Türklerin İslamlaşma sürecinin en önemli noktalarından biridir. İki yüz bin çadırılık nüfuslarıyla o dönemin en güçlü Türk devleti olan Karahanlıların hükümdarı Satuk Buğra Han'ın X. yüzyılda İslamiyet'i seçmesinin ardından Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri artık devletler bazında gerçekleşmeye başlamıştır.³³

Türkmen denirken bu yüzyıldan sonra Türkmen adı yalnızca Oğuzlar için kullanılmıştır. Oğuzlar'ın XIII. yüzyıla kadar kendilerini Türkmen diye isimlendirmeleride konar-göçer yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. bkz. Tufan Gündüz; Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Bilge Yayınevi, Ankara 1997, s.19-20.

Türk kelimesinin sonuna -men eki getirilerek, ona yoğunlaştırılmış bir anlam kazandıran ve günümüzde de "yüzde yüz Türkler" olarak düşünülebilen Türk kelimesinin türevidir. bkz. Vladimir Minorsky; "The Middle East in the 13th, 15th and 17th Centuries", Journal of the Royal Central Asian Society, London 1940, s.439.

- 31 Mürsel Öztürk; Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 218-129.
- 32 Faruk Sümer; Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.37,41.
- 33 Wilhelm (Vasiliy Vladimiroviç) Barthold; Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Ter. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 270

Sünnî -Hanefî mezhebini benimseyen Karahanlılar, Türk toplulukları arasında yaygın olduğu üzere Ehlibeyt'e karşı da ayrı bir sevgi ve saygı beslemişlerdir.³⁴

Karahanlılar döneminin belki de bizler için en önemli şahsiyeti *Ahmed Yesevi*'dir (Ö.1166). Anadolu'ya da gelen göçebe Türkmen boyları üzerinde en etkili şahıs, Yesevîlik tarikatının kurucusu Hoca Ahmed Yesevi olmuştur. Anne ve babasını küçük yaşta kaybettikten sonra Yesi şehrine gidip burada Arslan Baba isimli bir dervîşten ders alan Hoca Ahmed, şeyhinin ölümünden sonra Buhara'ya giderek devrin önemli âlimlerinden olan Yusuf Hemedani'ye bağlanmıştır. Hemedani'nin vefatından sonra da onun üçüncü halifesi olarak postuna oturan Hoca Ahmed, burada üç yıl kaldıktan sonra Yesi'ye geri dönmüş ve irşada başlamıştır.³⁵ İslamiyet'i geniş Türkmen kitlelerinin anlayabileceği bir dille popülerleştiren Ahmet Yesevi'nin söylem ve faaliyetleri, Orta Asya'daki Türkmen kitlelerini etkilediği gibi Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler üzerinde de etkili olmuştur.³⁶

Büyük Selçuklu Devletinin (1038-1157) kuruluşu, Oğuz Türklerinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu devletin kurulması ve XI. yüzyılın ortalarında Büyük Selçuklu Devletinin Maveraünnehir'de Sünnî İslam'ı kabullenmesinin ardından İslam'ın siyasi hâkimiyeti Oğuzların eline geçtiği gibi, Anadolu ve ona komşu ülkeler de onların yurdu olmuştur.

34 Emel Esin; İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.171.

35 Nesimi Yazıcı; "Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62.

36 Reha Çamuroğlu; Tarih Heterodoksi ve Babaîler, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.94-95; Nesimi Yazıcı; "Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62; Osman Türer; "Türk Dünyasında İslam'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufî Tarikatlar ve Yesevi'nin Rolü", Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.73-74. <https://rantey.org>

Maveraünnehir ve çevresindeki yerleşik Türkler, medreselerde kitabi İslamiyet'i öğrenirken; geçmişte Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi mistik inanışları benimsemiş olan göçebe Türk boyları yeni kabul ettikleri İslamiyet'i şehirdekiler gibi kitaplardan öğrenememişler ya da hayat tarzlarına uyduramadıkları için benimseyememişlerdir. Bunun yerine geçmişteki mistik inanış ve gelenekleriyle, yeni mensubu oldukları İslam Dinini kendilerince sentezleyerek, bazı kaynaklarda "Türk Müslümanlığı" adı verilen bir inanç sistemini ortaya çıkarmışlardır.³⁷

Sünni olan Selçuklular, 1055'te Bağdat'ı ele geçirmeleriyle başlayıp XII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden İran ve Irak'taki hâkimiyetleri süresince Şiilerle iyi geçinmeye çalışmışlardır.³⁸ Büyük Selçuklu hükümdarları, ılıman Şiilere karşı hep müsamaha ile yaklaşmışlar, Alevi şeyhlerine ve seytitlerine yardım etmiş, onların kurduğu medreseler için vakıflar açmış ve bu mezhepler için kutsal sayılan türbeleri ziyaret etmenin yanı sıra tamirlerinde de destek olmuşlardır. Bu yaklaşıma karşılık Şiilerde, Selçuklulardan "Cihana hâkim Türkler" diye övgüyle söz etmişlerdir.³⁹

Selçukluların Şiilere karşı bu türden yaklaşımına rağmen, Bâtîni Hasan Sabbah gibi bazı kişilerin Şii kimliğine bürünerek ülkede büyük karışıklıklar çıkarması ve Vezir Nizamülmülk'ü öldürmeleri neticesinde Şiilere karşı izlenen hoşgörülü yaklaşım

37 Bu farklılaşma bazı kaynaklarda "Halk İslamı" ve "Resmi İslam" anlayışı şeklinde de verilmektedir. Bu bağlamda Halk İslamı, uzlaştırmacı evrene sahip heterodoks bir İslam inancıdır. Resmi İslam inancı ise Selçuklu yönetiminin benimsediği savaştırmacı evrende, ortodoks yani katı İslami kurallara bağlı, bu yönüyle Türkmen Kültürü'nden uzaklaşmış bir İslam inancıdır. Bkz. Reha Çamuroğlu; Tarih Heterodoksi ve Babaîler, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.94-95.

38 Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.133,137.

39 Osman Turan; Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.177. Arsivi - <https://rantey.org>

yerini sert tedbirlere bırakmıştır.⁴⁰ Bu olaylar çıkana kadar Selçuklu Devletinde rahat bir hayat süren Şiiler için artık sıkıntılı günler başlamış, Horasan'daki camilerde Şiilik kötülenip Sünnilik yüceltilmiş ve artan baskılar neticesinde Bağdat'taki bazı Şii ulemalar şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴¹

Büyük Selçuklunun hükümdarı Alparslan'ın 1071 yılında Romanos Diogenes komutasındaki Bizans ordusunu Malazgirt'te yenmesiyle birlikte Anadolu'nun Türk yurdu haline gelme süreci başlamış, Orta Asya'daki göçebe Türkmenler dalga dalga Anadolu'ya göç etmişlerdir. Marmara Denizine kadar uzanan Türk akınları ile birlikte göçebe Türk boyları da Anadolu'yu yurt tutmaya başlamıştır.⁴² Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri iki devreye ayrılır; birincisi Selçuklu fetihleri ile başlayan devre ki bu göçlerle Türkler tüm Anadolu'ya yayılmışlar ve Haçlı Seferleri ile İç Anadolu'ya çekilmişlerdir. İkinci devre ise; Moğol istilâsı sonucu vuku bulan göçlerdir. 1240'lı yıllarda başlayan Moğol istilâsı sebebiyle çoğunluğunu Oğuz Türkmenlerinin oluşturduğu Karluk, Kalaç, Kıpçak, Ağaçeri gibi Türk toplulukları Anadolu'ya göç etmişlerdir. İkinci evrede gelen Türkmenleri Selçuklu yönetimi Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına küçük topluluklar halinde yerleştirmiş, bunlarda merkezden uzak bu bölgelerde eski din ve inançlarını büyük ölçüde korumuşlardır.⁴³

Türkmen boylarının XI. yüzyılın sonlarında başlayan Anadolu'ya göçleri XIII. yüzyılda maruz kaldıkları Moğol istilâsı sebebiyle iyice yoğunlaşmıştı. Orta Asya ya da Maverâünnehir'den Anadolu'ya göçen bu boyların izlediği

40 Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.317-320.

41 Ethem Ruhi Fırlı; "İsnaaşeriyeye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-144.

42 Erdoğan Mercil; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.53.

43 Fuad Köprülü; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.204. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yol Horasan'dan geçiyordu ve burası onların İslamiyet'i anlama ve algılamaları açısından önemli bir yere sahipti.⁴⁴ İlerleyen dönemde Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin temellerini Horasan'a dayandırmaları da bu yüzdendir. Hatta Abdal Musa, aşağıdaki dörtlükte bunu açıkça dile getirmektedir:

*"Bize meftun olan marifet söyler
Biz Horasan illerinde boydanız.
Musa gibi lentarani değiliz
Aslımızı sorar isen Hoy'danız".⁴⁵*

Son beytin farklı bir söylenişi de şöyledir:

*"Tur'da Musa durup münâcât eyler
Neslimizi sorar isen Hoy'danız."⁴⁶*

Bu göçlerle Anadolu'ya gelen dervişler, Yesevilik, darîlik⁴⁷, ve Vefâîlik⁴⁸ gibi çeşitli tarikatların bu topraklara yerleşmesinde

44 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşiler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, c.4.

45 Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.119.

46 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.205

47 **Haydarîlik**: Melâmîliğin kolu olan bir tarikat, Seyyid Kutbettin Haydarî tarafından XIII. yüzyılda kurulmuştur. Kıyafetleri dışında Melâmîliğin tüm özelliklerini taşırlar. On iki İmama bağlılıklarını göstermek için on iki dilimli külah giyerler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu; Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.148.

48 **Vefâîlik**: XII. yüzyılın ikinci yarısına Seyyid Ebu'l-Vefa Bağdâdî (1107) tarafından kurulmuş ve XIV. yüzyılda dahi varlığını sürdürmüş önemli bir tarikattır. Anadolu Türkmen çevreleri arasında yayılmış olan Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi tarikatlarla benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.50-63.

öncülük etmişlerdir.⁴⁹ Bunların içinde Anadolu'da en çok iz bırakanlar Yesevi dervişleri olmuşlardır. Yesevilik, Ebu'l Vefa aracılığıyla Baba İlyas ve Hacı Bektaş Veli gibi dervişler sayesinde Anadolu'ya girmiş ve bunların halifeleri olan Abdal Musa, Sarı Saltuk, Barak Baba ve Seyyid Ali Sultan aracılığıyla Anadolu'da ve Rumeli'de yayılmıştır.⁵⁰ Din adamı olmanın yanı sıra büyücü, hekim ve şair olma özellikleri dolayısıyla Şamanları da hatırlatan bu dervişler, genelde Türkmen boylarına öncülük ederek onları Anadolu'ya getirmişler ve buraya geldikten sonra da liderliklerini devam ettirmişlerdir.⁵¹ Anadolu'ya gelen Yesevi dervişleri, batıya doğru gerçekleştirilen Türk fetih hareketi ile birlikte ilerleyerek zaviyeler kurmuşlar ve iskân edilen bölgeleri Müslümanlaştırmaya çalışmışlardır.⁵² Ayrıca bu dervişler Anadolu'da medrese kökenli âlimlerin öğrettiklerinin tersine, yerleşik hayata uyum sağlayamamış Türkmenlerin henüz derinleşmemiş olan yüzeysel İslami inanışlarına daha uygun bir karakter arz eden Bâtîni bir İslam anlayışını da yaymaya çalışmışlardır.⁵³

Göçebe Türkmenlerin inanç sistemi, daha önce de belirttiğimiz gibi tam anlamıyla Sünnîlik değildir. Bu Türkmen boyları Anadolu'ya gelene kadar geçtiği her yerdeki inancı kendi bünyesine katmasından⁵⁴ ve sufi hüviyetine bürünen İsmâîli ya da Bâtîni

49 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.49-50; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.66-76.

50 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.48-55.

51 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.105-106.

52 Ahmet Yaşar Ocak; Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.25-26.

53 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.15-16.

54 Ahmet Yaşar Ocak; Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.46.

dâîlerinin Anadolu'ya göç eden tarikatların içine karışmasından⁵⁵ dolayı "heterodoks"⁵⁶ bir kimliğe bürünmüşlerdir. Sünnî esaslara tam anlamıyla uymayan bu İslami anlayışa mensup olan yarı göçebe Türkmenler ile Anadolu'ya daha önce gelerek yerleşik hayata geçmiş olan Sünnî Müslüman halkın karşılaşması neticesinde XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ister istemez dinî bir karmaşa yaşanmıştır.⁵⁷ Fakat şunu da hemen belirtmeliyiz ki; göçler sonrasında Anadolu'da yaşanan karmaşanın sebepleri sadece dini unsurlara değil, etnik unsurlara da dayanmaktadır. Çünkü göçlerle sadece Türkmenler değil, daha sonra devlet kadrolarında güçlenecek olan İranî unsurlarda Anadolu'ya girmişlerdir. Öyle ki kısa zamanda **Anadolu Selçuklu Devletinin (1075-1318)** tüm siyasi ve dinî hayatı İran tesiri altında girmiş, sarayda edebiyat dili Farsça olmuş, şiirler, şarkılar ve yazılan menkıbeler Farsça kaleme alınmaya başlanmıştır.⁵⁸

55 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.48.

56 **Heterodoks:** Kabul edilmiş dini esaslara aykırı olan, genel esaslara karşı çıkan anlamına gelmektedir. Genel de Hristiyanlık içinde kullanılan bu terim; "gayri İslamî" olan veya Sünnilik dışındaki dinî akımlar için kullanılmaktadır. Fakat bu Heterodoks anlayışına şiddetle karşı çıkanlarda vardır. Bunlara göre, Emevilerin ve Arapların İslam'a getirdikleri yorumu esas alıp, bunlara uymayan yorumları heterodoksi saymak, İslam'a ihanet olur. Çünkü fıkıh ve kelamcılarının ittifakına göre de, Tevhid, Nübüvvet-Mead (Allah'a Peygambere ve Ahirete iman) esaslarına inanan herkes İslam dairesindedir. bkz. Ethem Ruhi Fığlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.18-19; Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.109-110.

57 Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C.I, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s.40-41.

58 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.14-15; Hilmi Ziya Ülken; "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s.25.

Anadolu Selçukluları döneminde konumuzla alakalı olan en önemli olay Babai isyanlarıdır. Çünkü Babai isyanları sadece bu dönemi etkilemekle kalmamış, Osmanlı Devletinde çıkan birçok isyana da ilham kaynağı olmuştur.

Babai İsyanları

Selçuklu devrinden itibaren tasavvuf terminolojisinde “Baba” kavramı, “Ata- Hürmete layık olan kimse- Türkmenlerin din uluları” anlamlarında kullanılmaktadır. İşte “Baba” diye nitelenen bu kimseler tarafından 1240 yılında Anadolu’da çıkarılan isyanlara “Babaî İsyanları” denmektedir.

Asıl adı Şeyh Ebu’l Beka İlyas Horasani olan Baba İlyas, Moğol istilasası sırasında Harezmsah bölgesinden Anadolu’ya göçerek, Amasya’nın Çat köyüne yerleşmiştir. Dede Garkın adında bir şeyhin halifesi olan Baba İlyas, burada bir tekke kurarak “Vefâfiyye” tarikatını yaymaya başlamıştır.⁵⁹ Münzevi bir hayat yaşayan Baba İlyas Horasani, farklı düşünce ve söylemlerinin⁶⁰ yanı sıra tek-

59 Ahmet Yaşar Ocak; “Baba İlyas”, İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

60 Baba İlyas’ın söylemleri Anadolu’da yaşayan tüm halkları kapsayacak şekildeydi. Baba İlyas ve halifelerinin insanlara yaklaşma şekillerini ve söylemlerini anlamamız açısından aşağıdaki örnekler ilginçtir. Alevi inançlı halkları yanlarına çekmek için Baba İlyas’ın Peygamber ve kurtarıcılığı fikriyle ayaklanıp, “dünyanın sonunu getiren kötüler ve zâlimlerin yok edilip devr-i daimi (dönüşümü) sağlanması için canın ve malın bu uğurda harcanacağı...”, Sünni inançlı halkları yanlarına çekmek için “Sultan Gıyaseddin Keyhusrev’in, Sünni Müslüman olarak Muhammed’in şeriatın koşullarını yerine getirmediği, içki ve iştret sofralarında eğlenmekten başka bir iş yapmayıp, dinden çıktığı...”, Gayrimüslim halkları yanlarına çekmek için “Beylerin elinden alınacak toprakların, hayvan sürülerinin ve elde edilecek diğer bütün ganimetlerin ayaklanmaya katılanlar arasında ayırım yapılmaksızın eşit şekilde paylaştırılacağı” söylemleri ön plana çıkartılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak; *La Révolte de Baba Resul ou La Formation de l’Hétérodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siecle*, Ankara 1989; Ahmet Yaşar Ocak; *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

kesinde halkı eğitmesi, hastaları iyileştirmesi, küskünleri barıştırması ve karşılık almadan halka hizmet etmesi⁶¹ neticesinde çoğunluğunu yarı göçebe Türkmenlerin oluşturduğu insanları etrafına toplamış ve halk ona “Baba Resulullah”⁶² diyecek kadar büyük bir sevgi ve saygı duymuştur.⁶³ Baba İlyas’ın etrafında toplanan bu topluluğa “Babailer/ Babalılar”, çıkardıkları isyana da “Babai İsyanı” denmiştir. Müritlerinin sayısı günden güne artan Baba İlyas, düşüncelerini Anadolu’ya yaymak için halifeler görevlendirmiştir. Propaganda yapmak için Anadolu’ya gönderdiği altmış halifesinden en tanınmış ve hareketin başkumandanı (Server-i leşkeran) Baba İshak’tır. Şami, yani Şamlı lakabını taşıyan Baba İshak, Şam Bayadı Türkmenlerinden olup, Adıyaman yöresinde yaşamış ve bu bölgede faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁴

61 Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s.69.

62 Ahmet Yaşar Ocak, Baba İlyas’ın çevresindeki insanlar tarafından “peygamber/ insanüstü kuvvetlere sahip bir varlık” olarak nitelendirildiği ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

Abu’l Farac’da, “Baba İlyas, hakikaten Allah’ın peygamberi olduğunu söyleyerek, Muhammed’in yalancı olduğunu ve Peygamber olmadığını iddia ediyordu. Birçok Türkmenler ona inandılar. Bu adam ihtiyar İshak adındaki müridini Roma (Rum) diyarının hududu üzerindeki Hısn Mansur’a (Adıyaman çevresi) gönderdi ve onun burada halkı kendi peygamberliğine inanmaya davet etmesini istedi” demektedir. Bkz. Gregory Abu’l Farac; Abu’l Farac Tarihi, ter. Ömer Rıza Doğrul, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.539-540.

63 Ahmet Yaşar Ocak; “Baba İlyas”, İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

64 Ahmet Yaşar Ocak; La Révolte de Baba Resul ou La Formation de l’Hétérodoxie Musulmane en Anatolie auXIIIe Siecle, Ankara 1989, s.62-63; İsmet Kayaoglu; “Mevlana’nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.148; Claude Cahen; “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri”, ter. İsmet Kayaoglu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s.196.

Bu dönemde ağır vergiler ile yerel idarecilerin baskı ve zulümlerinden iyice bunalan halkın, merkezi idareye olan tepkisi ve çaresizliği, devlet yönetiminde ağırlığın Fars kökenlilere verilip, Farsçanın resmi dil olarak kabul edilmesiyle iyice artmıştı. Baba İlyas'ta, İslamiyet'e girmelerinin üzerinden fazla zaman geçmediği için henüz eski inançlarını belli ölçüde koruyan yarı göçebe Türkmenler arasında yaydığı daha eşitlikçi, paylaşımcı bir yönetim⁶⁵ ve kolaylaştırıcı bir din anlayışı söylemleriyle⁶⁶, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in zevk-ü sefaya daldığını da bahane ederek 1240 yılında isyan bayrağını açtı. Fakat bu isyan, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gönderdiği askerlerin Baba İlyas'ı yakalayıp, Amasya Kalesi'nde idam etmeleriyle sona ermiş oldu.⁶⁷ Daha sonra müritleri, O'nu asıldığı yerden indirerek Amasya yakınlarında bir ara Ambarlı Evliya Türbesi denilen yere defnetmişlerdir.⁶⁸

Baba İlyas'ın idam edilmesinin ardından halifesi Baba İshak'ın etrafında toplanan Babailer, üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek merkezi Amasya olmak üzere Tokat, Elbistan, Sivas, Kayseri, Malatya, Adıyaman, Çorum ve Maraş'a kadar geniş bir bölgeye hâkim oldular. Artık Baba İlyas'ın bir sonraki hedefi başkent Konya'dır. Durumun vaha-

65 Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368.

66 Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s.205.

67 İsmet Kayaoğlu; "Mevlana'nın Çağdaş Derviş Tarikatları, Babalar, Kalendariler ve Diğerleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.155; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönülleri Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s. 18; Ahmet Yaşar Ocak; "Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.368; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.126.

68 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.128-129. <http://rantey.org>

metini anlayan II.Gıyaseddin Keyhüsrev, ücretli Frenk askerleri ile takviye ettiği Selçuklu kuvvetlerini tekrar Babailerin üzerine gönderdi. Kırşehir'in kuzeyinde yer alan Malya Ovası'nda karşılaşılan tarafların mücadelesinde Selçuklu kuvvetleri galip gelmiş ve Baba İshak asılarak öldürülmüştür (1240).⁶⁹

Hacı Bektaş Veli- Baba İlyas İlişkisi

Baba İlyas ile Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişkiyle alakalı olarak Baba İlyas'ın torunu Aşıkpaşazade'nin yazdığı "Vekayinâme"de ve onun oğlu Elvan Çelebi'nin yazdığı "Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye"de⁷⁰ Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas'm müridi olup halifeleri arasında sayılmaktadır. Onlara göre Hacı Bektaş ve kardeşi Menteş, Horasan'dan Anadolu'ya gelerek o zaman Sivas'ta bulunan Baba İlyas'ı ziyaret edip ardından Kırşehir ve Kayseri'ye geçmişlerdir. Hacı Bektaş Veli, Malya Ovası'ndaki savaşa katılmayıp Nevşehir Sulucakarahöyük'e (Hacıbektaş'a) geçerken⁷¹, kardeşi Menteş Sivas'a geri dönüp o sırada devam etmekte olan Babai isyanına katılmış ve orada ölmüştür.⁷²

69 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönülleri Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.17; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.127-128.

70 Elvan Çelebi; Menakıbu'l-Kudsiyye fî Menasibu'l-Ünsiyye, Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

71 Fuad Köprülü; "Bektaş", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.461; İrene Melikoff; "Bektaşilik-Kızılbaşlık"- Alevi Kimliği, Ter. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.4-5.

72 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.164-165; İsmet Kayaoğlu; "Mevlana'nın Çağdaşı Deriş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, s.148-149; Esat Coşan; Hacı Bektaş Veli, Makalat, Seha Neş-

Üst paragrafta verilen bu bilgilerin çokta objektif olmadığını iddia edenler ise şu düşüncededirler: XIII. yüzyılda derviş göçleri sırasında kardeşi Menteş ile Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, kardeşi Menteş'i Baba İlyas isyanında kaybetmişse de kendisi Baba İlyas Horasani'ye intisap etmemiş ve isyana katılmamıştır. Eğer böyle olsaydı, diğer Babaî halifeleri gibi kovuşturmayaya maruz kalır ve yakalandığı anda cezalandırılması gerekirdi. O, Nevşehir-Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlar ile iyi ilişkiler kurarak onların hidayetlerine vesile olan Hacı Bektaş, Moğollar'ın Müslüman olmaları içinde yoğun faaliyet göstermiştir.⁷³

Tüm bu ihtilaflara rağmen konuyla ilgili genel kanı ise: 1240 yılında büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu, Anadolu'da gerçekleştirilen ilk "gayri Sünni" isyan olan Babai İsyanı, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelmesinden önce olmuştur. Fakat Babailerin düşünceleri başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere daha sonra birçok insanı etkilemiştir.⁷⁴

Anadolu Selçuklu Devleti Sonrası Şia

Moğollar, sebep oldukları göçler ile Anadolu'da var olan düzeni alt üst ettikleri gibi kısa bir süre sonra da Anadolu'ya girerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendilerine bağlamış ve Anadolu'yu tam bir karışıklığın içine sürüklemişlerdir.⁷⁵ Anadolu ve Türk tarihi açısından büyük öneme sahip olan Moğolların, Şia ile olan ilişkisine de birkaç cümle ile değinecek olursak: 1295'te **Moğol İlhanlı (1256-1335)** tahtına geçen Gazan Han, Sünniliği benimsemişse de Şiilere karşıda ılımlı bir politika izlemiştir. Hatta Hz.

riyat, Ankara 1986, s.24; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s.51-53.

73 İlyas Üzümlü; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.7.

74 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.17-18.

75 Fuad Köprülü; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.42.

Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'in şehit edildikleri yerleri ziyaret etmiş ve Şii işaretleri taşıyan paralar bastırmıştır.⁷⁶ İlhanlı Olcaytu Muhammed Hudabende'nin 1309 yılında Şiiliği kabul etmesiyle⁷⁷ birlikte bu inanış tarzı özellikle Sivas, Amasya, Tokat ve Yozgat gibi Anadolu'daki Türk ve Moğol kabileleri arasında hızla yayılmıştır.⁷⁸ Olcaytu bir ferman yayınlayarak ilk üç halifenin isimlerini hutbe ve sikkelerden kaldırarak, hutbelerde Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adlarını zikrettirmiş ve sikkelere yalnız Hz. Ali'nin ismini bastırmıştır. Fakat Kazvin, Şiraz ve İsfahan gibi Sünnilerin yoğun olduğu şehirlerde ayaklanmalar çıkınca yeni bir ferman yayınlanarak ilk üç halifenin adlarını hutbe ve sikkelere yeniden ekletmek zorunda kalmıştır. Olcaytu, Şia'nın usul ve akaidini araştırıp yaymak için okullar dahi açmış ve buralarda Şii ulema yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak onun ölümünün ardından başa geçen Ebu Said dönemiyle birlikte Moğollar tekrar Sünni inanışa dönmüşlerdir.⁷⁹

Moğol İlhanlı Devletinin yıkılmasının ardından, kendisi Sünni olduğu halde Şii'lere karşı ılımlı ve hoşgörülü bir siyaset iz-

76 Bertold Spuler; İran Moğolları, Ter. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.210-211.

77 İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun Şiiliği seçmeden önceki inanç dünyası hayli ilginç ve karışıktır. Başlangıçta Hristiyan olan Olcayto, sonradan Budist olmuş, daha sonra genç eşinin tesiriyle Müslümanlığı kabul etmiştir. Müslümanlığa Hanefi mezhebiyle başlayan Olcaytu, ardından Şafiliğe geçmiş son olarak ta Sünnilikten tamamen yüz çevirip Şii olmuştur. Bkz. Bertold Spuler; İran Moğolları, Ter. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.211.

78 Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 9; Abdullah Kaşani; Tarih-i Olcaytu, Yay. Mahin. Hambly, Tahran 1348, s.99-100.

79 Mazlum Uyar; Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s.82.

leyen **Timur**'un 1380'den 1393'e kadar bölgede hâkim olduğu süreçte de Şiiler rahat bir dönem geçirmişlerdir.⁸⁰

Oğuz boyundan olan **Karakoyunlular (1365-1469)**, Moğol istilâsı yüzünden, Argun Han (1284-1292) zamanında Türkistan'dan göç ederek Akkoyunlularla birlikte Fırat ve Dicle'nin yukarısındaki vadilere gelmişlerdir. Konar-göçer olan Karakoyunlular, yazın Aladağ yaylalarında kışın ise Diyarbakır ve Fırat kenarında iskân etmişlerdir.⁸¹ Karakoyunluların çağdaşı olan eserlerde onların Şii olduğundan bahsedilmemekle birlikte⁸², İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Karakoyunluların mezhep açısından Şii hatta Bâtîni olduklarını iddia etmektedir. Bu mezhep farklılığından dolayı komşuları olan Memlûklular ve Akkoyunlular, Karakoyunlularla devamlı mücadele etmişlerdir. Karakoyunluların Bâtîni olmalarına rağmen bastırdıkları sikkelerin üzerine "Kelime-i Şehadet ve "Çeharyer" isimlerini yazdırma-
larının sebebinin ise altının değerini korumak amaçlı olduğunu belirtmiştir.⁸³ Osmanlı müelliflerinden Müneccimbaşı ise Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'nin fasık, fâcir, ilhad ve zmdıklığa meyilli olup, şeriata bağlı bulunmadıklarını belirtmiştir.⁸⁴

Sonuçta Karakoyunluların Şii olup olmadığı konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, Karakoyunlu hükümdarlarının Hz.

80 Ethem Ruhi Fırlı; "İsnaaşeriyye", İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.143-145.

81 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, s.58-61.

82 İsmail Aka; "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s.88.

83 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, s.62.

84 İsmail Aka; "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s.88.

Ali ve evlatlarına karşı derin bir saygı duydukları konusunda bir ihtilaf yoktur. Ayrıca Karakoyunlu Devletini meydana getiren oymakların birçoğunun aynı zamanda Safevî Devleti'nin oluşumunda rol oynamış ve ülke yönetiminde söz sahibi olmak için Kızılbaş inanışını benimsemiş oymaklar olduğu da bilinmektedir.⁸⁵ Müneccimbaşı'nın, Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'yi fasık ve zındık olarak nitelemesinin sebebi ise, kendisinin Sünni inanışı benimsemiş olmasından kaynaklanabilir.

85 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.10.

SAFEVİLER VE ŞİİLİKTEN ALEVİLİĞE GEÇİŞ

Safiyuddin İshak'ın kurduğu Safeviyye tarikatı ile başlayan ve bu soydan gelenlerin kurumsallaştırmaları neticesinde Şah İsmail ile birlikte devlet haline dönüşen Safevi oluşumu, gerek hâkim olduğu coğrafyada gerekse çevresindeki Türk ve Müslüman Devletler üzerinde izleri günümüze kadar ulaşan büyük bir etkiye sahip olmuştur. Safevilerle birlikte Şia ya da on iki imam (isnaaşeriyye) inancı İran coğrafyasında kabul görürken, Safevi propagandacılarının etkisiyle bu inanış şekli farklılaşarak Anadolu'ya da girmiştir. Bu farklılaşma, Türklerin eski inanışları ile İslam'ın senkretize⁸⁶ edilmesi şeklinde olmuş ve sonuçta Şiilik, özellikle Anadolu'daki yarı göçebe Türkmen boyları arasında "Aleviliğe" dönüşerek kabul görmüştür.

Aleviliğin ortaya çıkışı açısından dönüm noktası olması sebebiyle Safevilerle ilgili olan bölümü biraz daha detaylı olarak incelemenin faydalı olacağını düşünüyorum. Bu sebeple Erdebil'de kurulan bu tarikatın zaman içerisinde nasıl devlet haline dönüştüğünden, Safevilerin soyu hakkındaki tartışmalara kadar birçok konuyu ana hatlarıyla da olsa aktarmaya çalışacağım.

86 **Senkretik (Synchrétique):** Çeşitli fikirleri, inanışları ve öğretileri uzlaştı-
tırıp, birbirleriyle uyumlu hale getirmek. Bkz. Hilmi Ziya Ülken; İslam
Felsefesi, Ülkens Yayınları, İstanbul 1983, s. 348. [uey.org](http://www.uey.org)

SAFEVİ SÜLALESİ VE SAFEVİ TARİKATININ KURULUŞU

SAFEVİ SOYU HAKKINDA

Safeviler, kurdukları tarikat ve devlet ile Türk- İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Doğal olarak ta böylesine güçlü ve tarih sahnesinde önemli bir konumda olan bu sülaleye yakın olmak hatta kendilerindenmiş gibi göstermek isteyenler dün olduğu gibi günümüzde de vardır ve gelecekte de var olacaktır. Safevi sülalesini; seyyidlik iddialarından dolayı Araplara, devlete adını veren Şeyh Safiyuddin'in şeyhi ve kayın-pederi Şeyh Taceddin Zahid'in Kürt olduğu iddialarından dolayı Kürtlere dayandırmaya çalışan kaynaklara rastlanmaktadır. Bu iddiaların tek dayanağı ise “Safvetu's-safa”⁸⁷ adlı tarihi yazma-

87 **Safvetu's- Safa:** Şeyh Sadruddin Musa'nın müridi olan Tevekkülî bin İsmail bin Bezzaz bin Hacı Muhammed Erdebilî tarafından yazılan, orijinal adı “*el-Kitâbü'l-Mevâhibi's-Seniyye fî Menâkibi's-Safeviyye*” olmasına rağmen daha çok “*Safvetu's –Safa*” adıyla bilinen bu eser Safevilerle ilgili en temel kaynaktır. Tevekkülî bu eseri Şeyh Safiyuddin'in (Ö.1334) ölmesinden sonra kaleme almıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan *Safvetu's –Safa*'nın orijinali günümüze kadar ulaşamamıştır. Şu anda elimizde XV. yüzyılın sonlarından itibaren farklı yıllarda istinsah edilmiş değişik nüshaları vardır. 1490'dan itibaren *Safvetu's –Safa*'ya pek çok ilaveler yapılmış, bazı kısımlar ise çıkarılmıştır. Eldeki yazma nüshalara bakılırsa, bu tür tahrifat Safevilerden az önce başlayarak Safevilerle birlikte (özellikle I.Tahmasb döneminde) artmıştır. Bu dönemlerde esere Nişati ve Ebu'l-Feth el-Hüseyni tarafından ciddi müdahalelerde bulunulmuştur. (bkz. Serap Şah; “İbn-i Bezzâz, *Safvetü's-safâ*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), S.20, İstanbul 2007, s.409-410.)

nın sonradan tahrif edilerek çoğaltılan nüshalarıdır. Daha doğrusu bu tahrif edilmiş nüshalara dayanarak Safevileri Türklük

Safevi mezhebini, tarihini ve Safevi tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyuddin'in hayat hikâyesiyle fikirlerini içeren bu eserde Tevekkülü, konularını Şeyh Sadruddin'in tavsiyesi üzerine, tanıkların dilinden ve halktan güvenilir kişilerden topladığı bilgilerle yazmıştır. *Safvetü's-safâ* on iki bab ve birçok fasıldan müteşekkildir. *Safvetü's-safâ* "Dîbâçe (eserin yazılış nedeni ile içeriğini açıklayan başlangıç kısmı)" ile başlamaktadır. Ardından iki fasıldan oluşan "Mukaddime (Giriş/ Önsöz)" gelmektedir. Babların muhtevası şu şekildedir:

I. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hayatının başlangıcındaki hâdiselerden bahsetmektedir. Nesebi, doğumu, çocukluğu, talebeliği, Şeyh Zahid'e varması gibi konuları içermektedir.

On bir fasıldan oluşmaktadır.

II. Bab: Şeyh Safiyuddin'in bir takım zorluklara ve sıkıntılara maruz kalan kişi ya da kişilerin kurtulmasına yönelik kerametlerinden bahsedilmektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

III. Bab: Şeyh Safiyuddin'in cemal ve celâl yönüyle alâkalı kerametlerinden bahsedilmektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

V. Bab: Şeyh Safiyuddin'in Kur'an'a, hadis'e ve ariflerin sözlerine ilişkin yaptığı tahkikleri içermektedir.

Altı fasıldan oluşmaktadır.

V. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hayvanlar ve hayvanlar haricindeki şeyler üzerindeki kerametlerini içermektedir.

Üç fasıldan oluşmaktadır.

VI. Bab: Şeyh Safiyuddin'in siması ve vecdi hakkındadır.

VII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in çeşitli kerametlerini içermektedir.

Beş fasıldan oluşmaktadır.

VIII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in mezhebi, mücahadesi ve riyazeti gibi değişik konularda bilgi verilmektedir.

Yirmi yedi fasıldan oluşmaktadır.

IX. Bab: Şeyh Safiyuddin'in hastalığı ve vefatını anlatmaktadır. İki fasıldan oluşmaktadır.

X. Bab: Şeyh Safiyuddin'in vefatından sonra görülen kerametleri hakkındadır. Üç fasıldan oluşmaktadır.

XI. Bab: Şeyh Safiyuddin'in azameti, şöhreti ve halîfelerinden bahsedilmektedir. Üç fasıldan oluşmaktadır.

XII. Bab: Şeyh Safiyuddin'in müritlerinin menkıbeleri hakkındadır. İki fasıldan oluşmaktadır. (bkz. Serap Şah; "İbn-i Bezzâz, Safvetü's-safâ", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), S.20, İstanbul 2007, s.409-414.)

dışında başka yerlere bağlamak için yoğun çaba harcayan Ahmet Kesrevi'nin yazmalarıdır.⁸⁸

Aşağıda bu iddiaları ve dayanaklarını ana hatlarıyla aktarmaya çalışacağım:

Safevilerin Kürt Oldukları İddiası

Safevi tarikatı XIV. yüzyılın sonlarında başlattığı Şiileşme sürecini XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlamış ve bu durum en çok Osmanlı Devletini rahatsız etmiştir. Osmanlının bu rahatsızlığı hükümdarlığa II. Beyazıd'ın gelmesiyle daha da artmıştır. II. Beyazıd, gücünü Anadolu Türkmenlerinden alan Safevi tarikatına karşı, kendisi ile aynı düşünceyi paylaşan Akkoyunlu Sultanı Yakup'la işbirliğine girmiş ve bunun sonucu iki ülke arasında sıkı bir diplomatik ilişki kurulmuştur. Bu sırada Şeyh Haydar ölmesi (1488) fırsat bilinerek Safevi tarikatının eski Sünni şekline dönüşmesi için planlar yapılmıştır. Bunun için Safevi tarikatının yegâne kitabı olan *Safvetu's-Safa*'nın istinsah yoluyla çoğaltılmasına başlanmıştır. 1490/91 istinsah tarihli bu kitaba, Safevilerin seyyid değil, aslında Sencarlı bir Kürt ailesine mensup oldukları yönünde ilaveler yapılmış, böyle olunca da Safevi Tarikatına gelen Ehl-i Beyt sevdalısı Türkmenlerin bunlara karşı tavır alacakları düşünülmüştür.⁸⁹

Bu düşüncelerinde nispeten de olsa başarılı olduklarını, daha sonraki dönemlerde Safevilerin kökenlerinin Kürt olduğu iddiasında bulunanların, *Safvetu's-Safa*'nın XV. yüzyılın sonlarından itibaren istinsah edilmiş nüshalardaki rivayetlere dayandırmalarından anlamaktayız. Bu nüshalarda, Şeyh Safiyuddin'in yedinci atası Zerrin Külâh Firuzşah'tan "El-Kürdi el-Sencani"

88 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.383-384.

89 Yusuf Küçükdağ; Bilal Dedeyev; "Safevilerin nesebine farklı bir bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2, Haziran 2009, s.416-418, 422.

olarak bahsedilmektedir. Ahmet Kesrevi'de buna dayanarak Firuzşah'ın Kürt aslından geldiğini iddia etmektedir. Kesrevi, Safvetu's-safa'daki "el-Sencani" adının yanlış yazıldığını ve bunun aslının "el-Sencari" olduğunu; "Sencari" denen yerin de o zaman Diyarbakır vilayetindeki "Sencari" olduğunu düşünmüş ve Şeyh Safiyuddin'in ataları Kürdistan Sencar'dan gelmişlerdir." iddiasında bulunmuştur.⁹⁰

Buna karşılık XII. ve XIII. yüzyılların ünlü Arap coğrafyacısı ve gezgini Şeyhu'l-İmam Yakut el-Hamavi, Sencan denilen yerin Merv şehri yakınında bir yer olduğunu, ayrıca Horasan'ın Nişabur kenti civarında ve Azerbaycan'da "Babu'l-Ebvab (Derdend) yakınlarında Sencan adlı yerlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde İran'ın tanınmış bilgini Sait Nefisi, 1927 yılında yazdığı eserinde, Safvetu's-safa'da bahsedilen Sencan'ın Merv civarında bir yerin adı olduğunu belirtip, Safevilerin atalarının Horasan taraflarından geldiklerini ve Kürt olmadıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir.⁹¹ Bu ve buna benzer birçok söylemden de anlaşılacağı üzere Safevilerin atalarının Kürt asıllı oldukları iddiaları kasıtlı olarak ileri sürülmüş ve bilimsellikten uzak söylemlerdir.

Safevilerin Farisi Oldukları İddiası

Safevilerin Farisi halkların soyundan geldikleri iddiası tamamen ideolojik boyutlu olup bilimsel bir nitelik taşımamaktadır.

Yine Ahmet Kesrevi tarafından dillendirilen bu iddia ilk kez 1937- 1938 yıllarında Tahran'da yayınlanan "Azeri ya zeban bastan Azerbaygan" adlı eserde ileri sürülmüştür. Daha sonra bazı

90 Kathryn Babayan; "Mystics, Monarchs and Messiahs", Cultüral Landscapes of Early Modern Iran, Harvard University Press, London 2002, s.143; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.386-387.

91 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.389-392.

İranlı bilim adamları da bu fikri benimseyerek Safevilerin Fars aslından geldiği savunmaya başlanmışlardır. Kesrevi ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında Şah Süleyman zamanında Şeyh Hüseyin bin Abdâl ez-Zâhidî tarafından yazılmış olan “Silsiletü’n-neseb-i Safeviyye” adlı eserde “Şeyh Safiyuddin Hazretlerinin şiirlerindendir” diyerek örnek verdiği Fars lehçelerinden biriyle yazılmış şiirleri örnek göstererek Safevilerin atası Şeyh Safiyuddin’in Fars diyalektlerinden biriyle konuştuğu iddiasında bulunmaktadırlar. Kesrevi ve bu düşüncede olanlar, Şeyh Safiyuddin’in Farsça konuştuğu iddiasından yola çıkarak, Safevilerin Fars kökenli oldukları fikrini ileri sürmüşlerdir.⁹²

Ancak bu görüşü savunanlar yukarıda belirttiklerimiz dışında hiçbir bilimsel kaynağı referans olarak gösterememişlerdir ki; iddialarına dayanak olarak gösterdikleri kaynakların güvenilirliği de oldukça tartışmalıdır.⁹³

Safevilerin Seyyid Oldukları İddiası

Safevilerin seyyid soyundan geldikleri iddiasına dair Şeyh Safiyuddin devrine ait hiçbir söylem yoktur. Bu iddia özellikle Şeyh Cüneyd’den itibaren ortaya atılmış ve ardından gelenlerde kendilerini Hz. Ali soyuna bağlamışlardır.⁹⁴ Bu iddialara dayanak olarak ta aşağıdaki olayları göstermektedirler:

-
- 92 Mazlum Uyar; “Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devleti’nin Ortaya Çıkışı”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.7-8, İstanbul 2001, s.88-89; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.392-395.
- 93 Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.384-386.
- 94 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emini, Ter. V. F. Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.78-80; İbrahim Aslanoğlu; Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.3; Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.20; Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37

Sadraddin Musa, Hac'ca gittiğinde Medine Sultanı Şahabetin Ahmet b. Hüseyin'den, atası Zerrin Külâh Firuzşah'ın soy zincirinin İmam Musa Kazım'a dayandığına dair bilgiler almış ve bunun mukabilinde Safeviler kendilerini seyyid olarak kabul etmişlerdir.⁹⁵

Şeyh Haydar kendisini "Musiye'l-Safevi" olarak adlandırmıştır. Hâlbuki Şeyh Haydar bu adı büyük dedesi "Sadreddin Musa Safevi"ye izafeten kullanmıştır.⁹⁶

Safvetu's- safa'nın tahrife uğramış nüshalarında Safevi Hanedanının seyyid olduğuna dair bilgiler vardır.⁹⁷

Şiilik inancı neticesinde Müslüman olan İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Şeyh Safiüddin'e gösterdiği ilgidir. Gazan Han'ın veziri Reşidüddin'in yazdığı eserde "Gazan Han'ın, Peygamber evladına gösterdiği saygıdan, seyyidlere tanıdığı imtiyazlardan" genişçe bahsedilmesi de bu sebeptendir.⁹⁸

Tüm bu olaylardan yola çıkarak Safevi Hanedanları soylarının Şia'nın yedinci imamı Musa Kazım'dan geldiğine inanmış ya da inanmak istemişlerdir. Fakat burada düşündürücü olan, şayet Safeviler gerçekten seyyid olsalardı Osmanlı gibi kutsal soyun mensupları olan seyyidlere saygı gösterip, onları koruma altına alan bir devletin hükümdarı [REDACTED] Safevi şahı İsmail'e yazdığı mektuplarda onun soyu hakkında küçümseyici ifadeler kullanırmıydı? Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman devrinin Şeyhülislamı Kemal Paşazade, Kızılbaşlar'la ilgili olarak "Safevilerin seyyid

95 Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.173.

96 H. R. Roemer; "The Timurid and Safâvid Periods", The Cambridge History of Iran 6, s. 188; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.393.

97 Tevekkülî bin İsmail bin Bezzaz; Safvetu's-safa, 914/1509, Haz Mövsüm Nağısoy, Bakü 2006.

98 Ahmet Taşgın; "Bisâtî, Menâkıbu'l-esrâr behcetü'l-ahrâr", İslâmiyat, C. 6, S.3, Temmuz-Eylül 2003, s.183-185; R.M. Savory; "Haydar", Encyclopaedia of Islam, C.III, Leiden 1971, s.316.

olmadığına ve bu konuda sahtekârlık yaptıklarına” dair fetvayı verebilir miydi?⁹⁹

Netice itibariyle Safevileri peygamber soyuna dayandırmak isteyenler varsa da bu iddiaya sebep olan rivayetlerin kaynaklara sonradan eklendiği, bundan dolayı da çok gerçekçi olmadıklarını belirtmekte fayda var. Ayrıca Safeviler, böyle bir iddiada bulunarak farklı ulusların devlete olan sadakat ve bağlılıklarını daha da arttırmayı amaçlamış olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

Safevilerin Türklükleri

Safevileri; Kürt, Seyyid veya Farisi gibi göstermeye çalışan Ahmet Kesrevi ve onun gibi düşünenler, Safvetu’s- safa’nın çeşitli yerlerinde Şeyh Safiyuddin için kullanılan “Pîrî Tork” yahut “Pîrî Turk” (Türk Pîrî) ifadelerine nedense pek değinmemektedirler. Aşağıda vereceğimiz bilgiler neticesinde konunun çok daha iyi anlaşılabilceğini düşünüyorum.

Şeyh Safiyuddin’in Şiraz’da müritleriyle olan görüşme ve sohbetlerinden bahseden bölümlerde, ona hep “Türk Pîrî” diye hitap edildiği kaydedilmiştir. Bu toplantılardan birinde, Emir Abdullah’ın Şeyh Safiyuddin’e “Ey Türk’ün Piri” diye hitap ettiğinden bahsedilmektedir. Şeyh Safiyuddin’in Şiraz’da, tanınmış ilim ve irfan temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde ona “Ey Türk piri” dediklerinden de bahsedilmektedir.¹⁰⁰

Safevilere ait önemli kaynaklardan, “Cihan-Aray-i Şah İsmail-i Safevi” adlı eserde, Şeyh Safiyuddin’in mürşidi ve hocası Şeyh Zahid Gilani ile ilk görüştüğünde (1277), ondan Erdebil’den Gilan’a gelmiş bir Türk genci (Cevan-ı Tork) olarak bahsedildiği defalarca belirtilmiş; İskender Bey Münşi’ye ait “Tarih-i Alem

99 Kemal Paşazade; Fetva-yı Kemal Paşazade, Der. Hakkı Kızılbaş, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No: 3548, vr.46b; Nihat Çetinkaya; Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004, s.397.

100 Yusuf Küçükdağ; Bilal Dedeyev; “Safevilerin nesebine farklı bir bakış”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2, Haziran 2009, s.417-418.

Aray-i Abbasi" adlı eserde ve Ahmet Kesrevi'nin her yerde başvurduğu Şeyh Hüseyin b. Şeyh Abdul-Zahidi'nin "Silsiletü'n-Nesebi Safeviyye" adlı eserinde de Şeyh Safiyyuddin'den "Türk Piri" diye de bahsedilmektedir.¹⁰¹

Anadolu, Azerbaycan, Basra, Hicaz ve Suriye gibi bölgelerde yayılan Safeviyye tarikatının mensuplarının çoğunluğu yerleşik Türk kabilelerinden meydana gelmektedir. Hatta tarikat şeyhleriyle müritleri arasındaki konuşmaların dili dahi Türkçedir.¹⁰²

Faruk Sümer, Safevi devletinin gerek dayandığı zümre, gerekse devlet teşkilatı ve kültürü bakımlarından kendisinden önce bölgede hâkim olan Türk devletlerinden farksız olduğunu hatta belki onların bazılarından daha fazla Türklük vasıflarını taşıdığını ifade etmektedir.¹⁰³

Safvetu's-safa'nın İbn Bezzaz nüshasında Mevlânâ Ahmet ve Mevlânâ İbrahim Tebrizî Safevi'den şöyle bir olay nakledilmektedir: "(biz) Erdebil'e Şeyh'in yanında geldik. Bizim için siyah ekmek ve su getirdiler. O anda birkaç Türk içeri girdi. Onlar için beyaz ekmek ve bal getirdiler. Meğer Şeyh Safiyyuddin'in evinde Türklere üstünlük veriliyormuş." Aynı eserde, Şeyh'in "Türk köyünde" (Deh'i Türk) oturduğundan bahsedilmektedir.¹⁰⁴

W. Bartold ve İ. P. Petruşevski gibi Rus tarihçiler, Erdebil şeyhlerinin Fars değil Türk kökenli olduklarını ve Azerbaycan'ın o zaman öz ahalisi itibariyle Türk olup, Türk kabilelerin şeyhlerin etrafında kenetlendiklerini söylemektedirler. Petruşevski

101 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.35; Mirza Abbaslı; "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.287-329.

102 Mirza Abbaslı; "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.318.

103 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.1-3.

104 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.35.

ayrıca Safevi şeyhlerinin dilinin, Azerbaycan Türkçesi olduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁵

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'da Safevilerin nesebiyle ilgili olarak; "Halis Türk olan bu ailenin siyasetlerine alet olmak üzere yayınladıkları silsilenamelerine göre kendilerini Sâdât-ı Hüseyniyye'den göstermişlerdir" ifadesini kullanmaktadır.¹⁰⁶ Safevilerin böyle yapmaktaki gayeleri ise; Peygamber soyundan geldikleri fikrini yayarak, Safevi neslinin kutsallaştırmak ve hâkimiyetlerine tanrısallık meşruiyet kazandırma düşüncesi olabileceği akla gelmektedir.

Türkolog İrene Melikoff, Şah İsmail'in, Teke Türkmenleri ile aynı boydan olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

Rıza Nur, Türk Tarihi adlı eserinde Safevilerin Türk olduğunu kesin bir dille anlatmaktadır. Ona göre: "Safevi tarikatını kuran büyük babasının soyca İmam Musa Kâzım'a nispeti ve bu suretle Arap olması lâzım ise de bu uydurmadır. Çünkü o vakit bütün Müslüman memleketlerinde, bilhassa İran'da her saltanata geçmek veya sivrilme isteyenlerin mutlaka kendisini ya evlad-ı Resul'e veya bir padişah sülalesine mensup göstermesi, bu yolda şecere uydurması âdet ve zarurî idi. Hâlbuki bu zatın Erdebili olduğunda şüphe yoktur. Erdebil o vakit ve şimdi de Türk'tür. Hele bu sülâlenin bütün istinatgâhının Türkmenler olması bu Bab da katî bir delil mahiyetindedir. Çünkü Türk ve Acem arasındaki büyük nefret ve düşmanlık bir Acem'in Türkler tarafından himaye edilmesine kat'îyyen mânidir. Türk olmasalardı bu Türkmenler onlara istinatgâh olmazlardı. Bu sülâlenin zuhuru tarihinde

105 Wilhelm Barthold; Soçineniya, C. II, Leningrad 1963, s. 748; Oqtay Efendiye; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.33.

106 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.225.

107 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş(Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşîler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.

sahnede hiçbir Acem yoktur, her şey Türk'tür. Hattâ bunların sade taraftarları değil, düşmanları bile hep Türk'tür. Sonra Şah İsmail, "Hatayî" mahlasıyla bir divan yazmıştır. Bu şiirler güzel Türkçedir ve şimdiki Azerî şivesidir. Türklerin İran'da Acemce şiir yazmaları umumi bir âdettir. Böyle bir moda ve cereyan içinde bir Acemin Türkçe şiir yazması imkân haricinde gibi bir şeydir. Böyle bir muhitte Şah İsmail'in Türkçe şiir yazması onun Türklüğünde şüphe bırakmaz."¹⁰⁸

Sonuç olarak: Safevi devleti, kelimenin tam anlamıyla bir Türk devletidir. Şah İsmail'in etrafında yer alan Rumlu, Usta-calu, Tekelu, Şamlu gibi büyük; Varsak, Çepni, Arapgırlu, Turgudlu, Bozcalu, Acırlu, Hınıslu gibi küçük oymakların sadece isimlerine bakmak bile bu hususu anlamak için yeterlidir.¹⁰⁹ Bazı çevreler tarafından Safevilerin kökeniyle ilgili olarak bilimsel bir dayanağı olmaksızın kasıtlı olarak dile getirilen iddialarının kafa karıştırmaktan başka bir işe yaramadığı açıktır. Şu ana kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere konunun sonucu tartışmaya dahi gerek duyulmayacak derecede açık ve net şekilde bellidir ki; *Safevi devleti bir Türk Devletidir. Bu devleti kuran Kızılbaşlar da, başta Şah İsmail olmak üzere Türk'türler.*

108 Rıza Nur; Türk Tarihi, haz. E. Kılıç, C.5, Toker Yayınları, İstanbul 1979, s.118-120.

109 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.227; Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.16-18; Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.3, Tahsin Yazıcı; "Safeviler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.54.

SAFEVİYYE/ ERDEBİL TARİKATININ KURULUŞ VE GELİŞMESİ

XV. yüzyılın sonuna doğru Akkoyunlu Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgesinde Safevi Hanedanlığının dönemi başlamıştır. Birçok kaynakta Safevilerin tarih sahnesine çıktıkları yer olarak Erdebil şehri kabul edilmektedir.¹¹⁰

Safiyuddin İshak Erdebili (Şeyhliği: 1301- 1334)

Safeviyye tarikatı ve onun siyasal devamı niteliğindeki Safevi Devleti, adını kurucusu olan Safiyuddin İshak Erdebili'den almıştır.¹¹¹ Safiyuddin, yirmili yaşlara geldiğinde kendisine bir mürşit bulmak amacıyla Erdebil'den ayrılır. Yaklaşık dört sene süren aramaları neticesinde Hazar Denizi kıyılarında ikamet eden Şeyh Zahid'i bulur ve ona bağlanır.¹¹²

110 Ali Ekber Vilayeti; *Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaşeler Tarixi*, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.289-290.

111 İbrahim Aslanoğlu; *Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri*, Der Yayınları, İstanbul 1992, s.3; Ghulam Sarwar; *History of Shah Ismail*, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.20; Edward G. Browne; *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37

112 Walther Hinz; *Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd*, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.6.

Şeyh Zahid'in 1301'de vefat etmesi üzerine onun kızı Bibi Fatma ile evlenerek şeyhin postuna oturan Safiyuddin, Erdebil'e dönerek burada Zahidiyye tarikatının esaslarından yola çıkarak Safeviyye tarikatını kurdu. Zahidiyye tarikatı Sünni görüşte olduğundan dolayı Şeyh Safiyuddin ve dolayısıyla Safeviyye tarikatının da başlangıçta Sünni bir çizgide olduğu iddia edilmektedir.¹¹³ Hatta onun için "ehli Sünnet vel cemaatten bir arifi billâh muhterem Şeyh idi" dahi denmektedir.¹¹⁴ Şeyh Safiyuddin'in yaşadığı dönemlerde Güney Azerbaycan'da Sünnî mezheplerden Şafîlik ve Hanbelîlik yaygın olup¹¹⁵, mürcidi Zahidi Gilani'de Hanbelî mezhebine mensup idi.¹¹⁶ Safevi ailesi ilk kuşaklarda Sünni düşünceye tabii iken daha sonraki kuşakların kendilerini peygamber soyuna dayandırmak amacıyla Şia düşüncesini benimsemiş olmaları muhtemeldir.¹¹⁷

Bu dönemde halk arasında Sünni- Şafî mezhebi yaygın durumda iken özellikle Safevilerin baskı ve etkisi neticesinde Şiilik hızla yayılmaya başlamıştır. Evliya Çelebi'nin, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğindeki Erdebil halkından bahsederken, "Şafî giti geçinip Caferîler gibi yaşıyorlar"¹¹⁸ şeklinde bir ifade kullanması, bölge halkının da mezhepsel açısından kafasının karışık olduğu ya da bir değişim yaşandığı fikrini akla getirmektedir.

-
- 113 Reşat Öngören; "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi ve Hikmet, İstanbul 1999, S.11, s.82.
- 114 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.5;
- 115 Mustafa Ekinci; Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.8.
- 116 Franz Babinger; "Safiy-ed-Din", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1996, s.64.
- 117 Franz Babinger; "Safi al-Din Ardebili", Encyclopaedia of Islam, C.VIII, Leiden 1995, s.801; Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.187.
- 118 Evliya Çelebi; Seyahatname, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C.II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137.

Şeyh Safiyuddin döneminde Safeviyye tarikatı Şii düşünce-
siyle tanıştı ¹¹⁹ ve tarikatın Şiileşmeye başlamasıyla birlikte mü-
ritlerinin sayısı da hızla artmaya başladı. Şeyh Safiyuddin'e ve
tarikatına duyulan ilgi sadece halk nazarında kalmamış, bölgede
hâkim olan İlhanlı Mahmud Gazan Han ve Muhammed Hudaben-
de Olcaytu Han ile bu iki kardeşe de vezirlik yapmış olan Reşi-
düddin Fazlullah Hemadani tarafından da büyük hürmet görmüş-
tür. Hatta Olcaytu Han, Şeyh Safiyuddin'i Sultaniye şehrine davet
etmiş oda yaşlılığından dolayı gelemeyeceğini bildirip yerine oğlu
Sadrüddin'i göndermiştir. ¹²⁰ Erdebil tarikatının bu derece hız-
lı yayılması ve halk arasında gördüğü ilgi üzerine İlhanlı veziri
Emir Çoban, Şeyh Safiyuddin'i ziyarette gitti. Şeyh Safiyuddin'de
bu ziyaret esnasında Moğolların halka yaptıkları baskılardan dert
yanınca Emir Molla bu durumu düzeltereğine dair söz vermiş ve
gereğini yapmıştır. Doğal olarak yaşanan bu son olayda Şeyh Sa-
fiyuddin ve Erdebil tarikatının saygınlığını daha da arttırmıştır. ¹²¹

Şeyh Safiyuddin'in 1334'te vefatının ardından tarikatın başı-
na oğlu Sadrüddin Musa geçti. ¹²²

Sadrüddin Musa (Şeyhliği: 1334- 1392)

Şeyh Sadrüddin ilk zamanlarda otoritesini tanımak isteme-
yenlerin çıkardıkları bazı sorunlarla uğraşmak zorunda kaldıysa
da genel olarak onun döneminde tarikatın nüfusu hızlı artışına
devam etti. Hatta bu dönemde Erdebil Tekkesi'nin şöhreti Os-

119 Mustafa Ekinci; Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Ya-
yınları, İstanbul 2002, s.58.

120 R.M. Savory; "Haydar", Encyclopaedia of Islam, C.III, Leiden 1971,
s.316.

121 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Ki-
tabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.259; Salih Muhammedoğlu Aliyev;
"Erdebil", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
İstanbul 1995, s.276-277.

122 Franz Babinger; "Safiy-ed-Din", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim
Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1996, s.65.

manlı Sarayına kadar ulaştı ve Osmanlı idarecileri de Sünni olarak bildikleri Erdebil Tekkesine saygı gösterip himaye ettiler.¹²³

Şeyh Sadraddin, İlhanlıların çöküş dönemine rastlayan liderliği süresince müritlerinin kendilerini korumaları ve gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmaları için silahlanmalarına izin vermiş hatta özellikle teşvik etmiştir.¹²⁴

Hoca Ali (Şeyhliği: 1392- 1429)

1392'de Şeyh Sadraddin vefat edince, babasının vasiyeti üzerine oğlu Hoca Ali, Safeviyye tarikatının şeyhi oldu.¹²⁵

Hoca Ali döneminin belkide en önemli olaylardan biri onun Timur ile olan yakın ilişkisidir. Bu yakınlaşma neticesinde Timur, Erdebil şehrini vakıf olarak Safeviyye tarikatına bağışlamış ve Hoca Ali'yi buradaki her türlü faaliyetinde serbest bırakmıştır.¹²⁶

Hoca Ali'nin Timur'un yanındaki değerinin anlaşılması açısından şu örnek önemlidir: Ankara savaşı sonrasında Timur, Hoca Ali'ye bir isteğinin olup olmadığını sorduğunda O, esir alınan Türk esirlerin serbest bırakılmasını talep etmiş ve Timur'da bu talebi kabul etmiştir.¹²⁷ Bu serbest bırakılan şahıslarda Safeviyye tarikatına bağlanmışlar ve ilerleyen dönemde Safevi hareketinde ön planda rol

123 Tahsin Yazıcı; "Safevîler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.53.

124 Mirza Abbash; "Safevîlerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.287-329.

125 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.13.

126 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.186-187; Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.28.

127 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.186-187; M.Fahrettin Kırzioğlu; Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.23.

oynamışlardır. Hoca Ali'nin talimatıyla bu kişiler için Erdebil'de özel bir mahalle dahi tahsis edilmiştir. "Rumlu" diye bahsedilen bu insanların bir kısmı "Kızılbaş" kabileleri arasında ön planda yer alıp, Safevi askeri gücünün omurgasını oluşturmuşlardır. Geri kalan kısmı ise Anadolu'ya dönerek Safevi tarikatı lehine propaganda yapmışlardır. Bu faaliyetler neticesinde Erdebil Tekkesi, Osmanlı Sultanları tarafından saygı görmüş ve Bursa'dan her yıl Erdebil Tekkesine "Çerağ Akçesi"¹²⁸ adıyla değerli hediyeler gönderilmeye başlanmıştır.¹²⁹

Hoca Ali döneminde de Sünni düşüncenin ağırlığı devam etmiş, fakat Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Şii inancı adı altında olmasa da fark edilir derecede halk arasında yaygın hale gelmeye başlamıştır.¹³⁰ Bundan dolayı bazı kaynaklarda, Safevilerde Şiileşme yönündeki faaliyetlerin asıl Hoca Ali zamanında başladığından bahsedilmektedir.¹³¹

Şeyh İbrahim (Şeyhliği: 1429- 1447)

Hoca Ali'nin vasiyeti üzerine yerine geçen oğlu İbrahim ya da yaygın olan namıyla "Şeyh Şah", tarikatı yaymak için yoğun gayret sarf etti.¹³²

128 Bazı kaynaklarda Osmanlının "Çerağ Akçesi" adındaki bu hediyeleri göndermeye Sadruddin Musa zamanında başladığından bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı; "Safeviler", İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, s.53.

129 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.231; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tefik Bıykoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.7,9.

130 Nihat Azamat; "Erdebili Alâeddin", İslam Ansiklopedisi, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.279.

131 Mustafa Ekinci; Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.58.

132 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.47.

Bölgedeki hâkim güçlerden biri olan Karakoyunlu Cihan Şah'ın Gürcistan Seferi (1440) esnasında ona açıkça destek veren Şeyh İbrahim, bu yardımlarından dolayı Karakoyunlular tarafından himaye edildi ve bu destek neticesinde tarikat bölgedeki faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürebildi. Şeyh İbrahim 1447'de rahatsızlanınca oğlu Cüneyd'i halef olarak tayin etti.¹³³

Cüneyd Safevi (Şeyhliği: 1447- 1460)

Safevilerde şeyhlikten şahlığa geçiş Cüneyd Safevi döneminde başlamıştır. Cüneyd, tarikatın başına geçtiği ilk dönemlerde kendisini devirmek isteyen amcası Cafer (Hoca Ali'nin oğlu) ve bölgedeki en güçlü isimlerden biri olan Karakoyunlu Cihan Şah'ı karşısında buldu. Özellikle Cihan Şah, Şeyh Cüneyd'in geçmişteki tarikat şeyhlerinin aksine askeri ve siyasi oluşumlarda ön plana çıkmasından rahatsızdı.¹³⁴ Sünni düşünceye sahip olan Cafer ise Şeyh İbrahim dönemindeki nüfusunu kaybetmek istemediğinden dolayı şeyhliğe kendisinin çok daha layık olduğunu iddia ediyordu.¹³⁵

Sünni düşünce yerine Şii düşüncesini benimseyen Cüneyd, şeyhi olduğu Safeviye tarikatını da Şii çizgisine doğru taşımaya başladı. Bu değişim neticesinde beklediğinden daha fazla ilgi gören Şeyh Cüneyd, Sünnilikten Şia'ya kayma faaliyetlerini hızlandırdı.¹³⁶

Cüneyd'in hızlı yükselişinden rahatsız olan Cihan Şah, Cafer'in de kışkırtmasıyla Cüneyd'e Erdebil'i terk etmesini

133 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaşeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.34.

134 Derviş Dede Ahmed Efendi Müneccimbaş; Şahaiü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180.

135 Reşat Öngören; "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi Ve Hikmet, İstanbul 1999, S.11, s.83.

136 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tervik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.15.

aksi takdirde öldürüleceğini bildiren iki adet mektup yazdı.¹³⁷ Cüneyd, bu baskılar neticesinde 1448'de Erdebil'den ayrılarak Anadolu'ya yani Osmanlı devletinin topraklarına yerleşti. Ardından II. Murat'a bazı hediyeler gönderen Cüneyd, Kurtbeli'nde ikamet için izin istedi.¹³⁸ Şeyhin bu talebine II. Murat'ın veziri Halil Paşa'nın verdiği şu cevap ilginçtir: "Yedi derviş bir posta oturabilir ama bir tahta iki padişah sığmaz". Bu cevap üzerine Şeyhin teklifini reddeden II. Murat, Şeyh Cüneyd'e iki yüz duka altın, gelen dervişlere de yüzer akçe vererek onları geri çevirmiştir.¹³⁹

II. Murat'tan aldığı olumsuz cevap üzerine Karaman'a giden Cüneyd, Şeyh Abdullatif Kudsi ile yaptığı bir münakaşa neticesinde görüşlerinden dolayı şiddetle eleştirilip bölgeyi biran önce terk etmesi istenmiştir.¹⁴⁰

Konya civarından ayrılıp Toros Dağlarında yaşayan Varsak Türklerine sığınan Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdullatif'in Karaman Beyini, "Cüneyd'in amacının sufilik olmayıp bir emirlik kurmak" olduğu konusunda uyarması üzerine, Karaman Bey'i Varsak Reisine Cüneyd'i yakalayıp kendisine teslim etmesi talimatını verdi.¹⁴¹ Tehlikeyi önceden sezen Cüneyd, Halep taraflarına firar etti. Halep'te Arsuz Dağında bir kaleye yerleşen Şeyh Cü-

137 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.261; Muhammed Kerim Yusuf Cemali; Teskil-i Devleti Safevi, Intisarat-ı Emir Kebir, Isfahan 1372/1994, s.62-64.

138 Menuçehr Parsadust; Şah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.134; Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.235.

139 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

140 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264-265.

141 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.265-266; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfık Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.18.

neyd, burayı tekke olarak kullandı ve propaganda faaliyetlerine hız verdi.¹⁴²

Şeyh Cüneyd Anadolu'da bulunduğu esnada kendini Ali evladı gibi göstererek, "Seyyid" unvanını kullanmış ve bu sayede özellikle göçebe Türk boyları arasından birçok müridi olmuştur.¹⁴³ Safeviyye tarikatının mürit sayısındaki bu artış Halep'teki mutasavvıfları endişelendirmiş, onlarda durumu bir mektupla Memluklu sultanı Çakmak'a bildirmişlerdir. Bunun üzerine sultan, Cüneyd'in yakalanmasını emretmiş ve çıkan çatışmada Cüneyd yetmiş müridini kaybetmiştir.¹⁴⁴

Halep'ten kaçmak zorunda kalan Cüneyd, Osmanlı toprağı olan Canik'e yerleşti (1453). Canik'te de çok sayıda mürit bulan Cüneyd, Trabzon'a saldırma planları yapmaya başladı. Hıristiyan bir topluluğa karşı savaşma fikri Şeyh Cüneyd'in etrafındaki insanların ona olan bağlılıklarını artırdığı gibi ona muhalif olan kişilerin tepkilerini de en aza indirmişti. Trabzon Rum İmparatorluğu ile ilgili planlar yapılırken Osmanlı padişahı II. Mehmet'in, Hızır Bey'i Trabzon'u alması için gönderdiği haberi alan Cüneyd, bölgeyi terk ederek Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınmak zorunda kaldı.¹⁴⁵

142 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.115; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266.

143 Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 9; Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.157.

144 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266.

145 Bilal Dedeyev; "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.5, Kasım 2008, s.205-223; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.266-267; Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 166.

Karakoyunlulara muhalefet eden tüm toplulukları yanına çekmeye çalışan Uzun Hasan, Cüneyd'in Cihan Şah'la olan husumetinden faydalanarak onu, yanına çekmek ve bu sayede de Şii grupların desteğini kazanmak amacıyla Diyarbakır'a davet etti.¹⁴⁶ Cüneyd'in davete icabet etmesinin ardından aradaki bağı daha da kuvvetlendirmek isteyen Uzun Hasan, kız kardeşi Hatice Begüm ile Cüneyd'i evlendirdi.(1458).¹⁴⁷

Cüneyd, Uzun Hasan ile akrabalık kurmanın rahatlığı ve etrafındaki insanların çoğalmasının verdiği güvenle on bir sene sonra tekrar Erdebil'e döndü. Fakat bu dönüş amcası Şeyh Cafer'i ve Karakoyunlu Cihan Şah'ı rahatsız edince Cüneyd tekrar Erdebil'den uzaklaşmak zorunda kaldı.¹⁴⁸

İkinci kez Erdebil'den ayrılmak zorunda kalan Cüneyd, Kuzey Kafkasya'daki Çerkezlere doğru hareket geçti (1459). Yalnız o bölgeye ulaşabilmesi için Hazar Denizini batı kıyısındaki Derbentten geçmesi gerekiyordu. Derbent'i elinde bulunduran Şirvanşahlar, Cüneyd'in geçmişteki faaliyetlerinden haberdar oldukları için topraklarından geçmesine izin vermeyeceklerini bildirdiler. Fakat Cüneyd yoluna devam edeceğini bildirerek talebini yineledi. Bunun üzerine Şirvanşahlar, Karakoyunlular ile ittifak yaparak Cüneyd'in üzerine gittiler. 1460'ta yapılan savaşta Şeyh Cüneyd savaş alanında ölmüş ve onun ölümü üzerine müritleri dağılmıştır.¹⁴⁹

146 Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.267.

147 Derviş Dede Ahmed Efendi Münecçimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180.

148 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.34.

149 Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 167; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.267; Derviş Dede Ahmed Efendi Münecçimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.180; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.35.

Şeyh Cüneyd'le birlikte Safeviyye tarikatı dini niteliğinin yanı sıra siyasi bir misyonda yüklenmiştir. Tarikat- siyaset ilişkisini iyi kuran Cüneyd, etrafına binlerce mürit toplamayı başarmıştır. Cüneyd'den sonra Safeviyye şeyhlerine "Sultan" lakabı takılmış ve ona "Şeyh Cüneyd" dendiği gibi "Sultan Cüneyd" de denmiştir.¹⁵⁰

Şeyh Haydar (Şeyhliği: 1460- 1488)

Şeyh Cüneyd'in ölümünün ardından Safevi tarikatı üyeleri, oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplanmaya başladılar. Şeyh Haydar döneminde Safevi tarikatı silahlanmaya başlamış ve Kızılbaşlık anlayışı ortaya çıkmıştır. Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'le olan evliliğinden doğmuştur.¹⁵¹ Haydar on yaşma kadar dayısı Uzun Hasan'ın yanında yetişmiştir.¹⁵² Haydar'ın Erdebil tekkesinin başına getirilmesinde Uzun Hasan faktörü önemlidir. Çünkü Haydar şeyhliğe geldiğinde bu makamda Şeyh Cafer bulunuyordu ve Şeyh Cafer, Uzun Hasan'm desteklediğini Haydar'ı tasvip etmese de karşı çıkmaya cesaret edemiyordu.¹⁵³

Şeyh Haydar bölgede hâkim güç olan Akkoyunlular ile olan bağıını daha da kuvvetlendirmek için Uzun Hasan'ın, Trabzon İmparatorunun kızı Despina Hatun (Katerina) ile olan evliliğinden doğan kızı Marta (Alemlaş Begüm) ile evlenmiştir.¹⁵⁴ Şeyh

150 Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahrân 1375/1996, s.134,140-142.

151 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tefvîk Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.35-35.

152 Carl Brockelmann; İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, Ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.261.

153 Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C.II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s.194.

154 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.47; Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahrân 1375/1996, s.143; R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University

Haydar'ın Alemşah Begüm ile evliliğinden Ali, İbrahim ve İsmail adlarında üç oğlu ile üç kızı olmuştur.¹⁵⁵

Şeyh Haydar'la birlikte Safeviyye tarikatı iyice siyasallaşarak, üniformalı ve silahlı müritlere sahip bir tarikat halini almıştır.¹⁵⁶

Şeyh Haydar ilk seferini yirmi iki yaşına geldiğinde babasının intikamını almak ve ganimet kazanmak amacıyla Çerkezler üzerine 1483 ve 1487 yıllarında iki başarılı sefer düzenledi.¹⁵⁷ Safevilerin hızlı ilerleyişi Akkoyunlu sultanı Yakup'ta büyük bir rahatsızlık ve endişeye sebep oldu. Hatta Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ı Tebriz'e çağırarak yeni seferlere çıkmaması ve Anadolu'daki müritleriyle irtibatını kesmesi konusunda sert bir dille uyardı. Şeyh Haydar ise bu uyarıyı dikkate almış gibi görüldüyse de faaliyetlerine gizlice devam etmiş hatta 1484'te Maku bölgesinde Akkoyunlulara karşı çıkartılan isyanın arka planında rol almıştır.¹⁵⁸

1484'te Haydar, annesi Hatice Begüm'ü, yeğeni olan Sultan Yakup'un yanına göndererek öncelikle ona olan bağlılığını bildirip ardından da Çerkezler üzerine bir sefer yapmak için izin istedi. Haydar'ın kendisine verdiği sözü tutup aşırıya gitmeye-

Press, Cambridge 1980, s.18; Faruk Sümer; "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 12; Seyfettin Erşahin; Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 168.

155 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.48.

156 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emîni, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.58-59.

157 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emîni, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.53,59-60.

158 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emîni, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.60; Cefer İbrahimov; Sefevlerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair, Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedagoji İnstitutu Nesriyyatı, Bakı 1960, s.391.

ceğini düşünen Sultan Yakup, izin verdiği gibi Çerkezlere giden yol üzerinde bulunan kayınpederi Şirvanşah Ferruh Yesar'a da mektup yazarak Haydar'a yardımcı olmasını istedi.¹⁵⁹ İsteddiği desteği alan Şeyh Haydar, etrafına topladığı müritleriyle birlikte Çerkezlere doğru harekete geçti ve yolda Şirvanşahlara bir elçi göndererek Sultan Yakup'un fermanı gereği yardımlarını beklediğini bildirdi. Şemali'ye giden elçinin, Şirvanşahların rehabet içinde olduklarını ve kolaylıkla ele geçirilebileceklerini belirten bir haber göndermesi üzerine Haydar, harekâtın yönünü Çerkezlerden Şirvanşahlara çevirdi.¹⁶⁰ Hiç beklenmedik bir saldırıyla karşı karşıya kalan Ferruh Yesar ülkenin içlerine doğru çekilmek zorunda kaldı ve Sultan Yakup'tan yardım talep etti.¹⁶¹ Sultan Yakup'un, Şeyh Haydar'ı cezalandırmak için gönderdiği ordu Ferruh Yesar'ın ordusuyla birleşerek karşı harekâta başladı. Haydar bazı münferit başarılar kazandıysa da Elburz Dağı civarındaki savaşta yenilerek öldürüldü. (1488)¹⁶²

Haydar'ın ölüm haberi Osmanlı toprağı olan Anadolu'da büyük yankı uyandırdı. Bu tepkilerin büyüklüğü Erdebil merkezli olan Safeviyye tarikatın bu dönemde Anadolu'da da propaganda faaliyetlerinin yoğunluğu hakkında bize fikir vermektedir.¹⁶³

159 Menuçehr Parsadust; Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996, s.149-150,152.

160 Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci Isfahani; Tarih-i Alem-i Ara-yi Emîni, Ter. V.F.Minorsky, The Royal Asiatic Society, London 1992, s.62-62; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.72.

161 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 195.

162 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 195; Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.181.

163 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.32.

Bu tepkiler karşısında II. Beyazıt, Sultan Yakup'tan bir açıklama istemek zorunda kalmış, oda cevaben yazdığı mektupta Haydar'ın faaliyetlerini ve neden öldürüldüğünü açıklamıştır. Sultan Yakup'tan aldığı cevap sonrası Şeyh Haydar'ın öldürülmesini memnuniyetle karşılayan II. Beyazıt¹⁶⁴, Şeyh Haydar ve taraftarlarını sapık bir grup olarak nitelemiş ve onlara beddua dahi etmiştir.¹⁶⁵

Sultan Ali (Şeyhliği: 1488- 1494)

Akkoyunlu sultanı Yakup, Şeyh Haydar tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra onun oğulları içinde bazı tedbirler almıştır. Tarikat mensupları Şeyh Haydar'm ölümü üzerine büyük oğlu Ali'nin etrafında toplanmaya başlayınca Sultan Yakup, kız kardeşi Alemşah Begüm ve oğulları Ali, İbrahim ve İsmail'i Şiraz'a göndererek İstahi kalesine hapsedtirdi.¹⁶⁶ Bazı kaynaklarda bu üç kardeşin önce Van Gölündeki Akdamar kalesine hapsedildiklerinden bahsedilmektedir.¹⁶⁷

Sultan Yakup'un 1490'da ölümü üzerine Akkoyunlu devletinde büyük taht kavgaları çıkmıştı.¹⁶⁸ Bu kargaşa esnasında Alemşah Begüm ve üç oğlu serbest bırakıldılar. Hatta Akkoyunlu sultanı Rüstem Şah onlardan maruz bırakıldıkları sıkın-

164 Ahmed Aşıkpaşazade; *Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

165 Adel Allouche; *Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

166 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.227; Faruk Sümer; *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.14.

167 Şeref Han; *Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi*, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.135-136; Laurence Lockhart; *Persian Cities*, Luzac and Company LTD, London 1960, s.53.

168 Seyfettin Erşahin; *Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002, s. 120.

tılardan dolayı özür dilemiş ve mağduriyetlerini giderme sözü vermiştir.¹⁶⁹

Yeniden tarikatın başına geçen Şeyh Ali, etrafına topladığı müritleriyle birlikte Rüstem Şah saflarına katılarak saltanat mücadelesinde ona açık destek vermiştir. Rüstem Şah'ta Şeyh Ali'nin tarikat liderliğini resmen tanıyarak Erdebil şehrinin reisliğini ona verdi. Artık Safevi tarikatının resmen tanınmasıyla birlikte Erdebil şehri dini-siyasi bir merkeze dönüşmüş ve Şeyh Ali, "Sultan Ali" unvanıyla anılmaya başlamıştır.¹⁷⁰

Sultan Ali'nin gittikçe güçlenmesi, durumdan rahatsız olan Rüstem Şah'ı bazı önlemler almaya sevk etti. Sultan Ali'nin Erdebil dışında bir yerde ikamet ederse müritleriyle irtibatının kopacağını düşünen Rüstem Şah, onu Tebriz'e davet etti.¹⁷¹ Sultan Ali'de bu davete icabet ederek Tebriz'de yaşamaya başladıysa da müritleriyle olan irtibatı bir türlü kesilmemişti. Sorunu kökten çözmek niyetinde olan Rüstem Şah, Sultan Ali'ye suikast düzenletmeye karar verdi.¹⁷² Durumu önceden haber alan Sultan Ali, Erdebil'e kaçmayı başardıysa da Rüstem Şah, kendisi için tehdit olarak gördüğü bu insanı ortadan kaldırmak için beş bin kişilik bir orduyu arkasından gönderdi.¹⁷³

169 R.M. Savory; *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.21.

170 Süleyman Eliyarlı; "Qurtulus Herekatı – Feodal Dövlətləri", *Azərbaycan Tarixi*, Azərbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s. 326; Gıyasüddin Hümmüddin (Handemir) el- Hüseyni; *Tarihu Habibi's-siyer fı Ahbari Efradi Beşer*, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphanc-yi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.440.

171 Hasan Rumlu; *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih)*, Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.3.

172 Dilaver Akkoyunlu; *Akkoyunlular ve Bayburt*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1992, s. 133.

173 Walther Hinz; *Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd*, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1992, s.81-82; R.M. Savory; *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.21.

Akkoyunlular ile savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Sultan Ali, tarikatın önde gelenlerini toplayarak kardeşi İsmail'in kendisinin halefi olduğunu bildirdi. Daha sonra güvendiği yedi sufiyi seçerek onlara kardeşleri İbrahim ve İsmail'i Erdebil'den kaçırma ve muhafaza etme görevini verdi. Bu toplantıdan kısa süre sonrada Rüstem Şah'ın adamları tekkeyi basarak Sultan Ali'yi öldürmüş ve Erdebil şehrini yağmalayarak talan etmişlerdir.¹⁷⁴

174 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.5; Alem-i Ara-yi Safevi, ed. Yedullah Şükri, İntişarat-ı İttılaât, Tahran 1363/1989, s.39.

İSMAİL SAFEVİ/ ŞAH İSMAİL

(Şeyhliği: 1499- 1524 / Hükümdarlığı: 1501- 1524)

İsmail, abisi tarafından tarikat şeyhliğine tayin edildiğinde daha sekiz yaşındaydı. Bu yaşlarda tarikat işleriyle uğraşamayacağı ve hayatının tehlikede olduğu bilindiği için tarikatın önde gelenleri onu beş sene saklamış ve korumuşlardır.¹⁷⁵ İsmail ve kardeşi İbrahim tekmeden çıkarıldıktan sonra ilk olarak Erdebil’de Kadı Ahmet Kakuli’nin¹⁷⁶, daha sonra Hancan adlı bir kadının, ardından da Dulkadirli Aba adında başka bir kadının evinde saklandı. Bu esnada annesi Alemşah Begüm’e dahi oğulların can güvenliğini tehlikeye atmamak için yerleri söylenmiyordu.¹⁷⁷

Rüstem Şah’ın adamlarının şehirdeki aramaları netice vermeyince yapılan baskı ve işkencelerin boyutu da artmıştı. İsmail ve kardeşinin yerinin açığa çıkacağından korkan Aba, onları Allahverdi Ağa adında birinin türbesine sakladı. Daha sonra Aba, tarikatın önde gelenlerinden Rüstem Bey’e çocukların artık Erdebil’de saklanmalarının çok zor olduğunu ve her an yakala-

175 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004, s.4.

176 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü’-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004, s.6.

177 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.83.

nabileceklerini bildirdi. Rüstem Bey'de etrafına topladığı insanlarla bu türbeye gelerek iki kardeşi buradan çıkarıp Kargan köyü vaizi Ferruhzad'ın evine götürdü.¹⁷⁸

Erdebil'de Aba başta olmak üzere İsmail ve İbrahim'in saklanmalarına yardımcı olan herkesin tespit edilip öldürüldüğü haberini alan Rüstem Bey, iki kardeşin Reşt'e götürülmesine karar verdi. Rüstem Bey önderliğindeki yaklaşık seksen kişilik Kızılbaş müridi çocukları önce Tulnov'a, ardından da Gilan'a bağlı Gaskar üzerinden Reşt şehrine götürdüler. Burada ikamet ederken Gilan hâkimi Mirza Ali'nin daveti ile Lahican bölgesine gittiler.¹⁷⁹ Lahican'da İsmail'e Hoca Şemseddin Lahici adlı bir öğretmen tutularak okuma-yazma ve Kur'an tilaveti öğretildi.¹⁸⁰

İsmail'in Gilan'da olduğunu öğrenen Rüstem Şah, buraya askeri sefere hazırlanırken ülkede yeniden baş gösteren taht kavgaları yüzünden bu fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı. Daha sonraki dönemlerde taht mücadeleleri devam etti ve bu karışıklıklar esnasında Rüstem Şah öldü. Onun yerine tahta geçenlerse pek bir varlık gösteremediler. Böylece İsmail ve tarikat mensupları üzerindeki baskı ve tehditte ortadan kalkmış oldu.¹⁸¹

178 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.6-7.

179 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.8-9; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.84.

180 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.11.

181 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.17-18.

Safevi Devletinin Kuruluşu Öncesi Hazırlıklar

Akkoyunlu devletindeki siyasi istikrarsızlık, on üç yaşına gelmiş olan İsmail tarafından yakından izleniyordu.¹⁸² İsmail, 1499 yılında yanına Rüstem Bey gibi önemli isimleri de alarak Erdebil'e doğru yola çıktı. Bu yolculuk esnasında İsmail'in Tarom denen bölgeye ulaştığında etrafında bin beş yüze yakın insan toplamış olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸³ İsmail, Erdebil'e girdiğinde ilk olarak atalarının türbelerini ziyaret etti. Fakat bu esnada şehrin valisinin uyarısı üzerine Erdebil'i tekrar terk etmek zorunda kaldı.¹⁸⁴

İsmail, Erdebil'den ayrıldıktan sonra Ercivan'a yöneldi ve burada Karakoyunlu Cihan Şah'ın torunu Sultan Hüseyin Barani tarafından karşılandı.¹⁸⁵ Birkaç gün onun misafiri olan İsmail, Barani'nin amacının dostluk olmadığını anlayınca derhal tarikatın önde gelenleriyle meşveret meclisini toplandı ve bölgeden ayrılma kararı alındı.¹⁸⁶

182 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316.

183 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.34.

184 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.69,80.

185 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.34.

186 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.43.

İsmail'in sıradaki güzergâhı Anadolu'ydu ve bu amaçla Kağızman, Erzurum ve Tercan'dan geçerek 1499'da Erzincan'a vardı.¹⁸⁷ İsmail'in Anadolu'ya gelişi buradaki müritleri arasında büyük sevinç uyandırdı. Bu sefer esnasında Safevi ailesine bağlılıkları bilinen ve çoğu Anadolu'da oturan Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir, Varsak, Çepni, Turgudlu, Afşar, Kaçar gibi Türk boyları¹⁸⁸

187 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.44-45.

188 **Safevi Devletinin Kuruluşunda Etkisi Olan Türk Boyları:**

1. Rumlu: Osmanlı idari teşkilatında "Eyaleti Rum" (Anadolu'nun geneli içinde kullanılan "Rum" adıyla karıştırılmaması için "Rumiyye Suğra" da denmektedir.) denen ve özellikle Tokat, Amasya, Sivas'a bağlı Koyulhisar ve Karahisar bölgelerinde yerleşmiş olan Türk boyudur. Nur Ali Halife, Piri Bey ve Div Sultan tanınmış beylerindendir.

2. Ustaclu: Çoğunluğu Sivas, Tokat ve Amasya'da yaşamakta olup, bir bölümü Kırşehir'e göç edip "Ulu Yörük" adını alan Türk boyudur. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın müritlerinin çoğu bu boya mensuptur.

3. Tekeli: Antalya, Hamid (Isparta) ve Menteş (Muğla) civarlarında yerleşmiş Türk boyudur. Şahkulu isyanı sonrasında daha da güçlenmişler ve İran'a göç ederek orada, Saru Ali ve Burun Sultan gibi Tekeli Beylerinin büyük çabalarıyla Safevi Devletinin kurulmasında ön planda yer almışlardır.

4. Şamlu: Osmanlının "Halep Türkmenleri" dediği, göçebe bir boy olan Şamlular yazın Sivas'ın güneyindeki Uzunyayla'da kışında Halep-Antep arasındaki bölgede yaşarlardı. Şeyh Cüneyt Antalya'ya geldiğinde ona mürit olan Şamlular, Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'daki ilk üyeleri olmuşlardır. Hatta Şah İsmail'in Emirul Umeralığa getirdiği Lala Hüseyin Bey bu boydandır.

5. Dulkadir (Zu'l Kadr): Genelde Maraş ve Yozgat illerinde yaşayan bir Türk boyudur. Fars valisi İlyas Bey, Şeyh Haydar'ın müridi ve Şah İsmail'in Merv valiliğini yapmış olan Dede Abdal Bey bu boydandır.

6. Varsak: Torosların Tarsus bölgesinde ikamet eden bu Türk boyu, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da bulunduğu dönemlerde onun müridi olmuş ve Safevi Devletinin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır. Kemah Kalesi kumandanı Yusuf Bey ve yardımcısı Muhammed Bey bu boydandır.

7. Çepni: Şiiliğe karşı ılımlı olan bu Türk Boyu dağınık halde yaşamıştır. Özellikle XV. yüzyılda bir kısmı Halep Türkmenlerinin bölgesinde, bir kısmı Ulu Yörüklerin bölgesinde, bir kısmı da Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Canik (Ordu, Samsun) bölgelerinde iskan etmişlerdir.

8. Turgudlu: Karaman bölgesinde ikamet eden bir Türk boyudur. Şah İsmail'in mektuplaştığı Musa Bey bunlardandır. (Buraya kadar verilen sekiz Türk boyu hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin

İsmail'in etrafında toplandılar.¹⁸⁹

Osmanlının bu dönemde batıda fetihlerle uğraşması, Orta ve Güney Anadolu'da Safevi sempatizanlarının artmasına ve İsmail'in onlarla rahatça irtibat kurabilmesini sağladı. Osmanlı durumu kontrol altına almak için Anadolu Beylerbeyi Yahya Paşa'yı Ankara tarafına sevk etti ve Amasya valisi Sultan Ahmet'e de hazırlıklı olması talimatını verdi.¹⁹⁰ Fakat İsmail, rüyasında "On iki imamla" istişarede bulunduğunu ve onların, eski düşmanları Şirvanşahlar üzerine gidilmesini istediklerini belirterek Anadolu'dan Şirvan'a yönelme kararı aldı. Böyle olunca da Osmanlı tedbirlerinden vazgeçti.¹⁹¹

Şirvan seferi sırasında İsmail'in yanında Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karabağ kabilelerinden yaklaşık yedi bin asker toplanmıştı.¹⁹² Şirvan ordusu-

Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.43-50.)

9. Afşar: Afşar boyu, Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuzların 24 boyundan biridir. Büyük göç ile birlikte Huzistan yoluyla bir grup da Irak, Suriye yoluyla Anadolu'ya gelmişler, bu arada İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Azerbaycan'a da yayılmışlardır. Safevi Devletinin yıkılmasının ardından Afşar Nadir Şah tarafından İran'da Afşar Hanedanlığını kurmuşlardır.

10. Kaçar: Oğuz Türklerinden olup, XV. yüzyılda bugünkü Dağlık Karabağ'da göçebe hayat sürdüren Türk boyudur. Safevilerden sonra kurulan Afşar Hanedanlığının ardından İran'da Pehlevi dönemine kadar hüküm sürmüşlerdir. (Afşarlar ve Kaçarlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı-Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.4,8,11-12.)

189 Remzi Kılıç; XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.13.

190 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316-317.

191 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahseñü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004, s.51-52.

192 Dervis Dede Ahmed Efendi Münecçimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.182; Gıyasüddin Hümmaüddin (Handemir) el- Hüseyini; Tarihu Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphane-yi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.453.

la yapılan **Cebani savaşında (1500)** galip gelen İsmail ile tekrar savaşmayı göze alamayan Şirvan şahının oğlu Şeyh Şah, dağılan ordusunu yeniden topladıysa da bölgeyi terk etmiştir.¹⁹³

Şirvan zaferi sonrası Gülistan Kalesi ve Bakü'de İsmail'e karşı bazı direniş hareketleri başladı. Ticari ve politik açıdan önemli bir konuma sahip olan Bakü'yü ele geçirmek isteyen İsmail, yaklaşık üç gün süren savaştan sonra Bakü şehrini aldı.¹⁹⁴ İsmail'in gazabından korkan Bakü halkından bir grup ellerinde Kur'an-ı Kerim'lerle onun huzuruna gelerek af dileyince, İsmail'de bin tümenlik vergi mukabilinde Bakü'deki işgali durdurdu ve ardından Gülistan Kalesini kuşattı.¹⁹⁵

Gülistan Kalesinin kuşatılması sırasında Akkoyunlu Elvend Mirza'nın büyük bir orduyla sefere çıktığı haberini alan İsmail, Safevi ileri gelenleriyle istişare yaparak Azerbaycan tahtının Gülistan Kalesinden çok daha önemli olduğu kararına vararak kuşatmaktan vazgeçti.¹⁹⁶ İsmail, Kaçar Kara Piri Bey komutasındaki öncü kuvveti Nahçıvan tarafına gönderdi. Bu öncü birlikle Akkoyunlu orduları arasında zaman zaman çatışmalar sürerken taraflar arasında diplomatik ilişkilerde devam etmiş ve İsmail ile Elvend Mirza arasında mektuplaşmalar olmuştur. Elvend Mirza, İsmail'e Şirvan'a dönüp elindekiyle yetinmesini söylerken İsmail, Elvend Mirza'dan I. İmam Hz. Ali'nin yolunu tutup Şiiliği kabul etmesini istedi. Şayet Şiiliği kabul ederse onu kardeş olarak kabul edip ona biat edeceğini dahi bildirdi.¹⁹⁷ Her iki tarafında bu

193 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.21.

194 Mirza Abbaslı; Sah İsmayıl Xetainin Ömür Yolu Miniatiürlerde, Isıq Nesriyyatı, Bakı 1981, s.13.

195 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.57.

196 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.57-58.

197 Ali Ekber Vilayeti; Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarihi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.100-101.

önerileri kabul etmemesi üzerine ordular Şerur Çölü'nde karşı karşıya geldiler (**Şerur savaşı 1501**).¹⁹⁸ Yapılan savaş neticesinde Akkoyunlular yenildiler ve bölgede etkin güç artık Safeviler oldu. İsmail 1501'de Tebriz'e girip Akkoyunlu saltanatına son vererek Safevi Hanedanlığını kurdu.¹⁹⁹

Safevi Devletin Kuruluşu

Şerur savaşı sonrasında kurulan Safevi Devleti, kuzeybatıda Osmanlı, doğuda Şeybani, batıda ise Memluklar gibi Sünni Müslüman olan devletlere komşu olmuştu. İsmail ilk iş olarak resmi devlet mezhebi olarak Şiiliği seçti ve bunu ilan etti. Ayrıca hutbelere on iki imamın ismini de ekleterek, çarşıda-pazarda Ebu Bekir, Ömer, Osman, Muaviye ve Yezid'in lanetlenmesini, ayrıca halk arasında da bu isimlerin kullanılmamasını, bu talimatına uymayan ya da karşı gelen olursa idam edilmesini emretti.²⁰⁰ Yeni basılan sikkelerin üzerlerine "La İlahe İllallah ve Muhammedün Resullullah ve Aliyyün Veliyullah" cümlesini yazdırdı.²⁰¹

"Şah" unvanını kullanmayı tercih eden İsmail, hem dini hem de dünyevi hâkimiyetin tek sahibi olmuştu.²⁰² Şah İsmail, temelleri Şeyh Safiyuddin zamanında atılan, Anadolu ve diğer bölgelerdeki Safeviyye tarikatı temsilcilerinin başı (reisi) olan "Halifetü'l Hulefa" makamını yeniden teşkil etti.²⁰³ Şah İsmail,

198 Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini) Gaffar; Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963, s.256-257.

199 Oqtay Efendiyev; Azərbaycan Sefeviler Dövləti, Azərbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.118.

200 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.36.

201 İskender Bey Türkmen Münşi; Tarih-i Alem-i Ara-yı Abbasi, C.I, Dünya-yı Kitap, Tahran 1377/1998, s.47.

202 Nazım Ceferli; Sefeviler Dövləti, Hakimiyyət və İdarəçilik Orqanları, "Hüquq Edebiyyatı" Neşriyyatı, Bakı 2000, s.13.

203 Nazım Ceferli; Sefeviler Dövləti, Hakimiyyət və İdarəçilik Orqanları, "Hüquq Edebiyyatı" Neşriyyatı, Bakı 2000, s.92.

dedesi Uzun Hasan'ın yaptığı gibi devleti sadece askeri güç üzerine temellendirmeyip, kendisi ve haleflerinin kökenlerini Hz. Ali soyuna dayandırdıktan sonra Şia'da gelmesi beklenen imam fikriyle de yarı ilahi bir kişilik halini aldı.²⁰⁴

Şah İsmail devleti oluşturan kabilelerin farklı soylara dayanmasını dillendirmeyip, bunların geneline "Kızılbaş" adını vererek, dini bir kardeşlik bağıyla kendisine ve devlete karşı itaatlerini pekiştirmeye gayret etti.²⁰⁵

XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde İran, Azerbaycan ve Horasan'da toprak sahipleri (kırsaldaki nüfuslu kimseler) ve şehirlerde yaşayan halkın çoğunluğu Sünni olup, Mazenderan ve Gilan bölgeleri dışında çok az sayıda Şia mensubu bulunuyordu. Şah İsmail 1501'de Tebriz'i aldığı anda şehir halkının üçte ikine yakını Sünni idi ve Kum, Kaşan ve Rey dışındaki diğer bölgelerde de durum farklı değildi.²⁰⁶ Şah İsmail'in Şiiliği resmi devlet mezhebi olarak kabul etmesinin ardından tüm bu dengeler değişti ve yukarıda bahsettiğimiz bölgelerde yaygın olan mezhep Şiiliğe dönüştü.²⁰⁷ Safevilerin yükselişi esnasında bölgede Nurbahşiyye, Zehebiyye, Nimetullahiyye, Kevahibzadeler, Halvetiyye ve Kübriyye gibi bazı tarikat ve dini cemaatlerde bulunuyordu.²⁰⁸ Bunlardan Nurbahşiyye ve Zehebiyye dışındakiler Şia'yı kabul

204 Marshall G. S. Hodgson; *The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization*, C.III, The University of Chicago Press, Chicago & London 1974, s.30.

205 Marshall G. S. Hodgson; *The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization*, C.III, The University of Chicago Press, Chicago & London 1974, s.30.

206 Edward G. Browne; *A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924)*, C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.53; R.M. Savory; *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.29.

207 Carl Brockelmann; *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.263.

208 Abdülbaki Gölpınarlı; *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiflik*, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.174.

etmeyince bu Sünni gruplar ortadan kaldırıldılar ya da bölgeyi terk etmek zorunda bırakıldılar.²⁰⁹

Safeviler, yaşadıkları bölgelerde yeni yayılmaya başlayan Şiiiliğin daha iyi anlaşılıp yaşanması için Arap coğrafyasındaki bazı Şii âlimleri Tebriz'e davet ettiler ve onlara büyük hürmet gösterdiler. Bu yoğun ilgi, ilerleyen dönemde Safevilere bağlı Şii ulema sınıfının oluşmasını da sağladı.²¹⁰ Tüm bu gelişmeler yaşanırken halkın büyük çoğunluğunun Sünni olduğu İsfahan, Şiraz, Kazerun, Herat ve Yezd gibi bölgelerde Şii propagandasının yoğunlaşması ve resmi devlet mezhebi olarak kabul edilmesinden rahatsızlık duyanlar tarafından isyanlar çıkarıldıysa da bu isyanlar çok sert bir şekilde bastırıldı.²¹¹

Şah İsmail, 1503 yılı başlarında Fars ve Irak-ı Arap bölgelelerini elinde tutan Akkoyunlu Murat Mirza'nın varlığından rahatsızlık duyuyordu. Ona yazdığı mektupta kendisine biat etmesi durumunda Irak-ı Arab'ı ona vermeyi taahhüt etti.²¹² Murat Mirza bu teklifi reddedince Şah İsmail harekete geçti ve Hemedan civarında yapılan savaşta Safeviler galip geldi. (**Hemedan Savaşı 1503**)²¹³ Canını zor kurtaran Murat Mirza, önce Şiraz taraflarına ardından da Dulkadiroğullarına sığındı. Hatta Dulkadiroğlu beyinin kızıyla evlenerek ilişkilerini daha da sağlamlaştırmaya çalıştı. Akkoyunlu tahtını tekrar ele geçirmek isteyen Murat Mirza, Dulkadiroğullarıyla bağlarını kuvvetlendirdikten sonra Osmanlı Sultanı I. Selim'in Azerbaycan seferi sırasında ondan taraf ola-

209 Mazlum Uyar; Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s.114.

210 Mazlum Uyar; İmamiye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbarilik, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, s.140-147.

211 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.50.

212 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.45.

213 Şeref Han; Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.138.

rak Osmanlının da desteğini kazanmaya çalıştıysa da, bu esnada Murat Mirza'nın ölmesi üzerine bu tehditte kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu.²¹⁴

Osmanlının batıdaki ilerleyişinden endişe duyan Avrupa devletleri çözümün Şah İsmail'de olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü Hemedan savaşı sonrasında İran coğrafyasının tamamına yakını ele geçirme harekâtına başlayan Şah İsmail, 1505 yılına gelindiğinde Horasan dışında tüm İran'ı zaptetmiş güçlü bir hükümdar olmakla beraber özellikle Müslüman Şii dünyasında da dini bir otorite olarak kabul ediliyordu.²¹⁵ Hatta Avrupalılardan bazıları Şah İsmail'i Hristiyanlıktaki Mesih'e benzetiyor ²¹⁶ ya da "Great Sophi (Büyük Sufi)" olarak adlandırıyorlardı. İşte bu bakış açılarına sahip olan Avrupa için Osmanlıyı durdurabilecek tek kişi Şah İsmail'di.²¹⁷ Avrupa'nın bu bakış açısı karşısında Şah İsmail'de boş durmayıp, Venedik ve Portekiz gibi devletlerle ittifak anlaşmaları yaptı. Fakat bu birliktelikler ticari alanda bazı olumlu gelişmelere sebep olmuşsa da askeri ve siyasi açıdan bir sonuç vermemiştir.²¹⁸

Şah İsmail, Irak ve Anadolu'da yayılma çabaları esnasında Dulkadiroğulları ile karşı karşıya geldi. Safevi Devletinin kuruluşundan beri pekte iyi olmayan bu iki devletin ilişkisi Dulkadiroğullarına bağlı Bozok yöresinden çok sayıda Türkmen'in Şah İsmail tarafına geçmesiyle iyice gerildi.²¹⁹ Şah İsmail ilişkileri

214 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004, s.185-186.

215 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.37.

216 Palmira Brummett; Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery, State University of New York, New York 1994, s.31.

217 Palmira Brummett; "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and -Divine- Kingship", Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays, Garland Publishing, New York 1996, s.340.

218 İsmayıl Hüseyinov; İsmayıl Sefevi, Bakı 1943, s.12.

219 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.25.

düzeltilmek ve Dulkadiroğullarının desteğini arkasına almak için Dulkadiroğlu Sultanı Alaüddevle'nin kızına talip oldu. İsmail'e ilk başta olumlu cevap veren Alaüddevle, daha sonra onun Şii olmasından dolayı bu kararından vazgeçti. Bu olaydan çok rencide olan İsmail için artık Dulkadiroğulları ile savaş kaçınılmaz hale gelmişti.²²⁰

1503-1507 yılları arasındaki dönemde Dulkadiroğullarının; hızlı ilerleyişi ve özellikle Akkoyunlu topraklarını ele geçirmesi,²²¹ Şah İsmail'in düşmanı olan Akkoyunlu Murat Mirza'nın sığınma talebini kabul etmeleri ve Alaüddevle'nin Şah İsmail'e vermediği kızını Murat Mirza'ya vermesi,²²² Alaüddevle'ye gönderilen Safevi elçisine kötü muamele yapıp hapsetmeleri zaten kötü olan ilişkileri tamamen kopardı ve bu iki devleti karşı karşıya getirdi.²²³ Dulkadiroğulları bu tehdit karşısında önce II.Beyazıd'dan ardından da Memluklulardan yardım talep etmişse de her iki hükümdardan da olumsuz cevap aldılar.²²⁴ 1507'de harekete geçen Şah İsmail'in karşısına çıkamayan Dulkadiroğulları savaşmayıp geri çekilince bu harekattan bir sonuç alınamadı.²²⁵ Fakat Şah İsmail ülkesine dönerken Diyarbakır başta olmak üzere birçok yeri işgal etti. Bu toprakları geri almak isteyen Alaüddevle, yaptığı akınlarda başarısız olup büyük kayıplar verince barış istemek

220 Refet Yinanç; Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.90.

221 Zabil Bayramlı; "I.Ismayıl ve Imperatorlugun Yaradılması – Sirvan ve Sekinin Tabe Edilmesi", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s.372.

222 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

223 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.27-28.

224 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 319.

225 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.116.

zorunda kaldı.²²⁶ Yapılan anlaşmanın ardından Alaüddevle, Safevilere karşı akın düzenleyen Osmanlı Sultanı I. Selim'in destek talebini dahi reddedecek kadar Şah İsmail ile sıkı bir müttefik olmuştur.²²⁷

Şah İsmail ticari-siyasi ve ideolojik açıdan önemli bir yere sahip olan Kerbela şehrini almak istiyordu. Zaten Irak-ı Arab denen bu bölgede kendisini zorlayacak bir güçte kalmamıştı. 1508 yılında bir elçiyi Bağdat Hâkimi Barik Bey'e gönderen Şah İsmail, Kerbela, Necef ve Bağdat'ta bulunan imamların mezarlarını ziyaret etmeye geleceğini ve bu esnada kendisine de biat edilmesini istediğini bildirdi.²²⁸ Barik Bey bu teklife itiraz etmek istemişse de çaresizliğin farkındaydı ve kabul etmek zorunda kaldı. 1508'de Bağdat'a giren Şah İsmail, Musa Kazım'ın kabri üzerine bir kubbe inşa ettirip, kendisine biat etmeyen bazı Sünni âlimleri öldürttü. (Bu esnada Ebu Hanife'nin mezarını dahi tahrip ettirmiştir.) Bağdat'tan ayrılan Şah İsmail, Necef, Kerbela ve Kazımeyn'i de ziyaret ettikten sonra geri döndü.²²⁹

Şah İsmail'in ilk on yılında ülkenin sınırları Horasan'a kadar ulaşmıştı. Horasan, doğuyla batı arasında geçiş güzergâhı olması sebebiyle önemli bir konuma sahipti ve Safeviyye tarikatına mensup birçok mürit burada yaşıyordu.²³⁰ Ancak Özbek Şeybanilerde Horasan'ı almak istiyorlardı. Şeybani hükümdarı Şeybek Han, Şah İsmail'in Irak-ı Arap meselesiyle uğraştığı dönemde Horasan'ı işgal etti. Şah İsmail bunun üzerine bir elçi göndererek bu işgalin biran önce durdurulmasını istediye de Şeybek Han

226 Refet Yinanç; Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.556.

227 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.181-182.

228 Ali Ekber Vilayeti; Sah Ismayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.41.

229 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.43.

230 Ezizaga Memmedov; Sah Ismayıl Xetai, Yazıçı, Bakı 1988, s.17.

oralı dahi olmadığı gibi Şah İsmail'den de kendi adına para bastırıp hutbe okutmasını istedi.²³¹ Bu cevaba müteakip ikinci bir mektup yazan Şah İsmail, Akkoyunluların varisi olarak bölgenin hâkiminin kendisi olduğunu, fakat gene de Şeybanilerle ekonomik işbirliği yapabileceğini bildirdi. Şeybek Han ise bölgenin kendisine ait olduğunu ve Şah İsmail'den biat beklediği cevabını yineleyince,²³² diplomatik yollardan çözüme ulaşamayacağı anlaşıldı ve bu iki devlet arasında bir savaş kaçınılmaz oldu. 1510 yılında Mahmudi Nehri kıyısında yapılan savaşta galip gelen Şah İsmail, bu zaferin ardından Herat, Merv, Bedehşan, Belh ve Kandehir gibi şehirleri ele geçirdi.²³³

Şeybek Han'ın savaş sonrasında ölmesinin ardından Şeybaniler birkaç kola ayrılarak farklı Hanlıklar olarak varlıklarını devam ettirdiler. Bu Özbek Hanlarının zaman zaman Safevi topraklarına girmesi üzerine Şah İsmail, zamanında Şeybek Han'ın düşmanı olan Babür Hanla ittifak yaptı.²³⁴ Şah İsmail, Babürle yaptığı anlaşma neticesinde ona askeri ve ekonomik yönden yardım edecek; Babür'de Maverâünnehir bölgesinde Şah İsmail adına hutbe okutup, sikke bastıracaktı.²³⁵ Safevi ve Babür ordularının birleşerek üzerlerine geldiğini duyan Özbek Hanları bölgeyi boşalttılar. Babür, doğru dürüst savaş bile yapmadan Semerkand'ı ele geçirdi ve on iki imam adına hutbe okutup, Şah İsmail adına

231 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.137-140.

232 Ali Ekber Vilayeti; Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.47.

233 Mirza Abbaslı; Sah İsmayıl Xetainin Ömür Yolu Miniaturlerde, Isıq Nesriyyatı, Bakı 1981, s.6; Ghulam Sarwar; History of Shah İsmail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.63.

234 Ali Ekber Vilayeti; Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.45-46.

235 Gıyasüddin Hümmaüddin (Handemir) el- Hüseyini; Tarihu Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphaneyi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963, s.524.

sikke bastırdı.²³⁶ Safevi ordusunun bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Özbek Hanları Maveräünnehir'e tekrar saldırdılar. Bunun üzerine bölgeye tekrar dönen Safevi ordusu, Kucdevan Kalesi yakınlarında yapılan savaşta büyük bir yenilgi aldı (1512).²³⁷ Babür'de ordusuyla birlikte Horasan'a çekilince Özbekler Herat, Tus ve Meşhed şehirlerini ele geçirdiler (1513). Bunun üzerine Meşhed'e yönelen Şah İsmail burada İmam Rıza'nın mezarını ziyaret ettikten sonra Horasan bölgesini tekrar fethetti.²³⁸

236 R.M. Savory; *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.36.

237 Ali Ekber Vilayeti; *Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.78-79.

238 Ali Ekber Vilayeti; *Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.80-81.

OSMANLI- SAFEVİ İLİŞKİSİ SAFEVİ PROPAGANDASI ETKİSİYLE OSMANLI DEVLETİNDE ÇIKAN İSYANLAR

Safevilerle Osmanlı arasındaki ilişkiler ilk defa Hoca Ali (1392- 1429) döneminde başladı. Ankara savaşı sonrasında Timur'a esir düşen Türkmenlerin, Hoca Ali'nin isteğiyle serbest bırakılması üzerine Anadolu'da Safevilere olan ilgi ve muhabbet daha da artırmıştı.²³⁹ Özellikle Timur'a esir düşen Türkmenlerden Anadolu'ya geri dönenlerin, Safeviler hakkında anlattıkları olumlu bilgilere ek olarak Safevi şahlarının Osmanlı topraklarına gönderdikleri halifelerin yoğun faaliyetleri Anadolu'daki özellikle Türkmen halkın Safevilere olan ilgisini daha da artırdı. Osmanlıyla doğrudan mücadeleye girmek istemeyen Safeviler, Anadolu'daki bu yandaşları sayesinde çıkan isyanlarla Osmanlıyı uzunca bir süre meşgul etmeyi başarmışlardır. İlk bakışta mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan memnuniyetsizliklerden çıkmış gibi gözüken bu ayaklanmaların asıl sebebi halkın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi sebeplerdir.

239 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.231; Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.7,9.

Şeyh Bedreddin İsyanı

Düşünce ve söylemlerinden dolayı bazı Alevi gruplarının sahiplendiği Şeyh Bedreddin (Şeyh Bedreddin'in Alevi olup olmadığı konusu günümüzde hala tartışmalı olup elimizde net bir bilgi yoktur.) 1365'te Edirne civarındaki Simavna'da doğmuştur. Bedreddin'in babası Simavna Kadısı olan İsrail, annesi ise Rum asıllı bir Hristiyan iken Müslüman olan Melek Hatun'dur.²⁴⁰ Bedreddin, babasının mesleğinden ötürü "Simavna Kadısı Oğlu" olarak ün yapmıştır.²⁴¹ Bedrettin, Bursa, Konya, Kahire gibi devrin en büyük ilim ve kültür merkezlerinde eğitim görmüş, hatta 1382 tarihinde Kahire'de Memluk Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'e üç yıl özel hocalık dahi yapmıştır. Bu dönemde Hüseyin Ahlati ile tanışan ve onun düşüncelerinden etkilenen Bedreddin, Hüseyin Ahlati'nin isteği üzerine bir süre Tebriz'e gider. Burada Anadolu seferinden dönen Timur'la karşılaşan Bedreddin, ilmiyle Timur'u ve maiyetini etkiler. Timur kendisiyle beraber gelmesini istese de Bedreddin bunu kabul etmez ve tekrar Kahire'ye döner. Ahlati ölümünden hemen önce Bedreddin'i halifesi ilan edince müritlerinin bazıları buna tepki gösterir. Bu gergin ortamda daha fazla kalmak istemeyen Bedreddin altı ay sonra Mısır'ı terk eder. Şam, Halep, Karaman, Konya, Aydın, Tire ve İzmir üzerinden 1406 yılında Edirne'ye gelir. Menakıbname'ye²⁴²

240 Müfid Yüksel; Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s.18.

241 Bilal Dindar; "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.332.

242 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967. "Menakıbnâme" adlı bu eser Şeyh Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail tarafından dedesinin ölümünden 45 yıl sonra yazılmıştır. Halil bin İsmail'in bu eseri, dedesi Şeyh Bedrettin'i savunma amaçlı olarak yazdığından ve onu rencide edecek rivayetleri gizleyip farklı şekilde naklettiğinden dolayı objektif olmamakla suçlanmakta ve eleştirilmektedir. Bkz. Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Der-gisi, S.18, Ankara 2005, s.71-94.

göre, yolu üzerindeki Nizar köyünde en önemli müritlerinden Börklüce Mustafa ile, Bursa'nın Sürme köyünde de diğer önemli müridi Torlak Kemal ile tanışır.²⁴³

Ankara Savaşı bozgunundan sonra şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında Musa Çelebi, kardeşi Süleyman'ı ortadan kaldırıp Edirne'ye gelince, kardeşinin bürokratlarını azledip yerine kendi adamlarını atar. Bu sırada Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin ısrarı üzerine kazaskerlik görevini kabul eder (1411). İki yıl Edirne'de kazaskerlik yapan Şeyh Bedreddin burada örgütlenme faaliyetlerini artırır.²⁴⁴ Bu dönemde insanlar taht kavgalarından dolayı huzursuzdur. Bu huzursuzluğa yöneticilerin baskıları da eklenince halktaki bıkkınlık artar. Şeyh Bedrettin; Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi yakın arkadaşlarıyla birlikte İznik'te kurdukları bir tarikatla (Bedreddinî)²⁴⁵, Anadolu ve

243 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.54-60.

244 Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.89.

245 **Bedreddinî** tarikatının görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz; "Tanrı dünyayı yaratmış ve insanlara bahşetmiştir. Erzak, giyecekler, hayvanlar, toprak ve bütün mahsuller umurun müşterek hakkıdır. İnsanlar tabiat ve yaradılış itibariyle eşittir. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle, diğerlerinin ekmeğe bile muhtaç kalması ilahi maksada muhaliftir. Nikâhlı kadınlar ortaklıktan müstesnadır. Bu birlik haricinde kalan her şey insanların müşterek malıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim. Sen benim eşyayı kendi eşyanı gibi kullanabilmelisin. Emlakımıza karşılıklı tasarruf edebilmeliyiz. Gerek Müslümanlıkta gerek Hristiyanlıkta ulemanın ve papazların hataları ile nice bidatlar ihdas olunmuştur. Bunlar kaldırılırsa din -bir- olur." Bkz. Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.75.

Fakat şunu da belirtmeliyiz ki: Şeyh Bedrettin'in propagandasını yaptığı iddia edilen ve tarikatın ana fikrini oluşturan; din farkı gözetmeyen, eşitlikçi, paylaşımcı vs. ideolojilerin Şeyh Bedreddin'e ait olduğuna dair elimizde tarihsel bir delil bulunmamaktadır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1997, s.172.

Rumeli'de fikirlerini yaymaya başlar.²⁴⁶ Şeyh Bedreddin'in kazaskerliği sırasında onun kethüdalığını yapan Börklüce Mustafa, İzmir Karaburun'da, Torlak Kemal ise Manisa'nın Kızılbaşlarla meskûn bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde propaganda faaliyetlerine hız verirler.²⁴⁷

Çelebi Mehmet, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırıp iktidarı devralınca, Şeyh Bedrettin'i diğer bürokratlar gibi cezalandırılmayıp, ilmî hüviyetine hürmeten 1000 akçe maaş bağlayarak ailesi ile birlikte İznik'te oturmaya mecbur eder.(1413).²⁴⁸

Börklüce Mustafa İsyanı

Bedreddin'in kazaskerliği sırasında kethüda olarak yanına aldığı Börklüce Mustafa, onun sürgüne gitmesiyle beraber Aydın'a döner. Burada da faaliyetlerine devam eden Börklüce Mustafa Urla, yarımadasının kuzeyindeki Karaburun'da dinî ve dünyevî hiçbir nizamı tanımamaya, kadınlar hariç her şeyin ortak olduğunu ilan edip peygamberlik iddiasıyla, Osmanlı idaresinden memnun olmayan köylülerden ve yoksul dervişlerden yaklaşık altı bin kişiyi etrafına toplayarak isyan eder.²⁴⁹

“Dede Sultan” diye de anılan Börklüce Mustafa, üzerine gönderilen Saruhan Beyi Timurtaş Paşazade Ali Bey'i mağlup edince Çelebi Mehmet daha sert tedbirler almaya yönelir. Bölgeye yollanan Şehzade Murat ile vezir Beyazıd Paşa, isyanı bastırdıktan

246 İbrahim Arslanoğlu; “Şeyh Bedrettin”, Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007, s.41-45.

247 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

248 Selahattin Döğüş; “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.89; Müfid Yüksel; Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s.38-39.

249 Dukas; Bizans Tarihi, ter. V.L.Mirlioğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

sonra isyancıların büyük kısmını öldürüp, Börklüce Mustafa'yı Karaburun'da idam ederler.²⁵⁰

Torlak Kemal İsyanı

Börklüce Mustafa isyanından hemen sonra da Şeyh Bedreddin'in müritlerinden olduğu öne sürülen Torlak Kemal (Yahudi kökenli olduğu da iddia edilmektedir)²⁵¹, Manisa'da Kızılbaşların yoğun bulunduğu yörelerde iki bine yakın kişiyle isyan etti. Beyazıd Paşa, Aydın'dan sonra Manisa'da bulunan Torlak Kemal üzerine yürüdü ve isyanı bastırmasının ardından onu da yakalayıp astırdı.²⁵² Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi Alevi isyanı bastırılmış oldu.²⁵³

Çelebi Mehmet, Şeyh Bedrettin'in merkezî otorite için ciddi bir tehlike teşkil ettiğini düşünüyordu. Şeyh Bedrettin'de Edirne'de kazasker iken Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi asilerle münasebette bulunmuş olmasının verdiği tedirginlikle gizlice İznik'ten ayrılıp (1416) önce Kastamonu yoluyla Sinop'a geçti. Buradan gemiyle Kefe'ye oradan da Eflak Beyi Mirca'nın yanına gitti.²⁵⁴

Şeyh Bedreddin, Eflak'da da fazla durmadan Osmanlı topraklarına geçti. Silistre, Dobruca, Zağra ve Deliorman (Ağaçdenizi)

250 İbrahim Arslanoğlu; "Şeyh Bedrettin", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S.14, İstanbul 2007, s.41-45; Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65; Dukas; Bizans Tarihi, ter. V.L.Mirlioğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

251 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.360-367.

252 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, haz. Vahit Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.60.

253 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

254 Selahattin Döğüş; "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005, s.91-92.

taraflarında yaptığı propagandalarla çok sayıda yandaş topladı.²⁵⁵ İlk kez 1262'lerde Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Sarı Saltuk'un Alevi Türkmenlerinin yerleşmiş olduğu Dobruca ve Deliorman bölgelerini kendine merkez üssü yaptı.²⁵⁶

Şeyh Bedreddin'nin geçtiği yerlerde sempatzanlarının sayısı hızla artmış, etrafında büyük kitleler oluşmuştu. Nihayet Şeyh ve etrafındakilerin Edirne'ye doğru yürüdüğünü haber alan Çelebi Mehmet, veziri Beyazıd Paşa'yı Şeyh Bedreddin üzerine gönderdi(1416). Fakat daha isyanın ilk safhasında Börklüce ve Torlak Kemal'in akıbetlerini öğrenen Şeyh Bedreddin'in yanındakilerin çoğu dağıldılar. Beyazıd Paşa da kalan çok az insanla yapılan kısa bir çatışmadan sonra isyanı bastırdı. Bu yenilgiden sonra Şeyh Bedreddin kaçarak Rumeli'den Eflak'a oradan da sempatzanlarının çok olduğu Deliorman'a gitti.²⁵⁷

Selanik taraflarında Düzmece Mustafa ile meşgul olan Sultan Mehmet, Deliorman yerleşen Şeyh Bedreddin isyanının genişlediği haberini alınca hemen Serez'e gelerek, Beyazıd Paşa'ya bu tehdidi tamamen ortadan kaldırması talimatını verdi. Kısa bir çarpışmadan sonra Osmanlı kuvvetlerine esir düşen Şeyh Bedreddin, Serez'de bulunan Çelebi Mehmet'in yanına götürüldü.²⁵⁸ (Bazı kaynaklarda Şeyh Bedreddin'in kendi adamları tarafından yakalanıp Sultan'a teslim edildiğinden bahsedilmektedir.)²⁵⁹

Çelebi Mehmet, Şeyh Bedreddin'in ilmine ve sufi kişiliğine duyduğu saygıdan dolayı onun cezasını ulemanın vermesini

255 Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.111.

256 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.363-366.

257 İbrahim Arslanoğlu; "Şeyh Bedrettin", Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007, s.41-45.

258 Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

259 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.90.

istedi. Yapılan yargılamada suçlamalar ve savunmadan sonra, İran'dan yeni gelen Sünnî âlim Heratlı Mevlana Haydar Acemî, Şeyh'in başta peygamberlik iddiası olmak üzere, dinî düşünceleri ile ilgili savunmasını beraatı için yeterli bulduysa da devlete karşı ayaklanma suçu sabit olduğundan, "şer'an katlinin helal, malının haram" olduğuna hükmetmiştir. Kendisi için verilen idam kararına itiraz etmeyen Şeyh Bedreddin²⁶⁰, 1420'de Serez

260 Şeyh Bedreddin'in ardından bazı konular hala tam olarak açıklığa kavuşmamış ve bu sebeple farklı düşünceler gelişmiştir. Bu konulardan ilki Şeyh Bedreddin ile Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasındaki ilişki; ikincisi ise Şeyh Bedreddin'in kişiliği ve kimliği meselesidir. Bu konulara kısaca değinecek olursak: Menakıbnâme'de, Şeyh Bedreddin'in kendisine isnat edilen suçu işlemediği, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in isyanlarıyla bir ilgisinin bulunmadığı anlatılmaktadır. Menakıbnâme'ye göre Şeyh Bedreddin'in etrafındaki insanlar ve müritleri, hasetçi ve kin-dar çevresinin şikâyeti ve etkisiyle Çelebi Mehmet tarafından yanlış yorumlanmış; aslında Şeyh Bedreddin'in döneminin en yüksek âlimi, ünlü bir filozofu ve üstün yaratılışlı kâmil bir insanı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in Deliorman'a geçiş amacının Çelebi Mehmet'le görüşmek ve "Nurü'l-kulub" adlı eserini sultana sunmak olduğu ama onu çekemeyen bazı gammazların bu hareketi sultana karşı bir isyan olarak gösterdikleri belirtilmektedir. Bkz. Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.114; Halil b. İsmail; Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ. Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967, s.110-113.

Şeyh Bedreddin'in kişiliği ile ilgili olarak insanların kendi dünya görüşleri ve tarihten beklentilerine göre çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bunlara göre Şeyh Bedreddin:

Sünnî-Hanefî İslâm Hukukçusu ve eserleri âlimlerce asırlarca ders kitabı olarak okutulan ve Musa Çelebi'nin Kazaskeridir.

Komünizm'in revaçta olduğu günlerde, "kadın hariç her şey ortaktır" dediğini iddia edilen tarihin ilk Türk komünistidir.

İslâm'ın temel esaslarını reddeden, müritleri namaz ve oruç gibi İslâm'ın hükümlerinden habersiz bulunan ve en önemlisi de vahdet'ül-mevcudcu yani neredeyse panteist ve inkârcı biridir.

Kerametleri olan veli ve mutasavvıftır.

Toplumda karışıklık çıkaranların rehberi olan, bu vesileyle aslında Alevi olmadığı halde Anadolu'da isyan eden Alevi grupların mercii haline gelen ve şeyhliği şahlığa değiştirmek isteyen Alevi isyanının reisisidir, ihtilâlcidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65-67.

pazarında asılarak idam edilerek aynı yere de defnedilmiş²⁶¹ ve malları varislerine verilmiştir. Ona katılmış olduğundan kuşkulanan akıncı beylerbeyi de Tokat kalesine hapsedilmiştir.²⁶²

İnsanları “muradına kavuşmak isteyen bana katılsın” diyerek etrafına toplayan Şeyh Bedreddin’in başlattığı isyan, Anadolu’da mehdi sıfatı ile yapılan ayaklanmalardandır.²⁶³ Müridleri de onu “Mehdi” gibi görmüşlerdir. Bedreddin’in idamının ardından onun ölmediğine, günün birinde tekrar dünyaya dönerek düzeni ve adaleti sağlayacağına inanan “Bedreddin sufileri” denen bir grup ortaya çıkmış, ardından da “Bedreddin Ocağı” denen bir ocak oluşmuştur.²⁶⁴

Şeyh Bedreddin’in ayaklanması sadece dinî nedenlerden dolayı çıkan bir ayaklanma değildir. Ayaklanmanın çıkış zamanının Osmanlı’nın fetret dönemine rastlaması da bu tezimizi doğrulamaktadır. Taht kavgalarından kaynaklanan ekonomik, siyasi ve sosyal karmaşalar bu ve bu türden isyanları körüklemiştir. Aynen Babai isyanlarında olduğu gibi bu isyanın da temel sebebi siyasi-dir ve harekât safhasında liderler değil onların birinci derecedeki halifeleri yer almaktadır. Bu yüzden Şeyh Bedreddin isyanı, Baba İlyas isyanının devamı gibidir diyebiliriz.²⁶⁵

261 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.78-79; Bilal Dindar; “Bedreddin Simavi”, İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.332-333.

262 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.363-366; Ahmed Akgündüz; Said Öztürk; Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.65.

263 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.154; Şerafeddin Yaltkaya; “Bedreddin Simavi”, İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.446.

264 Bilal Dindar; “Bedreddin Simavi”, İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.334.

265 Ahmet Yaşar Ocak; Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.155.

ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDE OSMANLIYLA İLİŞKİLER

Şah İsmail-II. Beyazıd Münasebetleri

Şah İsmail'in Osmanlıyla ilk münasebeti 1499 yılındaki Erzincan seferi sırasında olmuştur. Bu sefer esnasında bir çatışma ya da olay çıkmamışsa da II. Beyazıd, Şah İsmail'in faaliyetlerinden kuşku duymaya ve rahatsız olmaya başlamıştır.²⁶⁶ Hatta Şerur savaşı sonrası mağlup olan Akkoyunlu Elvend Mirza'ya destek vererek, "Yağı (düşman) Kızılbaş taifesi" olarak adlandırdığı Şah İsmail taraftarlarına karşı Akkoyunlu şehzadelerini birlik olmaları konusunda teşvik etmiştir.²⁶⁷

Safevileri sürekli takip eden II. Beyazıd, onlarla olan diplomatik ilişkilerini de sürdürerek elçisini 1505'te Tebriz sarayına gönderdi. Osmanlının bu ılımlı girişimlerine karşı Şah İsmail, elçinin huzurunda iki Sünni âlimi yaktırdı ve ardından da İstanbul'a bir elçi göndererek, anne tarafından Trabzon İmparatoru Komnenus'un torunu olması sebebiyle Trabzon sancağının kendisine verilmesini talep etti.²⁶⁸ Tüm bu olumsuzluklara Anadolu'da giderek artan Safevi propagandası da eklenince, II.

266 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 316-317.

267 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Eilaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.103-105.

268 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.97.

Beyazıd tavrını sertleştirerek Anadolu'da yaşayan Osmanlı tebasından yaklaşık otuz bin Safevi sempatizanını Mora gibi yerlere göç ettirip²⁶⁹, İstanbul'da yaşayan iki yüz kadar Safevi sempatizanının evlerini yaktırdıktan sonra onları öldürmüştür.²⁷⁰ Fakat Osmanlının Safevi propagandasını engelleme çabaları istenen sonucu vermemiş, aksine Osmanlının Amasya valisi Şehzade Ahmet'in oğlu Murat ve Karaman valisi Şehzade Şehinşah'ında Safeviyye tarikatına pirmenine yol açmıştır.²⁷¹

Trabzon sancakbeyi olan şehzade Selim, babasının Safevilere karşı izlediği ılımlı siyasetten dolayı çok rahatsızdı. Hatta Trabzon Sancakbeyi sıfatıyla Safevi topraklarına askeri operasyonlar dahi düzenlemişti. Bu seferler neticesinde Erzincan ve Bayburt civarını tahrip ederek birkaç Safevi kalesini zaptetmişti.²⁷² Bu durumdan rahatsız olan Şah İsmail, II. Beyazıd'a bir elçi göndererek bu saldırıların biran önce durdurulmasını ve şehzade Selim'in uyarılmasını istedi.²⁷³ Ayrıca kendisini ziyarete gelen müritlerinin sıkıntılarından bahsederek, onlara kolaylık sağlanmasını talep etti.²⁷⁴ II. Beyazıd'da cevaben yazdığı mektupta amacının o insanlara sıkıntı vermek olmadığı aksine onların emniyet ve huzurlarını temin

269 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.95; Ahmed Aşıkpaşazade; Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s.264.

270 Şeref Baştav; 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giris ve Metin, 1373-1512), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s.179.

271 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.40.

272 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.432.

273 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.46-47.

274 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.346.

etmek olduğunu bildirdi.²⁷⁵ Şehzade Selim’le ilgili konuda da Şah İsmail’in talebini haklı bularak oğlu Selim’i sert bir dille uyararak zaptedilen yerlerden çekilmesini istedi. Selim, babasının talimatlarını yerine getirdiyse de faaliyetlerine gizlice devam etmiş hatta Şah İsmail’den kaçan Akkoyunlu Türkmen beylerinin sığınma taleplerini kabul ederek onları Trabzon ve Rize arasına yerleştirmiştir.²⁷⁶

II. Beyazıd devrinin sonlarına doğru Şah İsmail’in Özbek Şeybani Han’la yaptığı savaşta galip gelmesinin ardından Şeybani Han’ın başını kestirip Osmanlı sarayına göndermesi ilişkilerin iyice gerilmesine sebep olmuş ve II. Beyazıd bu tür faaliyetlerde bulunmaması konusunda Şah İsmail’i sert bir dille uyarmıştır.²⁷⁷ Tam bu sıralarda Şah İsmail, Anadolu’da Şii propagandası yapması için iki “halife” gönderir. Bu iki kişiden biri Osmanlı kaynaklarında “Şeytan kulu” diye de bahsedilen Şahkulu adındaki kişidir.²⁷⁸

Şahkulu İsyanı

Şah İsmail’in telkinleri ve etkin propagandası sonucunda hali-feleri tarafından Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde Şahkulu isyanı ve Nur Ali Halife isyanı gibi ayaklanmalar vuku bulmuştur.²⁷⁹

II. Beyazıd’ın son dönemlerinde Osmanlı idaresinde ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu dönemde şehzadeler arasında baş gösteren saltanat mücadelelerini fırsat bilen Şahkulu, Batı ve Güney Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki eşkıyaların

275 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.40.

276 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.60.

277 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Eilaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.111.

278 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.50.

279 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü’t Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-31.

ve ekonomik açıdan zor durumda olan sipahilerin desteğiyle²⁸⁰ 1511'de Osmanlıya karşı ayaklandı ve kendisine karşı çıkanları da öldürdü.²⁸¹ Başlangıçta önemsenmeyen bu isyan hareketi Antalya'dan Sivas'a kadar yayıldı ve Burdur'u ele geçiren Şahkulu, Şah İsmail'in vekili olduğu iddiasıyla kendi hükümetini kurdu.²⁸² (Şahkulu "Mehdilik" ve "peygamberlik" iddialarında da bulunmuştur.²⁸³)

Şahkulu, giderek güçlendi ve Osmanlı birliklerini art arda yenilgiye uğrattı. Önüne gelen her şeyi yakıp yıkarak Kütahya önlerine kadar gelen Şahkulu, karşısına çıkan Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa'yı yenerek öldürdü.²⁸⁴ Ardından Kütahya ve çevresini de yağmalayan Şahkulu, Şehzade Korkut'un kuvvetlerini de dağıttı ve Şehzade Korkut Manisa Kalesine sığınarak canını zor kurtardı.²⁸⁵ Bu galibiyetlerle kendine olan güveni iyice artan Şahkulu'nun kafasında artık tek bir düşünce vardı. Oda: Yanındaki yirmi bin kişilik kuvvetle önce Karaman'a sonrada İran'a doğru giderek Şah İsmail'le birleşmekti.²⁸⁶ Durumun ciddiyetini fark eden II. Beyazıd, Veziriazam Hadım Ali Paşa'yı der-

280 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.119-120.

281 Mustafa Celalzade; Selim-name (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.72.

282 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.432-433.

283 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.46-47.

284 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.162; Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s. 329-330.

285 Çağatay Uluçay; "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.IX, İstanbul 1954, s.70; Şinasi Altundağ; "İ.Selim", İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993, s.426.

286 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kurlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.88.

hal Şahkulu'nun üzerine gönderdi. Karaman'a vardığında Haydar Paşa ile karşılaşan Şahkulu, burada galip geldikten sonra Sivas yakınlarında Hadım Ali Paşa kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Temmuz 1511'de yapılan savaşta Hadım Ali Paşa ölürken, Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır.²⁸⁷ Savaş sonrası Şahkulu'nun ve yandaşlarının akıbeti hakkında ise kaynaklarda farklı türden bilgilere rastlanmaktadır. Bunlar:

Bu savaşta Şahkulu ağır yaralanmış ve kısa bir süre sonra da ölmüştür.²⁸⁸

Bu savaştan sonra Şahkulu'ndan bir daha haber alınamamış ve taraftarları da dağılmıştır. İsyancılardan geri kalanlar ise ayaklanmanın diğer liderleri tarafından İran'a götürülmüştür. Şah İsmail, huzuruna gelen isyancıların elebaşlarını böyle bir işe kalkıştıklardan ve II. Beyazıd'la aralarını bozduklarından ötürü kaynar kazanlara attırarak cezalandırmıştır.²⁸⁹

Savaştan sonra Safevi sınırına doğru ilerleyen on beş bin kişilik isyancı grup, Tebriz'den Rum'a giden bir kervanı yağmalayarak birçok tüccar katledince²⁹⁰, Şah İsmail, bunların hem bu başıboş hareketlerinden hem de ileride İran'da da sorun çıkarabilecekleri düşüncesinden rahatsızlık duymuş ve bu tehdidi büyümeden ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Şah İsmail, Şahkulu başta olmak üzere isyancı ordusunun önde gelenlerini idam ettirmiş, geri kalanları ise Azerbaycan'ın farklı bölgelerine yerleştirmiştir.²⁹¹

287 Çağatay Uluçay; "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.IX, İstanbul 1954, s.72; Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-32.

288 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.30-32.

289 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.67.

290 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü't-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004, s.155.

291 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.105.

Sonuçta, Şahkulu isyanı sırasında karşılıklı olarak yaklaşık elli bin kişi ölmüş, binlerce ev yağmalanmıştır.²⁹² İsyan'a destek veren Antalya ve Isparta bölgesindeki halkın büyük kısmı Osmanlı tarafından Modon ve Koron'a sürülmüştür.²⁹³ II. Beyazıt, Şahkulu isyanının sorumlusu olarak gördüğü Şah İsmail'e bir mektup yazarak Şiiliği yaymak uğruna bu kadar kan dökülmesinin yanlış olduğunu, Anadolu'da propaganda yapmayı bırakıp Orta Asya ve Hindistan'a yönelmesini tavsiye etmiş, aksi takdirde savaşaacağını bildirmiştir.²⁹⁴

Nur Ali Halife İsyanı

Şahkulu isyanından sonra Anadolu'da ikinci bir Kızılbaş ayaklanması daha vuku bulmuştur ki; bu hareketi destekleyen bizzat Şah İsmail'in kendisidir. Nur Ali Halife, Şah İsmail'in halifesidir.²⁹⁵

Şah İsmail, Osmanlı tahtına Sultan Selim'in geçtiğini öğrenince, Osmanlıdaki müritlerini teşkilatlandırması için Rumlu oymağına bağlı Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya gönderdi. Nur Ali 1512 yılında Varsak, Afşar, Karamanlı, Turgudlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamidli kabilelerinden topladığı taraftarlarla Orta Anadolu'da isyan çıkardı.²⁹⁶ Sivas, Tokat ve Amasya civarından yirmi bin kişilik asker toplayan Nur Ali, Şehzade Selim ile şehzade Ahmet arasındaki saltanat mücadelesinden faydalanmasını bilmiştir. Bu

292 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırılancı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.89.

293 Selahattin Tansel; Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.237.

294 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici ELaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.113-114.

295 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.112.

296 Dervis Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı; Sahaifü'l-Ahbar, C.III, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1285/1868, s.440-441.

dönemde şehzade Ahmed'in Amasya'da bulunan oğlu Murad, Kızılbaşları kullanmak maksadıyla törenle Kızılbaş tacı giymiş ve Kızılbaş olmuştu ki,²⁹⁷ bu durum Nur Ali'nin hareketini kolaylaştırmıştır. Murad ile birlikte Tokat şehrini yağmalayan Nur Ali, burada Şah İsmail adına hutbe okuttu.²⁹⁸ Aynı dönemde Çorum ve Amasya'da İsa ismindeki başka bir Safevi yanlısı da Osmanlıya karşı ayaklanarak Nur Ali'ye katıldı. Şehzade Murat'ı da kendi tarafına katan isyancılar bölgeyi talan ederek birçok insanı öldürdüler. Nur Ali önderliğinde güçlerini birleştiren isyancılar, üzerlerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine galip gelerek Erzincan üzerinden Safevi sınırına kadar geldiler. Bunun üzerine bölgeye gönderilen Bıyıklı Mehmet Paşa, Temmuz 1512'de Erzincan civarındaki Göksu ovasında Nur Ali Halife'yi yenerek öldürdü.²⁹⁹ Bazı kaynaklarda ise; Nur Ali'nin buradan kurtulup Erzincan'a döndüğünü ve daha sonra Sultan Selim'in Çaldıran seferi esnasında Şah İsmail'e kumandanlık yaptığı belirtilmektedir.³⁰⁰

Şahkulu ve Nur Ali isyanları, Osmanlı Devletindeki Safevi propagandasının ne kadar etkili olduğunu göstermekle birlikte, Osmanlı tebaası olan çok sayıda Türkmen kabilesinin isyanlara destek vermesi de oldukça düşündürücüdür!³⁰¹

297 Hoca Sadettin Efendi; Tâcü't Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.84-85.

298 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.35.

299 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.107.

300 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.35-36.

301 Metin Kunt; "Siyasal Tarih (1300-1600)", Türkiye Tarihi II, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s.108.

Şah İsmail- I. Selim Münasebetleri

II. Beyazıd zamanında da pekte iyi olduğu söylenemeyen Osmanlı – Safevi ilişkisi I. Selim'in iktidara gelmesinin ardından oldukça gergin bir döneme girmiştir. Şah İsmail, daha şehzadeligi dönemindeyken karşı karşıya geldiği I. Selim'in hükümdarlığına soğuk bakıyordu. Bunu I.Selim'in Osmanlı tahtına oturmasının ardından Asya ve Avrupa'daki birçok devletin elçi gönderip tebriklerini iletmesine rağmen Şah İsmail'in elçi göndermemesinden de anlamaktayız. İki hükümdar arasındaki bu çekişmenin sebebi ilk bakışta mezhepsel farklılıktanmış gibi gözükse de asıl sebep: Her iki Türk hükümdarın da bölgedeki siyasi, askeri ve ticari hâkimiyeti elinde tutma ve Türk Dünyasının liderliği arzusu idi.

I. Selim'in 1512'de tahta geçmesiyle iki devlet arasındaki çekişme iyice belirginleşmişti. Özellikle I. Selim'in kardeşleriyle olan iktidar mücadelesi esnasında, Şah İsmail'in diğer şehzadelere verdiği açık destek³⁰², Şah İsmail'in Sünni halka karşı sert tavırları, ilk üç halifeye ve ashaba karşı olumsuz söylemleri³⁰³, Şah İsmail'in I.Selim'e karşı başkaldırdıktan sonra Safevilere sığınmış olan yeğeni Şehzade Ahmet'in oğlu Murat'ı himaye etmesi ve Diyarbakır'ın Osmanlıya ait olduğunu kabul etmemesi³⁰⁴ iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi.

Safevilerin üzerine yürümeyi kafasına koyan I.Selim, önce ülkedeki güvenlik tedbirlerini en üst seviyeye çıkardı ve Kırım Hanlığı, Macaristan, Venedik, Moldova gibi ülkelerle dostluk anlaşması imzaladı. Ardından da Özbek Ubeydullah Han'a bir mektup yazarak kendisinin Safevilere saldırdığı esnada onunda

302 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.114.

303 İlyas Üzümlü; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.8-9.

304 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.121-122.

Horasan'a saldırmasını istedi. I.Selim, Akkoyunlu Sultanına da işbirliği teklif ettiyse de O acziyetini bildirip tarafsız kalacağını ilan etti. (Buna rağmen savaşta Şah İsmail'e destek vermiştir.)³⁰⁵

I.Selim Edirne'de divanı toplayarak Şah İsmail'in Erdebil tarikatinin yolundan saptığını, Anadolu'daki bazı kuvvetlerle birleşerek İslam'dan ayrılıp küfür ve lanet saçan bir mezhep yaydığını, Müslümanlara büyük zulümler yaptığını belirterek onunla mücadele edilmesi gerektiğini belirtti.³⁰⁶ Bu toplantının ardından âlimler meclisi de Şah İsmail ve Kızılbaşlar'a karşı savaş için fetvalar çıkarmıştır. Hamza Saru Görez verdiği fetvayla: "Kızılbaşların Şeriat ve Hz. Muhammed'in sünnetine hakaret etmeleri, dini ve Allah'ın kitabını tahrif etmeleri, İbahiyyecilikleri³⁰⁷, Kur'an ve diğer dini eserlere karşı hümrsetsizlikleri, ulemayı hor görmeleri, camileri tahrip etmeleri, Şah İsmail'e tapmaları ve büyük sahabelere teberra etmelerinden dolayı onlar mülhid ve kâfir olup, tövbelerine bakılmaksızın onlarla cihad zaruridir ve bu da İslami kurallara uygundur.³⁰⁸ Bu sebeplerden dolayı bunlara miras bırakılmayıp sadece İslam'ın Sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlâtlarını alma hakkı vardır ve bu mallar ancak İslam'ın Gazileri arasında taksim edilebilir. Bunların tövbe ve nedametlerine inanılmamalı ve hepsi öldürülmelidir. Hatta bu şehirde onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tespit edilen kimseler de öldürülmelidir. Bu tür topluluklar, hem kâfir hem de kötülük

305 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.79-80.

306 İdris-i Bitlisi; Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırılancı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.121-124.

307- İbahiyye: Asılsız tevillerle, İslâm dininin koymuş olduğu yasakların bütününü veya bazılarını helâl sayan, farzları ortadan kaldıran; nefsin hoşlanıp zevk aldığı her şeyi mubah ve meşru gören sapık ve batıl mezhep, anlayış. Bkz. Bekir Topaloğlu; Kelâm İlmi, Damla Yayınları, İstanbul 1981, s.226.

308 Ahmet Asrar; Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Âlemi, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, s.48

yapan kimselerdir. Bu iki sebepten öldürülmeleri vaciptir.³⁰⁹” demiştir. Kemâlpaşazade İbn-i Kemâl ise “fî tekfirî refaviz” adlı risalesinde: “...Haberlerde geldiğine göre aşırı Şia’ya bağlı bir grup, Ehlisünnet ve’l cemaat yolunda olan Müslümanların memleketlerin pek çoğunu işgal ettiler. Oralarda kendi batıl-mezhep ve görüşlerini yaydılar. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında küfür-fena sözler söylediler. Bunların halifeliklerini inkâr ettiler. İlim erbabına ve içtihat yapan müçtehitlere hakaretler savurdular. Onların başında bulunan Şah İsmail’in takip ettiği aşırı Şia mezhebinin yolunu gidilecek en kolay ve doğru yol zannettiler. Onlara göre Şah dinde sınırsız yetkiye sahiptir. Onun dinde helal kıldığı helal, haram kıldığı haramdır. Mesela Şah içkiyi helal kılmıştır, öyle ise içki helaldir. Netice olarak onların kötülükleri ve küfürleri sayılmayacak kadar çoktur... Bunlar hakkında verilecek hüküm, dinden dönenler hakkında verilecek hüküm ile aynıdır. Memleketleri, Darü’l Harb, mallarının Müslümanlarca yağmalanması helaldir. Erkeklerden bu sapık yolu bırakıp Müslümanlar olanlar serbesttir. Kabul etmezlerse hakları kılıçtır, öldürülürler. Savaşa gücü kudreti olan Müslümanların onlarla savaşması farz-ı ayn’dır.”³¹⁰ diyerek Şah İsmail ve taraftarlarını kâfir ve mülhid olarak adlandırılmış, onların öldürülmesinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının ise sakıt olduğu belirtilmiştir.³¹¹

Çaldıran Savaşı

Şah İsmail, Osmanlıyla zaten iyi olmayan ilişkilerin daha da kötüye gittiğinin farkındaydı. Osmanlı tehdidini iyiden iyiye his-

309 Sahabettin Tekindağ; “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim ‘in İran Seferi’”, Tarih Dergisi, S.22, İstanbul 1967, s.54-55.

310 Ahmet Uğur, Kemâlpaşazade İbn Kemâl, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 86.

311 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.73-74.

setmeye başlayan Şah İsmail, Dulkadiroğulları ve Memluklularla ittifak kurmak istemişse de olumlu bir sonuç alamamıştır.³¹²

Hazırlıklarını tamamlayan I.Selim, 19 Mart 1514'te Edirne'den İstanbul'a doğru harekete geçti. İstanbul'a vardığında Eyüp Ensari ve dedesi II. Mehmet ile babası II. Beyazıd'ın mezarlarını ziyaret ettikten sonra Nisan 1514'te dualarla yola çıktı.³¹³ I.Selim bu arada Şah İsmail'e yazdığı mektupta; Safevîlerin o zamana kadar ki yaptıklarının bu savaşın nedeni olduğunu, şayet içinde bulunduğu yanlış yoldan vazgeçip İslam'ı kabul ederse onu affedebileceğini bildirdi.³¹⁴

Safevî sınırına doğru ilerleyen I.Selim, ordusunun bir kısmını Anadolu'da bırakarak buradaki Safevî taraftarlarının isyan ve karışıklık çıkarmalarını engellemeye çalıştı.³¹⁵ I. Selim'in Anadolu'daki Safevî yandaşı sempatizanı Şiilere karşı olan sert tavrı, Bektaşî geleneğine göre yetiştirilen ve bir anlamda "Bektaşî" de denebilecek olan yeniçerileri rahatsız edince I. Selim, kendisinin Bektaşîliğe değil Şah İsmail'in adamlarına karşı olduğu konusunda onları ikna etmek için yoğun çaba harcadıysa da, yeniçeriler bu seferden dolayı huzursuzlardı.³¹⁶ Fakat I. Selim, seferden vazgeçilmesini isteyen çocukluk arkadaşı Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'nın dahi başını vurdurup, öldürtecek kadar kararlıydı. Erzincan'ın Tercan bölgesine geldiğinde askerler açıkça itaatsizliğe başladı. Yeniçeriler parçalanmış çarıklarını mızraklara takarak "istememezük" diye bağırıp kazan kaldırdılar. I. Selim'i

312 Ali Ekber Vilayeti; *Sah İsmayıl Sefevî Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi*, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.114-115.

313 Remzi Kılıç; *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.77.

314 İdris-i Bitlisi; *Selim Şah-name* (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.121-124.

315 İdris-i Bitlisi; *Selim Şah-name* (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.147-148.

316 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", *Türk Kültürü*, S.363, Ankara 1993, s.409-410.

öldürme teşebbüsünde dahi bulundularsa da tüm bu karşı koymalara rağmen I. Selim planından vazgeçmedi.³¹⁷

Osmanlı ordusunun ilerleyişine rağmen Safevi ordusu devamlı ülkenin içlerine doğru çekiliyordu. Bunun bir savaş hilesi olduğunu düşünen I.Selim, Şah İsmail'e farklı zamanlarda dört adet mektup yazarak onu savaş meydanına davet etti. Hatta son mektubunda Şah İsmail'i kızdırıp kendisine saldırmasını sağlamak için kadın elbisesi dahi gönderdi.³¹⁸ Şah İsmail'i bir türlü karşısına çıkmaya ikna edemeyen I.Selim bir hileye başvurarak Türkmen Bey'i Ferruhşad'ı Şah İsmail'e yolladı. Ferruhşad, Rumeli beyleri ve bazı Türkmen beylerinin kendisini elçi olarak seçip gönderdiklerini, savaş esnasında I.Selim'in ordusundan ayrılıp Şah İsmail'in tarafına geçecekleri haberini ilettiler. Bu habere çok sevinen Şah İsmail, Ferruhşad'a birçok hediye vererek geri gönderdi ve geri çekilmeyi bırakarak Osmanlı ordusuna doğru harekete geçti.³¹⁹

Ağustos 1514'te Çaldıran Ovasında karşılaşan iki ordu akşama kadar çarpıştı ve sonuçta Şah İsmail kaçmak zorunda kaldı.³²⁰ Şah İsmail'in çekilmesinin bir savaş hilesi olabileceğinden şüphelenen I.Selim üç gün savaş alanında kaldıktan sonra Tebriz'e doğru harekete geçti. Elinde kalan az sayıda askerle Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Şah İsmail, Tebriz'den ayrılarak ülkenin içlerine doğru çekildi. Şah İsmail'in bütün mal varlığı ve hazineleri Osmanlı'nın eline geçti. Safevi ordusunun büyük zayıflık verdiği ve aralarında Şah İsmail'in eşi

317 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.49.

318 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Egitim Basımevi, Ankara 1969, s.48.

319 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.89.

320 Hasan Rumlu; Şah İsmail Tarihi (Ahşenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s.177-184.

Taçlı Hatun'unda olduğu birçok esirin alındığı bu savaşın ardından Safevi devletinin Anadolu'daki ilerleyişi durmuştur.³²¹

I.Selim, Tebriz'de ulaştığında Uzun Hasan Camii'ni temizleterek yeniden ibate açtı ve adına hutbe okutup, para bastırdıktan sonra bölgeden ayrıldı.³²² I.Selim'in tekrar döneceğinden endişelenen Şah İsmail, yeni bir savaşı göze alamadığından barış yapmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla Amasya'da bulunan I.Selim'e hediyelerle birlikte elçiler göndererek, ona vergi vermeyi ve itaat etmeyi taahhüt etti.³²³ Fakat bu çabaların zaman kazanma amaçlı olduğunu düşünen I.Selim anlaşmayı reddetti. Devam eden süreçte Şah İsmail birkaç mektup daha yazmışsa da I.Selim bunlara cevap dahi vermemiştir.³²⁴

Çaldıran Mağlubiyeti Sonrası Şah İsmail'in Faaliyetleri

Çaldıran Savaşının ardından Safevilerin ilerleyiş ve yükselişi durmuş, artık Osmanlıya karşı savunma stratejisi izlemeye başlamışlardı.³²⁵ Ayrıca hep ilahi kerametlere sahip, yenilmez hükümdar olarak düşünülen Şah İsmail'in de insanların kafasındaki algılanışı değişmeye başlamıştı.³²⁶

I.Selim, Safevi Devleti üzerine yoğun bir ekonomik ambargo uygulamaya başladı. Safevilerin en önemli ticari gelir kaynağı

-
- 321 Hoca Sadeddin Efendi; Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.219.
- 322 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s.69.
- 323 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.107-108.
- 324 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.270-271.
- 325 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.112.
- 326 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.46.

olan ipeğin alınıp satılmasını ve Osmanlı üzerinden ihraç edilmesini engelleyip yasakladı.³²⁷ İyice sıkışan Şah İsmail, bu işin içinden kendi başına çıkamayacağını anlayınca barışın sağlanması için diğer devletlerden arabuluculuk yapmalarını talep etti. Bu amaçla; Memluklu, Şirvanşah, Polonya, Macaristan, Almanya, İsviçre, Venedik ve Portekiz'i arabuluculuk yapmaları için devreye soktu. Bu diplomatik girişimlerde bulunurken aynı zamanda I.Selim'in yapabileceği olası bir seferi de engellemek ve ona karşı güç kazanmak isteyen Şah İsmail, bazı Avrupa Devletleri ile de ittifak anlaşmaları yaptı. Bu ittifaklardan ilki 1506'da Rodos Şövalyeleri ile yapıldı. Bu anlaşmanın sonrasında Şah İsmail, şehzade Cem'in Rodos'ta bulunan oğlu şehzade Murat'ın kendisine verilmesini istediysen de Osmanlıyla ters düşmek istemeyen Rodos Şövalyeleri bu talebi reddettiler. Şah İsmail 1515'te de bu isteğini yinelemişse de cevap yine olumsuz olmuştur.³²⁸

Şah İsmail'in ittifak kurduğu diğer bir devlette Portekiz'dir. Çaldıran Savaşı öncesinde ele geçirdiği Bahreyn ve Hürmüz Adasını 1515'te tekrar Portekizlilere kaptıran Şah İsmail³²⁹, yapacak fazla bir şeyi olmadığını farkındaydı. Zaten zor durumda olan Şah İsmail, Portekiz'i de karşısına almak istemiyordu. Bundan dolayı ılımlı bir siyaset izleyerek Osmanlıya karşı Portekiz'i yanına çekmeyi amaçladı. Bu düşünceyle yapılan anlaşma neticesinde Portekiz ile Safevi Devleti, Osmanlıya karşı müttefik oldular (1515). Anlaşmaya göre Portekiz, Safevilere askeri mühimmat temini konusunda yardımcı olacak, Safevilerde Hürmüz Adasını tekrar ele geçirme çabalarından vazgeçeceklerdi.³³⁰

327 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.125.

328 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.141.

329 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici ELaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.238.

330 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici ELaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.238.

I.Selim'in Safevi ticaretine koyduğu ambargoyu delmek için çare arayan Şah İsmail, bu amaçla İtalya'daki Venedik ve Cenova şehir devletleri ile ittifak yapmaya çalıştı. Bu iki devletin tacirleri ile görüşen Şah İsmail, alternatif ticaret yolları tespit ederek bu devletlerin yardımıyla Safevi ticaretini yeniden canlandırmak istiyordu.³³¹ Genellikle 1515-1519 yılları arasındaki dönemi kapsayan işbirliğinde Cenova ile olan ilişkiler genellikle ticari konularla alakalı iken Venedik ile olan ilişkilerde ticarete ek olarak askeri ve siyasi alanlarda da birliktelik gözlenmiştir.³³²

Şah İsmail, batıdan doğuya doğru hızla ilerleyen Osmanlı Devleti karşısında tedirgin olan İsviçre, Macar ve Alman idarecilerine gönderdiği mektuplarla onlara ittifak yapmayı önererek kendisinin doğudan, onların batıdan saldırarak Osmanlıyı sıkıştırabileceklerini belirtmiştir (1519). İsviçre ve Macar Krallarından bu teklife cevap dahi gelmezken, Alman İmparatoruna yaklaşık altı sene gibi uzun bir zaman diliminden sonra ancak 1525 yılında ulaştırılabilen bu mektuba Alman İmparatoru olumlu yanıt vermişse de bu cevap eline geçmeden önce Şah İsmail vefat etmiştir.³³³

Şah İsmail'in ittifak kurmak istediği devletlerden biri de Moskova Knezliği idi. Ticari ve askeri mühimmat konularında işbirliği yapma talebini iletmek için 1521'de gönderilen elçiye Moskova'dan olumlu cevap verildiyse de vaat edilen yardımın ve işbirliğinin gerçekleşmesi Şah İsmail'den sonraki dönemlerde ancak gerçekleşmiştir.³³⁴

331 Halil İnalcık; Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.282.

332 S.A.Memmedov; "Azerbaycan Sefeviler Dövləti", Azərbaycan Tarixi, Azərbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1994, s.419.

333 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründə İranın Xarici Əlaqələr Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.247-250.

334 Süleyman Memmedov; Azərbaycan XV-XVII Əsrin Birinci Yarısında, API Neşri, Bakı 1981, s.49.

Şah İsmail yukarıda belirttiğimiz önlemlerin yanı sıra I.Selim tehdidini ortadan kaldırmak için ona suikast düzenletmeyi dahi denemişse de başarılı olamamıştır.³³⁵ Artık I. Selim'i durdurmanın tek yolunun Osmanlı'da karışıklıklar çıkarmak olduğunu düşünen Şah İsmail, Anadolu'daki Safevi sempatizanlarını ve yandaşlarını harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu planını uygulamaya koyan Şah İsmail, Anadolu'da çıkan isyanlar neticesinde geçici de olsa rahat bir nefes almıştır. Bu isyanlardan belli başlılarına kısaca değinecek olursak:

Celali İsyanları

Celâlî, Celâl'e mensup olan anlamına gelmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde olduğu sırada, çoğunluğunu Türkmen Alevilerin oluşturduğu bir grup, Bozok Türkmenlerinden Celal adlı bir Safevi sempatizanının önderliğinde 1517 yılında Amasya ve Tokat civarında ayaklandı. Yaklaşık iki yıl süren mücadelenin ardından 1519'da ancak bastırılabilen bu isyandan sonra, Osmanlı yönetiminden memnun olmayanların çıkardıkları isyanlara "Celâlî isyanları", asilere de "Celaliler" denmiştir.³³⁶ Celâlî isyanlarını çıkış sebepleri itibariyle iki kısımda incelemek mümkündür:

Birincisi, Safevi Devleti'nin himayesinde, bir mezhep mücadelesi tarzında başlayan ve daha ziyade Safevilerin tahrikleri sonucu Osmanlı Devleti'ne karşı fırsat buldukça isyan eden Şii Türkmenlerin hareketleridir. Bunlara *Alevi veya Kızılbaş* isyanları da denmektedir. Özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında görülen Celali isyanlarına birkaç örnek verecek olursak: 1517 yılında Yozgat-Tokat bölgesinde *Bozoklu Celal*, 1519 yılında Tokat-Zile' de *Şah Veli*, 1525 yılında Bozok'da *Süklün*

335 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s.414.

336 Mehmet Hemdemi Çelebi Solakzade; Solakzade Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1298, s.415.

Koca ve Baba Zünnun, 1526 yılında Yozgat’ da *Atmaca Ayaklanması*, 1527 yılında Tokat ve yöresinde *Zünnünoğlu Halil ve Hubyar Baba* ile 1526 yılında Kırşehir-Ankara yöresinde *Kalender Çelebi* isyanları gibi.³³⁷

İkincisi ise, Osmanlı Devleti’nin hukukî, sosyal ve iktisadi hayatının bozulmasına ilaveten yerel yöneticilerin halka karşı baskı ve zulümlerinin de artması neticesinde mezhepsel bir gruplaşma olmaksızın çıkan isyanlardır. Fakat şunu da önemle belirtmeliyiz ki, mezhebe dayalı olarak çıkan Celali isyanlarının da asıl sebebi Osmanlı Devletindeki hukukî, sosyal ve iktisadi olumsuzluklardan kaynaklanan rahatsızlıklar olmuştur.³³⁸

Canberdi Gazali İsyanı

Şah İsmail’in etkisinin olduğu diğer bir isyanda Canberdi Gazali isyanıdır. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi neticesinde kendisine sığınan Memlûk komutanı Canberdi Gazalî’yi sefer dönüşünde Şam Beylerbeyi olarak tayin etti. Canberdi Gazali, Avrupa devletleri ile anlaşmalar yapıp, Rodos şövalyelerinden top satın aldıktan sonra Şah İsmail’e bir mektup yazarak Şam ve Mısır’ın fethi için ondan yardım istedi. Şah İsmail’de onun her zaman arkasında olduğunu bildirip, Canberdi’ye yardımcı olmaları için güvendiği elemanlarından on kişiyi Şam’a gönderdi.³³⁹ Bu esnada I.Selim’in ölmesi üzerine Canberdi Gazali 1520’de isyan ederek, “Melikul Eşref” lakabıyla kendi adına hutbe okutup, para

337 Ahmet Yaşar Ocak; “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunda Mesihyanik Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”, V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s.819.

338 Mustafa Akdağ; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâli İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

339 Feridun Egemen; “Canbirdi Gazali”, İslam Ansiklopedisi, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.142; Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.142-143.

bastırdı.³⁴⁰ Canberdi isyanı yaklaşık bir sene sürmüştür. Canberdi Gazali'nin Şam ve Halep'i işgal etmek için on beş bin kişilik kuvvetle harekete geçtiği haberini alan Kanuni Sultan Süleyman, veziri Ferhat Paşa'yı elli bin kişilik ordu ile bölgeye göndererek bu isyanı bastırmıştır (1521).³⁴¹

Şah İsmail- Kanuni Sultan Süleyman Münasebetleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında Safevilere karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar esnetilmiş, diplomatik ilişkiler yeniden canlandırılmıştır.³⁴² Bu diplomatik ilişkiler ilk olarak 1523'te başlamıştır. İlişkilerdeki bu yumuşamanın yarattığı olumlu havayla Şii âlimlerden oluşan beş yüz kişilik bir grup İstanbul'a gelerek Osmanlı sadrazamıyla görüşmüş ve Şah İsmail'in, saltanata geçişinden dolayı Kanuni'yi tebriğini ve I.Selim'in vefatından dolayı taziyesini iletmişlerdir.³⁴³ Fakat Şah İsmail'in 1524'te vefat etmesi sebebiyle bu iki hükümdarın çok fazla bir ilişkisi olmamıştır.

Şah İsmail'in Ölümü

Şah İsmail, 1524 ilkbaharında avlanmak için Seki bölgesine gitti. Av merasiminin ardından dedelerinin kabirlerini ziyaret etmek için Erdebil'e geçen Şah İsmail'in bu ziyaretler sonrasında

340 Feridun Egemen; "Canbirdi Gazali", İslam Ansiklopedisi, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.142.

341 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.308; [http://host.nigde.edu.tr/remzikilic/makale/Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi \(1533-1535\) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler](http://host.nigde.edu.tr/remzikilic/makale/Kanuni%20Sultan%20Süleyman'ın%20İrakeyn%20Seferi%20(1533-1535)%20Öncesi%20Anadolu'da%20Ortaya%20Çıkan%20Bazı%20Gelişmeler).

342 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.128-129.

343 Ali Ekber Vilayeti; Şah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Elaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998, s.195.

sağlığı bozulur ve 23 Mayıs 1524'te 37 yaşında iken vefat eder. Cenazesi Erdebil'de dedelerinin kabirlerinin yanına defnedilir.³⁴⁴

Şah İsmail'in ölümünün ardından tahta henüz on yaşında olan büyük oğlu Tahmasb geçti. Şah İsmail gibi hükümdarın ardından bir çocuğun başa geçmesi Kızılbaş ileri gelenleri arasında huzursuzluğa sebep oldu. Şah İsmail'i "Mürşid-i Kamil" olarak gören ve ona gönülden bağlı olan kabile reisleri onun ölümünün ardından nam ve servet hevesine kapıldılar. Bu esnada devlet işlerini Tahmasb'ın lalası olan Rumlu oymağından Div Sultan idare ediyordu. Div Sultan olan bitenin farkındaydı ve bu sebeple Şah İsmail döneminde önemli görev ve yetkilere sahip olan isimleri merkezden uzaklaştırmaya çalıştı.³⁴⁵

Safevi devletinin zirvesindeki bu gizli mücadele neticesinde Div Sultan'da dâhil olmak üzere birçok üst düzey insan öldürülmüş ve ülke büyük bir karışıklığa doğru hızla sürüklenmeye başlamıştır.³⁴⁶ Bu gidişat Kanuni Sultan Süleyman'ın Azerbaycan seferine kadar devam etti ve bu büyük tehlike karşısında birlik olmaktan başka çarelerinin kalmadığı anlayan Safevi ileri gelenleri, Şah Tahmasb'ın etrafında toplandılar.

Şah İsmail'in Kişiliği

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Sultan Mehmet'in başlattığı merkezîyetçi yönetimin bir gereği olarak, Anadolu'daki yarı göçebe Türkmenler yerleşik hayata geçmeye zorlanıyordu. Bu durum karşısında direnen yarı göçebe Türkmen boyları, kendilerini bu baskı ve zorlamadan kurtaracak birini

344 Ghulam Sarwar; History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939. s.94.

345 Oqtay Efendiyev; Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993, s.59.

346 Zabil Bayramlı; "İ. İsmayıl ve İmperatorlugun Yaradılması – Sirvan ve Sekinin Təbə Edilməsi", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s.383.

bekliyorlardı. XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail, Safevi propagandası yapacak misyonerleri Anadolu'nun yarı göçebe bir hayat sürdüren "Heterodoks Türkmen" boyları arasına gönderdi. "Halife" adı verilen Safevi propagandacılarının da etkisiyle beklenen kurtarıcı (İmamiye Şia'sındaki Mehdi), Şah İsmail şeklinde zuhur etti.³⁴⁷ Şah İsmail'e "mehdi" vasfının da yüklenmesine sebep olarak onun şiirleri gösterilse de, Şah İsmail'in şiirlerinde "Seyyid Nesimi" ve "Hallac-ı Mansur" yolunu takip ettiğinden dolayı bu konunun "Vahdet-i Vücut" anlayışı içinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁴⁸

Safeviyye tarikatı şeyhi olan Şah İsmail'in sadece dünyevi bir hükümdar olmayıp aynı zamanda ruhani bir önder ve tüm Türk Şii boylarını etrafında toplayan "mürşid-i kâmil" olduğuna inancı yayılmaya çalışıldı.³⁴⁹ Bu sebeple onu bazen "kurtarıcı" veya "Allah'ın cismani tecellisi" olarak kabul edenler dahi olmuştur.³⁵⁰ Şah İsmail ise bu düşünce ve fikirlere karşı sessiz ve hoşgörülü bir tavır sergilemiştir.³⁵¹ Hatta Venedikli bir tüccar Şah İsmail için ".....bu sufiyi halk, bir tanrı gibi sevip ona sonsuz saygı göstermektedirler. Askerlerinden bazıları savaşa zırhsız girmek-

347 Ahmet Yaşar Ocak; "Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlıları", Muhafazakâr Düşünce, S.7, Ankara 2006, s.129-130; Abdülbaki Gölpınarlı; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s.178.

348 Şah İsmail Safevi-Edebi Hayatı ve Nefesleri (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956, s.58-59,156.

349 Mustafa Nuri Paşa; "Netayic ül-Vukuat", Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sad. Neşet Çağatay, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 113; M. Fuad Köprülü; "Azəri", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961, s.133.

350 R.M. Savory; Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.23.

351 John E. Woods; Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk, ter. Sibel Özdemir, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1993.

te ve Şah İsmail'in onları koruyacağına inanarak düşmanların üzerine atlamaktadırlar,"İfadesini kullanmaktadır.³⁵²

Şah İsmail'de Şeyh-Mürît ilişkisi de ilginçtir. Mesela: Müritler birbirleriyle karşılaştıklarında "Selamun Aleyküm" yerine; savaşta "Allah Allah" nidası yerine; hasta olan birine dua etmek ya da şifa dilemek yerine hep "ŞAH" derlerdi. Hatta Erdebil'i ziyarete gidenlere neden Kâbe'ye değil de buraya geldikleri sorulduğunda "Biz ölüye değil diriye varırız" şeklinde cevap verildiği rivayet edilmektedir.³⁵³

Şah İsmail'in Edebi Yönü

Şah İsmail, "Hatai" ve "Hatayi" mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde hece vezninde, halka yönelik siyasi şiirler yazmıştır Şah Hatayi, şiirlerinin genelinde hem haksızlıklara karşı meydan okumuş, hem de kendine Nesimi'yi örnek alarak Nesimi ve Hallac-ı Mansur düşüncesinin de savunucusu ve takipçisi olmuştur.³⁵⁴

İktidarını Türklere dayandıran Şah İsmail, Türkçeyi resmi devlet dili olarak kabul etmiştir.³⁵⁵ "Divan", "Dehname" ve "Nasihatname" adlı eserler yazmıştır. Eserlerinin çoğunu Türkçe yazmış olan Şah İsmail, o dönemde yaygın olan Farsça şiir yazma geleneğine karşı çıkarak sarayında Türkçe yazan şairleri himaye etmiştir.³⁵⁶

352 Edward G. Browne; A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930, s.23,50-21.

353 Remzi Kılıç; Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.27-28.

354 Ezizaga Memmedov; Şah İsmayıl Xətai, Yazıçı, Bakı 1988, s.54-55.

355 Adel Allouche; Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.183-185.

356 İsmail Hikmet Ertaylan; Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyet'in Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar, C.I, Azernesr Matbaası, Bakü 1928, s.21.

Şah İsmail'in "Şah Hatayi" mahlası ile yazdığı ve günümüzde de sıkça rastladığımız şiirlerinden birini örnek verecek olursak:

Ela gözlü pirim geldi,
 Duyan gelsin işte meydan.
 Dört kapıyı kırk makamı,
 Bilen gelsin işte meydan.
 Hudey hudey dostlar hudey,
 Hudey hudey canlar hudey.
 Ben pirimi hak bilirem,
 Yoluna kurban oluram,
 Dün doğdum bugün ölürem,
 Ölen gelsin işte meydan.
 Hudey hudey dostlar hudey,
 Hudey hudey canlar hudey.
 Bağ olan yerde bağ olur,
 Gül olan yerde hav olur,
 Bu sitemler çok zor olur,
 Çeken gelsin işte meydan.
 Hudey hudey dostlar hudey,
 Hudey hudey canlar hudey.
 Şah Hatayîder sırrını,
 Ortaya koymuş serini,
 Nesimi gibi derisin,
 Yüzen gelsin işte meydan.
 Hudey hudey dostlar hudey,
 Hudey hudey canlar hudey.³⁵⁷

Şah Hatayi'nin bu şiiri bugün bile Anadolu Alevilerinin Cem-lerde bağlama eşliğinde sık söylediği ve çok sevilen bir deyişidir.

Şah İsmail'den bize intikal eden şiirler dikkatlice tetkik edildiği zaman, bunların ciddi manada bir Tasavvufî derinlik taşı-

dıkları farkedilmektedir. Şah İsmail, Tanrı'nın varlığına içtenlikle inanan, Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul eden bir insandır. Onun Tanrı anlayışında Vahdet-i Vücut'cu bir boyut hemen hissedilmektedir. Hz. Ali'ye yönelik sevginin yoğunluğu dikkat çekici boyuttadır. Belki de Ali'nin ulûhiyeti ile ilgili görüşler, bu anlayışın bir tezahürü olarak anlaşılmalıdır. Onun, zaman zaman "enel Hak" ifadesini kullanması, Vahdet-i Vücut anlayışının bir göstergesidir. Şah İsmail'in şiirlerinde On iki İmam sevgisi de öne çıkmaktadır.³⁵⁸

"Allah'ın adı söylenir,
Cümle ibadetin başıdır Tevhid.
Pirim Şeyh Safi'den bize kalmıştır,
Sofî kardeşlerin kanıdır tevhid.
Her kim Şeyh Safi'nin emrini tutmaz,
Yorulur bu yolda menzile gitmez,
Gayrı millet ana itibar etmez,
Cümle ibadetin başıdır tevhid.
Can Hatayim Tevhid derya denizdir,
Tevhid etmeyenler bizim nemizdir,
Pirim Şeyh Safiden sermayemizdir,
On iki imamın erkânı tevhid."³⁵⁹

358 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.117.

359 Saadettin Nüzhet Ergun; Hatayî Divanı Şah İsmail Safevi, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956, s.48-49.

ŞAH İSMAİL SONRASINDA SAFEVİ DEVLETİ

Şah İsmail'in ölümünün üzerine, yerine henüz on iki yaşında olan oğlu **Şah Tahmasb (Hükümdarlığı: 1524- 1576)** geçti. Tahmasb'ın yaşının küçük olmasını fırsat bilen bazı aşiret reisleri başlarına buyruk hareket etmeye başladılar ve kendi bölgelerinde bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bu aşiretlerden Tekeli oymağı gibi bağımsızlık hareketinde başarısız olanlar Osmanlı Devletinin idaresine geçtiler. Tahmasb döneminde de Anadolu'daki Şiilerle Safevilerin irtibatları devam etmiş bu da iki devlet arasındaki düşmanlığının sürmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Tahmasb, Alman İmparatoru V. Karl ve Avusturya Arşidükası I.Ferdinand'a Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak yapmayı teklif etti. Durumdan haberdar olan Kanuni Sultan Süleyman, 1533'te Irakkeyn, 1548'de Tebriz ve 1553'te Nahcivan seferlerine çıkarak Azerbaycan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem bölgeleriyle, Tebriz, Bağdat ve Basra şehirlerini ele geçirdi. Çaresiz durumda kalan Şah Tahmasb'ın talebi üzerine yapılan *Amasya Antlaşmasıyla (1555)* başlayan barış süreci Tahmasb'ın ölümüne kadar devam etmiştir.³⁶⁰

Şah Tahmasb'ın yaklaşık yarım asırlık iktidarı süresince Safeviler, Anadolu'daki müritleri ile ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Tahmasb'ın saltanatının sonlarına doğru devlet yönetiminde beliren boşluktan faydalanan Gürcü, Çerkez ve Türkmenler ara-

360 R.M. Savory; *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s.62-65.

sında bir rekabet başlamıştı. Şah Tahmasb, oğullarından Haydar Mirza'yı veliaht ilan etmişse de komutanlarından Ustachioğlu Hüseyin Bey, Şehzade Behram'ın tahta geçmesini istiyordu. Durumun iyiye gitmediğini sezinleyen Haydar'ın Gürcü olan annesi bir an önce oğlunu tahta geçirmek için Şah Tahmasb'ı zehirleterek oğlu Haydar'ı şah ilan etti. Buna karşı öncülüğünü Afşarların yaptığı Sünnî Türkmenler ayaklanarak, Şah İsmail'in Çerkez karısından olan ablası Perihan'ın da gayretiyle, 25 yıldan beri Alamut Kalesi'nde tutuklu bulunan **Şah II. İsmail (Hükümdarlığı: 1576- 1578)**'i getirerek hükümdar ilan ettiler. Şah II. İsmail 1576 yılında Safevi tahtına geçtiğinde kendisine yardımcı olan Sünnî Afşar Aşireti'ne olan vefasını göstermek için Sünnî olduğunu açıkladı.³⁶¹ O, teberra'ya³⁶² karşıydı ve bu konuda hemfikir olduğu ulemaya açık destek veriyordu.³⁶³ Şah II. İsmail Ehli Sünnet mezhebini tercih etmesinin ardından camilerde Halife Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın kötülenmesini yasakladı. Devam eden süreçte Şii mezhebinden birçok komutan ve devlet adamını ortadan kaldırıp, Safevi hanedanından, sadece kör ve akli dengesi yerinde olmayan büyük kardeşi Muhammed Hudabende'yi sağ bırakıp diğer on beş şehzadeyi de öldürttü.³⁶⁴ Şah II. İsmail, saltanatının başından itibaren Türkmenlerin desteğini alıp onlarla kaynaştığı için Anadolu'daki Türkmenler arasında ikinci bir Şah

361 Faruk Söylemez; "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, 2004/2 Kayseri, s.76-77.

362 **Tevella:** Allah'ı, Peygamber'i, Hz. Ali'yi, Ehlibeyt'i ve İmamları sevmek, onları sevenleri sevmek ve dost edinmek anlamlarını içermektedir. **Teberra:** Allah, Peygamber, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve İmamların düşmanlarına düşman olmak ve onlardan uzaklaşmak demektir. Bkz. www.alevisesi.com

363 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.17.

364 Mustafa Nuri Paşa; "Netayic ül-Vukuat", Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sad. Neşet Çağatay, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.113-114.

İsmail sevgisi daha doğmuştu.³⁶⁵ Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı, Safevilere karşı yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. II. İsmail'in Anadolu'daki faaliyetleri Amasya Antlaşmasından sonra ilk ciddi savaş tehlikesini ortaya çıkarmıştır. 1578'de Lala Mustafa Paşa İran seferi ile görevlendirilmiş, on iki sene gibi uzun süren mücadelelerden sonra 1590'da *İstanbul Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma maddelerinden ilki: "Hz. Peygamber'in ashabı ve halifeleri hakkında sebb-ü şetmin men'i; Şah Tahmasb zamanında olduğu gibi teberrailiğin lağvedilip hiç kimseye ve hususiyle İran Sünnilerine nefret telkin olunmamasıdır."³⁶⁶

Şah II. İsmail, kısa saltanatı boyunca Anadolu'daki Kızılbaş taifesini kışkırtmıştır. Onun Şiilikten bu denli uzak durması devrin uleması tarafından şüphe ile karşılanmış ve Şiiliğin takiyye anlayışına yorumlanmıştır.³⁶⁷

II. İsmail'in ölümünün ardından kardeşi **Muhammed Hudabende (Hükümdarlığı: 1578-1587)** tahta çıktı. İdarecilikteki yetersizliğinin farkında olan Hudabende, devletin yönetimini tamamen veziri Mirza Süleyman'a bırakmıştır. Saltanatı boyunca iç karışıklıklarla uğraşan Hudabende'nin izlediği pasif siyasetten memnun olmayan oğlu **Abbas (Hükümdarlığı: 1587- 1629)**, 1587'de Herat'ta ayaklandıktan sonra Kazvin'i işgal ederek, babasını tahttan indirip yerine geçmiştir.³⁶⁸

İçte başkaldırıp isyan eden emirlerin, doğuda Özbekler'in ve batıda Osmanlı Devletinin tehdidi altında olan bir ülkenin başına geçen I.Abbas, bu sorunlarla baş edebilmek için bazı düzenlemeler yapması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple tahta oturduk-

365 Faruk Söylemez; "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, 2004/2 Kayseri, s.77.

366 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.195-196.

367 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.21.

368 Andrew J. Newman; "Safavid Iran", Rebirth of a Persian Empire, I.B.Tauris Publishers, London 2006(March), s.42.

tan sonra ülkedeki idari ve askeri yapıyı yeniden düzenleyecek reform hareketlerine girişti. Askeri alanda, Kızılbaş askerlerin hâkimiyetinde olan orduya alternatif olarak Osmanlıdaki Hassa ordusunu taklit ederek “Şahseven” adını verdiği Kızılbaşların yanında Gürcü, Ermeni ve Çerkez askerlerden oluşan maaşlı, tüfekli düzenli bir ordu kurdu. Bu faaliyetlerinde Hristiyan dünyası ile işbirliği yapmaktan çekinmeyip, yeni kurduğu ordunun tanzimi ve silahlandırılması hususunda onların desteğini kabul etti. Yeni ordunun kurulmasının ardından, içte başkaldırıp isyan eden emirleri saf dışı bırakmak için Osmanlı devleti ile anlaştı. Bu anlaşmayla Safeviler, Hazreti Muhammed’in sahabelerine ve ilk üç halifeye hakaretten vazgeçecekler, Sünnîlere karşı zulüm ve eziyette bulunulmayacaklar ve taraflar ellerindeki yerleri aynen muhafaza edeceklerdi.³⁶⁹ Bu anlaşmanın ardından önce içteki tehditleri temizleyip devletin merkezî otoritesini kuvvetlendiren I. Abbas, daha sonra da Özbeklerin üzerine gitti ve 1597’de Özbek tehdidini ortadan kaldırdı. Ardından Osmanlı Devletiyle çıkabilecek sorunlara hazırlık olarak başkenti Kazvin’den İsfahan’a taşıdı. Osmanlının batıdaki meselelerle uğraşmasını fırsat bilerek zamanında kaybettiği Osmanlı topraklarını yeniden ele geçirdi (1603). Bağdat dâhil birçok Osmanlı şehrini işgal eden Safevilere,³⁷⁰ Anadolu’dan göç eden Celalilerde katıldılar.³⁷¹ Osmanlıyla uzun süre devam eden savaşlar neticesinde barış istemek zorunda kalan Safevilerle yapılan *1612 Nasuh Paşa* ve *1618 Serav Barış Antlaşmalarıyla* iki ülke arasındaki sorunlar geçici süreyle de olsa giderilmiştir. Beş yıl arayla yapılan bu iki

369 Ekrem Reşat Koçu; Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s.58-59; Laurence Lockhart; “The Persian Army in the Safavid Period”, *Der Islam* 34, Berlin 1959, s.89-98.

370 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.66.

371 Feridun Emecen; “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s.46.

anlaşma neticesinde 1555'te Kanuni Sultan Süleyman zamanında imzalanan Amasya Antlaşmasıyla belirlenen sınırlar yeniden kabul edilmiştir. Ayrıca anlaşmaya sınır konusuna ek olarak, Safevi devletinde "Ashab-ı Kirama sebbü setm (Sahabeye hakaret ve lanet) edilmeyeceği" konusunda bir hükümde konulmuştur.³⁷²

"Büyük Abbas" namıyla da anılan I.Abbas'ın iktidarında Safeviler en kudretli dönemlerini yaşamışlardır. Kırk üç yıl hükümdarlığın ardından 19 Ocak 1629 tarihinde Mazenderan'da ölen I. Abbas'ın yerine Şah I. Safi namıyla meşhur küçük oğlu **Sam Mirza (Hükümdarlığı: 1629- 1642)** tahta geçti. Onun döneminde de Özbeklerle ve Osmanlıyla olan mücadeleler devam etti. Özellikle IV. Murat'ın Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından yapılan savaş sonrası Osmanlı'nın galibiyetini kabul etmek zorunda kalan Sam Mirza, barış istemek zorunda kaldı. 17 Mayıs 1639'da imzalanan *Kasr-ı Şirin Barış Antlaşmasıyla* uzun zamandır devam eden Osmanlı- Safevi savaşlarına son verilmiş ve bu antlaşmayla günümüzdeki Türkiye- İran sınırı belirlenmiştir. Antlaşmanın sonuna eklenen bir madde ile de daha önce yapılan antlaşmalardaki gibi, Safevi topraklarında peygamberin eşi Hz. Ayşe ve ilk üç halife (Ebu Bekir- Ömer- Osman)'ye hutbelerde hakaret ve lanet edilmemesi maddesi konulmuştur.³⁷³

Şah I. Safi'nin 1642'de ölmesiyle, saltanata henüz on iki yaşında olan oğlu **II. Abbas (Hükümdarlığı: 1642-1666)** geçti. Sert mizaçlı bir yapıya sahip olan II. Abbas'ın döneminde ekonomik sıkıntılar ve iç- dış tehditler kısmen de olsa azalmışsa da onun ölümünün ardından yine ciddi boyutlara ulaşmıştır. Babasının ölümüyle saltanata geçen **Şah Süleyman (Hükümdarlığı:**

372 Remzi Kılıç; "Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi, S.2, Niğde 2003, s.124-134; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C.III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.68.

373 Refik Özdek; Türklerin Altın Kitabı, C.III, Tercüman Yayınları, İstanbul 1990, s.644-647; Remzi Kılıç; "Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)", Türk Kültürü, S. 460, Ankara, Ağustos 2001, s.479-493.

1666-1694)'ın liyakatsiz idareciliğinden kaynaklanan idari boşluğu üst düzey yöneticiler telafi etmişlerdir.³⁷⁴

Artık Safevi Hanedanları, devletin kuruluş yıllarındaki dini liderlik pozisyonunu kaybetmiş, bunun yerine ulemanın çabalarıyla halka İsnâaşeriyye inancı benimsetilmeye başlanmıştır. XVII. asrın ikinci yarısında artık İran'da Safevi Şiiliğinin yerine İsnâaşeriyye Şiiliği inancı hâkim olmaya başlamıştır.³⁷⁵

Şah Süleyman'ın ölümüyle iktidara gelen oğlu **Şah Hüseyin (Hükümdarlığı 1694-1722)** döneminde Sünni halka yapılan baskılar arttı. Bu baskılar neticesinde Mir Üveys'in oğlu Mahmut önderliğinde ayaklanan ülkenin kuzeyindeki Afgan kabilelerinin Horasan, Kirman ve başkent İsfahan'ı işgal etmesi üzerine Şah Hüseyin tahtını Mahmut Afgani'ye bırakmak zorunda kalmıştır (1722). Bir süre sarayda hapsedilen Hüseyin daha sonra öldürülmüştür.³⁷⁶

Babası Şah Hüseyin'in akıbetinin oğlu Tahmasb'ın da başına gelmesinden korkan Afşar Türkmenlerinin Beyi ve Safevi ordusunun en önemli komutanlarından bir olan Nadir Şah, şehzadeyi Kazvin taraflarına kaçırarak oralarda saklamıştır. 1722'de Safevi Şah'ı olarak ilan edilen **II. Tahmasb (Hükümdarlığı: 1722-1732)**, yedi yıla yakın süren mücadele neticesinde Nadir Şah'ın 1729'da İsfahan'ı geri alıp Afganlıları ülkeden çıkarmasına kadarki süreçte ve daha sonraki dönemde pek bir varlık gösterememiştir. Saltanatı süresince etkisiz bir siyaset izleyen II. Tahmasb, bu acziyetini telafi etmek için halka, özellikle de Safevi topraklarında yaşayan Sünnilere yaptığı baskı ve zulümleri daha da artırınca Osmanlı Devleti buralardaki Sünnilere yardım etme

374 Rıza Nur; Türk Tarihi, haz. E. Kılıç, C.5, Toker Yayınları, İstanbul 1979, s.125-126.

375 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993, s.416.

376 Yılmaz Karadeniz; İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s.49.

kararı aldı. Bu amaçla Safevi topraklarına giren Osmanlı Devleti, Tiflis'i, Kirmanşah ve Erdelen eyaletinin merkezi olan Sine şehrini (1723), Lûristan eyaletinin belli başlı şehirlerini, Tebriz'i, Hemedan'ı ve Nihavend'i ele geçirmiştir (1724).³⁷⁷

Nadir Şah, idareciliğinden memnun olmadığı II. Tahmasb'ı 1732'de tahttan indirerek yerine yaşı henüz bir yaşında olan **III. Abbas (Hükümdarlığı: 1732- 1736)**'ı getirdi. II. Tahmasb döneminden beri asıl güç sahibi olan ve bağımsız hareket eden Nadir Şah, III. Abbas'ın 1736'da ölmesinden sonra İran'da idareye tamamen hâkim oldu ve ulemanın da teklif ve desteğiyle İran Şah'ı oldu. (1736).³⁷⁸

377 Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C.XI, Hayat Yayınları, İstanbul 1967, s.29-28.

378 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.11-12.

SAFEVİLER SONRASINDA İRAN'DA ŞİA

Böylece İran'da iki yüz yıldan fazla hüküm süren Safevi Hanedanlığı resmen olmasa da fiilen sona ermiş ve "Sünni" Afşar Hanedanlığı (1736- 1749) kurulmuş oldu. Nadir Şah tahta çıkarken kendisini destekleyen ulemaya bazı şartlar ileri sürmüştü. Bunlardan ilk dikkati çekenler: Teberrayı terk, Safevilerin benimsediği şekliyle Şiiliği terk ve Caferiyye mezhebine dönülmesi ve Sünnilere karşı iyi muamele edilmesi gibi şartlardır.³⁷⁹

Nadir Şah, Osmanlı hükümetine Caferiyye mezhebinin beşinci Sünni mezhep olarak kabulü yolunda elçiler gönderdiyse de bu isteği kabul edilmemiştir. İslam âleminin ileri gelen uleması, Sünni-Şii ihtilaf noktalarının tespit edilip giderilmesi ve mezhepler arasında beraberliğin sağlanması amacıyla 1743 yılında Necef'te toplandı. Bu toplantı neticesinde Şii ulema, ilk üç halife ve diğer sahabeye sövmekten imtina etmeyi, muta nikâhından vazgeçmeyi ve itikatta Eşari usulünü benimsemeyi kabul ediyorlardı.³⁸⁰

Necef'teki bu toplantının ardından Osmanlı uleması beşinci mezhep fikrini şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesi ile reddetmişse de, Nadir Şah'ın ısrar ve baskıları neticesinde Osmanlıyla 1746 yılında yapılan antlaşma ile Kasr-ı Şirin Antlaşması

379 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.55.

380 M. Saffet Sarıkaya; "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993, s.417.

yeniden onaylanmıştır. Yapılan antlaşmayla “İranlıların Safeviler zamanında yapılan Sünniliği kötileyici hareketlerden vazgeçerek Hulefa-i Raşidin’i hayır dua ile yâd etmeleri; Hicaz’a ve diğer Osmanlı ülkelerine gelip giden İranlıların, Osmanlı ve diğer ziyaretçiler gibi itibar olunarak, durma veya konaklama gibi adlarla kanuna muhalif bir şeyin istenmemesi” gibi hükümler kabul edilmiştir.³⁸¹

1747’de Nadir Şah’ın bir suikast neticesinde öldürülmesinin ardından çıkan karışıklıklardan faydalanan Safeviler, tekrar İran’da saltanatı ele geçirmeye çalışmışlarsa da pek başarılı olamamışlardır. Bu dönemden sonraki iktidarları da göstermelik olmaktan öteye gitmemiştir. Nadir Şah sonrasında sırasıyla **II. Süleyman (Hükümdarlığı: 1749- 1750)** ve **III. İsmail (Hükümdarlığı: 1750- 1760)** tahta geçmiştir.³⁸²

1750’de İsfahan’ı ele geçiren Kerim Han Zend, III. İsmail’i göstermelik olarak tahta oturtmuş ve kendisinin son Safevi hükümdarlarından Şah Hüseyin (1694-1722)’in torunu III. İsmail’in vekili “İtimadü’l-devle” (Osmanlı arşiv vesikalarında geçtiği şekli ile “İran Şah Vekili”) olduğunu ilan etmiştir. Kerim Han’ın ülkede iktidarı ele geçirmesinin ardından 1760 yılında Safevi Devleti resmen yıkılmış, yerine İran’da Şiraz merkezli **Zend Hanedanlığı (1750- 1795)** kurulmuştur.³⁸³

Ömrü çok uzun olmayan Zend Hanedanlığının 1795 yılında yıkılmasının ardından Türk Kaçar aşiretinden Ağa Muhammed Han Esterabad’da şahlığını ilan ederek, **Kaçar Hanedanlığını (1795-1925)** kurdu. Kaçar Hanedanlığı döneminde Şiilik kendi seyrinde, devlet desteği olmaksızın gelişmiş, bu durum uzun yıl-

381 Mehmet Saray; “Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.57.

382 İsmail Aka; “Selçuklu Sonrası Orta Doğuda Türk Varlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.853.

383 Abdülkerim Ali Şirazi; Tarih-i Zendiye, Tahran 1365, s.1-3.

lar devam etmiştir. 1844 yılında Şia kökenli bir hareket olarak Bab Mirza Ali Muhammed'in çıkardığı Babilik ve buna bağlı olarak Bahau'llah Mirza Hüseyin Ali'nin önderi olduğu Bahailik (ilk başlarda Şia kökenli bir oluşum iken daha sonra ayrı bir din hüviyetine bürünmüştür.) hareketi, "Bahaî Dini" adıyla günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³⁸⁴

Sultan Abdulhamid, Osmanlı saltanatına geçtiğinde Irak-ı Arap'taki İngiliz destekli Şii propagandalarından rahatsız olmuş ve bazı tedbirler alma gereğini hissetmiştir.³⁸⁵ Bu amaçla: Bölgede Şii propagandası yapılmasını ve yayınlarını yasaklamış, Şiiler ve Sünniler için kutsal sayılan mekânları onartmış, Şii ailelerin çocuklarını Sünni müfredata göre yetiştirterek onlara çeşitli memuriyetler vermiş, halifelik sıfatını kullanarak Şii ulemayı yanına çekmeye çalışmışsa da³⁸⁶ bu faaliyetler Abdulhamid'in hükümdarlığının ardından askıya alınmıştır.

XX. yüzyılın başlarındaki meşrutiyet hareketlerinin oluşmasında ve sonrasında, Kaçar Hanedanlığındaki Şii ulemanın halk üzerindeki otoritesi ve ülke yönetimindeki söz sahipliği iyiden iyiye belirgin bir hal almıştır.³⁸⁷

1925 sonrası **Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979)** döneminde etkisini yitiren Şii anlayışı, Ayetullah Humeyni'nin kurduğu **İran İslam Cumhuriyeti (1979-....)** ile birlikte yeniden güçlenmiş ve siyasi liderliğin peygamberden Ehl-i Beyt imanlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnızca fukahalar

384 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.161,169,178-190.

385 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.70-72.

386 Mehmet Saray; "Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.79-80.

387 Yasin İpek; İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s.125-126.

nın meşru otorite olduğunu iddia eden Şii anlayışı İran'da hakim olmuştur.³⁸⁸

Şah İsmail'den, Pehlevi ve Humeyni'ye gelinceye kadar Anadolu Alevileri İran'dan çok uzaklaşmış ve yabancılaşmıştır. Bugün ise, İran'daki Şii anlayışı ile Anadolu'daki Alevilik anlayışının; Hz. Ali ve Ehlibeytine olan saygı ve sevgi dışında ortak bir yanları kalmamıştır.³⁸⁹

388 İsmail Safa Üstün; "Günümüz İslam Ülkelerin Bazılarında Yönetim Biçimleri İran İslam Cumhuriyeti", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.6, Ankara 1998, s.35.

389 İsmet Zeki Eyüboğlu; Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Derin Yayınları, İstanbul 2010, s.520.

OSMANLI DEVLETİNDE ŞİİLİK VE ALEVİLİK

Anadolu'daki Proto-Kızılbaşlar'ı³⁹⁰ kendi safına çekmek için dinsel anlayışını değiştirdiği iddia edilen Safeviler, kurduğu tarikat ve Anadolu'ya gönderdiği dinsel kimlikli kişiler sayesinde Anadolu'da Safevi Şia'sını yaymışlardır.³⁹¹ Şii inancıyla tanışan bu göçebe Türkmenler, kendilerince şekillendirdikleri İslam inanışlarını Safevi öğretileriyle birleştirerek Heterodoks bir İslam anlayışına sahip olmuşlardır.³⁹²

Osmanlı Devletinin kurulduğu dönemlerde Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında "Rum Abdalları" diye anılan Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, Abdülmelik Ata, Tac Hoca, Zengi Ata ve Süleyman Hakim Ata gibi Ahmet Yesevi'nin halifelerinin kurmuş oldukları tarikatların payı büyüktür. Bu tarikatlardan özellikle Celaleddin Rumi'nin kurduğu Mevlevîlik ve Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu Bektâşilik tarikatları Osmanlı Hükümdar-

390 **Proto Kızılbaş (Erken Dönem Kızılbaşlık):** Safevi Şiası öncesi Anadolu'da dağınık, göçebe ya da yarı-göçebe halde yaşayan Heterodoks-Bâtîni (gayri Sünni Müslümanlar) gruplar. (bkz. Vatan Özgül; Kızılbaşlık ve Türkmenler, Karacaahmet Sultan Dergisi, S.63, s.28.)

391 Abdülbaki Gölpınarlı; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1955, s.789-791.

392 Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.79,80.

ları ve halk tarafından büyük hürmet görmüşlerdir.³⁹³ Fakat Osmanlının beylikten devlete dönüşmesiyle birlikte hükümdarların bu tarikatlara bakış açıları da değişmeye başlamıştır. Ülkenin sınırları genişledikçe kontrol altına alınması gereken alanlarda artmış ve Osmanlı kurumsallaşma gereğini duymuştur. Bu sebeple dini alanda da devletin kendisine bir muhatap seçmesi gerekmiştir. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere, medreseler Sünni anlayışa sahip olduğu için Osmanlı hükümdarları nazarında geçerli olan dini kurumlar medreseler olmuş, tarikatlar zamanla gücünü ve etkisini yitirmeye başlamıştır. Şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, bu ayrım sadece Osmanlıda değil Selçuklu Devleti döneminde de yaşanmıştır. Devlet dini konularda kendisine muhatap olarak medreseleri alırken, Müslüman vatandaşları arasında şu şekilde bir farklılaşma gözlenmiştir: Medreselerde verilen Sünni İslam anlayışına alışmış olan yerleşik halk, medreselerin öğretilerini kabul etmekte sorun yaşamazken, göçebe ya da kırsalda yaşayan Türkmen Boyları medreselerin aktarmaya çalıştığı Sünni anlayış yerine İslam öncesi geleneksel Türk inanışları ile İslamiyet'i hayat şartlarına ve beklentilerine göre sentezleyerek yaşamaya devam etmişlerdir.³⁹⁴ Diğer bir deyişle: Özellikle kırsaldaki insanlara hitap eden söz konusu tarikatlar ve bunların dervişleri olduğu gibi, şehirlere yerleşmiş dervişler de vardı. Bunlar vahdet-i vücud mektebi gibi tasavvufun felsefi ve ahlaki bir sistem halinde ele alındığı İbn-i Arabi Okulu ile; hoşgörü ve estetik değerlerin ağırlık kazandığı Kübreviyye ve Sühreverdiyye okullarına mensuplardı. Bu tasavvuf okullarının daha derin ve karmaşık görünen görüşleri, ancak üst seviyedeki idareci ile aydın kesime ve medrese eğitimi almış bir kesim şehirliye hitap edebiliyordu. Fakat Müslüman olmakla beraber kitabî bir dinî kültürden uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasın-

393 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.17-18.

394 Ahmet Yaşar Ocak; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.82.

da, Türklerin eski kamlarının yerini alan Baba'lar ve Dede'ler, İslamiyet'i daha sade, basit ve bu insanların anlayabilecekleri bir dil ile anlatıyorlardı. Ayrıca yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda onları Müslümanlaştırıyorlardı.³⁹⁵

Yerleşik olan ve olmayan halk arasındaki bu dini gruplaşma, ilerleyen dönemlerde, özellikle de devletin otoritesinin azaldığı zamanlarda, kimine göre siyasi, kimine göre ekonomik, kimine göre mezhebi sebeplerle; Babai, Celali, Kalenderi ve Şeyh Bedreddin isyanları gibi... başkaldırı hareketlerine dönüşmüştür.³⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin kurulmasını ve gelişmesini sağlayan güç kendi içerisinde. Bu güç, Türk- İslam dünyasının hemen her yerinden Anadolu'ya yapılan Türk göçleri ve bunların lideri olarak Anadolu'ya giren Türk dervişleridir.³⁹⁷ Aşıkpaşazade "Horasan Erenleri olarak isimlendirdiği bu dervişleri, "Gaziyân-ı Rûm, Ahıyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm" şeklinde sınıflandırmaktadır.³⁹⁸

Gaziyân-ı Rûm: İslamiyet'ten önce Alp veya Alp Erenler adı verilen Türkmen savaşçılarla büyük benzerlik taşırlar. Elllerinde kılıçları ile Osmanlıyla savaşa giden ve savaş bittiği zaman manevi kişilikleri ile halkı aydınlatan bu Türk dervişleri arasında Osman Gazi'nin silah arkadaşları da vardır ve bunların birçoğu "Alp" unvanını kullanmaktadır.³⁹⁹

395 Ethem Ruhi Fırlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.18-19.

396 Ahmet Taşgın; Prof. Dr Hilmi Ziya Ülken'in Alevilik Bektaşilik Araştırmaları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.29, Ankara 2004, s.202.

397 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.282.

398 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.222.

399 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.282.

Abdalân-ı Rûm: Babaî İsyan'ından geride kalanlar⁴⁰⁰ olarak da niteleyebileceğimiz bu dervişlere, kuruluş devri Osmanlı padişahlarının çok büyük ilgi ve alâka gösterdikleri göze çarpmaktadır. Bu dervişler için Bursa ve Edirne saraylarının, zengin vakıflar ve tekkeler oluşturdukları görülmektedir. Bu dervişlere gösterilen ilgi onların halkın gözündeki itibarlarını da artırdığı gibi, kuruluş dönemi Osmanlısının ılıman Şii bir devlet olarak görülmesine de neden olmuştur.⁴⁰¹ Osmanlı yönetiminden aldıkları destekle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılan dervişler, gittikleri yerlerde zaviyeler ve tekkeler kurup, buralarda toprak işleri ve din propagandası ile ilgilenmişlerdir. Bu dervişler aynı zamanda Anadolu'ya gelen göçebelerin iskânına yardımcı olmuş ve bunların herhangi bir karışıklık çıkarmasını engellemişlerdir.⁴⁰²

Abdalân-ı Rûm veya Rûm Abdalları olarak bilinen bu zümre içerisinde Baba İlyas'ın halifeleri ve müritleri, Muhlis Paşa'nın halife ve müritleri, Hacı Bektaş-ı Veli'nin halife ve müritleri, Sarı Saltuk, Barak Baba gibi dervişlerin halife ve müritleri bulunmaktadır. Bu dervişler içerisinde Geyikli Baba, Abdal Musa, Kumral Abdal, Abdal Murad, Abdal Mehmet, Doğlu Baba, Baba Postunpuş ve Baba Muhlis önemli yerlere sahiptirler. Bu dervişlerin birçoğu aynı zamanda Bektaşilik ile de bağlantılıdır.⁴⁰³

Ahiyân-ı Rûm: İbn-i Batuta'nın Anadolu seyahati esnasında çokça ismini zikrettiği "Ahiliğin"⁴⁰⁴, Anadolu'da kurulması

400 Fuad Köprülü; Franz Babinger; Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.63.

401 Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş, C.1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.389.

402 Ahmet Yaşar Ocak; Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.25.

403 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.126-127.

404 İbn-i Batuta; İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Ter. Mümin Çevik, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s.192-222.

ve teşkilâtlanması açısından Ahi Evran ismi çok önemlidir.⁴⁰⁵ Ahilik, ilk Osmanlı beylerinin dahi iştirak ettikleri bir zümredir. Osmanlı sultanlarının adlarına vakıflar kurup araziler bağışladığı kimseler arasında birçok ahi mevcuttur. Bunlar Abdalân-ı Rûm gibi hem Anadolu'da hem de Rumeli'de Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyetlerinin içinde olmuşlardır.⁴⁰⁶ Hatta Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla alakalı olarak anlatılan hikâye de Osman Bey'in gördüğü rüyayı yorumlayan yine bir ahi şeyhi olan Şeyh Edebalı'dır.⁴⁰⁷

Bacıyân-ı Rûm: Tasavvuf ehli bir kadın olan Fatma Bacı'nın (Ahi Evran'ın eşi) önderliğinde kurulan kadın teşkilatıdır. Hacı Bektaş Veli'ye yakınlığı ile bilinen Fatma Bacı'dan Hacı Bektaş menakıpnamesinde de, "Fatma Ana", "Kadıncık Ana" veya "Kadıncık" adlarıyla sıkça bahsedilmektedir. Fatma Bacı ve onun teşkilatına mensup olan kadınlar, özellikle İslamlaştırma çalışmalarına aktif olarak katılmış ve askeri yapılanmada kilit roller üstlenmişlerdir.⁴⁰⁸

405 Neşet Çağatay; "Anadolu 'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten, C.XXVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s.423.

406 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.293-294.

407 Ömer Lütfi Barkan; "Kolonizatör Türk Dervişler", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942, s.286-289.

408 Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.222.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ÖNCESİNDE VE SONRASI ALEVİLİK

Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar Alevi toplulukları içlerine kapanık şekilde varlıklarını sürdürmüşler ve iktidarla ilişkilerini iyi tutmuşlardır. Hatta Sultan Mehmet Reşat 1909 yılında tahta çıktığında ve İttihat ve Terakki Partisi iktidara geldiğinde Talat Paşa ve Enver Paşa, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'yi ziyaret edip, ona hediyeler sunmuşlardır.⁴⁰⁹

1 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberliğin ardından Osmanlı Devleti, fiilen Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı aldı. Bu nedenle Osmanlı Padişahı Sultan Reşat ile İttihat ve Terakki önderleri Talat ve Enver Paşa'lar Hacı Bektaş Veli Dergâhı Dedegân kolu postnişini Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi'ye Alevi-Bektaşilerden oluşacak gönüllü bir "Mücahidin Alayı" kurmasını ve başına geçmesini önerirler. Bu öneriyi kabul eden Cemalettin Çelebi, bütün Seyyid Ocaklarına ve Alevi aşiretlere durumu bildirir. Malatya ili Arguvan ilçesine bağlı Mineyik köyünde, kırkın üzerinde Seyyid Ocağı'nın katıldığı bir toplantı neticesinde alınan kararla Mücahidin Alayına asker ve yardım toplanır. Mücahidin Alayı, 1915 yılında Cemalettin Çelebi Efendi komutasında Doğu Cephesindeki savaşlara katılır.⁴¹⁰

409 Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.21-22.

410 Cemal Şener; Alevilik Olayı- Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, Etik Yayınları, İstanbul 2001, s.134-136.

Kurtuluş savaşı öncesinde Atatürk'ün, özellikle Erzurum ve Sivas kongreleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması aşamalarında, Türkiye'deki dini zümrelerin desteğini istediğini ve bu amaçla Anadolu'nun ileri gelen din adamları ve aşiret liderleri ile temas içinde olduğunu, bizzat kendi ifadelerinden biliyoruz. Milli mücadele döneminde Atatürk, Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptıktan sonra 22 Aralık 1919'da Mucur'a gelerek geceyi burada geçirir. Ertesi gün 23 Aralık 1919'da Hacıbektaş'a giderek postnişin Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi ve dede postundaki Salih Niyazi Baba ile görüşür. Bu görüşmenin ardından Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi bütün taliplerine milli mücadeleyi destekleme çağrısında bulunmuş, onlar da bu çağrıya uymuşlardır.⁴¹¹

Alevi-Bektaşîlerin Kurtuluş Savaşına verdikleri destekten ötürü Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kırşehir milletvekili olarak çağrılmış ve ilk mecliste de birinci başkan vekilliğine seçilmiştir.⁴¹² Verilen bu destek Ahmet Cemalettin Çelebi Efendi'nin 1921'de ölümünden sonra yerine geçen küçük kardeşi Veliyettin Ulusoy⁴¹³ Çelebi Efendi zamanında da aynen devam etmiştir.

Alevi-Bektaşî toplumu, 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 677 sayılı Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına dair kanundan sonra da devam etmiştir.⁴¹⁴ Bektaşîler tekkeleri-

411 Cemal Şener; Alevilik Olayı- Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, Etik Yayınları, İstanbul 2001, s.136-139; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.21-22.

412 Enver Behnan Şapolyo; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi*, İstanbul 1964, s.332; Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.41.

413 Soyadı kanunu ile Hacı Bektaş Çelebilerinin aldıkları soyadı.

414 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren kanun; şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyüculük, üfürükçülük, gaipen haber vermek ve murada kavuşturmak amacıyla muskacılık gibi, eylem, unvan ve sıfatların kullanılmasını, bunlara

nin kapatılmış olmasından dolayı bir kırgınlık içinde olsalar da; Atatürk'ün inkılâpları ve hilafetin kaldırılması onlar için idari, siyasi ve resmi din çevrelerinin baskılarının bütünüyle kalkması demek olduğundan, son derece rahatlatıcı ve güven verici bir durumun doğması anlamını taşıyordu.

Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte bütün siyasi partilerin dikkatini çeken Aleviler, kimi zaman çeşitli siyasi partileri destekleyerek, kimi zaman da parti kurup milletvekili çıkararak siyasete girmişler. Cemal Şener, 27 Mayıs askeri darbesi ve 61 Anayasasının Aleviler tarafından da desteklendiğini, Alevilerin bu sayede kimliklerini ön plana çıkararak sosyal ve siyasal örgütlenmelere başladıklarını aktarmaktadır. Bu tarihlerden sonra Alevi örgütlenmeleri hızlanmış, Alevi kesim sol hareketlere işçi ve sendika hareketlerine büyük destek vermiştir.⁴¹⁵ Alevi kesim sola doğru kayarken, sosyalist sol anlayış da siyasi örgütlenmesini Alevi zemini üzerine oturtmaya çalışmıştır.

1960'lardan sonraki özgürlük ortamı ve şehirleşme Alevilerin yaşamında önemli değişikliklere neden olmuştur. Artık Alevi kültürü üzerindeki gizlilik örtüsü kalkmaya başlamış ve Aleviler kendilerini fark ettirme çabalarına girişmişlerdir. Âşık Mahzuni, Âşık İhsani, Kul Ahmet gibi bu dönemin önemli halk ozanları söylemleriyle bir nevi Alevi toplumunun sözcüsü olmuşlardır. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Alevi-Bektaşî toplumu *Cem*, *Ehl-i Beyt* ve *Gerçekler* adlı dergiler çıkarmaya başlamışlardır. 12 Eylül sonrasında yükselen Sünnî egemen görüşe bir tepki sonucu Aleviler dernekler ve vakıflar aracılığı ile kimliklerini ön plana çıkarmaya başlamışlar ve bu aşamadan sonra Cumhuriyetin değerlerini savunan bir reaksiyon geliştirmişlerdir. Siyasi örgütlenmelerini bazen siyasi partiler kurarak bazen de değişik zamanlarda da değişik partilere destek vererek sürdür-

ait hizmetlerin yapılmasını ve bu unvanlarla ilgili elbise giyilmesini de yasaklamıştır.

415 Cemal Şener; İlknur Miyase; Şeriat ve Alevilik, Ant Yayınları, İstanbul 1995, s.50-52.

müşlerdir. 1966'da Mustafa Timisi ve Hasan Tahsin Berkman önderliğinde *Birlik Partisini*⁴¹⁶, 1996'da Ali Haydar Veziroğlu önderliğinde *Barış Partisini* kurmuşlardır.

2000'li yıllarda Alevi-Bektaşî Federasyonu⁴¹⁷ ve Cem Vakfı⁴¹⁸ Alevi-Bektaşî toplumunun Türkiye ve Avrupa'daki önemli örgütleridir. Bunların dışında özellikle 1980 sonrası kurulan ve Alevi- Bektaşî kamuoyu tarafından kabul gören dernek ve vakıf şeklindeki örgütlenmelere bakacak olursak:

Alevi- Bektaşî Federasyonu⁴¹⁹

Alevi Kültür Dernekleri Genel Merkezi ve 102 Şube

Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Genel Merkezi ve 61 Şube

Ankara Cem Kültür Evleri Yaptırma Derneği

Seyit Garip Musa Sultan Kültür Derneği

Bozüyük Hacı Bektaş Veli Kültür Sosyal Dayanışma Derneği

Yalıncağ Sultan Kültür Tanıtma Yaşatma Türbe Onarma Yaşatma Derneği

Hacıbektaş Kültür Ve Yardımlaşma Derneği –Taşdelen

Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği

Kayseri Hacı Bektaş Derneği

Kayseri Alevi Kültür Merkezi Derneği

Alevi Bektaşî Kültür Tanıtma Derneği –Narlıdere

Çamşılı Hüseyin Abdal Derneği –Sivas

Kütahya Hacı Bektaş Veli Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği

Atakent Cemevi Kültür Merkezi Yapma ve Yaşatma Derneği

Topçu Baba Anma Yaşatma Kültür ve Sanat Derneği

416 Birlik Partisi'nin amblemi Hz. Ali'yi simgeleyen bir aslanla, onun çevresinde On iki İmamı simgeleyen on iki yıldızdan oluşuyordu.

417 www.alevifederasyonu.com

418 www.cemvakfi.org

419 <http://www.alevifederasyonu.com/>

Piribaba Kültür Dayanışma Derneği

Hüseyin Gazi Derneği

Torbalı Alevi Bektaşî Kültür Dayanışma Yardımlaşma Derneği

İzmir Alevi Yol Derneği

Güvenç Abdal Araştırma Eğitim Kültür ve Tanıtma Derneği

Kestel Hacı Bektaş Veli Kültür Tanıtma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği

Adaköy Hacı Bektaşî Veli Kültür Tanıtma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği

İzmir (Balçova) Alevi Bektaşî Derneği

Çerkezköy Hacı Bektaş Veli Sosyal Kültürel Eğitim Derneği

Didim Alevi Bektaşî Kültür Merkezi ve Cemevi

Çorum Alevi Kültür Merkezi Derneği

Erenler Kültür Ve Dayanışma Derneği – Kahramanmaraş

Antalya Abdal Musa Kültür ve Tanıtma Derneği

Boğaziçi Alevi Kültür Derneği

Kıbrıs Pir Sultan Abdal Kültür Derneği

Alevi Vakıfları Federasyonu⁴²⁰

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi (Cem Vakfı)

Anadolu Bilim Kültür ve Cem Vakfı

Gazi Kültür Vakfı (Gazi Cemevi)

Haydar Eren Kültür ve Eğitim Vakfı (Hak- Ev)

Kartal Cemevi Kültür Eğitim ve Sosyal Dayanışma Vakfı

Erenler Eğitim ve Kültür Vakfı

Ehl-i Beyt İnanç Eğitim ve Kültür Vakfı -İzmir

Kayseri Hacı Bektaş Veli Kültürünü Araştırma Vakfı

Anadolu Kültürünü Koruma Ve Araştırma Vakfı (Akkav)

Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı

Adalar Cem Vakfı

Malatya İmam Zeynel Abidin Türbesi Kültür Vakfı

Alevi Dernekleri Federasyonu

Alevi Vakıfları Federasyonunun dernekler bazındaki örgütlenmesidir.

Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu⁴²¹

İsveç Alevi Birlikleri Federasyonu (İABF)⁴²²

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)⁴²³

Almanya Alevi Kadınlar Birliği (AAKB)

Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu (FUAF)⁴²⁴

Avustralya Alevi Bektaşî Federasyonu (AFA)⁴²⁵

Belçika Alevi Federasyonu (BAF)⁴²⁶

Hollanda Alevi Birlikleri Federasyonu (HAK-DER)⁴²⁷

Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu (DABF)⁴²⁸

Norveç Alevileri İnanç Derneği⁴²⁹

Avusturya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)⁴³⁰

İsviçre Alevi Birlikleri Federasyonu (İABF)⁴³¹

Kanada Alevi Kültür Merkezi⁴³²

Cumhuriyetin ilanı Alevilik içerisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yeni yönetim tarzı ile Aleviler, yıllardır sıkışıkları

421 <http://www.iabf.ch>

422 <http://www.isvecakm.com/>

423 <http://www.alevi.com/>

424 <http://alevi-fuaf.com/>

425 <http://alevi.org.au/>

426 <http://www.babf.be/>

427 <http://www.hakder.nl/>

428 <http://www.alevi.dk/>

429 <http://www.nabid.no/>

430 <http://www.aleviten.or.at/>

431 <http://www.iabf.ch/>

432 <http://www.kanadaalevi.com/>

kırsaldan şehirlere doğru yönelmişlerdir. Bu yöneliş Cumhuriyetin ilk elli yılında şehir hayatındaki işsizlik, köy hayatındaki yoğun iş gücü ihtiyacı ve benzeri sebeplerden dolayı yavaş ilerlemiştir. Ancak 1970'lerden sonra artan şehirleşme oranıyla birlikte Alevi toplumunun yaşam koşulları iyileşmiştir. Şehir hayatına uyum sürecinde adet, gelenek ve göreneklerine bağlı olan Aleviler, bir taraftan eski adetlerini korumaya çalışırken, diğer taraftan da yeni girdiği topluma uyum için yoğun çaba harcamıştır. Bu uyum süreci içerisinde zaman zaman bazı sorunlar yaşanmışsa da toplumun eğitim seviyesinin artması ve karşılıklı hoşgörünün gelişmesi ile bu sorunlarda en aza indirgenecektir.

ALİ- ALEVİ- KIZILBAŞ ve BEKTAŞI KAVRAMLARI ÜZERİNE YORUMLAR

Bu başlık altında ele alacağımız konularla alakalı olarak günümüze değin birçok tartışma yaşanmış ve ortak bir noktaya varılamaması sebebiyle farklı inanışlar ve bu inanışlara mensup gruplar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşma ya da gruplaşmaya neticede Sünni Müslümanların bakış açıları da etmiştir. Tartışmanın çıkış noktası tarihsel bir kişilik olan Hz. Ali ve ona yüklenen vasıflardır.

“Hz. Ali” ile İlgili Yapılan Yorumlar

Burada bahsedeceğimiz Ali algılamalarının tamamına yakını Anadolu Aleviliğinde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Aleviliğinde **Hz. Ali**; Aleviliğin kurucusu, Alevi inancının direğidir.⁴³³ Yani Hz. Ali ve Alevilik, etle kemik gibidir.⁴³⁴

İslam tasavvuf düşüncesini derinden etkilemiş bir sahabe-dir.⁴³⁵

433 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

434 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.162; Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

435 Osman Eğri; “Ehl-i Beyt Sevgisi”, Diyanet Dergisi, S.171, Diyanet Yayınları, Ankara 2005, s.7.

Zalimlere karşı ezilenin tarafını tutan; emekten, bilimden, çalışmaktan ve sosyal adaletten yana olan; Kuran'ı derinlemesine yorumlamalarıyla İslam'da tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına öncülük eden zamanının değerli bir bilginidir.⁴³⁶

Halkların özlemlerine, isteklerine uygun biçimde tasarlanmış, toplumu kurtuluşa taşıyacak sufilerin sözcüsüdür.⁴³⁷

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife ve İslam ordusunun başkomutanı olan tarihi bir şahsiyettir.⁴³⁸

Hz. Muhammed'in velisi ve kendisine halife tayin ettiği kişidir.⁴³⁹

Hz. Muhammed'den sonra bozulup özünden uzaklaşan İslam'ın gerçek savunucusudur.⁴⁴⁰

Hem tanrısal hem de dünyasal yönü olan, Alevi inanç sisteminde tanrısal güce erişen kimsedir.⁴⁴¹

Hak– Muhammed– Ali kutsal üçlemesinin sonunda yer alan kişidir.⁴⁴² Bu üçleme birbirinden ayrılmaz. Ali'yi sevmek Allah'ı ve peygamberi sevmekle özdeştir.⁴⁴³

436 İsmail Kaygusuz; Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, Su Yayınevi, İstanbul 2009, s.74.

437 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132.

438 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132.

439 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2; Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.15.

440 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.97.

441 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaïği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.168-170.

442 Esat Korkmaz; Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997, s.130-132; Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2.

443 Cemal Şener; Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000, s.15.

Hız Muhammed ile birlikte Tanrı tarafından Âdem'den önce aynı ışık parçasından yaratılmış olan kişidir. Yani Ali, Muhammed ile özdeşdir.⁴⁴⁴

Bir takım kutsal özellikleri bulunan, Tanrının gerçek evi yani Beytullah'tır. Bu nedenle bir Alevi için hacca gitmek zorunlu değildir. Ali ibadet edilecek bir varlıktır. Ali gökyüzünde ve yer-yüzündeki her şeyi bilir. Ali üstün bilgisinin yanı sıra olağanüstü güçlere de sahiptir.⁴⁴⁵

Dinsel işlevler yüklenen tarihsel kişilik olmayıp, zamanı ve mekânı aşan soyut kişi ve aşkın bir semboldür.⁴⁴⁶

Aleviler için namaz kılmış, oruç tutmuş ve hayatı boyunca sofuca yaşamış biridir. Ali'nin yaptıkları kesinlikle taklit edilmemelidir. Çünkü Ali bunları imam olma özelliği nedeniyle yapmıştır. Ali'nin ibadetleri yerine getirebilmesi ve bedenini denetim altına alabilmesi, Tanrının ışığından yaratılmış, varoluş ötesi bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Normal insanlar bedensel ve ruhsal ürünlerinin tadını çıkarmalıdır. Ali, kendisinin uyguladığı sofı yaşamın taklit edilmesini yasaklamıştır. Ali'ye inanmak şeriâtın yükünden kurtulmaktır.⁴⁴⁷

“Alevi” ve “Alevilik” Kavramları ile Üzerine Yapılan Yorumlar

Alevi; Arapça bir kelime olup, Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan, Ali'nin soyundan gelen kimsedir.⁴⁴⁸

444 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.91.

445 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.93.

446 Reha Çamuroğlu; Günümüz Aleviliğinin Sorunları, Ant yayınları, İstanbul 1992, s. 120-122.

447 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s.91.

448 Sönmez Kutlu; “Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi”, Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara

İmanını, ahlâkını, düşüncesini, iyiyi- kötüyü, doğruyu- yanlış, helâli- haramı, kını- sevgiyi, yaşamı- ibadeti, namazı- niyazı, cemi- cemaati, aşkı- muhabbeti... kısacası her şeyi Hazreti Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Zeynelabidin, Hz. Muhammed Bakır, Hz. Cafer Sadık, Hz. Musa Kazım, Hz. Ali Rıza, Hz. Muhammed Takî, Hz. Ali Nakî, Hz. Hasan Askerî ve Hz. İmam Muhammed Mehdi' den öğrenen, kabbullen ve yaşamına aktarandır.⁴⁴⁹

"Hablullah" (Allah'ın ipi) olan Kur'an-ı Kerim ve Ondört kalben, kavlen ve amelen sımsıkı sarılandır.⁴⁵⁰

Halk içinde Hakk'ı, yol içinde yol'u, can içinde can'ı bulandır.⁴⁵¹

"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullâh, Aliyyün Veliyyullah"ı kalben ve kavlen tasdik edip, bunun gereklerini amel ile de yaşayandır.⁴⁵²

Hz. Muhammed'in hane halkı olan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların takipçilerinin yorum tarzını benimseyendir.⁴⁵³

Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanıp, İslam'ın bu özgün yorumunu yaşayandır.⁴⁵⁴

Mutlak manada iktidar hakkının Hz. Ali ve onun soyuna ait olduğu düşünen ve buna inanandır.⁴⁵⁵

2003, s.26; Ethem Ruhi Fırlı; Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.232.

449 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

450 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

451 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

452 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

453 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

454 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

455 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

Hız. Ali soyundan gelenlerdir.⁴⁵⁶

Yüce Allah'ın son peygamberi Hazreti Muhammed'in, ümmetine emanet olarak bıraktığı Kur'an ve Ehl-i Beyt yolunda en derin aşk ve sarsılmaz bağlılıkla yürüyen yol ehlidir.⁴⁵⁷

XIII. ve XIV. yüzyıl Memluk sahasında Kıpçak Türkçesiyle verilen eserlerde ve Karahanlı Türkçesine ait ilk İslami eser olan Kutadgu Bilig'de doğrudan doğruya "Alevi" şeklinde kullanılan ve Hız. Peygamber soyundan gelenleri yani "Ehlibeyti" ifade eden kelimedir.⁴⁵⁸

Hız. Peygamberin kendisi için; "dünya ve ahirette kardeşimsin" buyurduğu İmam Ali'ye candan bağlı olan ve O'na benzemeye çalışan kimsedir.⁴⁵⁹

İmamet ve Velâyet mayasıyla yoğrulan kâmil bir mümindir.⁴⁶⁰

Emevilerin zulmünden kaçıp Türk bölgelerine sığınan Zeyd bin Ali'nin oğlu Yahya'nın neslinden gelenlerdir.⁴⁶¹

"Kızılbaş" adı verilen Türkmenlere, yaşanan bazı siyasi ve sosyal olaylar neticesinde 1900'lü yıllara gelindiğinde verilen addır.⁴⁶²

456 Ahmet Yaşar Ocak; "Alevi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.368-369; Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.26.

457 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

458 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşî" Anlam-lı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.106-107.

459 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

460 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.5.

461 Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.26.

462 İlyas Üzümlü; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

Osmanlı'nın son dönemlerinde katliamlara uğramak istemeyen Müslüman olmayan veya bir şeye inanmayan halkın, "Müslüman kimliğe sahip olursak devlet bize bir şey yapmaz" mantığıyla kendilerine verdiği, "Ali yanlısı anlamına gelen" bir addır.⁴⁶³

XV. yüzyıldan itibaren "Kızılbaş, Bektaşî, Tahtacı"⁴⁶⁴, Kalenderî, Hurufî⁴⁶⁵, Işık⁴⁶⁶, Haydari, Babai diye anılan Anadolu'daki

463 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşîlik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127.

464 **Tahtacı:** Önceleri "ağaç-eri" olarak bilinen bu Türkmen Alevi zümresi sonradan Farsça kökenli bir sözcük olan "tahta/ tahte" kelimesine, Türkçe iş eki olan "ci-cı" ekinin birleştirilmesiyle "Tahtacı" olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin İpek; "Tahtacılar da Alevi Terminolojisinden Kimi Örnekler", Alevilik, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.43.

465 **Hurufîlik:** Fazlullah Astrabadi veya Naimi (1339-1394) tarafından kurulan Hurufîlik, Kur'an'ı Yahudi gizemciliği olan Kabalistik harf sistemiyle izah etmeye çalışan, İran, Azerbaycan ve Türkiye'de 14. ve 15. yüzyıllarda etkin olan bir tarikattır.

Fazlullah'a göre, Allah gizli bir hazine (kenzi mahfi) olup; her şeyin hakikati, mevcudiyeti ve ruhu ise seslerdir Gizli bir hazine olan Allah'ın ilk tecellisi kelim şeklinde görülen seslerden ibarettir. Sesin kemali kelâm, yani sözdür. Kelâm ise ancak insanlarda zuhur eder ve kendisini sesle gösterir. Bkz. Cl-Huart, "Hurufîlik", İslam Ansiklopedisi, C.V, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, s.598.

İran'da sık takibata uğrayan Hurufiler, akidelerini yaymak, kendilerine bir yurt bulmak için özellikle Osmanlı Ülkesine sığınmışlardır. Fazlullah'ın baş halifesi Ali el-Alâ Anadolu'ya gelerek, Hacı Bektaş Tekkesi'nde inziva ederek Hurufîliği yaymaya başlamıştır. Daha sonra tarikatın önde gelen halifelerinden İmadeddin Nesimi gibi kudretli bir şairin tesiri ve onu takip edenlerin vasıtasıyla bu tarikat uzun zaman Anadolu ve Rumeli'de yaşamıştır. Hurufî inançları Bektaşîler arasında "sır" adı altında yayılmıştır. Bkz. Hoca İshak Efendi; Kâşifu'l Esrar, s.3-4.

Daha fazla bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı; Bektaşîlik-Hurufîlik ve Fadlallah'ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963; Fatih Usluer; Hurufîlik, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.

466 **Işık(lar):** Bu ad, yoğun olarak Tokat yöresinde yaşayan ve daha çok Sıraç/Sıraş olarak bilenen Aleviler için kullanılmaktadır. Balkan Bektaşîlerinin bir bölümü de "Işıklar" diye anılırlar. Işık, Alevi-Bektaşî dervîşi

yarı göçebe Türkmen gruplarına XIX. yüzyıldan itibaren verilen addır.⁴⁶⁷ Ancak bu tarihten sonra kullanılan Alevilik kavramı, tarihte Türkler arasında faaliyet gösteren Zeydilik ve İsmailikten bazı konularda etkilenmiş olsa da bu iki mezhebin devamı niteliğinde değildir.⁴⁶⁸

Hız. Ali ve Ehlibeyt'ten yana olanlara verilmiş bir isim ya da Hız. Ali'yi tutanları tanımlamak için Ali kelimesinden türetilmiş bir terim olmayıp, alev kökünden üretilmiş bir kelimedir. Türk dili kurallarına göre Ali kökünden Alevi sözcüğünün türetilmesinin imkânsız olup, Ali ve Alevi sözcüğü arasında sadece ses benzerliği bulunmaktadır. Alev kökünden türemiş olan Alevi sözcüğü Ehli Alev'den gelmiş olup, Alevi sözü ilk çıktığından beri "alevden, ışıktan gelen" anlamında kullanıldığını iddia ederler.⁴⁶⁹

Alevi sözcüğünün kökeninin Farsça / Kürtçe Alaw olup, Alevi sözcüğü ateşe tapanlar anlamında Alawi sözcüğünden türetilmiştir.⁴⁷⁰ Alevi kelimesindeki "i" ekinin Türkçedeki "lı-li, cı-cı" eklerine eşanlamda kullanıldığından dolayı Alevi sözcüğü "Alavcı" demek olup, "ateşi, ışığı, aydınlığı seven ve ona saygı gösteren" anlamına geldiği iddia edilmektedir. Alevilikteki ateş, ocak ve külün kutsallığı inanışı Zerdüştlük'ten geldiği için Ale-

anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi- Bektaşî" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.113.

467 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.126; Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127; İlyas Üzüm; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

468 Sönmez Kutlu; "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.27.

469 Erdoğan Çınar; Aleviliğin Gizli Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s.27-28.

470 Faik Bulut; Ali'siz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, s.480.

viliği Hz. Ali'ye bağlamak zorlamadan başka bir şey değildir. Bazı yörelerde Alevilere Kızılbaş denmesi de, ateşin ve alevin renginin kızıl olmasından dolayıdır.^{471 472}

XVI. yüzyıla kadar Alevilik içinde asıl zümreyi oluşturanlara verilen isimde “ışıklar” veya “ışık taifesi”dir. Ancak ışık ve ışık taifesi sözcükleri küfre dönüştürüldükten sonra başlayan zulüm ve katliamlardan kurtulmak isteyen bu insanlar isimlerini değiştirerek Alevi adını almışlardır.⁴⁷³

Alevilik; Arapça bir kelime olup, “Ali'ye mensup”, “Ali'ye ait” anlamlarına gelmekte olup, mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında “Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁷⁴

Hız. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan Sıffin savaşı sonrasında Müslümanlar; Muaviye taraftarları, Hariciler ve Ali taraftarları olmak üzere üç gruba ayrıldılar İşte bu gruplaşma neticesinde “Alevi” kelimesinin ilk hali olan “Şiatu Ali” kavramı oluştu. Şiatu Ali yani Ali taraftarı demek olan bu kavram; Hız. Ali ve onun soyuna bağlılığı ifade etmektedir.⁴⁷⁵

Hız. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli siyasi, tasavvufi ve itikadi gruplar için kullanılan genel bir terimdir.⁴⁷⁶

471 Cemşid Bender; On iki İmam ve Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

472 Alevi sözcüğünün Farsça / Kürtçe “Alaw” den geldiği iddiası Kürtçü çevrelerin zorlama savları olup, Aleviliğin en sağlam kaynağı olan Alevi toplumları hiçbir zaman “Alevi” adını “ateş, alaw” anlamında kullanmamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon; Alisiz Alevilik Olurmu, Ant Yayınları, İstanbul 1998, s.40.

473 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/DİZİ YAZI VE ARAŞTIRMA DOSYALARI/ ALEVİLER ALEVİLİĞİ TARTIŞIYOR. 12. 12. 2005.

474 Ethem Ruhi Fırlı; Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.232.

475 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

476 Ahmet Yaşar Ocak; “Alevi”, İslam Ansiklopedisi, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.368-369.

İslam kültürel kuşağı içinde yaşamış ve yaşamaya devam eden bir heteredoks inancın adıdır.⁴⁷⁷

İslam ile ilgileri Hz. Ali sevgisi ile başlayan, Hz. Ali'nin kahramanlığını, yiğitliğini, dürüstlüğü ve adaletini bayraklaştırıp, Hz. Ali'yi kendilerine rehber edinen Anadolu insanının, İslam içi farklı bir inanç şeklidir.⁴⁷⁸

Kur'an-ı Kerim'in Maveraünnehir'deki Türk kavimlerince uygulanan, yorumlanan, göçler yoluyla da Anadolu'da serpilen, yol boyunca gördüğü güzellikleri içerisine katarak, gerçek kimliğini bulan ve Viyana'ya kadar sıçrayan İslam anlayışının ismidir.⁴⁷⁹

Hz. Ali'ye duyulan muhabbet neticesinde halk arasında benimsenen bir inanç sistemi ve hayat tarzıdır.⁴⁸⁰

İmam Ali'nin İmamet ve Velâyetine inanmaktır.⁴⁸¹

Tüm değerlerini Kuran'dan, Hz. Peygamberden ve On iki İmam'ların öğretilerinden alan İslam ile özdeşleşen yoldur.⁴⁸²

Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanan İslam'ın Sünni yorumlarından çok farklı özgün bir yorumudur.⁴⁸³

X. yüzyıldan itibaren Türklerin İslam'ı kabul etmeye başlamasıyla birlikte yarı göçebe hayatı yaşayan muhtelif oymakların

477 Reha Çamuroğlu; Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.79-80,107.

478 Lütü Kaleli; Binbir Çiçek Mozaği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

479 İzzettin Doğan; Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.44.

480 Ethem Ruhi Fırlalı; Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşılık, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.16.

481 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.4.

482 Kemal Kılıçoğlu; Ehl-i Beyt Yolu Alevi İlmihali, On iki İmam Yayınları, İstanbul, s.4.

483 Cemal Şener; Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, s.11-12.

yeni din ile birlikte daha önce mensup oldukları değişik din anlayışlarını mezcetmesidir.⁴⁸⁴

X. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar, Anadolu'da eski Türk inançlarına bağlı kalmakla beraber Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi Asya ve Anadolu inançlarından etkilenen, bunu Sünni-Şii inanç motifleriyle birleştiren⁴⁸⁵, fakat kitabî Sünnilik ve Şiilikten farklı bir inanış şeklidir.⁴⁸⁶

Ortaya çıkışı Ali adıyla başlamayan, içerdiği düşünce ve uygulamalarla Anadolu kökenli olan bir inanış biçimidir.⁴⁸⁷

İslam'ın zahirini değil batınını esas alan, Türk'ün İslam anlayışı ve yaşayışıdır.⁴⁸⁸

“Allah– Muhammed– Ali” üçlemesinin birbirinden ayırlamayacağı, üçünün bir nur olduğu düşüncesi ve inanışıdır.⁴⁸⁹

Hz. Ali'nin hiçbir zaman Alevi olmadığı ve Alevi gibi yaşamadığı fikrinden yola çıkarak, Anadolu'da ortaya çıkan, Ali ve Ali düşüncesidir.⁴⁹⁰

Hz. Ali ve Ehlibeyt'in Alevilikle bir ilgisinin olmayıp, Alevilik İslam dışı bir inanç, kültür ve yaşam tarzıdır. Aleviliği Hz. Ali'ye, Hz. Ali'den de İslam'a bağlamak bir efsane ve beyin yı-kama çabasıdır.⁴⁹¹

484 İlyas Üzümlü; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.3.

485 Ahmet Yaşar Ocak; “Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlışları”, Muhafazakâr Düşünce, S.7, Ankara 2006, s.129.

486 M. Saffet Sarıkaya; “Anadolu Aleviliğinin Oluşumu”, EKEV Akademi Dergisi, C.1, S.1, Ankara 1997, s.92-93.

487 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.117.

488 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.61, Ahmet Günşen; “Türkiye Türkçesi Ağzılarında “Alevi- Bektaş” Anımlı Söz Varlığı Üzerine”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.102.

489 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.8-10.

490 Piri Er; Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998, s.2.

491 Faik Bulut; Alisiz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 1998, s.11.

Bütünöyle ateizm olmasa da, İslam'la bağlantısı bulunmayan dünyasal bir inançtır.⁴⁹²

İslami birtakım izler taşımasına rağmen kökeni İslam'dan çok daha öncelere dayanan, İslam dışı bir inanıştır.⁴⁹³

İslam'dan ayrı bir din olup, dinlerin en temel konuları olan; yaratanın tanımı, ölümden sonraki hayat, evrenin yaratılışı ve insanın yaratılışı konularında bu iki din birbirine taban tabana zıttır.⁴⁹⁴

İslam'ın daha eski tek tanrılı inanç uygulamalarıyla yoğrulup yeniden biçimlendirilmesidir.⁴⁹⁵

Kendine özgü bir yaşam anlayışı, dünyaya bakış açısı ve inanç esasları ile Sünnilikten farklı bir oluşumdur.⁴⁹⁶

Yaşamla bütünleşmiş "madde"nin dinidir, maddeye ilişkin bir inanç sistemidir.⁴⁹⁷

İnsanı ve doğayı özgürleştirmek için doğrudan insanı ve doğayı Tanrı kabul eden anlayıştır.⁴⁹⁸

Felsefi olarak idealizm ile materyalizmin bileşimidir.⁴⁹⁹

492 Ayhan Aydın; Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006, s.91,127.

493 Nejat Birdoğan; Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.169,203.

494 Erdoğan Çınar; Aleviliğin Gizli Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s.49-51.

495 Lütfi Kaleli; Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 407.

496 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.29.

497 İsmail Kaygusuz; Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, Su Yayınevi, İstanbul 2009, s.12-14.

498 Esat Korkmaz; Alevi Süreğinde Bektaşî Yolunda Enel Hak, Nefes Yayınları, İstanbul 1995, s.127-133.

499 Anton Josef Dierl; Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991, s. 69-73.

İslam'ın özüdür.⁵⁰⁰

Çalgılı, içkili toplantıları ve törenleri ile tarihte yaşamış olan Hz. Ali'nin yaşantı ve düşünceleriyle çelişen yaygın bir gelenektir.⁵⁰¹

Milattan önce 2000'li yıllarda Anadolu'da, Hititlerle beraber yaşayan ve "Luviler" adı verilen bir uygarlıkta var olmuştur. Luvi, Hitit dilinde "ışık insanı" anlamına gelmektedir. Zaten günümüzde de İngilizce de light Almanca da licht, Latince de lûx şekillerinde olduğu gibi birçok dilde "lu" kökü ışık anlamında kullanılmaktadır. Alev sözcüğü de ışığın kaynağındaki yansıma-ya verilen isimdir. Anadolu da Luviler'den başka Likyalı'lar da bu adı kullanmışlardır. Likya ışık ülkesi demektir. Aleviler de Osmanlı-Safevi savaşları sırasında kendilerine uygulanan büyük katliamlar öncesine kadar kendilerini ışık taifesi olarak adlandırdılarsa da, ışık taifesinin katli vacip hale gelince bu isimlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren, alev kelimesinin sonuna -i eki gelmesi ile "aleve ait, ışığa ait, alevden gelen, ışıktan gelen" anlamlarındaki "Alevi" sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır.⁵⁰²

İnsanlık tarihi kadar eski bir inanıştır. Bunu da; günümüzden 5500 yıl önce yazılmış bir Sümer tabletinde Alevi Ayin-i Cem'inin bugün Anadolu'nun herhangi bir Alevi köyünde yürütüldüğü biçimiyle, demiyle, çerağıyla, zakiriyle, on iki hizmetlisiyle Sümerlerde de yürütüldüğünden bahsedilmesinden anılmaktadır.⁵⁰³

500 İzzettin Doğan; Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.96; Reha Çamuroğlu; Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.122.

501 İsmet Zeki Eyüboğlu; Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.117.

502 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/ Dizi yazı ve araştırma dosyaları/ aleviler aleviliği tartışıyor. 12. 12. 2005.

503 Erdoğan Çınar; www.birgun.net/Dizi yazı ve araştırma dosyaları/ aleviler aleviliği tartışıyor. 12. 12. 2005.

Köken itibariyle IX. yüzyılda Bizans'a karşı isyan ederek Sivas Divriği merkezli olarak kurulan Hristiyan Ermenilerin kurduğu Paulikian devletine dayanmaktadır. Paulikianlar; Bizans İmparatorluğunun siyasi ve dini otoritesini reddedip, kiliseleri, azizleri haç'ı, İncil'i ve kilise ikonlarını kutsal bulmuyor, bu nedenle de kilise ayinlerinin gereksiz olduğunu savunuyorlardı. Tanrı'nın bu yeryüzünde bir kudreti olmadığına ve İsa peygamber'in yeniden dünyaya geleceğine inanıyorlardı. Törenlerine kadın- erkek birlikte katılıyor ve müzik eşliğinde dönerek ibadet ediyorlardı. Kadınlar dilerlerse başlarını örtmüyorlar, cemaatlerde erkeklerle eşit hak ve statüye sahip bir şekilde bulunuyorlardı. Anadolu'nun Müslümanlaşmaya başlamasıyla birlikte bu grupta sırf dışlanmamak ve baskı görmemek için Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiştir. Bu geçiş esnasında da İslam'ın Sünni olmayan (heterodoks) yanını tercih etmişlerdir. Özellikle XVI. yüzyıla dek inanç ve ritüellerini koruyan bu grup bu dönemden sonra Alevi olarak anılmaya başlamış ve kendi inanışları içerisinde İslami yorumlardan uzak inanış ve ritüellerini yaşatmışlardır. ^{504 505}

Şia ve Alevilik Arasında Mukayese

Şiilik ile Aleviliği mukayese ettiğimizde ikisinin de çıkış noktasının Ali yandaşlığı olmasına rağmen arada önemli farkların olduğunu görmekteyiz. Alevilik, Şiiliğin Anadolu'da tarikat

504 Lena Umay, <http://odatv.com/> Anadolu aleviliğinin antik kökleri. 10.01.2009.

505 Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Aleviliği özellikle eski Türk inanışları ve İslamiyet'ten uzaklaştırıp Hristiyanlaştırma çabalarının sonucu olarak ortaya atılan bu düşünce ve dayanakları bilimsel bir nitelik taşımadığı gibi gerçeklerle de pek uyuşmamaktadır. Çünkü: Paulikian denen Ermeni Hristiyanlar, dualist bir anlayışı sahip olmalarına rağmen Alevilikte tek tanrı inanışı vardır. Paulikianlarda din adamı sınıfı reddedildiği için Alevilikteki "Pir- talip" ilişkisine benze bir ilişki yoktur. Paulikianlar Hz. İsa'dan önceki peygamberleri yalancı olarak nitelerlerken Aleviler tüm peygamberleri ve dört kutsal kitabı kabul etmektedirler.

biçiminde bir uzantısı olup, ikisi arasında Hz. Ali, Ehli-i Beyt ve On iki İmam'a duyulan sevgi, saygı ve bağlılıkla; Muharremde tutulan yastan başka ortak bir nokta yoktur.⁵⁰⁶ (İran Şia'sı Muharrem ayında oruç tutmazken vücutlarını zincirlerle dövmektedirler. Oysa Anadolu Alevileri Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in yasını tutmak maksadıyla oruç tutarlar.)⁵⁰⁷

Şia, Gadiri Hum'da Hz. Ali'nin sadece veli ve vasi olarak değil aynı zamanda imam ve halife olarak ta tayin olunduğuna bundan dolayı da ona ve oğullarına itaatin farz olduğuna inanır. Anadolu Alevi ve Bektaşileri ise Hz. Muhammed'in Gadiri Hum'da Hz. Ali'ye halifelik görevinden daha önemli olan dinin özünü açıklama görevini verdiğine inanırlar.⁵⁰⁸

İran Şii yönetimi şeriatı esas alınırken, Alevilikte tarikata öncelik verilmektedir.⁵⁰⁹

Şia, siyasal İslam'ın cebriye görüşünün etkisinde kalarak taassuba yönelmiştir. Buna karşılık Anadolu Aleviliği Mutezile görüşünü esas alarak Hacı Bektaş Veli'nin Türk kültürüne göre yorumladığı İslam anlayışını benimsemiştir.⁵¹⁰

Şia cem yapmadığı gibi onlarda musahiplik de yoktur.⁵¹¹

506 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.12; Yaşar Nuri Öztürk; "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997, s.18-19.

507 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

508 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.251.

509 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

510 İbrahim Arslanoğlu; "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

511 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.12.

İran Şia'sı birden fazla kadınla evliliğe cevaz vermekte ve hatta muta nikâhını (geçici nikâh) doğru bulmaktadır. Alevilikte ise eski Türk geleneklerine uygun olarak tek eşlilik esas olarak kabul edilmektedir.⁵¹²

İran'da içki kesin olarak yasaklanmış iken, Alevilerin çoğunluğunda içki yasak kabul edilmediği gibi bazı Alevi topluluklarında cem törenlerinde dolu olarak içilen içkiye kutsallık atfedilerek ibadetin bir parçası kabul edilmektedir.⁵¹³ (Rıza Zelyut'a göre Alevilere şarap, Rumeli'de Akyazılı Sultan zamanında girmiştir. Daha önce şarap yerine şerbet içildiği bilinmektedir.)⁵¹⁴

“Kızılbaş” ve “Kızılbaşlık” Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar

“Kızıl- Baş” terimi Türkçe olup, Alevi Bektaşiler için kullanılan genel isim veya insan sevgisini temel alan, mistik, felsefi politik Alevilik akımıdır.⁵¹⁵ Kızılbaşlık, Türk tarihinin en önemli göç dalgalarından birisinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan, temelinde Türk kültürü; vahdet-i vücud görüşünü benimseyen, fazla mezhep kaygısı taşımayan sufilikle yoğrulmuş yüzeysel bir Müslümanlık ve yoğun Ehl-i Beyt sevgisi olan, sosyo politik bir farklılaşma hareketidir.⁵¹⁶

512 İbrahim Arslanoğlu; “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.129.

513 İbrahim Arslanoğlu; “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001, s.130.

514 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2002, s.81.

515 Danimarka Alevi İnanç Toplumu; Alevi Bektaşî İncancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.75.

516 Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.126.

Tarihsel Süreçte Kızılbaşlık

“Kızılbaş” Kavramının Ortaya Çıkışı:

Günümüzde “Kızılbaş” kavramının ilk olarak nasıl ortaya çıktığı ya da hangi manalarda kullanıldığına dair farklı türden birçok bilgiye rastlanmaktadır. Bu farklılıklara rağmen aşağıda da görüleceği üzere genel kanı; “Kızılbaş” kavramı, Safeviyye (Erdebil) tarikatı vesilesiyle ortaya çıkmış, tarihsel süreçte bazı Türkmen boylarıyla özdeşleşmiş bir kelimedir.

Şeyh Haydar’a Nispetle Kızılbaşlık

“Kızılbaş” kelimesi Türk tarihinde bir grubu, bir zümreyi ifade için ilk defa Safevi Devletinin kuruluşuna giden süreçte, Safevi tarikatı lideri Şeyh Haydar zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Yayılması ise Şeyh Haydar’a nispetle “Haydari/ Tac-ı Haydari” adı verilen başlıkla alakalıdır.⁵¹⁷

Şeyh Haydar, Safeviyye/ Erdebil tarikatı müritlerinin, diğer insanlardan ayırtilmesini istediği için⁵¹⁸ ya da başka bir rivayete göre, bir gece rüyasında gördüğü Hz. Ali’nin talebi üzerine⁵¹⁹ kendisi entari giymeye ve başına “On iki Dilimli Kızıl Tac/ Tac-ı Haydari” adı verilen bir başlığı (kavuk/ külah) takmaya başlamış, müritlerinden de derecelerine göre aynı tacı giymelerini istemiştir. Bu başlıktaki on iki dilim Şia’daki on iki imama, kızıl

517 Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113; Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca, Journal of Azerbaijani Studies, Baku 2009, s.338.

518 Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113.

519 Cl. Huart; “Haydar”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, s.387; Süleyman Eliyarlı; “Qurtulus Herekatı – Feodal Dövlətləri”, Azərbaycan Tarixi, Azərbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996, s. 324.

renkte Hz. Ali'ye bağlılığa ve Ehl-i Beyt ile kan kardeşliğine nispet edilmiştir.⁵²⁰ Bu kıyafetlerinden dolayı tekke mensuplarına “Kızılbaş” adı verilmiştir.⁵²¹

Fakat Şah İsmail'in atalarından olan Firuzşah Zerrinkülâh'ın ismindeki “Zerrinkülâh (“Altın sırmalı börk/ başlık”, “Sırma takke”, “Kızıl börk” veya “Kızılbaş” anlamına gelmektedir.) lakabı, Kızılbaş tabirinin Şeyh Haydar'dan öncede kullanılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.⁵²² Ayrıca tarihî kaynaklara baktığımızda “Kızılbaş” kavramının sadece Safevi Hanedanı idaresindeki İran halkı için değil, Anadolu ve Rumeli'deki Türkmen oymakları ve Alevi köyleri halkı içinde kullanılmış olduğuna rastlamaktayız. Bu kaynaklarda; Sünni veya Alevi olsun çoğu Türkmen oymaklarında halkın Kırmızı börk veya başlık giydiğinden ve bunlara “Kızılbaş” adı verildiğinden bahsedilmektedir. Fakat zamanla Sünnilerin kırmızı börkü terk etmesiyle bu kıyafet tarzı Alevilere mal edilmiş ve baş giyimlerine izafeten Alevilere “Kızılbaş” denmeğe başlanmıştır.⁵²³

Safevilere Nispetle Kızılbaşlık

Şah İsmail devleti oluşturan kabilelerin farklı soylara dayanmasını dillendirmeyip, bunların geneline “Kızılbaş” adını vere-

520 Remzi Kılıç; XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.12; Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.116.

521 Walther Hinz; Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.65.

522 Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşça, Journal of Azerbaijani Studies, Bakı 2009, s.338.

523 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.80; Ethem Ruhi Fığlalı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.9.

rek, dini bir kardeşlik bağıyla kendisine ve devlete karşı itaatlerini pekiştirmeye gayret etmiştir.⁵²⁴

XVI. yüzyıldaki olaylara tanıklık etmiş, Şafii mezhebine tâbi olan Şerefhan, kitabı Şerefnâme'de Safevi yandaşları için Kızılbaş terimini kullanmıştır.⁵²⁵

I. Şah Abbas'ın özel katibi olan İskender Bey Türkmen Münşi, Tarih-i Alem-i Ara-yı Abbasi adlı eserinde İranlı Safevileri bu isimle adlandırılmaktadır.⁵²⁶

Erdebil sufileri, devletlerini "*Devlet-i Kızılbaş*", hükümdarlarını "*Padişah-ı Kızılbaş*", ülkelerini de "*Ülke-i Kızılbaş*" diye tabir etmişlerdir.⁵²⁷

İran'daki Safevi Şahlarına tabi olan bu zümreye Sünniler tarafından Kızılbaş denilmiştir.⁵²⁸

Şah Tahmasb tarafından yazılan "Tezkire" isimli eserde "Kızılbaş" adı, herhangi bir olumsuz anlama işaret edilmeksizin, "Safevi taraftarı, Safevi askeri" anlamında kullanılmıştır.⁵²⁹

Osmanlı Devleti tarafından başlangıçta Safevi taraftarı olan veya onları destekleyen bütün topluluklara "Kızılbaş" denirken, zamanla bu kelime "Osmanlı karşıtlığı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁵³⁰

524 Marshall G. S. Hodgson; The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, C.III, The University of Chicago Press, Chicago & London 1974, s.30.

525 Şeref Han; Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.65.

526 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.2.

527 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.3-5.

528 Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.124-126.

529 Şah Tahmasb-ı Safevi; Tezkire, Ter. Hicabi Kırılancık, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s.25,30,35,44,46,55,58; Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

530 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi,

Erdebil Tekkesi'nin müridleri, tekkenin Safevi devletinin teşekkülü sürecinde, sıradan bir mürid olmanın ötesinde, siyasî egemenliği gerçekleştirmek için hareket eden savaşçılar haline dönüşmesiyle birlikte, artık hem kendileri, hem de muhalifleri tarafından Kızılbaş diye anılmaya başlanmışlardır.⁵³¹

Türkmenlere Nispetle Kızılbaşlık

XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da, Safevi tarikatı ve-silesiyle Şiilik ile tanışıp bu inanışı benimseyen bazı Türkmen boylarına verilen addır.⁵³²

Oğuz göçleri esnasında geldikleri Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan ve Suriye'de küçük ya da büyük birlik ve federasyonlar halinde yaşamakta olup, hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmen boylarının torunlarına verilen addır.⁵³³

Türk dili ve kültürü içinde Alevi-Bektaşî Türk topluluklarını ve bu topluluğa mensup kimseleri ifade etmek için en yaygın olarak kullanılan adlardan biridir.⁵³⁴

XV. ve XVI. yüzyılda Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı olup, kırmızı bir serpuş giyen Türkmen boylarına Kızılbaş denmiştir.⁵³⁵

S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.123.

531 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

532 İlyas Üzümlü; "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551.

533 P. B. Golden; "The Migrations of the Oğuz", Archivum Ottomanicum, S.4, Paris 1972, s. 45-84.

534 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağzlarında "Alevi- Bektaşî" Anlam-lı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.114.

535 İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.33-34.

Şah İsmail'i ve Safevileri destekleyen, Osmanlı'ya karşı isyan eden, kısacası Osmanlı aleyhtarı olan Türk boylarına verilen umumi bir addır.⁵³⁶

Tüm bunlara ilaveten, Kızılbaşlığın ortaya çıkışıyla alakalandırılan bazı olaylardan da bahsedilmektedir. Örneğin:

“Enel Hak” dediği için bilekleri kesilen Halacı Mansur'un yine “enel hak” diye ellerini başına götürmesi ve işkence ile katledilmesinden dolayı Aleviler, Kızılbaş diye de anılmaktadırlar.⁵³⁷

Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed'in sahabelerinden Ebû Dücâne, peygamberi korumak için düşmanın kılıcına karşı kendisini siper etmesi sonucu başına gelen darbe ile başlığının kana boyanması, Kızılbaşlığın sembolik olarak ilk doğuşudur.⁵³⁸

Hz. Ali'nin Hayber Kalesi'nin alınışında başına kırmızı başlık giymesinden dolayı bu adı almışlardır.⁵³⁹

Hz. Ali'nin Muaviye ile yaptığı Sıffın Savaşı'nda vuruşanların birbirinden ayırt edilebilmesi için, kendi taraftarlarının başına kırmızı başlık giydirmesinden dolayı bu adı almışlardır.⁵⁴⁰

Kufe'de İbn-i Mülcem'in saldırısı sonucu başından yaralanan Hz. Ali'nin akan kanından dolayı başlığının kızıla boyanmasının ardından bu adı almışlardır.⁵⁴¹

536 Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.113,118; Sönmez Kutlu; “Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi”, Diyanet Aylık. Dergisi, S.147, Ankara 2003,s.27.

537 Danimarka Alevi İnanc Toplum; Alevi Bektaşi İnancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.75.

538 Lütü Kaleli; Binbir Çiçek Mozaği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

539 Lütü Kaleli; Binbir Çiçek Mozaği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

540 Lütü Kaleli; Binbir Çiçek Mozaği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

541 Lütü Kaleli; Binbir Çiçek Mozaği Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995, s.161-162.

Kızılbaşlığın Tarihsel Gelişimi

Rumlu, Ustaclu, Tekeli, Şamlu, Dulkadir, Varsak, Çepni, Turgudlu, Afşar, Kaçar gibi çoğu Anadolu'da ikamet eden Türk boylarının, Safevi Devletinin kuruluşunda ve sonrasında Şah İsmail'e verdikleri destekte göz önüne alındığında; Kızılbaşların ortaya çıkışı ve devlet kurmalarının öncelikle Türkmenler ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴² Fakat şu nokta unutulmamalıdır ki; Türk olan birisi sadece ırkından dolayı Kızılbaş olamaz. Kızılbaşlık kavramı; Kızılbaş hareketine bağlı olduğu kabul edilen askerlere verilmiş bir ad olup, Türkmen kökenli insanlar için kabul edilen bir ayrıcalık olarak onlara *kızıl başlık* verme yoluyla, bir topluluğa/ gruba aidiyetliklerini ifade etmektedir. Başlarda Safeviyye tarikatının simgesi olan bu kıyafet tarzı zamanla Anadolu, Suriye ve İran'a da yayılmıştır.⁵⁴³

Orta Asya'dan çıkıp Anadolu'da şekillenen Kızılbaşlık, XV. yüzyılda Hurufilik'ten, XVI. yüzyılda ise Safevilik'ten oldukça etkilenmiştir. Özellikle Safevilerin, İsnâaşeriyye Şiiliğini kendi Heterodoks kimliklerine dönüştürerek benimsemeleri neticesinde ortaya çıkan Kızılbaşlık, bazen Caferîlikten bazen Bâtınilikten bazen de İslam'dan önceki örf ve adetlerden taşıdığı izlerin etkisiyle Şia'dan farklı inanışları benimsemiş ve yaşamıştır.⁵⁴⁴

542 Hans R. Roemer; Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları, Ter. Harun Yıldız, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.38, Ankara 2006, s.83.

543 Oqtay Efendiye; "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safavide", in Turcica VI, ter.Laure Mahieux, Paris 1975. s.24-33.

544 İlyas Üzümlü; "Kızılbaş" İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.547-551-553; Mustafa Ekinci; Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s.226-229.

Kızılbaş Kavramına Yüklenen Olumsuz Anlamlar

Osmanlı, Kızılbaş terimini önceleri istihza olarak kullanırken zamanla Şii toplulukları ayırt etmek amacıyla kullanılmıştır.⁵⁴⁵ Şükrî-i Bitlisî, Mardin Kalesi için yapılan savaş sonrası Safevi Ordusu'nun yenilgisini ve bu savaşa katılan Kızılbaş Türkmenlerin düştüğü durumu alaylı bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

Düşüp hâke (toprağa) kırıldı çok Kızılbaş
Gazâ için zırhlar döktüler yaşı
İderler gerçi dâvâ-yı velîlik
Hezimet (yenilgi) mi olur şan-ı Alî'lik
Anun çün ismi olmuşdur Kızılbaş
Görünür tenlerinde çok kızılbaş
Yakalar yırtuben çâk oldular (parçalandı) hep
Döküldüler kamu (hep) hâk (toprak) oldular hep
Kırmızı taç ile toldı ma'reke (savaş alanı)
Kimi Varsak kimi Menteş kimi Teke
Dutdi yek-ser (baştanbasa) gökyüzün şarkî (doğulu) sipâhî
(asker)

Elde tiğ (kılıç)-u- dillerinde Şah Şah⁵⁴⁶

Kızılbaşlık kavramına yüklenen olumsuz içeriklerin temeli Osmanlı- Safevi mücadelesi esnasında atılmıştır. Kızılbaşların Osmanlı'ya karşı birçok isyana katılmış olmaları, Osmanlı idarecileri tarafından Kızılbaşlığa olumsuz bir anlamın yüklenmesine sebep olmuş⁵⁴⁷ ve özellikle Yavuz Sultan Selim'den itibaren Kızılbaşlar düşman olarak kabul edilmişlerdir.⁵⁴⁸ Fakat Yavuz

545 Faruk Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.3-5.

546 Ahmet Uğur; Yavuz Sultan Selim'in Siyası ve Askeri Hayatı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s.88.

547 Vatan Özgül; Kızılbaşlık ve Türkmenler (2), Karacaahmet Sultan Dergisi, S.64, s.31.

548 Hasan Onat; "Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine", İslamiyat Dergisi,

Sultan Selim, Safevilere karşı yapılan mücadelenin daha etkili olabilmesi için “Kızılbaşlık” kavramını “Safevi Taraftarlığı” anlamından uzaklaştırması gerektiğinin de farkındaydı. Bu amaçla Hamza Saru Görez (1512) ve Kemal Paşazade (1533)’nin vermiş olduğu fetvalar önemlidir.⁵⁴⁹ Çünkü bu fetvaların ardından “Kızılbaş” kavramına, “kâfir”, “rafizi”, “mülhid” gibi anlamlarda yüklenmeye başlanmıştır⁵⁵⁰, hatta Ali Bin Abdülkerim, Kızılbaşlarla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim’e sunduğu raporda; Kızılbaşların İslam dışı olduğunu belirtmiş, Kızılbaşların çıkardıkları fitnelere ve yaptıkları zulümlere karşılık Osmanlı Sultanı Selim’in biran önce harekete geçmesinin zarureti üzerinde durmuş ve Yahudiler ile Hristiyanların kullandıkları mavi ve sarı renklerden nasıl kaçınılıyorsa, Kızılbaşların kullandıkları kırmızı renkten de o derece kaçınılmazı gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵¹

Günümüz Aleviliğinin Kızılbaş terimini reddetmesi, Alevi- Bektaşileri asıl adlarıyla anmak istemeyenlerin onları kötüleme, aşağılama ve küçük düşürme amaçlarıyla ortaya attıkları birçok asılsız söylenti ve iftiralarla Kızılbaş kavramına yüklenen olumsuz anlamlardan dolayıdır.⁵⁵² Bu sebeple 1900’lü yılların başından itibaren Kızılbaş kavramı

S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.125.

549 Bu fetvalar için syf. 120-121 bakınız.

550 Sahabettin Tekindağ; “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, Tarih Dergisi, S.22, İstanbul 1967, s.53-58; Hasan Onat; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.114.

551 Selahattin Tansel; Yavuz Sultan Selim, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s.28.

552 Bekir Kütükoğlu; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fethi Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.31-33; A. Celalettin Ulusoy; Hünkâr Hacı Bektaşî Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu, Akademi Matbaası, Ankara 1986, s.109; Vatan Özgül; Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme, Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000, s.124-126.

yerine, sonradan yüklenen olumsuz çağrışımlardan kurtulmak için Alevi kavramı kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁵³

Anadolu'daki Aleviler, Kızılbaş kavramına yüklenen ve hoş olmayan bu yakıştırma ve benzetmelere çeşitli vesilelerle tepkilerini dile getirmişlerdir. Örneğin Pir Sultan Abdal bir şiirinde şöyle demektedir:

“Gidi Yezit bize Kızılbaş demiş,
Hüseyinîyem, Aleviyem ne dersin?”⁵⁵⁴

Safevilerin Kızılbaşları Etkisizleştirilmesi

Safevi Devletinde Kızılbaş reisler, zamanla bulundukları bölgelerde ve ülke yönetiminde üst düzey makamlara (özellikle de askeri alanda) gelerek bir nevi özerklik kazandılar. Kızılbaşların elde ettiği bu politik ve ekonomik güç ile birlikte Şah'ı korumak ve desteklemek amacıyla Türkmenlerden oluşan özel bir muhafız birliğinin temelleri de atılmış oluyordu.⁵⁵⁵

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndaki mağlubiyetinin ardından şahların mutlak otoritesi sarsılmaya başlamış ve bunun neticesinde Kızılbaş grupların kontrolü güçleşerek, ülkede büyük karışıklıklar çıkmıştı. Kızılbaşların sebep olduğu bu karışıklıklar uzun süre devam etti. Şah I. Abbas 1587'de hükümdarlığa geçtiğinde ince bir siyaset izleyerek Kızılbaşları doğrudan karşısına almamış, bunun yerine ülkede etkili olan Kızılbaş aşiretlerini birbirlerine düşürerek onları zayıflatırken kendisi güçlenmiştir. Şah I. Abbas, Türkmenlere ait olan ayrıcalıkları kaldırıp onların

553 Hasan Onat; “Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.124; İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.33-34.

554 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2002, s.23

555 Abdülbaki Gölpınarlı; “Kızılbaş”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1955, s.789-795.

yerlerine başka milletlerden emirler atayarak Safevi Devletinde Türkmenlerin geleneksel tekellerini kırmıştır. Aynı zamanda Kızılbaş askerlerin hâkimiyetinde olan orduya alternatif olarak Osmanlıdaki hassa ordusunu taklit ederek “Şahseven” adını verdiği, Müslüman olmuş eski savaş esirleri ya da onların İran’da yetişmiş olan çocuklarından topladığı Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden düzenli bir ordu kurmuştur.⁵⁵⁶

Şah I. Abbas dönemiyle birlikte Safevi Devletinde Kızılbaşların belirleyici rolü ortadan kalkmışsa da, Safevi sonrası İran tarihinde (Afşar ve Kaçarlar gibi) Kızılbaş aşiretler gene ön planda rol almışlardır.

Bektaşilik

Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli’ye bağlı olan, onun yolundan giden anlamında kullanılan bir terim olup⁵⁵⁷, Osmanlı’nın kuruluşundan beri var olan ve Yeniçeri Ocağı ile irtibatlandırılarak bir anlamda resmi niteliğine büründürülen bir tarikatır.⁵⁵⁸ Bektaşilik tarihsel süreç içerisinde çeşitli adlar altında Anadolu’ya taşınmış ve temelleri 1200’lü yıllarda Hünkâr Bektaş Veli ile atılmış, daha sonra da başta Balım Sultan olmak üzere yol önderleri tarafından geliştirilip kurumsallaştırılmıştır.⁵⁵⁹

556 Laurence Lockhart; “The Persian Army in the Safavid Period”, *Der Islam* 34, Berlin 1959, s.89-98; Ekrem Reşat Koçu; *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s.58-59.

557 Ahmet Günşen; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında “Alevi- Bektaşî” Anlam- lı Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.52, Ankara 2009, s.102.

558 İlber Ortaylı; “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.6, Ankara 1995, s.281-284.

559 Danimarka Alevi İnanç Toplumu; *Alevi Bektaşî İnancının Esasları*, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, s.6; Abdülbaki Gölpınarlı; *Vilayetname (Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş’ı Veli)*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1995, s.16.

Hacı Bektaş Veli, muhtemelen Moğol istilasını başlatmış 1230'larda Anadolu'ya Haydarî dervîşi olarak gelip, bir Vefâî şeyhi olan Baba İlyas'a intisap etmiş, onun halifeliği payesine ulaşarak bu hüviyetiyle Nevşehir Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir.⁵⁶⁰ Burada bir taraftan Türkmen şeyhi olarak kendi cemaati içinde mürşitlik görevini sürdürürken diğer taraftan da Ürgüp yöresindeki Hristiyanlarla da çok sıkı ilişkiler kurarak onların ihtidasına zemin hazırlamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Türkmen topluluklarına İslami inançları açıklarken tıpkı Ahmed Yesevî gibi, karmaşık felsefi izahlardan uzak, basit ve anlaşılır bir dil kullanması⁵⁶¹ sebebiyle Bektaşîliği Yesevîliğin devamı olarak kabul edenlerde vardır.⁵⁶²

Bektaşîliği iki dönemde inceleyebiliriz; Birincisi Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a kadar olan dönem; ikincisi ise Balım Sultan'dan sonraki dönemdir.⁵⁶³ II. Bayezid tarafından tarikatın başına getirilen ve Bektaşîliğin ikinci piri olarak anılan Balım Sultan (1457-1517), Bektaşîliği yeniden biçimlendirip kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Hacı Bektaş Veli ve ondan sonra gelen Bektaşîlerin önemli bir kısmı Haydarî veya Kalenderî şeyhi iken; Balım Sultanla birlikte Bektaşîlik, Kalenderîlik'ten soyutlanmış ve Hurufîlik, Şiîlik gibi akımlar ile "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesi ve "on iki imam" inancı Bektaşîliğe girmeye başlamıştır.⁵⁶⁴ Bu yeni oluşumlardan dolayı tarikat içerisinde hoşnutsuzluklar

560 İrene Melikoff; "Bektaşîlik-Kızılbaşlık"- Alevi Kimliği, Ter. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.4

561 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, Ankara 1994, s.168-178; Yaşar Nuri Öztürk; Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s.99-100.

562 İrene Melikoff; "Alevi-Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş(Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye'de Aleviler-Bektaşîler-Nusayriler", Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, s.18.

563 Ethem Ruhi Fırlı; Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.235.

564 Ahmet Yaşar Ocak; "Bektaşîlik", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.374-375.

baş göstermeye başlamış ve Bektaşiliğin merkezi otoritesi Hacı Bektaş Veli soyundan gelen **Çelebi Bektaşiler**⁵⁶⁵ ve Hacı Bektaş Veli'nin mücerred (hiç evlenmemiş) olduğundan dolayı kendilerini onun yol evladı sayan **Babağan Bektaşiler (Babalar)**⁵⁶⁶ kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Post kavgasıyla başlayan ve siyasi çıkarlara dayanan bu ayrılık, daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.⁵⁶⁷

Alevi- Bektaşî İlişkisi

Osmanlı Devletinin Kızılbaş olarak adlandırdığı Aleviler, özellikle Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte büyük baskı ve zulümlere uğramışlardır. Bektaşiler ise 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar Osmanlı sarayı tarafından korunmuş ve desteklenmişlerdir.⁵⁶⁸ Yeniçeri Ocağının kapatılmasının ardından Bektaşî tarikatının yasaklanıp, tekkelerinin yıkılması Bektaşilik için ağır bir darbe olmuştur. Özellikle bu olaydan sonra Alevi-Bektaşî kesimlerin devletle olan ilişkileri iyice bozu-

565 **Çelebiler:** Bektaşiler, yukarıda da belirtildiği üzere, kendi aralarında Çelebiler (bel oğulları) ve Babalar (yol oğulları) olmak üzere iki kola ayrılırlar. Çelebiler, Hacı Bektaş Veli'nin burun kanından veya abdest suyundan içerek hamile kalan manevi eşi Kadıncık Ana'dan olma Timur Bali'den geldiklerini, yani Hünkâr'm bel evladı olduklarını kabul eden Bektaşî kolu mensuplarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan; Alevi Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s 239.

566 **Babağan/ Babalar:** Bektaşilerden Hacı Bektaş'm soyundan geldiklerine inanan Çelebilerden sonra, Hacı Bektaş'ın hiç evlenmediğine, dolayısıyla bel evladı olmadığına, kendilerini de Hünkâr'ın yol evladı sayan ve mücerred (hiç evlenmeyen) olan ikinci grup Bektaşiler bu adla anılmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan; Alevi Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s 239.

567 Cengiz Gündoğdu; Hacı Bektaş-ı Veli, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007, s.331.

568 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.69-70.

lurken, bu iki zümre arasında bir yakınlaşma başlamıştır.⁵⁶⁹ Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, tevella ve teberrâ gibi Aleviliğin temel esaslarına bağlı oluşları dolayısıyla Alevilikle Bektaşilik arasında çok büyük bir farktan söz edilemez.⁵⁷⁰ Bu bağlamda günümüzde, “her Alevi, Bektaşî; her Bektaşî de Alevi sayılabilir”⁵⁷¹ diyenler olduğu gibi, “her Bektaşî, Alevi olduğu halde; her Alevi, Hacı Bektaş’ı Horasan Ereni sayıp hürmet etmesine rağmen Bektaşî değildir”⁵⁷² görüşünü benimseyip, zaman içerisinde bir farklılaşmanın olduğundan bahsedenler de vardır. Bu düşüncede olanlar fikirlerini desteklemek için şu örnekleri vermektedirler:

Her iki grubun temel inançları bir birine benzese de hitap ettikleri sosyal yapılar farklıdır. Kızılbaşlar/Aleviler yüzyıllar boyunca genellikle aşiret çevrelerinden gelen ve kırsal alanda yaşayan gruplar olup, Bektaşiler şehir merkezlerinde yaşayan ve daha çok eğitilmiş kimselerin oluşturduğu yapıdır.⁵⁷³

Alevilerle Bektaşiler arasında ikamet ettikleri yere göre bir ayırım yapıldığına dair (Bektaşiler köyde ya da kırsalda, Aleviler ise şehirlerde ikamet ederler)⁵⁷⁴ bazı kaynaklarda bilgilere

569 İlber Ortaylı; “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.6, Ankara 1995, s.281-284.

570 Rıza Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 1990, s.12-13; Ahmet Günşen; “Türkiye Türkçesi Ağzılarında “Alevi- Bektaşî” Anlamlı Söz Varlığı Üzerine”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.102.

571 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.57.

572 Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1989, s.9.

573 İrene Melikoff; Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s.29.

574 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.57; Ethem Ruhi Fırlı; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1989, s.9.

rastlanmaktaysa da günümüzde Alevi- Bektaşî kesimin büyük çoğunluğu tarafından bu tasnif kabul görmemektedir.

Her iki grup da Hacı Bektaş Veli'yi sevip saymalarına rağmen Aleviler, Hacı Bektaş Dergâh'ına değil Peygamber soyundan geldiklerine inandıkları ocaklara bağlıdırlar.⁵⁷⁵

Bektaşîlik ana prensip ve ayinleri olan bir sûfî tarikatı bir tarikat olduğu için, bu tarikatın yollarına uyan herkes Bektaşî olabilir. Alevilik ise Hz. Ali soyuna dayanmaya bağlı olduğundan dolayı ancak ana-babası Alevi olan kişi Alevi olabilir.⁵⁷⁶ Yani bir kimse sonradan ikrar getirerek Bektaşî olabilir, ama Aleviliğe dışarıdan girilemediği ve sonradan Alevi olunamadığı için Alevi olmaz.⁵⁷⁷

Aleviler, Beşinci İmam Muhammed Bakır'dan el tuttuklarını öne sürerlerken, Bektaşîler, pirleri olmak üzere Altıncı İmam Cafer-i Sadık'a bağlı olduklarını iddia ederler.⁵⁷⁸

575 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.52; İlyas Üzümlü; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.4.

576 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.52; İlyas Üzümlü; Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s.4; Hülya Küçük; "Bektaşîlik ve Aleviliğin Sufî ve Esoterik Boyutu", İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003, s.153.

577 Ahmet Günşen; "Türkiye Türkçesi Ağzlarında "Alevi- Bektaşî" Anlam-lı Söz Varlığı Üzerine", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009, s.110.

578 F. R. Haslok; Bektaşîlik Tetkikleri, ter. Ragıp Hulusi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.4.

II. BÖLÜM:

İNANÇ

Murat SERDAR

ALEVİ- BEKTAŞİ İNANÇ ESASLARI

Aleviliğin inanç ve iman esaslarını tespit etmeden önce kendisinin tanımının yapılması zorunlu olsa gerektir. Geçmişten günümüze, kendilerini “Alevi” olarak isimlendiren grupların Aleviliği algılama, tanımlama ve yaşama şekilleri çoğu zaman birbirlerinden farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar araştırmacıları, Aleviliğin inanç esasları olarak tespit ve iddia edilecek olan hususların tüm Aleviliğe genellenemeyeceği ve büyük ölçüde öznel olduğu kanaatine götürmüştür.⁵⁷⁹

Durum her ne kadar böyle olmuş olsa da, kanaatimizce yine de ortak bir tanım yapılabilmelidir. Buna göre Alevilik, en belirgin özelliği, Ehl-i Beyt olarak isimlendirilen Ali ve onun soyundan gelenlere sevgi ve taraftarlık besleyen siyasi ve itikadi grupların genel adıdır. Ancak bu tanım eski tabirle “efradını cami, ağyarını mani” bir tarif olmasa gerektir. Çünkü Şii gruplar da Al-i Beyt’e taraftar olmak anlamına gelen tevelli ve imamet inançları itibarıyla bu tanım içerisinde yer alacaklardır. Ancak bugün Türkiye Alevilerinin genel çoğunluğu, Şii fırkaları kendilerinden kabul etmedikleri gibi, kendilerini de herhangi bir Şii mezhebine mensup görmezler. Bazı araştırmacılar da bu hususa işaret ederek, Aleviliğin Şii bir İslam yorumu olmadığını, ifade etmektedir.

Günümüzde belli bir dini topluluğun genel adı olarak kullanılan bu terim, yani “Alevilik”, Anadolu Kızılbaşlığını, Bekta-

579 Temel Yeşilyurt, “Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu”, İslamiyyat VI (2003), Sayı 3, Aleviliğin Teolojisi, Ankara, 2003, s.29.

şiliği, sufi karakterli Türkmenleri ve onların din anlayışını tanımlamaktadır. “Kızılbaş” tabiri ilk defa Şah İsmail’in babası olan Şeyh Haydar (1488) zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Şeyh Haydar kendi müridlerini diğer insanlardan ayırmak için onlardan on iki dilimli kızıl taç (Tâc-ı Haydari) giymelerini istemiştir. Başlangıçta Sünni gelenek içinde iken gittikçe Şiiliğe kayan Safevi Erdebil Tekkesine mensup insanların alamet-i farikası olan bu kırmızı başlığı giyenler anlamındaki “Kızılbaş” tabiri daha sonraları bu tekkeye bağlı olanları ifade etmek için kullanılmış, buradan hareketle onların düşünce ve yollarına da “Kızılbaşlık” denilmeye başlanmıştır. Daha sonraki süreçte Kızılbaşlık, özellikle Osmanlı ve Safevi mücadelelerinin savaş boyutlarına vardığı dönemlerde, İslam’ın yaygın Sünni anlayışının dışına çıkmış olmayı ifade eden olumsuz bir anlama büründürülmüştür. Osmanlı- Safevi siyasi ilişkileri sürecinin devamında Kızılbaşlara yönelik olan siyasi tavır alışa dayanak teşkil edecek fetvalara bakılırsa, Kızılbaşlık sözcüğü, Osmanlı literatüründe giderek aşağılayıcı bir anlam kazanmış, özellikle devlete başkaldırmakla, bir tür sapkınlıkla ve dinsizlikle özdeşleştirilir olmuştur. Buna rağmen o dönemdeki Alevilerin kendilerini, İslamdışı bir oluşum olarak gördüklerine ve haklarında yapılan bu ithamları kabul ettiklerine dair bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Tam aksine zaten sözlü bir geleneğe sahip olan Aleviliğin şiirlerinde, deyişlerinde ve ritüellerinde kendilerinin Muhammed- Ali yoluna, Kur’an ve İslam’a gönülden bağlı, yol ve tarikat ehli gerçek müminler olduğu ifade edilmiştir. Buna göre denilebilir ki, o dönemde Osmanlı’nın temsil ettiği Sünni Müslümanların bir kesimine ve özellikle de siyasi egemen sınıfın yönlendirdiği ulemaya göre Aleviler, “İslamdışı” görülmeye başlanmıştır. Şüphesiz bu tavrın asıl sebebinin siyasi olduğu açıktır. Nihayet 19. yüzyıla doğru ise örf ve cemaat dışı (non-konformist ve heterodoks) olarak görülen ve farklı bir İslam yorumu haline gelmiş olan grup-

ları adlandırmak üzere “Alevi” tabiri yaygınlaşmaya başlamıştır.
580

Geçmişte de günümüzde de Aleviliğin İslam içinde mi olduğu, yoksa İslam dışı mı olduğu tartışmaları çokça yapılmıştır. Konumuzun Alevilerin ve Aleviliğin inandığı ve benimsediği itikat esasları olduğu göz önünde bulundurulursa, Alevi dışındakilerin onları nasıl gördükleri değil, Alevilerin kendilerini nasıl ve nerede gördükleri önemlidir. O halde onların kendilerini İslam’ın içinde mi, yoksa dışında mı değerlendirdiklerini bilmemiz gerekir. Bu bağlamda günümüzde çeşitli Alevi topluluklarının farklı düşünce ve temayülleri olduğu ve aralarında tam bir uzlaşının bulunmadığı görülmektedir. Bu dağınık yapı ve farklı anlayış ve yorumlar, Alevilerin bütününe genellenecek inanç normlarından bahsetmeyi güçleştirmektedir. Zira “Aleviler şuna inanmaktadır” denilen bir konuda, o inancı kabul etmeyen bir Alevi grup karşımıza çıkabilmektedir. Bir Alevi araştırmacı yazar arkadaşımın söylediği gibi, *“Türkiye’de kaç alevi köyü varsa, bunların bağlı oldukları kaç ocak ve dede varsa, o kadar Alevilik yorumu olduğu görülür.”* Elbette ki bizim bütün bu farklı yorumları bir çalışma içerisinde ele almaya gücümüz yetmeyecektir. Ancak Aleviliğin ne olduğu, neye inanıp neyi savunduğu konusundaki farklı genel eğilimleri şu şekilde ifade edebiliriz.

1- Alevilik, Hz. Ali’yi çok daha fazla öne çıkartmak, onu sevmek ve onun gibi yaşamaktır. Sünniler arasında da Ali sevgisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Aleviliği farklı kılan şey, İslam öncesi eski Türk inançlarına daha fazla yer vermiş olmasıdır.

2- Hz. Muhammed’in vefatından sonra halifelğe Hz. Ali’nin getirilmesi gerekirken hakkı yenmiş ve ancak dördüncü sırada halife olabilmıştır. Daha sonra ise Muaviye tarafından bu makam kendisinden savaş yoluyla gasp edilmeye çalışılmış ve nihayetin-

580 Cengiz Güleç, “Alevi Bektaşî Kültürü: Self Kavramı” Ervak 1. Uluslararası Türk Dünyası Ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ankara, 1998, <http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/92> (10.06.2010)

de Hz. Ali ve oğulları farklı yollarla şehit edilerek ortadan kaldırılmış ve Muaviye ile Yezid'in saltanatı başlamıştır. Bu düşünce üzerinde yoğunlaşanlara göre Alevilik, hilafetin Hz. Ali'ye ve onun soyuna ait olduğuna inananların oluşturduğu topluluğun adıdır.

3- Alevilik bir inanç, bir din ya da bir mezhep değil, bir yaşam biçimi, yaşam felsefesidir. Tanrı'yı insana indirgeyerek insanı, "insanüstü" olan bir varlığın baskısından kurtarıp yücelten, Tanrı'yı insan seviyesine indiren, insanla özdeşleştiren, insanlaştıran çağdaş bir düşünce tarzıdır.⁵⁸¹

4- Alevilik her zaman her yerde haksızlığa, sömürüye, ezilmişliğe karşı bir başkaldırı ideolojisi-⁵⁸²

5- Alevilik; çağdaşlık, demokratlık, laiklik ve özgür düşünceden yana olmak demektir.⁵⁸³

Bu temayüller ve farklı yorumlardan, Aleviliğin eski Türk inançlarına daha fazla yer veren bir İslam yorumu olduğunu ifade eden yaklaşıma gelince, bu iddia aslında doğrudur. Çünkü Kızılbaş Aleviliği, yerleşik hayata geçmemiş ve dolayısıyla yeni girilen İslam dininin esaslarını ve kurallarını, yazılı ana kaynaklarından öğrenme imkânına sahip olmayan Türkmenlerin İslam'ı algılayış, anlayış ve yaşayışlarından kaynaklanmaktaydı. Sufi anlayışın süzgecinden geçmiş, eski inançlarla karışık olan bu din anlayışı, sonraki yüzyıllar arasında da aynı sosyo-ekonomik yapıyla göçebe Türkler arasında varlığını sürdürdü ve XII. – XIII. yüzyıllarındaki göçlerle Anadolu'ya taşındı. Başlangıcından Anadolu'ya taşınmasına kadar olan süreçte, yani Orta Asya'dan

581 Örneğin, Korkmaz'ın İmam Cafer Buyruğu olarak çıkardığı kitabındaki kendi öznel yorumlarının hepsinde böyle bir anlayış olduğu görülmektedir. (Bkz. İmam Cafer Buyruğu, hazırlayan: Esat Korkmaz, Alevi Klasikleri Dizisi, Ant Yayınları, İstanbul, 1997.)

582 Özellikle Marksist ve Ateist bir dünya görüşünü benimsemiş olan Alevi kişi ve akımların yayınlarında bu tür yorumlara rastlanmaktadır.

583 Yağmur Say, "Alevi Bektaşî Tarihçiliğinde Temel Çıkmaz: Yanlı Ve Yüzeysel Bakış", <http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/75/> (10.06.2010)

Anadolu'ya kadar yol üstündeki bütün kültür inançlarla karışa karışa, bağdaştırmacı (syncretisle) bir yapı kazandı. Anadolu'ya geldikten sonra da bu yapı, buradaki yerleşik kültür ve dinlerden aldığı materyallerle zenginleşti. Eski mitolojilerin üstüne yeni mitolojiler eklendi, ama temeldeki güçlü tasavvufi (mistik) özü korundu. Günümüze kadar gelen bu süreçte Aleviliğin inanç temelleri oluşmuş oldu. Kimi araştırmacılara göre bu temeller, Budizm, Şamanizm ve Manihaizm gibi eski dinlerin kalıntısı olan "hulul" (incarnation – Tanrı'nın insan bedenine girmesi) ve "tenasüh" (reincarnation – ruhun bedenden bedene göçü) gibi iki temel inanca oturtuldu ki, bu inançları Sünni İslam'da görmek imkânsızdır.

Aleviliğin doğuşunun, Hz. Ali ve Muaviye mücadelesine dayandırılması üzerinde kısaca duracak olursak, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki bu olayın Aleviliğin başlangıç ve doğuş sürecinde onu diğer İslam yorumlarından ayırıcı bir tesirinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü Aleviliğin asıl karakterini belirleyen unsur hilafet ve imamet anlaşmazlığı olsa idi, Aleviliğin Şiiilik tarzı bir oluşum göstermesi gerekir veya Şii mezhepler içinde yer alması icap ederdi. Oysa ki, Al-i Beyt ve on iki imam konularındaki ortak inançlarına rağmen, Alevileri tam olarak ne İmamiyye Şiası içerisinde, ne de diğer Şii mezhepler içerisinde görmek imkansızdır. Zaten Alevilerin kendileri de böyle bir nitelendirmeyi kabul etmemektedirler. Özellikle günümüz Türkiye'sinde yaşayan Alevilerin, İmamiyye mezhebinin resmi din ve mezhep olduğu İran karşısındaki duruşları ve yine İran'da cari olan "Caferiyye" fıkıh okulunun normlaştırdığı yapıya karşı koşulları bu konuda bize önemli bakış açıları vermektedir.

Geçen yüzyılda ve günümüzde Marksist düşüncüyü benimsemiş bazı Alevi yazarlar, Aleviliğin "bir başkaldırı ideolojisi" olduğunu sürekli bir şekilde vurgulamaktadırlar. Gerçek olan şu ki, Alevilik böyle bir anlayışın ürünü olarak değil, göçebelige dayanan bir sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ortamın kendine özgü bir halk inancı anlayışı olarak doğal bir şekilde doğmuştur. Aleviliği bir ihtilal ideolojisi gibi göstermeğe çalışanlar, belki Tür-

kiye tarihinde zaman zaman İslam'ın yaygın Sünni yorumunun dışında kalan grupların, bir takım siyasi ve ideolojik isyanlarda kullanılmış olmasından yola çıkıyor olabilirler. Fakat Aleviliğin başlangıcı ve bu güne kadar geçirdiği evreler göz önünde bulundurularak, onun kendisi açısından meseleye bakılırsa, Aleviliğin özellikle isyan ve ihtilal amacıyla oluşturulmuş bir ideoloji olmadığı görülür. Demokrasi, laisizm, özgür düşünce, çağdaşlık, ilericilik, devrim gibi kavramlar, esas olarak XIX. yüzyıl başlarında Batı dünyasında ortaya çıkmış ve dünyayı etkilemişlerdir. Fakat Alevilik tamamen farklı bir zamanda, zeminde ve apayrı bir kültür ortamında doğmuş, gelişmiş olan bir inanç sistemi ve bunun yarattığı bir yaşam tarzıdır. Dolayısıyla Aleviliği bunlarla açıklamaya çalışmak, zamandışı (anakronik) ve keyfi (spekülatif) bir yaklaşımdır ve yanlıştır.⁵⁸⁴

Sonuç olarak bilimsel ve tarafsız bir yaklaşımla söylemek gerekirse: Alevilik İslam kültürü içerisinde ve yeni Müslüman olan Türkmenler arasında, İslam'ın farklı bir yorum ve yaşantı formu olarak ortaya çıkmış mistik bir yapı olarak görülebilir. Argümanları, inançları, ritüelleri göz önüne alındığında Aleviliğin kutsalları olan, Allah, Muhammed, Ali, Kur'an, Al-i Beyt, Hz. Muhammed'in Arkadaşları (Örneğin Selman-ı Farisi, Ebu Zer el- Gıfari gibi Alevilerce saygı duyulan diğer sahabeler), Cebrail, Mikail, İsrail gibi melekler, Adem, Musa, Davud, İsa gibi peygamberler ve bunlara indirildiğine inanılan Tevrat, Zebur ve İncil gibi Kutsal kitaplarla ilişkin inanışlar, yine Sünni İslam yorumundan farklı algılansa da namaz, oruç, zekat, hac gibi ritüeller, tamamen İslam kültürüne ait olgu ve kavramlardır. Fakat bununla birlikte Aleviliğin Ehl-i Sünnet veya Şii- İmamiyye mezhepleri içinde yer alan bir oluşum olduğunu söylemek de oldukça güç görünmektedir. Ancak bu durum, Aleviliğin İslam dışı ve İslam'la alakası olmayan bir inanç olduğunu söyleyenleri de haklı çıkartacak bir kanıt değildir. Bilakis, Aleviliğin İslam içinde, mezhep karakterli olmayan, tarikat- tasavvuf karakterli bir yapı olduğunu gösteren argümanlardır.

584 Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik Bektasilik Gerçeği ve Bazı Tezler", TG, sayı:31, Aralık 1994, 115-120, s.118, 119.

Yukarıdan beri üzerinde durduğumuz bu hususlar Alevi grupların ortak bir teoloji üzerinde uzlaşmasını ve dolayısıyla herkes tarafından kabul edilmesi zorunlu görülen normların tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Günümüzde Alevilik ile ilgili süreci yakından takip edenlerin de bildiği gibi, bazı Alevi grupların kendi aralarındaki uzlaştırılmaz yorumları meseleyi içinden çıkılamaz hale getirmektedir. Sözgelimi Hz. Ali'nin gerçek tarihi kişiliğini kabul etmeyerek, onu "Tanrı'nın insanileştirilmesi" ve "insanüstü olanın baskısından insanın kurtulması sürecinde bir sembol" olarak kabul edenler ve yine onu bir "başkaldırı simgesi" olarak görerek, tarihte yaşamış olan Ali'yi kabul etmeyen Marksist ve kısmen de ateist olan kesimler, Ali'nin ve Aleviliğin İslami yönünün olduğunu kabul etmeye yanaşmamakta ve bunu kesin bir şekilde reddetmektedirler.

İfade etmeye çalıştığımız bu farklı yorumlara ve yapılanmış gruplara ilaveten, Aleviliğin yazılı bir geleneğe değil de, sözlü bir geleneğe dayanması, geçmişte Alevilerin kitabi bir "külliyyat" vücuda getirememiş olmaları, anlayışlarını tamamen sözlü ve yaşantısal bir gelenek içinde nesilden nesile aktararak taşımaları ve bu kültürel miras aktarımı esnasında yaşanan kayma ve kırılmaların belgeye dayalı kayıtlandırılmaması, ilk dönem eserlerin anlatımı ile sonraki dönemlerde yazılan eserler arasında önemli farklılıkların bulunması ⁵⁸⁵ gibi pek çok etken yüzünden, ortak bir akideden bahsetmek oldukça güç görünmektedir. Bununla birlikte biz bugün Alevilerce kabul edilen ve aslında ekseriyeti Osmanlı döneminde ortaya çıkan temel kaynaklardan ve yer yer de Alevi edebiyatı kültüründen yararlanarak belli başlı inanç esaslarını tespit etmeye çalışacağız. Bu çalışmayı yaparken tamamen objektif olarak, kendi görüşümüzü ve yorumumuzu katmadan, kendileri açısından Alevilerin neye, nasıl inandıklarını tespit etmeye ve bu uğurda bilimsel tutumun gereklerine bağlı kalacağımızı da ifade etmek istiyoruz.

585 T. Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşîli'ğin İnanç Boyutu", s. 29.

İMAN

Alevili'ğe göre din, "İslam" dinidir. İslam dini ise Muhammed-Ali'dir. Buyruk'ta "Dinimiz, imanımızdır."⁵⁸⁶ denilerek, bu iki kavram arasındaki ilişkiye vurguda bulunmaktadır. Alevilik üzerinde büyük bir etkisi olan ve Alevilerce de kabul edilen Bektaşiliğin kendisine nisbet edildiği Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre iman, dört kapı, kırk makam içerisinde şeriat makamlarının birincisi olup,⁵⁸⁷ "hakikatin, kalp ile onaylanması (tasdik) ve dil ile ifadesi (ikrar) olarak tanımlanır."⁵⁸⁸ Fütüvvetnâmelerde iman, "dilde ikrar, gönülde inanmak"⁵⁸⁹ diye tarif edilir. İmam Cafer Buyruğu'nda iman Hz. Peygamber'in ağzından aynı şekilde "dil ile ikrar ve kalb ile tasdik ederek inanıp, iman getirmektir." şeklinde tanımlanır.⁵⁹⁰ Şeyh Sâfi Buyruğunda iman, "diliyle ikrar, kalbiyle tasdik, özüyle teslim" şeklinde tanımlanır ve talib için bunları yerine getirmenin farz oluşuna vurgu yapılır.⁵⁹¹ Alevi kültürü içerisinde imanın bu şekilde ta-

586 *İmam Cafer Buyruğu*, hazırlayan: Esat Korkmaz, Alevi Klasikleri Dizisi, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 77.

587 Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (Abdurrahman Güzel), Akçağ yayınları, Ankara, 2002, s.66.

588 Temel Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, Elazığ, (2003), s.19.

589 Ca'fer Sadık, *Fütüvvetnâme*, Millet Kütüphanesi:902, vr. 35a.

590 Buyruk (E. Korkmaz), s. 17; , Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, hazırlayan: Fuat Bozkurt, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005 , s.12.

591 Ahmet Taşgın, "Şeyh Sâfi Menakıbı Ve Buyruklar", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/33-441-458.pdf>. (20.08.2010), s. 6.

nımlanması, Sünni gelenekte, Ebu Hanife'nin imanı tanımlamasıyla birebir örtüşür.⁵⁹²

İman, bir hakikatin kalb ile tasdik edilip, dil ile bu tasdiğin ifade edilmesi olduğuna göre, o halde tasdik ve ikrar edilecek olan hakikat nedir? Başka bir deyişle iman getirilmesi gereken yani imana konu olan inançlar nelerdir? Şüphesiz tasdik ve ikrar edilmesi gereken hakikatlerin en başta geleni kelime-i tevhid ve şahadet olsa gerektir. Alevilikte kelime-i tevhid ve şahadet, Sünniliktekiyle aynı olmakla birlikte, sadece "Aliyyun Veliyyullah" ibaresi eklenmektedir. Dolayısıyla kelime-i tevhid "lailahe illallah muhammedun rasulullah aliyyun veliyyullah" şeklinde ifade edilir.⁵⁹³ Fütüvvetnamelerde Müslümanlığın ne olduğu anlatılırken, iman edilmesi gereken hususlar yani amentü esasları, "Allah Teala'yı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmak; dil ile bunları söylemek ve kalp ile tasdik edip inanmaktır."⁵⁹⁴ diye ifade edilmiştir. Hacı Bektaş'a göre imanın altı şartı vardır. Onlarda Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır.⁵⁹⁵ Bunlara ilave olarak cenneti, cehennemi, öldükten sonra dirilmeyi, suali, mizanı hak bilmek, imanın unsurları olarak sayılmıştır.⁵⁹⁶ Daha erken dönemlerde yazılmış olan eserlerde imanın şartları, Sünni-Hanefi geleneğe uygun ve benzer şekilde sayılırken, daha sonraki eserlerde "İmanın şartı altıdır: Allah'a, Allah'ın gönderdiği peygamberlere, ilahi kitaplara, meleklerle, peygamberin vârislerine

592 Bkz. Ebu Hanife, *Fıkhu'l- Ekber ve Şerhi*, çeviren: S. Ünal, Ankara, 1991, s.67.

593 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 9.

594 *Fütüvvetname*, Milli Kütüphane: FB 396, vr . 4b.

595 H. Bektaş Veli, *Makalat*, Çeviren, Abdurrahman Güzel, Ankara,2002, s.176.

596 *Üveysilikten Bektaşiliğe: Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas,1997, s. 74-75.

ve uhrevi sorumluluğa inanmaktır” denilerek,⁵⁹⁷ kader inancıyla alakalı olan ibare yerine, peygamberlerin varislerine iman etmekle ilgili ibare eklenmiştir.

Buyruk’ta da imanın objeleri şu şekilde tanımlanmaktadır. “İman şuna derler ki, Cebrail (as). Hak celle ve Ala hazretlerinin indinden Sultan-ı enbiya Efendimize getirdiği Hz. Kur’an içinde her ne emrolundu ise ona iman etmek.... İşte iman budur.”⁵⁹⁸

İman Amel İlişkisi

Buyruk’ta İslam’ın şartları hakkında “Oruç, namaz, hac zekât, kelime-i şehadet”in tümü Muhammed- Ali’nin buyruğudur.”⁵⁹⁹ denilmiş, yine Şeriatın üçüncü makamının ibadet etmek olduğu, ibadetin ise namaz kılmak, oruç tutmak ve zekat vermekle yapılacağı belirtilerek, bu düşünce Kur’an’dan şu ayetle temellendirilmeye çalışılmıştır: ⁶⁰⁰ “De ki, ben ancak sizin gibi bir insanım, ancak bana Tanrı’nın tek bir Tanrı olduğu vahyolunur. Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.” ⁶⁰¹

Hacı Bektaş-ı Veli, iman ile ameli birbirinden ayırt etmekte ve “*amma ibadet ve taata gelince amel imandan ayırdır ve iman taattır. Degme taat imana ermez, küfür de günahdır amma degme günah küfre ermez.*”⁶⁰² demek suretiyle inkar ve şirk gibi, küfür anlamına gelmeyecek günahların, insanı kafir yapmayacağını ifade eder. Ancak daha geç dönemde yazılmış olan eserlerden Kitab-ı Cebbar Kulu’nda, mümin olduğunu ikrar ettiği halde, namaz kılmayıp, oruç tutmayan ve diğer ibadetleri yerine getirme-

597 *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 39-40.

598 *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, hazırlayan: Adil Ali Atalay, Can Yayınları, İstanbul, 1998, s. 12.

599 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 19.

600 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 126.

601 18. Kehf 110

602 H. B. Veli, *Makalat* (A. Güzel), s. 176-177.

yen bir kimsenin imanının eksik olacağı ifade edilir ki, ⁶⁰³ bu durumda Tanrı'nın emrini tutup yasaklarından kaçınmak da iman içerisinde görülüyor demektir. Fakat Alevi gelenek ve kültür incelendiğinde görülen şu ki, kişi kendisini küfre götürecektir, dinden, imandan, Muhammed-Ali yolundan geri dönüşü olmayacak şekilde tamamen dışarı çıkarak bir iş yapmadıkça kafir olmaz. İşlenen kimi günahlar kişiyi olumsuz konumlara düşürecek olsa bile, bunların kurban, tarik çalma, tercüman gibi kavramlarla ifade edilen, bağışlanma ve telafi edilme imkanları söz konusudur. Netice olarak söylenmek gerekirse, kişi günah işlediği zaman kafir olmaz. Bu itibarla Alevilere göre amel yani kişinin eylem ve aksiyonları iman tanımını içerisinde değerlendirilmemektedir ki, bu düşünceleriyle, yine Hanefi- Sünni yorumu benimsemiş olan toplum kesimleriyle benzeşmektedirler.

İman Açısından İnsanların İsimlendirilmesi

Hacı Bektaş-ı Veli “Kim ki, Çalap Tanrıya olan inancını kalp ile tasdik etmez ise mutlak kafir olur” ⁶⁰⁴ diyerek inanmayan kimseleri kafir olarak isimlendirirken, dili ile ikrar edip de, kalbi ile tasdik etmeyenleri de münafık olarak nitelendirir. İkrar ile tasdik arasında mutlaka uygunluğun olması gerekir. ⁶⁰⁵ Tasdik etmeyenin kafir, ikrarı tasdikinden farklı olanın münafık olduğu konusunda, sonradan yazılan eserlerde de aynı kanaat ifade edilir. ⁶⁰⁶ Ancak Buyruklar’a bakıldığında, kafir, müşrik, münafık, mürted gibi isimlendirmelerin, Aleviliğin bazı kurum ve müesseselerinin nazara alınarak yapıldığı görülür. Mesela Şeyh Sâfî Buyruğu’nda imanla ilgili olarak talibin görevlerden birisini yerine getirmemesi “mürtedlik”, ikisini yerine getirmemesi

603 *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.75.

604 H. B. Veli, *Makalat* (A. Güzel), s. 176-177.

605 H. B. Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s.68; *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.75.

606 *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.22-323.

“tiritlik”, üçünü yerine getirmemesi ise “kör itlik” olarak vasıflandırılmış ve “böyle bir talibin yolda ve erkânda eli kalmasa” gerektir, denilerek toplum dışına itilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁰⁷ Yine Buyruk’ta mürşidi olmayanın dininin, meşrebi olmayanın ikrarının, muhabbeti olmayanın imanının, rehber nazarına varmayanın da İslam’ının olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁰⁸

607 A. Taşgın, s. 6.

608 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 68.

ALEVİLİKTE ALLAH İNANCI

G ünümüzde bazı Alevi kesimlerce ifade edilen “aşkın bir varlık olan Tanrı’nın, evrenle ve yaratılışlarla içselleştirilmesi, insanın “insanüstü” olanın baskısına baş kaldırması, ortodoksinin Tanrı anlayışını reddetmek ve hatta bununla dalga geçerek eğlenmek gibi” anlayışlarla Aleviliği tanımlama gayretlerinin olduğunu görmekteyiz.⁶⁰⁹ Marksist ve ateist bir felsefeyi benimsemiş olup, Aleviliği tamamen heretik bir başkaldırı olarak gören grup hariç, tarihi süreç içinde oluşan geleneksel Aleviliğe göre, Allah’ın varlığı ve birliği (tevhid), dinin ve inancın temelinde ve merkezinde yer alır. Alevilik ve Aleviler hiçbir zaman, her şeyi yaratan, hiçbir şeye benzemeyen, gerçekten var ve tek olan bir Allah inancından sapmamışlardır. Hatta onların kimi zaman Ali’yi Allah olarak kabul ettikleri söylense de, bunun bir anlamda vahdet-i vücud anlayışının farklı bir tezahürü olduğu görülebilir. Ne geçmişte Orta Asya’da Müslüman olurlarken, ne Erdebil Tekkesine bağlı oldukları dönemlerde, ne de bugün, Alevilik Tanrı’nın varlığını inkar eden bir düşünce veya inanç sistemi olmamıştır. Anadolu’daki Aleviler üzerinde büyük etkisi olan Şah İsmail, bir şiirinde tevhid yani Allah’ın birliği konusunda şöyle demektedir.

Evvel ol Allah'ın adı söylenir.
 Cümle ibadetin başıdır, tevhid.
 Pirim Şeyh Safi'den bize kalmıştır.
 Sufi kardeşlerin kanıdır, tevhid.

Her kim Şeyh Safi'nin emrini tutmaz,
 Yorulur bu yolda, menzile gitmez.
 Gayrı millet ana itibar etmez.
 Cümle ibadetin başıdır, tevhid.

Can hatayım, tevhid derya denizdir.
 Tevhid etmeyenler bizim nemizdir?
 Pirim Şeyh Safi'den sermayemizdir.
 On iki imamın erkanı, tevhid.⁶¹⁰

İmam Cafer Buyruğu Tanrı'nın adını anarak, yani "besmele" ile başlar. Buyruk'ta "Bismillahirrahmanirrahim" diyen kimse- nin tüm günahlarının bağışlanacağı, bu söz karşısında şeytanın, ateşin karşısındaki mum gibi eriyeceği ifade edilerek, besmele- nin fazileti ile ilgili hadislerle yer verilir.⁶¹¹

Aleviliğe göre Allah vardır ve birdir. Her şeyi yaratan aşkın bir varlık olarak Tanrı, varlığı zorunlu olan (vacibu'l- vücud) bir varlıktır.⁶¹² Açık ifadesiyle Allah yokluğu asla düşünölemeyen, tüm varlıkları var eden ve kendisi var olmak için başka hiçbir varlığa muhtaç olmayandır.⁶¹³ Eşi benzeri yoktur, (leyse kemis- lihi şey'), yemez, içmez. El, göz dil gibi organlardan, mekandan münezzehtir. Diri (Hayy) ve her an mahlukatını görüp gözeten- dir (Kayyum). Öncesi ve sonu yoktur, Evvel, Ahir, Kadim ve

610 *Hatayi Divanı Şah İsmail Safevi: Edebi hayatı ve nefesleri*, hazırlayan: Sadettin Nuzhet Ergun, İstanbul 1966, s. 48-49.

611 Bkz. *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 9-10

612 Hacı Bektaş-i Veli, *Kitabu'l- Fevaid (Yararlı Öğütler)*, haz. Baki Öz, Can Yayınları, İstanbul, 1986, s. 85.

613 *Menakib-i Cafer -i Sadık*, vr. 1b.

Baki'dir. Ne bir ana babadan doğmuş ve ne de ondan bir kimse doğmuştur, (lem yelid velem yuled). Hayır, şer, hastalık, ölüm, hidayet ondandır.⁶¹⁴ Allah zalimlik⁶¹⁵, acizlik, riyakarlık⁶¹⁶ gibi kötü sıfatlarla vasıflandırılmaz. Allah, "faalun lima yurid" yani dilediğini yapandır.⁶¹⁷ İnsanın Tanrı'yı sorgulama hakkı yoktur. Kim Allah'ı sorgulamaya kalkışırsa, "şeriat cihetinde küfür, tarikat cihetinde şirk, marifet cihetinde yanılğı, hakikatta döneklık ve kancıklık"⁶¹⁸ yapmış olarak görülür.

Alevilik inancına göre Allah'ın varlığı bilinebilir. İnsanın Allah'ı bilmesinin yolu, kendini bilmekten geçer.⁶¹⁹ Kişi Allah'ı ancak ve ancak inanç yoluyla, kendi benliğinde bulur.⁶²⁰ Bununla birlikte, Onun sıfatlarının ve niteliklerinin gerçek mahiyetleri bilinemezler.⁶²¹ İnsanlar ancak Onun isimlerini bilebilirler. Allah'ın ilme'l- yakın olarak bilinen 99 ismi vardır. Bunlar yanında Allah'ın 1001 ismi vardır ki, bunları bilmek hususunda bütün alem acizdir.⁶²²

Buyruk'ta ifade edilenlere göre Allah: Yaratan, besleyen, gözeten, izzet ve yücelik sahibi, ulu, günahları bağışlayandır.⁶²³ O'ndan kötülük gelmez ve hep iyilikler sudur eder. Çünkü O, zalim değildir.⁶²⁴ Yegane ibadet edilecek mabud O'dur ve O'ndan başka tapılacak yoktur.⁶²⁵ Duaları kabul edecek olan, dertlile-

614 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 75.

615 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 43

616 *Hüsniye* (Komisyon), Ak Kitabevi, İstanbul, 1958, s. 21-22.

617 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 27.

618 *Buyruk*, s. 79.

619 *Şeyh Safi Buyruğu*, hazırlayan: Mustafa ve Bektaşî Erbay, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s. 14.

620 *Buyruk*, (E. Korkmaz), s.79

621 H. B. Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s. 244.

622 H. B. Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s. 238.

623 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 72.

624 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 72; H. B. Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s. 238.

625 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 81.

re deva, hastalıklara şifa, borçlulara eda verecek olan Cenab-ı Allah'tır.⁶²⁶

Alevi kültüründe Allah, Tanrı, Evvel, Ahir, Zahir, Batın,⁶²⁷ Hakk,⁶²⁸ Celil,⁶²⁹ Allahu Ekber,⁶³⁰ Kadir, Huda,⁶³¹ Selam⁶³² gibi isimler Allah Tealanın isimleri olarak sıklıkla geçen isimlerdir. Buyrukta Allah'ın iki adının olduğu, bunlardan birinin gizli olup hu, birinin de açık olup er-rahmanurrahim olduğu ifade edilmektedir.⁶³³

İnsanın Tanrı ile buluşması olası değildir. O'na ulaşmak isteyen kişinin O'nun emirlerini yerine getirmesi gerekir.⁶³⁴ Ancak insanın gerçek bir imanla hizmet etmesi halinde Tanrı'nın didarını yani yüzünü göreceği inancı, Buyruk'ta ifade edilmektedir. Hüsniyelere göre Allah'ın ne dünyada ne de ahirette görülemeyeceği ifade edilirken,⁶³⁵ Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ında Allah'ın görüleceği açıkça ifade edilir. Alevilerce Alevi- Bektaşî gelenek içerisinde ermiş bir ozan olduğu iddia edilen, Yunus Emre'nin de Allah'ın görülecek olduğuna inandığı ve bunu yani cennette didar-ı ilahiye görmeyi arzuladığı şiirlerinde görülmektedir. Buyruk'ta Musahiblik Erkanı konusu anlatılırken, merasimlerde okunan gülbank ve dualarda "didarından, katarından, dirlik ve birliğinden ayırmasın!" şeklindeki dua ve Şii mezhebine dair olan kısımda geçen "Hak didarını görün.." şeklindeki dualar da Allah'ın ahirette görüleceği şeklinde anlaşılmaya oldukça müsaittir.

626 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 96.

627 *Buyruk : İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, derleyen: Sefer Aytekin, Ankara, Emek Yayınevi, [t.y.] s. 57; Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963. s. 65.

628 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 75,

629 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 82.

630 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 96

631 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 102.

632 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 211.

633 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 211

634 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 79.

635 *Hüsniye*, (Komisyon), Ak Kitabevi, İstanbul, 1958, s. 90-92

ALEVİLİKTE VAHDET-İ VÜCUT ANLAYIŞI

Alevilik, tasavvufi bir alt yapıya sahip olması, yüzyıllar süren oluşum ve gelişim sürecinde çok çeşitli kültürlerden ve felsefelerden etkilenmiş olmasının getirdiği farklı zenginlikleri gibi etkenlerle Tanrı ve Alem ilişkisinde vahdet-i vücud görüşünü benimsemiş ve bu görüşü yolun erkanından sayıp, içselleştirerek, hakikatın makamları içerisinde görmüştür.

Alevilerin yazılı ve sözlü literatürlerinde vahdet-i vücud düşüncesine oldukça yer verilmiştir.

Hem Batınem, hem Zahirem,
Hem Evvelem, Hem Ahirem.
Hem ben O'yam, hem O, benim
Ol Kerim ü Rahman benim⁶³⁶

Dizeleriyle nefeslerde ifade edilen bu felsefe, *Aşık Daimi*'nin deyişlerinde de şu şöyle dile getirilir:

*Hakkın VARLIK deryasıym,
Madem ki ben bir insanım,
İnsan Hak'ta, Hak insanda,
Ne ararsan, bak insanda.*

*Enel-Hak`ım ismim ile,
Hakk'a erdim cismim ile,
Benziyorum resmim ile,
Madem ki ben bir insanım.*

Hallac-ı Mansur'un, "Ene'l- Hak" düşüncesi, Aleviliğin Hakk-Tanrı anlayışının özünü oluşturur. Alevilik inancının temel kitaplarından sayılan Buyruk ve Makalat'ta Hakk'ın (Tanrı'nın) kendi varından, özünden, ruhundan, nurundan zahiri (dış görünümü) temsilen Muhammed'in nurunu ve batini (özü) temsilen Ali'nin nurunu var ettiği ve bu iki nurdan da tüm varlıkları yarattığı, Tanrı ruhunun 4 kapı yani hava ateş su toprak evrim süzgecinden geçip sonuçta, topraktan yaratılan insanda Tanrı ruhunun olduğu düşüncesi anlatılır. Bu nedenle Alevilikte Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Tanrı'nın birliği olarak algılanan bir kelime olarak söylenir.

Alevilik; "Okuyan Muhammed, yazan Ali'dir", "Aynayı tutum yüzüme, Ali göründü gözüme", "Ben Aliyim Ali benim" gibi yüzlerce deyimle, bir Ali kültü oluşturur, kah olur Hz. Ali'yi tanrılaştırır, gök yüzüne çıkarır, kah olur onu yere indirir ve Ene'l-Hak düşüncesiyle, Ali-Tanrı düşüncesini insanda bütünleştirir. Alevilik öğretisinde insan yaşamı, Tanrı'yla bütünleşmeyi amaçlayan uzun, ince, devriyeli bir yol olup, dört kapı ve kırk makamdan geçer.⁶³⁷

637 *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, (Kurul), DABF (Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu) Yayını, Danimarka, 2008, s. 7-8.

ALEVİLİKTE NÜBÜVVET İNANCI

Alevi inancına göre peygamberler, Allah tarafından seçilmiş elçiler olup, Yaratan ile yaratılmışların en üstünü olan ademoğlu arasında elçilik ve rehberlik görevi görürler. Amaçları insanlara en iyi yolu göstermek ve onları yaratılış gayelerine uygun bir hale getirmektir.⁶³⁸ Aleviler, Kuran'da 28 peygamberin isminin açık bir şekilde, 4'ünün isminin de örtülü bir şekilde bildirilmiş⁶³⁹ olduğuna inanırlar. Bu peygamberlerin hepsi hak, masum ve pak (yani günahattan korunmuş ve günah kirlerinden temizlenmişler) elçilerdir.⁶⁴⁰

Peygamberlerin günahsız ve günah işlemekten korunmuş olmaları zorunludur. Çünkü Allah, işine, sözüne güvenilecek, suçsuz, hatasız, temiz ve masum insanları peygamberliğe seçer. İlahi hedeflere ulaşmak ancak bu yolla mümkün olur.⁶⁴¹ Peygamberlerin yapabilecekleri varsayılarak, onlara atfedilen günah olmayan küçük hatalar (zelleler), aslında bu olayların anlatıldığı nassların zahir anlamlarıyla anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

638 Haydar Kaya, *Bektaşî İlmihali*, Ayyıldız Yayınları, [t.y.], s. 8.

639 *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli: Vilayetname*, yayınlayan: Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul : İnkılap Kitabevi, 1958, s. 75.

640 Bkz. Tacettin Muhammed b. Hatib İbrahim İzniki, *Bahru'l- Hakayık*, çeviren: Esat Coşan, (Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makalat* isimli eserin içinde), Ankara, 2002, s. 304.

641 *Hüsniye (İslam Tarihinde Alevi – Sünni Tartışmaları)*, hazırlayan: Ali Toprak, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 44; Hüsniye (Komisyon), s. 43.

Sözgelimi Adem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi, onun haram kılıcı bir yasağı değil, tenzihe dayalı bir yasağı çiğnemiş olması olarak anlaşılmalıdır.⁶⁴² Dolayısıyla Alevilerce, peygamberlerin zelle denilen küçük hatalar yapabileceklerini düşünmek de doğru değildir. Allah onları büyük veya küçük, tüm hatalardan korumuştur. Çünkü peygamberler ve imamlar ilahi sırrın muhafızlarıdır. Bu sebeple Allah tarafından reddedilen, kovulan, yaratıkların en alçağı ve en sapkını olan şeytana uymaları düşünülemez. Peygamberler ve imamlar şeytana uyacak olsalardı, kendilerine inananların onlara karşı besledikleri sevgi nefrete dönüşürdü.⁶⁴³

Alevi inancı yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an'da ismi geçen tüm peygamberlerin hak olduğunu tasdik ve ikrar etmekle birlikte Buyruklarda ve Alevi ozanların deyişlerinde bazı peygamberlerin isimleri daha çok geçer. Bunlar halkın isimlerini daha çok duyduğu ve daha çok tanıdığı elçilerdir. Örnek vermek gerekirse İmam Cafer Buyruğunda ismi geçen peygamberler arasında şunlar vardır: Adem⁶⁴⁴, İdris⁶⁴⁵ İbrahim, Musa,⁶⁴⁶ Yusuf, Eyyub⁶⁴⁷, İsmail⁶⁴⁸, İsa⁶⁴⁹, Süleyman, Nuh.⁶⁵⁰

Buyrukta Önceki Peygamberlerle İlgili İnanışlar

Buyruk'ta geçmiş peygamberler ile ilgili bazı hikaye ve olaylar anlatılır ve bunların Alevi inanışlarıyla alakası kurulur.

642 *Hüsniye* (Komisyon), s. 40.

643 *Tam Hüsniye*, hazırlayan: Adil Ali Atalay, Can Yayınları, İstanbul 1994, s.55-56;

644 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 115, 158.

645 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 158.

646 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 130-131, 158.

647 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 129- 130.

648 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 82, 95.

649 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 110.

650 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 212.

Sözelimi Buyruk'ta Hz. Adem ile ilgili birkaç konuya değinilir. Bunlardan ilki Cebrail ile Adem'in yer ile gök yaratılırken ve daha Havva yok iken, müşahip olması, şeklindeki efsanedir. Bu hikayeye göre Cebrail ile Adem kardeş olunca melekler Tanrı'nın buyruğuyla Hz. Adem'e bir kap içinde helva ile taze ekmek sunarlar. Hz. Adem o helva ve ekmekten bir parça da, daha olmayan Havva anamız için saklamıştır. Bu adet "Lokma Saklama" geleneğiyle yaşatılır.⁶⁵¹

Yine Kur'an'da hikaye edilen, meleklerin Adem'e secde etme öyküsü de Buyruk'ta anlatılır. Ancak Buyruk, kibirlenerek secde etmeyen İblis ile ilgili olarak, onun Ceberrut isminde lanetli bir melek olduğunu söyler.⁶⁵² Adem ve Havva'nın cennetten iken buğday yiyip günahkar oldukları, bu sebeple başlarından taçları düşüp, sırtlarından hulleleri, yani cennet giysileri alınarak cennet kovuldukları, üçyüz altmış yıl erenler katına çıkamadıkları ve kerbela çöllerinde ayaklarına diken, alınlarına asa dayayıp ağladıkları da anlatılanlar arasındadır.⁶⁵³

Hz. Eyyub'de, Buyruk'ta konu edilen peygamberlerdendir. Buyrukta anlatıldığına göre Allah, Eyyub peygamberin mallarını almış ve Eyyub on yedi yıl malsız kalmış. Yedi yıl, yedi ay, yedi saat hastalık çekmiş, insanlardan tecrit edilmiş, tenine kurt düşmüş yine de şükretmiştir.⁶⁵⁴ Buyruk'ta anlatıldığına göre bir gün şeytan gelmiş, Eyyub peygamberin karısı olan Yusuf peygamberin kızı Rahime Hatun'a doktor donunda görünmüş ve onu şarap içmesi için kandırmaya çalışmış. Rahime Hatun önce şeytanın dediğini yapacak olmuş, ama yapmadan Hz. Eyyub'e danışmış o da, karısının şeytanın sözüne uyduğunu ve kendisini çok üzdiğünü bunun için de, iyileştikten sonra eşi Rahime'ye yüz sopa vurmaya yemin etmiş. Daha sonra bu yeminini doksan dokuz

651 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 22.

652 *Buyruk* (E. Korkmaz) s. 141.

653 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 50.

654 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 50.

buğday sapını bir deste yapıp vurmak suretiyle yerine getirmiş. Yeryüzüne buğday, hikayede anlatılan bu olaydan sonra yayılmış. Rahime Hatun yani Eyyub'un eşi, Yusuf peygamberin kızı, güvercin beslemiş. Eyyub peygamber yedi güvercini kurban etmiş ve bu güvercinlerin etini Kırklara sunmuş ve onlar katında eşiyle birlikte kurban lokması yemişler.⁶⁵⁵

Musa peygamber deBuyruk'ta anlatılan peygamberlerdendir. Buyrukta onun ile ilgili olan hikaye de şöyledir: Bir gün Musa peygamber deniz kıyısında boy abdesti alıyormuş. Koç başı büyüklüğünde bir taş Tanrı'nın buyurmasıyla Musa'nın elbiselerini alıp kaçmış. Musa buna kızmış ve taşı yakalamış ve asasıyla ona on iki kez vurmuş. Taşın on iki yerinden su çıkmış ve taş dile gelip bu işi Tanrı'nın emriyle, Musa hakkında yapılan dedikodulara mani olmak için yaptığını anlatmış. Çünkü inançsız bazı kişiler, Musa'nın bedeninde kusur var diye dedikodu yapıyorlarmış ve Tanrı bu dedikodunun aslının olmadığını göstermek istemiş. Bunu öğrenen Musa peygamber, kırk yıl o taşı sırtında taşımış, fakat Tanrı'dan mürüvvet dilememiş. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Ey Musa mürüvvet dilemedin, diyerek araya perde çekmiş ve kırk gün Musa ile muhabbet etmemiş.

Alevilik içinde görülen bu tür rivayetler, Kur'an'da ve sahih hadislerde anlatılanlardan farklı şekillerde anlatımlara sahip olsalar da veya gerçekte hiç yaşanmamış birer efsane olsalar da, bunlara batını anlamlar ve mesajlar yüklenerek Alevilerce kabul edilmeye devam edilmektedir. Söz gelimi benzer bir söylence olan Mirac ve kırklar Cem'i hikayesini kimi Alevi yazarlar toplumsal bir özlemin dışı vurumu, olayların Alevi kimliğinin beyin ve ruh dünyasında yansımaları gibi yorumlarla izah etmeye çalışmaktadırlar.⁶⁵⁶

Aleviliğin batını yüzü peygamberler konusunda da kendini belli eder. Buyruk'ta tarikatla ilgili sekiz makam anlatılırken, bunlar birer peygamberle ilişkilendirilir. Buna göre, "Tayyib

655 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 129-130.

656 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 11, (Dipnot Açıklaması).

naib, Adem; abid, İdris; zahit, İsa; sadık, Eyyub; razı, Musa; şakir, Nuh; muhib, İbrahim; arif, Muhammed- Ali'dir."⁶⁵⁷

Aleviliğe Göre Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Alevilik, İslam'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'i kesin bir şekilde Allah'ın elçisi ve son peygamber⁶⁵⁸ olarak kabul eder. Hz. Peygamber'e inanmamak murdarlık (manevi kirlilik) ve hayvanlıkla eşdeğerdir, onu inkar eden cehennemliktir.⁶⁵⁹ Şeyh Safi Buyruğunda onun peygamberliği ile ilgili olarak "Evvela Muhammedu'l-Mustafa kırk yaşında Hakk'tan nübüvvet gelip, yirmi üç yıl peygamberlik edip, altmış üç yaşında dünyadan rihlet eyledi. Medine'de yatar."⁶⁶⁰ denilmektedir ki, bu tüm Müslümanların ortak akideleridir.

Aleviliğe göre Hz. Muhammed, diğer peygamberler içinde ayrıcalıklı bir konumda değerlendirilir.⁶⁶¹ O, tüm peygamberlerin önderidir ⁶⁶² ve hepsinden daha faziletlidir. Çünkü onda nübüvvet nuruyla, velayet nuru birlikte bulunur.⁶⁶³ O, sadece bir kavme veyahut belli bir dönemdeki insanlara değil, kıyamete kadar ge-

657 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 158.

658 H. B. Veli, *Kitabu'l- Fevaid*, 27; Mirza Muhammed Naki Kumri, *Kenzü'l-mesaibi'l-mahsusi*, yayınlayan: Adil Ali Atalay, Can Yayınları, İstanbul, 1992, s.29; Bedri Noyan, (Dedebaba), *Bektaşilik Alevilik nedir*, 3. Baskı, İstanbul : Ant ; Can Yayınları, 1995, s.9.

659 Seyyid Huseyn Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli: 1496, vr 38 a.

660 Ahmet Taşgın, s. 11.

661 Bkz. Aziz Aka Mehmedof, *Şah İsmail Hatayi Eserleri*, Bakü, 1973, c. II, s. 16-20.

662 Bkz. Derviş Muhammed Yemini, *Hz. Ali 'nin Faziletnamesi*, hazırlayan, Adil Ali Atalay Vaktidoldu, İstanbul: Can Yayınları, 2002, s. 22-23; *Kenzu'l- Mesaib*, s. 29.

663 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 9, 14b.

lecek tüm insanlara gönderilmiştir ki, bu özellik diğer peygamberlerde bulunmamaktadır.⁶⁶⁴

Onun nuru her şeyden önce yaratılmıştır.⁶⁶⁵ Allah alemi, onun aşkına yaratmıştır.⁶⁶⁶ Dolayısıyla o, âlemin yaratılış sebebi ⁶⁶⁷ ve ilkidir.⁶⁶⁸ Onun dünyaya gelişiyle, dünya nura gark olmuş, hak ile batıl birbirinden ayrılmış, inanan ile inanmayan (harici kalan) belli olmuştur.⁶⁶⁹ Hz. Peygamber ahirette müminlerin şefaatçisidir.⁶⁷⁰

Alevi kültürü içerisinde yer alan sözlü ve yazılı materyaller, Hz Muhammed'in peygamberliğinin ve Ehl-i Beyt'in lideri olduğunun, Alevilerce kabul edilen ortak bir akide olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle nesir türü eserlerde Allah'a hamd ile başlayan mukaddimeler, Hz. Muhammed'e övgüyle devam eder.⁶⁷¹ Alevi-Bektaşî şairleri, şiirlerinde" Allah'ı birleyerek, Muhammed ve Ali'yi anmakta; Allah'ı yaratıcı, Hz Muhammed'i Nebi, Ali'yi veli olarak tavsif ve medih etmektedirler.⁶⁷²

664 *Kenzu'l- Mesa'ib*, 25

665 *Kenzu'l- Mesa'ib*, 25; *Kitab-ı Cebbar Kulu*, 58.

666 *Buyruk* (F. Bozkurt), 20.

667 Bkz. Yemini, s.25; İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*, İstanbul 1991, s. 57-58; İsmail Özmen, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, I-V, Ankara, 1995, c. 3, s. 34, 87; c. 5.s. 60, 87, 176.

668 *Kenzu'l-Mesaib*, s. 29; *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 30; *Alevi-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hazreti Muhammed*, hazırlayan: Hüseyin Tuğcu, Ankara : Genç Erenler Yayınları, 1996 (Genç Erenler Yayınları ; 1), s. 89-91.

669 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 33.

670 İlgili ifadeler için bkz. Özmen, *Alevi- Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, c. 2, s. 84, 181, 244, 435; c. 5, s. 78, 82, 543.

671 Bkz. H. B. Veli, *Makâlât*, haz.E. Coşan , İstanbul t.y., s. 1; Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, vr. 1b-3a; *Buyruk*, (Atalay), s. 11.

672 Erdoğan Kutluay, *Alevilik Bektaşilik* ,İletişim Yayınları .Cep Üniversitesi, İstanbul 1993, s. 52.

Hız. Muhammed'in Mucizeleri ve Mirac

Sözlü ve yazılı Alevi-Bektaşî kaynaklarında, Hız. Muhammed (sav), Kur'an'da kendisine hitap edilen bir peygamber olmanın ötesinde, doğduğundan itibaren bazı harikuladeliikleri beraberinde taşıyan ve ölünceye kadar da bu şekilde yaşayan olağanüstü biri olarak tasavvur edilmiştir. Buna göre Hız. Muhammed mucizeler göstermiş bir peygamberdir.⁶⁷³ O, Mirac'a çıkmış⁶⁷⁴ ve elinde ay ikiye bölünmüştür.⁶⁷⁵ Buyruk'ta Hız. Muhammed'in 34 kez Mirac'a gittiği,⁶⁷⁶ Tanrı'nın 77 kez Hız. Muhammed'in dileğini yerine getirdiği belirtilir.⁶⁷⁷

Alevi inancında Mirac olayında Hız. Ali'ye de yer verilmiştir. İlk dönem fütüvvetnamelere göre, Hız. Muhammed, Mirac'a çıktığında peygamberler olduğu söylenen bir takım pirlarla karşılaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan buyruklara göre ise Ali ve Kırklar Cem'i ile karşılaşmıştır.⁶⁷⁸ Buyruk'ta anlatılana göre Mirac'a giderken Hız. Muhammed'in yolunu bir arslan keser, Cebrail'in talimiyle Hız. Peygamber arslanın ağzına yüzüğünü verir ve öyle yoluna devam eder.⁶⁷⁹ Mirac'ta Hız. Ali, Hız. Muhammed'in arkadaşıdır.⁶⁸⁰ Hız. Muhammed Allah'ın huzuruna varıp, aradan perde kalktığında arkasında Ali'yi görmüştür. Kırklar Cem'i katılan Hız. Muhammed, Hız. Ali'nin de orada olduğunu anlayıp, onun yanına yaklaşıncı, miraca giderken yo-

673 bkz. Tafzani. *Şerhul-Akaid*, haz Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s.293-304; S.Sabri Yavuz. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul 1997,s.77-94; Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l -Beyan*, vr 73a-75a; Yemini, 25-27; Özmen ,Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, c. 3, s. 73.

674 Cafer-i Sadık, *Fütüvvetname*, vr. 9a.

675 *Kenzu 'l- Mesa'ib*, s. 25.

676 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 111.

677 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 129.

678 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 7.

679 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 11

680 *Kenzu'l- Mesaib*, s. 37.

lunu kesen arslanın ağzına verdiği yüzüğün Ali'nin parmağında olduğunu görür.⁶⁸¹ Bu söylencede anlatılanlardan dolayı miraca, Alevi kültüründe Hz. Muhammed'in, "Ali Sırrına" erişti anlamı yüklenmektedir.⁶⁸²

Mirac ve Kırkların Cem'i söylencesi, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'ye verilen mertebe ve onların konumları açısından zaman zaman karmaşıklık ve çelişkili anlatımlarla doludur. Ali, hem arslan olup peygamberin yolunu keser, hem perde açılınca peygamberin gördüğü hakikat olur. Hz. Muhammed hem özel talimatla alındığı Kırklar Cem'inin başkanı ve piri olur, hem de Kırklar Cem'inde kendisinden yukarıda olan bir Ali vardır. Nitekim Buyruk'ta "Cebrail, Hz. Resulün rehberi olmasına karşın Resul onu kapıda koydu. Hz. Ali, Muhasibi olmasına karşın Resul onu sitretu'l- Müntehada koydu. Aşık meşreb idi, Arşta kaldı. Sonunda muhabbetle Rabbine ulaştı. Çünkü muhabbet Tanrı'nın kendidir. Tanrı'nın vardığı yere kullar varamaz. Hz. Muhammed'in vardığı yere ümmeti varamaz. Öğretmenin vardığı yere öğrencileri varamaz."⁶⁸³ cümleleriyle anlatılır. Bu ifadelerden Hz. Muhammed'in Cebrail ve Ali'yi arkasında bırakarak, kendinden başka hiç kimsenin ulaşamayacağı makamlara ulaşan bir müşid ve peygamber olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kırklar Cem'ine Ali'nin izniyle alınır ve bu Cem'de kendisine sorulan sorulara doğru yanıt vermek için Cebrail'in yardımına muhtaç durumda kalır. Kırklar Cem'i konusuna ve bu söylencede bulunan çelişiklere daha sonra gireceğimiz için burada şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Hz. Muhammed'in Hadisleri ve Sünneti

Alevilik açısından Hz. Peygamberin sözleri Allah'ın kelamı gibi değerlidir. Kur'an'da "O hevedan konuşmaz. Ona inen

681 *Buyruk* (E. Korkmaz), 11-16.

682 Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, s. 223.

683 *Buyruk* (E. Korkmaz), 111.

Kur'an veya onun söylediği sözler kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir."⁶⁸⁴ ayetinin bildirdiği gibi, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahye istinaden konuştuğu kabul edilir.⁶⁸⁵

Mirac ve Kırklar Cem'inden sonra evine dönen Hz. Muhammed'i ziyaret eden sahabelerin ondan Tanrı'nın kendisine söylediklerini kendilerine anlatmasını ve öğretmesini istemeleri Alevilik açısından peygamberin sözlerine ve öğretilerine verilen değeri gösterir.⁶⁸⁶

Pirlerin Kur'an ve hadisi bilmeleri ve bunlara göre hükmetmeleri gerekir.⁶⁸⁷ Bunlara aykırı davranan pirlerin ahirette hesaba çekileceği ve cehenneme gideceği belirtilir.⁶⁸⁸ Buyruk'ta konuyla ilgili olarak kesin olmayan ve belgelenmemiş yani peygamberin söylediği kanıtlanmamış olan hadislere göre hüküm verilemeyeceği söylenmektedir. Bununla birlikte hadislerin Arapça'dan Türkçe'ye çevrilirken yanlış anlamlar verilerek tercüme edilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durularak, kesinlikle Kur'an'a göre karar verilmesi de tavsiye edilmiştir.⁶⁸⁹

Buyruk'ta pek çok hadise referanslarda bulunulmuş ve bu suretle ritüeller, inanış ve yorumlar temellendirilmeye çalışılmıştır. Birkaç örnek zikretmek gerekirse: Bismelenin fazileti ile ilgili olarak peygamberin söylediği ifade edilen hadisler ⁶⁹⁰, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile Musa ile Harun gibi kardeş olduğunun haber verildiği hadis⁶⁹¹ Hz. Ali'den üstün yigit, zülfikardan

684 53. Necm/ 3-4.

685 .Bkz. Ahmet Rif'at Efendi, *Mir'atı'l- Mekasid fî Def'i'l- Mefasid*, İstanbul, h. 1293, s. 175

686 *Buyruk* (E. Korkmaz), s.17.

687 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 137.

688 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 138.

689 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 138.

690 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 10,

691 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 21.

üstün kılıç yoktur sözü,⁶⁹² Yeryüzünde Allah'ı zikredenlerle ilgili hadis⁶⁹³ Müslümanın diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmeyen kimse olduğunu⁶⁹⁴ bildiren hadis gibilerini örnek verebiliriz. Elbetteki bu saydığımız rivayetlerden başka pek çok hadis, Alevi kültürün hem sözlü, hem de yazılı formlarında rivayet edilmektedir.

Hz. Muhammed'in Ashabı

Erken dönem Aleviliğinde Ali'yi ve Al-i Beyt'i sevmek bir esas olmakla birlikte, Ashaba ta'netmek yoktur. Şii kültürde yer alan ilk 3 halife ve sahabeye yöneltilen sert eleştiriler, özellikle erken dönem Alevi-Bektaşî yazılı edebiyatında göze çarpmaz. Bu dönem eserlerde Hz. Peygamber, ilk dört halife, Ehl-i Beyt ve diğer sahabeler için birlikte dua edilir ve saygı gösterilir.⁶⁹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli bu konuda şöyle der: "Bir kimse, Tanrı Tealanın hükümlerinden birini dahi batıl sayarsa veya Hz. Muhammed'i inkar ederse, Hz. Muhammed'in sahabilerinden birini nahak bilse, bugüne kadarki işlediği bütün ameller heba olur."⁶⁹⁶ "Hz. Muhammed baş parmak gibidir. Ebu Bekir şahadet parmağı gibidir. Ömer orta parmak gibidir. Ali küçük parmak gibidir."⁶⁹⁷

Alevilik açısından önemli olan fütüvvetnamelerde "terbiye" yani çırağın niteliklerinden bahsedilirken " Hz. Peygamberin Allah'a yakın olduğu gibi kardeşine yakın, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygambere siddik olması gibi siddik, Ömer'in Hz. Peygamberden korkması gibi, ahi;kardeşinden korkan, Ali'nin Hz. Peygam-

692 Buyruk (E. Korkmaz), s. 59.

693 Buyruk (E. Korkmaz), s. 72.

694 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 174.

695 Elvan Çelebi, *Menakibu'l- Kudsiyye Fi menasiki'l- Ünsiyye*, haz. İsmail E. Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 120, 122, 141, 144, 145, 159, 164, 165, 175, 176.

696 H. B. Veli, *Makalat* (A. Güzel), s.194.

697 H. B. Veli, *Makalat* (A. Güzel), s. 78.

here hizmet etmesi gibi kardeşine hizmet eden olması gerektiği belirtilir.⁶⁹⁸ Kitab-ı Cebbar Kulu'nda da Hz. Ali ile birlikte diğer üç halifeden de bahsedilir.⁶⁹⁹

Ancak daha sonraları Alevi kültür içerisinde Şiiliğin etkisiyle ilk üç halife ve bazı sahabeler hakkında olumsuz düşünceler dillendirilmiş olduğu görülmektedir. Sözgelimi günümüzde Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu (DABF)'ın hazırlamış olduğu *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları* isimli kitapta ilk üç halifenin halifeliklerinin Hz. Peygamberin vasiyeti ve Ehl-i Beyt'ine rağmen gerçekleşmiş, dar çıkarıcı bir grup tarafından belirlenmiş olduğu ve bunun yüzyıllardır süren tartışmalara sebebiyet verdiği savunulmuştur.⁷⁰⁰ Yine bu kitapta Ebu Bekir'in, kendisine biat etmedikleri için Hz. Ali ve Fatıma'nın evini bastırdığı ve o zaman ikiz çocuğa hamile olan Fatıma'nın aldığı darbe ve işkence sonucu çocuklarını düşürmüş olduğu ve bu olayın ardından kısa bir süre sonra da hakka yürüdüğü iddia edilmektedir.⁷⁰¹

Geçmişten bugüne kadar olan süreçte Aleviliğin bazı evrimler yaşamış olduğu ve kimi görüşlerin daha geç dönemlerde ortaya çıktığı ve bazen de kimi düşüncelerinde kırılmalar geçirdiği düşünülmürse, ilk dönemde olmayan, sahabeye ta'n etmeme anlayışının, sonraki dönemlerde bazı Alevi çevrelerde değiştiğini ve tam tersi bir hal almış olduğunu söylememiz mümkündür. Sünni Müslümanlarca sahabe oldukları kabul edilen ve haklarında kötü konuşmaktan sakınılan Ebu Süfyan, Ebu Hüreyre gibi sahabeler, Buyruk'ta Ebu Cehil ve şeytan ile bir tutularak lanetle anılmaktadır.⁷⁰²

Alevi kültürün benimsediği, sevdiği ve saygı duyduğu sahabeler de bulunmaktadır. Bunlar Muaviye ile olan mücadelesinde

698 *Fütüvvetname*, Beyazıd Kütüphanesi: 5481, vr.20a.

699 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 114.

700 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, Danimarka 2008, s. 27.

701 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 28.

702 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 82.

Hız. Ali yanında yer almış olan sahabelerdir. Aleviler için saygın ve önemli olarak görülen bu sahabeler arasında bittabi öncelikle Al-i Beyt olmak üzere, Selman-ı Farisi⁷⁰³, Ebu Zer el- Gıfari, Bilal-i Habeşi⁷⁰⁴ gibi isimler gelmektedir.

703 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 217

704 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 91.

ALEVİLİKTE KUTSAL KİTAPLARA İMAN

Buyruk'ta geçen ifadesiyle "İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı Tanrı'nın peygamberlerine kitap göndermesi gerekmezdi."⁷⁰⁵ Bu yüzden Allah, insanoğluna doğru yolu göstermek için yeryüzüne dört kutsal kitap indirmiştir. Bunlar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dır. Peygamberlere indirilen kitaplara inanmak, Hacı Bektaş Veli'ye göre, imanın şartları arasındadır.⁷⁰⁶ Allah, dört büyük kitaptan başka, bazı peygamberlere de "suhuf" şeklinde küçük kitaplar göndermiştir.⁷⁰⁷ Diğer peygamberleri ve onlara indirilen kitapları inkar edenler gerçekten mümin sayılmazlar.⁷⁰⁸ Günümüzde de Alevi toplulukların büyük bir çoğunluğu bu dört kitabın ilahi kaynaklı (münzel) kitaplar olduklarını kabul ederler.⁷⁰⁹

Buyruklarda Hz Ali'nin "Tanrı'nın ne kadar sırrı ve esrarı varsa tümünü dört kitap içinde indirdi." dediği anlatılır. Tanrı bu dört kitap içindeki sırrını, esrarını Fatiha suresinde açıkladı. Fatiha suresinde ne kadar sır, esrar var ise tümünü Bismillahirrahmanirrahimin içine koydu. Bismillahirrahmanirrahimdeki sırrı, esrarı Yasin suresine aktardı. Yasin suresindeki sırrı ise ba'nın altındaki nokta da topladı.⁷¹⁰

705 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 64.

706 H.B. Veli, *Makamat* (A. Güzel), s. 178.

707 *Menakıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, vr. 2a.

708 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 30.

709 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 24.

710 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 10; *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 138.

Batını Alevi yorumu göre bu dört kitap, dört ırmağa koşarlar. Birincisi yani Tevrat su, ikincisi yani Zebur, süt, üçüncüsü yani İncil, bal, dördüncüsü yani Kur'an ise kevserdir.⁷¹¹ Aleviliğin, Sünnilikten ve Şiilikten ayrı bir İslam yorumu olarak geçmişten günümüze gelen bir felsefesinin ve değerlerinin olduğu düşünülürse, bu dört büyük kitaptan sonuncusu ve Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an hakkındaki düşüncelerine geçmek daha yerinde olacaktır.

Alevilikte Kur'an İnancı

Konuya başlarken, önemli olduğu mülahazasıyla, bir hususa tekrar dikkat çekmek gerektiğini düşünüyoruz. Şöyle ki, Alevilik doğuşundan günümüze kadar çok farklı süreçler ve kırılmalar yaşamış, uzun asırlar sözlü gelenek olarak varlığını nesilden nesile devam ettirmiş, kendi yazılı külliyatını oluşturamamış ve aralarında görüş ayrılıkları olan bir çok alt gruba ayrılmış bir dini yapı olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki, Hacı Bektaş-ı Veli ve daha öncesinde Ahmet Yesevi gibi Orta Asya menşeli Tasavvufi İslami yorumlarda inanılan ve önem gösterilen akideler, kurum ve müesseseler daha sonraları, özellikle Şah İsmail ve Safevi Devleti döneminde değişiklikler göstermiştir. Safeviliğin yıkılmasından sonra, daha sonraları Bektaşiliğin yasaklanması vs. gibi olaylar Alevi düşüncesini ve inanışını derinden etkilemiş ve bazı inançlarda köklü değişikliklerin olmasına tesir etmiştir. Yakın tarihimizde ülkemizde ve dünyada görülen siyasi, felsefi ve ideolojik tartışma ve akımlardan da etkilenen Alevilik, geçmişteki ilk halinden oldukça farklı bir konuma taşınmaya çalışılmaktadır. Biz bu konulara girerek, tarafsızlığımızı bozacak yargılamalarda bulunmayacağız. Fakat Aleviliğin inanç esaslarının ne olduğu üzerinde bir çalışma yaparken, bazen birbirine zıt iki inancın Alevilik içerisinde nasıl olup da kabul gördüğünü

711 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 117.

açıklamak için bu hususa tekrar işaret etmek istedik. Şimdi asıl konumuza, Alevilikte Kur'an inancına dönelim.

Aleviliğe göre nasıl Hz. Muhammed diğer peygamberler içerisinde ayrıcalıklı özel bir konuma sahip ise, Kur'an da diğer ilahi kitaplar arasında, onun gibi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Aleviler Kur'an'ı Allah'ın keliması olarak içtenlikle kabul eder ve inanırlar.⁷¹² "Kur'an'dan bir harf dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."⁷¹³

Aleviliğin temel yazılı kaynaklarına göre Kur'an, Allah tarafından, Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vahyedilmiş bir kelimadır. Buyruk'taki ifade ile "ve dahi İncil isa'ya, Tevrat Musa'ya, Zebur Davud'a, Kur'an Muhammed (S)'e nazil olmuştur... İman şuna derler ki, Cebrail (as). Hak celle ve Ala hazretlerinin indinden sultan-ı enbiya efendimize getirdiği Hz. Kur'an içinde her ne emrolundu ise ona iman etmek.... İşte iman budur."⁷¹⁴

Buyruklarda pek çok görüş temellendirilirken, bir çok Kur'an ayeti ile delil getirilir. Sözelimi makamlar ile ilgili düşüncelerin meşruiyetini göstermek için de Kur'an ayetlerine dayanılır.⁷¹⁵ Tarikat ehli olan aşıkların Kur'an'ı övmeleri ve buyruklarını yerine getirmeleri gerekir. Söyledikleri Kur'an'a uymayan, aşıkların sözlerine itibar olunmaz.⁷¹⁶ Pirlerin de Kur'an'a uygun söz söyleyip, nasihat etmesi gerekir. Pir Kur'an'a uymayan sözler söylerse bunların bir değeri yoktur. Kur'an, mihenk taşıdır ve üstadlar da sarraftır.⁷¹⁷

Alevilik inancı içerisinde Kur'an okumaya da önem verilir. Özellikle cenaze merasimlerinde Kur'an okunur. Kur'an okuyan

712 *Hüsniye* (A. Toprak), s. 29.

713 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l -Beyan* vr. 72b.

714 *Buyruk* (A. Atalay), s. 12.

715 *Buyruk* (S. Aytekin) s. 21-24; *Buyruk* (A. Atalay), s. 41.

716 *Buyruk* (A. Atalay), s. 41; *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 93

717 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 24.

kimse rahmete erişir, Kur'an'ın hükmünü tutmayan kimse ise azaba müstahak olur.⁷¹⁸ Bununla birlikte Alevi- Batını inanış içerisinde Kur'an okumaya batını anlamlar yüklendiği de görülür. Buna göre aşığın yüzü Kur'an'ın yüzüdür. Sofunun yüzündeki çizgiler kelim-ı kadimin yazılarıdır. Dolayısıyla iki aşığın birbirlerinin yüzlerine bakmaları, Kur'an okumak anlamına gelir.⁷¹⁹

Kur'an'ın Allah tarafından Hz. Muhammed'e indirildiğini kabul etmenin yanında, Kur'an'ın söylediklerine inanmak da zorunludur.⁷²⁰ Alevi kültür içerisinde yine batını yaklaşımlarla iki tür Kur'an olduğundan bahsedilir. Buna göre Kur'an "kelam-ı samit" ve "kelam-ı natik" diye ikiye ayrılır. Kelam-ı natik, Muhammed- Ali'dir.⁷²¹ Kur'an'm hem zahiri, hem de batını vardır, hatta batınının da batını vardır.⁷²² Kur'an'ın en iyi yorumcusu, zahiri ve batını bilgileri en iyi bilen Hz. Ali'dir.⁷²³

Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an'ın eksik olduğu yönünde bir iddia, geleneksel Alevilik içerisinde yer bulmaz. Geleneksel Alevilik inanışında Kur'an konusunda şüphe yoktur.⁷²⁴ Aleviliğe göre bazı ayetlerde geçen ibareler ile kastedilen direk Al-i beyt'tir.⁷²⁵ Hatta bazı Alevi yazarlar daha da ileri giderek, her bir ayette Ali'ye yapılan bir işaretin bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁷²⁶

718 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 22.

719 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 32.

720 *Menakıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, vr. 2a.

721 Feriştahzade Abdülmecid İzzüddin, *Cavidanname*, ter. *İşkname-i İlahi*, Konya Müzesi Kitaplığı, Koyunoğlu Şehir Müzesi Müd., Nu: T- 819, s. 35.

722 *Cavidanname*, s. 31.

723 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.8b

724 *Menakıb-ı imam Cafer-i Sadık*, vr. 2a; Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.8b.

725 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.8b.

726 *Kenzu'l- Mesaib*, s. 37.

Kur'an'ın Hz. Muhammed'e indirilmiş Allah keliması olduğu ve değişmediği inancına sahip olan Aleviler yanında, Kur'an'ın değiştirildiğini düşünen ve buna inanan Aleviler de vardır. Bütün bir Aleviliğe mal edilmesi söz konusu olmasa da, Kur'anın değiştirildiği iddiası, bugün bazı Alevi çevreler tarafından açık açık dile getirilmektedir. Bu kesimden olan Aleviler Kur'an'ı Hz. Muhammed'in ölümünden sonra katmalarla oluşturulan bir kitap olarak kabul ettiklerini ve bugün piyasada olan resmi Kur'anların orijinal ve tam olmadığına inandıklarını söylerler. Bu kesime göre Kur'an, Hz. Muhammed'in ölümünden 20 yıl sonra Halife Osman tarafından toplatılıp yazıldığı, ilk orijinal el yazmaları ve ondan sonra yapılan kopyaların birkaç defa yakıldığı gerekçe olarak ileri sürülmektedir.⁷²⁷

Kur'an'm mahluk olup olmadığı ile ilgili olarak, Alevilik içerisinde birbirine zıt iki görüş bulunmaktadır. Nispeten Şii tesirlerinin daha az hissedildiği eserlere göre, Kur'an Allah'ın kadim keliması olup, yaratılmamıştır. Kelamın iki biçimi bulunur. Bunlardan birincisi her tür şekil ve heyetten beridir. Kur'an bu yönden mahluk, yani yaratılmış değildir. Ses ve harflerden oluşan kelim ise kelimullah değil, kelimullah'a delalet eden sembollerdir.⁷²⁸ Ancak Hüsniyeler gibi Şii etkilerin daha belirgin olduğu eserlerde Kur'an'm mahluk olduğu açık bir şekilde ifade edilir.⁷²⁹ Feriştihazade ve Ahmet Rıfat, Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenin kafir olacağını bildiren bir hadise yer vermektedir, ki bu durum Hüsniye'deki Kur'an anlayışıyla çelişmektedir.⁷³⁰

Yine Alevi kesimlerden bazılarınca ve "Dedeler Heyeti"nin hazırladığı "*Kur'an-ı Hakim ve öz Türkçe Meali*" isimli eserin sunuş bölümünde bugün mevcut Kur'an-ı Kerimler hakkında

727 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 24

728 *Cavidanname*, s. 31.

729 *Hüsniye* (Komisyon), s. 55-61.

730 *Cavidanname*, s. 23; Ahmet Rıfat, *Mir'at*, s. 136.

benzer iddialar savunulmaktadır: Buna göre saltanat sahipleri Kur'an'dan 400 küsur ayeti çıkarmışlar, bu çıkardıkları ayetler fark edilmesin diye de bazı uzun ayetleri parçalayıp bölerek sayıyı 6.666'ya tamamlamışlar. Eğer bu bölünen ayetler birleştirilse, bugün elimizdeki Kur'an'ın ayetleri 3.000 küsurlara inecektir. İlk 3 halife devrinde Kur'an, asıl şeklinden çıkarılmış ve topluma zorla kabul ettirilmiştir. Özellikle Mervan zamanında Kur'an'ı tahrif, son raddelerine varmıştır.⁷³¹

Bununla birlikte Kur'an eksiktir, değiştirilmiştir gibi düşünceleri tüm Alevilere genellemek yanlış olur. Nitekim Sivas yöresi Alevileri'nin Kur'an konusundaki bu olumsuz söylemleri reddettikleri yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir.⁷³²

731 *Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe mealı*, (Kur'an- Heyet- Alevi Dedeleri), Ayyıldız Yayınevi, Ankara, 1995, (Mealın Sunuş kısmı).

732 Bkz. Metin Bozkuş, *Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerin İnançları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1999, s. 135.

ALEVİLİKTE MELEK VE ŞEYTAN İNANCI

Zaman zaman Ferişteler⁷³³ diye de isimlendirilen meleklerle inanmak Aleviliğin inanç esaslarındandır. İslam inancında dört büyük melek olarak nitelenen Cebrail, Mikail, Azrail ve İsrail Aleviliğin de kabul ettiği meleklerdir. Bu meleklerle ilgili olarak Alevilik, Sünni İslam'da bulunmayan bazı inanışlara da sahiptir. Buyruk'ta 12 hizmetten bazıları bu meleklerle ilişkilendirilir. Örnek vererek söylemek gerekirse: "Zakirlik", Cebrail ile; "Tarikçilik", bir seferinde Mikail, başka bir seferinde de Azrail ile: "Carcılık", İsrail ile; "Nakiplik", cennet meleği olan Rıdvan ile; "Mülk" yine Mikail ile ilişkilendirilmiştir.⁷³⁴ Buyruk'ta verilen bu bilgilerde açık bir çelişkinin olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Zira tarikçilik hizmeti hem Mikail hem de Azrail ile ilişkilendirilmekte, Mikail ise hem Tarikçilik hem de mülk hizmeti ile ilişkilendirilmiştir.

Yine bu dört büyük melek ile ilgili yapılan batını yorumlardan biri de şöyledir: Ceberut şeriattır, ona Cebrail bağlıdır. Melekut tarikattır, ona Mikail bağlıdır. Lahut marifettir, ona İsrail bağlıdır. Nasut hakikattır, ona Azrail bağlıdır.⁷³⁵

Buyruk'ta Cebrail ile ilgili bazı bilgiler daha verilir. Bunları kısaca özetleyecek olursak: Cebrail Hz. Muhammed'e Allah'tan

733 A. Taşgın, s. 6.

734 *Buyruk* (E. Korkmaz) s. 217-218.

735 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 222.

vahiy getiren, Tanrı'nın Hz. Muhammed ile iletişimini sağlayan bir melek olarak kabul edilir.⁷³⁶ Zakirlik⁷³⁷ makamı Cebrail'den kaldığı için, Cem'de onu temsilen horoz kurban edilir ve bu horoza Cebrail denilir. Hz. Ali Cebrail'in piridir.⁷³⁸ Cebrail şeriat kapısının kanadıdır.⁷³⁹ Bedir Gazası'nda avaz-ı minber o'dur.⁷⁴⁰ Yer ve gök yaratılırken Cebrail Adem'in beline kuşak bağlamış ve onlar birbiriyle musahib yani kardeş olmuşlardır.⁷⁴¹

Buyruk'ta Cebrail ile ilgili olarak, yaygın İslam anlayışının kabul edemeyeceği ve kesinlikle din dışı bir inanış olarak göreceği bazı inanışlar da bulunmaktadır. Şöyle ki: Henüz dünya tecelli etmeden, Hz. Muhammed ve Aliyyu'l- Murtaza on sekiz bin alem içinde yüzünü göstermeden önce, günlerden bir gün Cebrail "Ben Tanrı'ya daha yakınım Muhammed'in bana secde etmesi gerekir." diye düşünür. Cebrail'in böyle bir düşünceye kapıldığı içine doğan Hz. Muhammed, Cebrail kendisinin yanına geldiğinde ve "Ey Muhammed, niçin bana secde etmiyorsun?" diye sorduğunda Hz. Muhammed, melek olduğu için ona secde edemeyeceğini, böyle bir düşünceye kapılmasının büyük bir yanlışlığı olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Cebrail hatasını anlar ve yüzünü yere sürerek Aliyyu'l- Murtaza'dan aman diler. Muhammed- Ali de onu bağışlar.⁷⁴² Cebrail'in günahlarının bağışlanmasıyla ilgili buyruk'ta başka ifadeler de geçmektedir.⁷⁴³ Ale-viliğin bu inanışı, meleklerin günah işlemeyen varlıklar olduğu akidesine aykırı bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır.

736 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 11, 18, 82, 96, 102

737 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 71-72.

738 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 217.

739 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 219

740 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 208.

741 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 22.

742 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 126.

743 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 72.

Buyruk'ta büyük meleklerden başka insanın amellerini yazan hıfz meleklerinin olduğu ifade edilir.⁷⁴⁴ Göklerde melekler vardır.⁷⁴⁵ Yer meleklerinin olduğu da anlatılmaktadır.⁷⁴⁶

Şeytan

Şeytan Kur'an'da Hz. Adem'e secde etme emrine karşı gelen bir cin olarak anlatılırken Alevi inanışında Kur'an'dan farklı olarak, onun lanetli bir melek olduğu inancı vardır. Tanrı tarafından kovulan Şeytan müminlere kuşku verip aldatmaya çalışır.⁷⁴⁷ Buyruk'ta bu hikaye şöyle yer bulur:

Günlerden birgün Tanrı meleklerle "Adem'e secde kılın" diye buyurdu. Ceberrut adlı melek dışında, bütün melekler bu buyruğa uyup Adem'e secde ettiler. Yalnızca Ceberrut, Adem'e secde etmek istemedi. Başını secdeden kaldırdı. O zaman lanet halkası boynuna geçti ve Tanrı'nın lanetli meleği oldu.⁷⁴⁸ Şeytan cennetten çıkarken meleklerle "Bana secde ettirmeye Tanrı'nın gücü yetmez miydi? Kuşkusuz istese bana secde ettirirdi. Ama istemedi. Bana da secde ettirseydi." dedi Oysa lanetli şeytan önce ilim okumuştur. Her şeyi biliyordu. Tanrı, benim buyurduğlarımı tutmayan meleklerin boynuna lanet halkası geçer, buyurmuştu. Lanetli şeytan bunu bilmesine karşın Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmede. Adem'e secde etmedi ve lanetli oldu. Ulu Tanrı kullarına kitap gönderdi. Şeytanın yolunu ve doğru yolu açık seçik gösterdi.⁷⁴⁹ Şeytanın lanetli bir melek olarak kabul edilmesi Kur'an'a ve yaygın İslami düşünceye ters düşen bir inanç olarak görülür. Çünkü Kur'an, Adem'e secde etmeyen İblis'in melek-

744 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 141

745 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 46.

746 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 48

747 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 142

748 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 115.

749 *Buyruk* (E. Korkmaz) s. 141.

lerden olmayıp, cinlerden olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca İblis'in isminin Ceberrut olduğu şeklinde bir bilgi Kur'an ve sahih hadislerde de geçmemektedir.

Şeytan inananları hatta peygamberleri bile yoldan çıkarmaya çalışır durur. Hz. Eyyub ile ilgili olarak Buyruk'ta anlatılan efsaneye göre, şeytan hekim donuna girer ve bir eşeğe biner ve Eyyüp peygamberin karısı Rahime Hatun'un karşısına çıkar ve onu kandırmaya çalışır.⁷⁵⁰ Buyruk, Hakk'ı bırakıp şeytana uyan talipleri münkir ve birliği özümseyememiş kimseler olarak niteledir ve böylelerinin ikrarının geçersiz olduğunu ifade eder.⁷⁵¹

750 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 129

751 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 75.

ALEVİLİKTE KAZA VE KADER İNANCI

Alevilikte kaza ve kader konusunda farklı ve çelişen inançlar olduğu görülmektedir. Bir taraftan adalet prensibi ve fiillerde özgürlük savunulurken, diğer taraftan hayır ve şerrin Allah'tan olduğu savunulmaktadır.⁷⁵² Alevi inancında, cebre dayalı kader anlayışı kabul görmemiş bilakis eleştirilmiştir. Aleviliğe göre iyilikler Allah'a, kötülükler ise insanlara nisbet edilir. Hayır şer her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu ifade eden ayetler, yorumlanıp tevil edilirler.⁷⁵³ Kişinin yaptığı kötülüğü, Allah'ın yaratmasıyla mazeretlendirmesi cahiliyet inancıdır.⁷⁵⁴ Kur'an'da da ifade edildiği şekliyle, iyilikler Allah'tan, kötülükler ise nefisten bilinmelidir.⁷⁵⁵ Kötülükleri Allah yaratmış olsaydı, o zaman Allah zalim olurdu. Halbuki Allah zalimlikle vasıflandırılmaz.⁷⁵⁶ İnsanın kendi işlediği kötülükleri, Allah'a havale etmesi imansızlıktır.⁷⁵⁷ Sözelimi küfür insanın yaptığı ve insana ait olan bir iştir. Kişi sorumluluktan kaçarak küfrünü

752 H. B. Veli, *Makalat* (A. Güzel), s. 176, Elvan Çelebi, *Menakib*, s. 37, 52, 88, 100, 164.

753 *Hüsniye* (Komisyon), s. 22.

754 *Hüsniye* (A. Atalay), s. 39.

755 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 94.

756 *Buyruk*, (F. Bozkurt), s. 43.

757 Battal Pehlivan, *Alevi- Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul, 1985, s. 43.

Allah'ın kaza ve kaderine havale edecek olursa, küfrün kaza ve kader sonucu olduğunu söylemiş olur. Kaza ve kaderine razı olmak vaciptir.⁷⁵⁸ Kaza ve kadere razı olmak vacip olduğuna göre, bu durumda küfre rıza göstermek gerekir ki, bu doğru değildir.⁷⁵⁹

Alevilik, insanın kendi iradesi sonucu meydana gelen kötülükleri, Allah'a nisbet etmeyi doğru bulmamakta ve kişinin gayretinin kazanın yaratılmasında bir sebep olduğunu kabul etmektedir. Ancak bununla birlikte⁷⁶⁰, bu kötülüklerin yaratılmasını Allah'ın kazası olarak kabul eder. Bu kötü işler O'nun rızası dahilinde ve O'nun kazasıyla gerçekleşir. Aksini düşünmek, Tanrı'nın aciz ve riyakar olduğunu kabul etmek demektir. Çünkü hem hükmedip, hem de rızası olmamak acizlik ve riyakarlıktır. Bu vasıflar ise Allah için düşünülemezler.⁷⁶¹

Hayır ve şerrin yaratılışını Allah'a vermek düşüncesi, Al-i Beyt'e zulmeden ve masumları öldürüp kanlarını akıtanların kabahatlerini örtmek için ortaya attıkları boş iddialar olarak görülür.⁷⁶²

Bazı farklılıklarla beraber Aleviliğin kaza ve kader inanışı Sünni-Maturidi düşünceyle örtüşmektedir.⁷⁶³ Sonraki dönemlerde, Hüsnîye adlı eserde olduğu gibi farklılık gösteren bazı iddia ve görüşler de vardır. Bunlar Mutezile'den Şia'ya, Şia'dan da Aleviliğe geçen görüşlerdir. Nitekim Allah'ın sıfatları, Kur'an'ın yaratılmışlığı ve diğer bazı itikadi konularda benzer durum görülmektedir. Bu konularda Alevi- Bektaşî çevrelerde zaman zaman tam tersi görüşlerin bulunduğu da bilinmektedir.⁷⁶⁴

758 *Hüsnîye* (A. Toprak), s. 36.

759 Bkz. *Hüsnîye* (Komisyon), s. 28

760 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 213.

761 *Hüsnîye* (Komisyon), s. 21-22.

762 Krş. *Hüsnîye* (Komisyon), s. 30-31,42; *Hüsnîye* (A. Toprak), s. 52.

763 Bkz. Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dini Statüsü: Din Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, ortodoksi veya Metadoksi" *İslamiyat*, VI, (2003), sayı 3, Aleviliğin Teolojisi, Ankara, 2003 s. 46, 64. Dipnot.

764 *Cavidanname*, s. 23; Ahmet Rıfat. *Mir'at*, s. 136.

ALEVİLİKTE AHİRET İNANCI

Alevilikte ölen müminler için “Hakk’a yürüdü, Hakk’a kavuştu,” tabiri kullanılır.⁷⁶⁵ Eğer ölen kişi mümin değilse “murdar oldu” denilir. İslam dinine göre ölüm yok oluş değildir. Ölümden sonra başka bir yaşam olacaktır ve bu hayat, “Ahiret” kelimesiyle tabir edilir. Kur’an’da öldükten sonra dirilmek ve ahiret hayatı ile ilgili bir çok ayet bulunmaktadır. Alevilerce serçeşme olarak kabul edilen Hacı Bektaş- ı Veli’ye göre ahirete inanmak imanın şartlarındanıdır.⁷⁶⁶ “Dünya ahiretin tarlasıdır.” felsefesiyle ahiret hayatına, dünya hayatının bir neticesi olarak bakılır.⁷⁶⁷

Buyruk’ta ahiret inancının olduğu açıkça görülmektedir. Söz gelimi Zeynelabidin’in taraftarlarıyla birlikte zindana atıldığında, ahiretteki durumunun ne olacağını düşünerek ağladığı ve yarın Allah’ın katına vardığında kimin oğlu olduğunun değil, dünyada ne iş yaptığının sorulacağını söylediği anlatılır.⁷⁶⁸ İmam’ın bu sözleri, ahiret inancının olduğu göstermesi açısından, hiçbir teville ihtiyaç duymayacak kadar açık ve nettir.

765 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 8, 53

766 H. B.Veli, *Makamat* (E. Coşan), s. 10

767 *Menakıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, vr. 4b.

768 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 61-62, 63.

Yine buyrukta mahşer günü ile ilgili anlatımlar bulunmaktadır.⁷⁶⁹ Mahşer, kıyamet koptuktan sonra dirilen ve kabirlerinden çıkan insanların toplanmaları veya toplandıkları yer anlamına gelir. O halde demek oluyor ki, Buyruk'ta anlatılan Aleviliğe göre öldükten sonra dirilmek, mahşerde toplanıp hesaba çekilmek ve neticede cennet veya cehenneme gitmek süreçlerinin hepsini kuşatan ve "Ahiret" terimiyle ifade edilen akide, bir iman esasıdır.

Buyrukta ifadesini bulan Alevi inancına göre, insanın yaptıkları, amel defterine yazılır. İmam Zeynelabidin'den nakledilen "Ne mutlu Allah katına vardığında defterinde yanlışlar bulunmayan kula, ne yazık defterinde yanlışlar bulunan kula." sözünde bu husus açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁷⁰ Yine Buyruk'ta insanın amellerini yazan meleklerden bahsedilmekte ve bunlara hıfz melekleri denilmektedir.⁷⁷¹ İnsanlar dünyada yaptıkları veya yapmadıkları ve defterlerinde yazılı olan işlerinden hesaba çekilecektir. "Hesaba çekilecek olmak", Aleviliğin ahiret ile ilgili inançları arasında önemli bir yer tutar. Bu husus günah işleyen talibin pir tarafından değil, mahşerde Allah tarafından suale çekileceği şeklindeki Buyruk'ta geçen hükümde açıkça görülür.⁷⁷²

İnsanların amelleri, "mizan" terazisinde tartılacaktır. Mahşer günü bütün insanlar işledikleri iyilik ve kötülüklerden hesaba çekilmek için Allah'ın huzurunda bekleyecekler, ancak insan-ı kamiller ve kul hakkı yemeyenler bundan muaf olacaklar. Alevilerce mahşerde Hz. Muhammed'in, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in şefaathaklarının olduğu kabul edilir.⁷⁷³ Dünyada yapılan her işin birgün tartıya geleceği düşüncesiyle hile yapmamak, kul hakkına girmemek gerekir. Bu tür kötülükler işlendiğinde hesap eksik çıkacaktır.⁷⁷⁴

769 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 43, 65,

770 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 62

771 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 141

772 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 92.

773 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 37; Ahmet Sabri Hemedani, *İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları*, Ankara, 1983, s. 73.

774 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 48.

Öbür dünya olarak tabir edilen ahiret hayatı için yararlı ve zararlı şeyler vardır. Yararlı olan şeyler hayırlı uğraş ve doğru yolda gitmektir. Zararlı olan şeyler ise, pirden kötü dua almak, kötü ahlaklı olmak, yalan dünya çıkarı için bencillik etmektir. Eli ile vermek, az kazanç ile yetinmek, Tanrı'nın sevdiği işleri yapmak ahiret azığı olarak ifade edilmiştir.⁷⁷⁵

Ahiret hayatının hesaptan sonraki nihai safhaları olan cennet ve cehennem inancı da Aleviliğin inanç esasları arasında görülen konulardır.⁷⁷⁶ Cennet, Alevi terminolojisinde "Uçmak" olarak tabir edilir ve sekiz kat cennetin olduğuna inanılır. Tamu kelimesiyle ifade edilen cehennemin de yedi tabaka olduğu kabul edilir.⁷⁷⁷

Alevi inancına göre sekiz tabaka olan cennet sekiz kapılıdır. Her bir kapının taksim edilmiş bölümleri vardır.⁷⁷⁸ En büyük cennet Firdevs cennetidir. Cennette Huriler, Cennet Şarabı, Cennet Hulleşi (giysisi) Cennet Yemişleri vardır.⁷⁷⁹ Miracta cennete giren Hz. Muhammed'e orada bal, süt ve elmadan oluşan bir yemek geldiği anlatılır.⁷⁸⁰

Cennet sekiz kat olmasına karşın, cehennemin yedi kat olduğu ve yedi kapısının bulunduğu inanılır. Cehennemde ise ateşle azap vardır ve bu cehennem narı olarak ifade edilir.⁷⁸¹ Ahirette azabın olacağı, Buyruk'ta ifadesini bulur.⁷⁸²

Aleviliğin ilk dönem kaynaklarında ve Buyruk'ta ahiret, mahşer, hesap, cennet ve cehennem konularında bu inançlara akide olarak yer verilirken, sonraki dönemlerde ve günümüzde bazı

775 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 213.

776 *Kitab-ı Cebbar Kulu*, s. 74-75.

777 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 74.

778 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, vr. 82b.

779 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 46

780 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 12.

781 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 91.

782 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 62, 63.

Alevi kesimler Alevilik'te İslam Dinindeki gibi bir ahiret inancının ve cennet ve cehennem anlayışının olmadığını savunmaktadır. Bu görüşte olanlara göre Alevilikte mükafat ve cezaya dayalı bir ahiret, cennet, cehennem inancı yoktur. Alevilikte dünyada cenneti yaşamak ve kamil insan olana kadar dünyaya gelip giderek, "devriye edip", yaratanla bütünleşmek, hakkın varlığına kavuşmak vardır.⁷⁸³

783 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 53.

ALEVİLİKTE DEVRİYE (TENASÜH-RUH GÖÇÜ) İNANCI

Bazı Alevîler ruh göçüne (tenasüh) yani insan ölünce, cetsetten ayrılan ruhunun başka bir bedene geçerek yeniden dünyadaki yaşama döndüğüne inanırlar⁷⁸⁴ ve bunu “devriye”⁷⁸⁵ kelimesiyle tabir ederler. Alevi kültüründe gözlenen bu devriye inancına göre her şey başlangıçta akl-ı kül ile nefs-i kül, mutlak BİR VARLIKTİ. Alemde var olan her şey, bu mutlak varlığın kendi içindeki çelişkinin, diyalektik dönüşüme başlayıp, büyük bir ışıkla evrene yayılması ile ortaya çıkar. Bu ışıkla birlikte mutlak varlığın özü (tanrı/ruh/can) maddenin dört ögesi olan toprak su, hava, ateşe iner. O mutlak varlık (ruh/can) madde bitki hayvanat aleminde evrimini tamamlayarak, suret-i insana ulaşır. Buradan da insan-ı kamil evresini tamamlayarak, geri Hakk’a yükselişi (devri-arşıye) yani ilk varlığına geri dönüşü tamamlar. Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makalat isimli kitabında sembolik olarak bu evrim anlatılır. Alevilikte bu dönüşümü anlatan deyişlere vs. “devriye” denir.⁷⁸⁶ Bu devriyelere örnek olması için aşağıdaki dörtlükleri zikredebiliriz.

784 Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderilik*, Ankara 1992, s. 155-161.

785 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 9.

786 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 9.

*Şu fena mülke çok gelip gittim.
Yağmur olup yağdım ot olup bittim.
Urum diyarını ben irşat ettim.
Horasandan gelen Beştaş idim, ben.*

*Gahi nebi, gahi Veli göründüm.
Gahi uslu, gahi deli göründüm.
Gahi Ahmet, gahi Ali göründüm.
Kimse bilmez sırrım, kallaş idim ben.*

*Şimdi Hamdülillah Şiri dediler.
Geldim gittim, zatım hiç bilmediler.
Sırrımı, kimseler fehm-etmediler.
Hep mahluk kuluna kardaş idim ben
(Hamdülillah Şiri)*

Devriye türü nazımlara bir başka örnek de Gufrani'nin şu dizeleridir.

*Katre idim ummanlara karıştım.
Kaç bulandım kaç duruldum kim bilir?
Devre edip alemleri dolaştım
Bir sanata kaç sarıldım kim bilir*

*Bulut olup ağdığımı bilirim.
Boran ile yağdığımı bilirim.
Alt anadan doğduğumu bilirim
Kaç ebeden kaç soruldum kim bilir.
(Gufrani)*

Bu inancı savunanlar, Kur'an'dan bazı ayetlerle görüşlerini temellendirmeye çalışırlar. Kur'an'dan delil getirmenin yanında, insanlar arasında anlatılan ruh göçü hikayeleri ve olayları da dev-

riye görüşünü temellendirmek için kullanılan argümanların diğer kısmını oluşturur.⁷⁸⁷

Özellikle Tahtacılar içinde tenasüh ile ilgili pek çok sözlü anlatım mevcuttur. Fena ruhlar günahları neticisinde düşüp ve pek çok hayvan cisimlerinden geçerek, yeniden iyi ruh haline gelir. Yalnızca fena ruhların değil, günahkar insanların ruhlarının da ölümden sonra hayvana dönüştüğüne inanılır.⁷⁸⁸ Bir söylentiye göre Yezid'in ruhu bir tavşanın bedenine girmiştir.⁷⁸⁹

787 İbrahim Arslanoğlu'nun Alevilik üzerinde yaptığı bir araştırmasında ifade ettiğine göre Mehmet Abdal Ocağı dedelerinden Mustafa Güvenç konu ile ilgili olarak Çubuk Alevî ulularından Seyyid Süleyman ile ilgili bir olayı şöyle anlatmıştır: Seyyit Süleyman, bir köydeki cem töreninde "*Seyyid Süleyman'ım kaydadı yine/ Dünyanın binası oynadı yine/ Ağlayacak gündür hem yana yana/Yedi kere don değiştiren bu tendir./ Bilirsen tarihim oku künyada/Men aref sırrıdır, söylenmez yada/ Yedi kere mihman oldum dünyada/Pirim Hacı Bektaş Veli bu zaman*" şeklindeki dörtlüğü okuduğunda dervişlerden birisi; "Erenler izin verirsiniz bir müşkülün hallini istiyorum: İnsan öldükten sonra tekrar dünyaya gelir mi, ölüm bir defa değil mi?" diye sorar. Bunun üzerine Seyyit Süleyman Dede şunları söyler: "Bundan önceki gelişimde dünyaya bir dişi kısrak olarak geldim. Kalfat Köyü ile Susuz Köyü arasındaki Söbe çimeni yaylasında sahibim beni zikke ile yaylıma bağlamıştı. Ben orada otlarken aynı yaylanın diğer tarafında otlayan komşuların erkek atı benim üzerime geldi, ben ise erkekle beraber olmak istemiyordum, bu yüzden zinciri koparıp köye kaçtım. Sahibim beni bağladığı zikkeyi aradı fakat bulamadı. Şimdi ben size yerini tarif ediyorum" der ve ertesi günü o zikkeyi tarif ettiği yerde bulurlar. İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte Temel İnanç Unsurları Ve Pratikler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2001/20: 33-134, s. 17-19. <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/alevilikteinan.doc> (29.08.2010)

788 Hamid Sadi, "Anadolu Etnoğrafyası: Tahtacılar", *Türk Yurdu*, c. 18-4, sayı: 182-21, s. 114.

789 Niyazi Öktem, *Laiklik-Din ve Alevîlik Yazıları*, İstanbul, Der yayınları, 1995, s. 255

ALEVİLİKTE ALİ İNANCI

Bilindiği üzere Hz. Ali Oniki İmamların birincisidir. Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'in oğludur. 598'de Mekke'de doğmuştur. Hz. Ali'yi çok seven Hz. Muhammed onu yanında yetiştirmiştir. Dokuz yaşında Muhammed'in görüşlerini ilk benimseyen Hz. Ali, daha sonra, Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ile evlenmiş ve ondan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere iki oğlu olmuştur. 632'de Hz. Muhammed'in Hakk'a yürümesi sonrasında Osman'dan sonra halifelik makamına geçti. Şam'da gücünü arttırmış bulunan Muaviye, Osman'ın ölümünde Ali'yi sorumlu gördü, aralarında çıkan Sıffin Savaşı (657) Ali'nin ordusunda meydana gelen bölünme nedeniyle sonuçsuz kaldı. Hz. Ali 22 Ocak 661 günü Haricilerden olan İbni Mülcem isimli bir kiralık katilin saldırısına uğramış, zehirli kılıçtan aldığı darbe ile 24 Ocak günü Hakk'a yürümüştür. Hakka yürümesi sonrasında halifelik makamına getirilen büyük oğlu İmam Hasan ve daha sonra Hz. Ali'nin küçük oğlu İmam Hüseyin ve onun soyundan gelen imamlar da katliamlara uğramıştır. Hz. Ali bilgisi, cesareti ve kahramanlığıyla tanınmış ve bunları simgeleyen Esedullah Allah'ın Aslanı, Murtaza, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Şîr-i Yezdan, Şah-ı Merdan, Şah-ı Velayet, Kuran-ı Natık, Allah'ın Aslanı, Evliyalar Şahı gibi birçok isimle anılmıştır.⁷⁹⁰

Alevilik insanı yücelten bir anlayışı benimsemiştir. İnsan mutlak varlığın en olgun ve son zuhuru olup, kainatın hülasasıdır.⁷⁹¹ İnsanlar içerisinde aynı nurdan yaratılan Hz. Muhammed ve Hz. Ali kamil insanlar olarak kabul edilir. Ali Cebrail'in üstadıdır.⁷⁹² Hz. Ali, Hz. Muhammed ile aynı nurdandır.⁷⁹³ Muhammed ile Ali ikisi birdir ve buna "sırr-ı Muhammed-Ali" denilir.⁷⁹⁴ Bu "lahmike lahmi" sırrı ve rivayette ifade edilen Muhammed-Ali bütünleşmesidir.⁷⁹⁵

On sekiz bin âlem yaratılmadan önce, Muhammed ile Ali'nin bir nur olarak parladığı, ulu Yaratıcı'nın gücünü göstermek için varlığı yaratmak üzere, bu nurdan bir cevher meydana getirip ikiye böldüğü, birinden yeşil, diğerinden ak nur oluştuğu, ak nurun Muhammed, yeşil nurun Ali'nin nuru olduğu, onlardan yayılan ışığın bin yıl evreni aydınlattığı, bunların zahiren Ebû Tâlib ile Abdullah zamanında ikiye ayrıldığı, yani ak nurun Muhammed'in babası Abdullah'a, yeşil nurun da Ali'nin babası Ebu Talib'e geçtiği, fakat sonradan da bu iki nurun bir kapıdan girip çıktığı, birbirinden gizli hiçbir sırlarının bulunmadığı, bir gün Hz. Muhammed'in bu sırrı açıklamak için ümmetini toplayıp, deve palanından minber yaparak üzerine çıktığı, Hz. Ali'yi yanına çağırıp minberde ikisinin tek bir gömlekten baş çıkardıkları, Hz. Muhammed'in Ali ile aynı et ve aynı ruhtan olduğunu söyleyip, "Ben kimin velisiysem, Ali de onun velisidir," dediği anlatılmaktadır.⁷⁹⁶

Alevi kültürü açısından Ali çok önemli olan kutsal bir kişiliktir. Bu yüzden de o çok farklı özelliklerle nitelendirilir. Kuran'da

791 A. Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri*, s. 71.

792 *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 13.

793 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, vr. 10b; *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 172.

794 Halit Efendi, *Risale-i Tarih-i İmam Cafer-i Sadık*, y.y. Muharrem, 1294, s. 18.

795 Bkz. *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 18, 29.

796 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 171-172

geçen imam-ı mübin ikidir, biri Kuran diğeri ise Ali'dir.⁷⁹⁷ Ali peygamberlerin hüccetidir.⁷⁹⁸ Allah, Ali'yi her nebi ile birlikte gizli olarak, Hz. Muhammed ile de aşikar olarak göndermiştir.⁷⁹⁹ Hz. Muhamed'in nübüvvet nuru vefatıyla son bulmuş, ancak velayet nuru Hz. Ali'de devam etmiştir.⁸⁰⁰ Hz. Muhammed'in miracta huzura varıp, aradan perde kalktığında gördüğü Ali'dir.⁸⁰¹ Hakikat Ali'de ve Ali ile birliktedir.⁸⁰² Ali olmasaydı, Allah'a tapacak bir kimse olmazdı, peygamberler ondan şeref almış, İbrahim'e ateşi gül gülistan kılan da Ali olmuştur.⁸⁰³

Kur'an'ı en iyi yorumlayacak olan Ali'dir. Çünkü o, Kur'an'ın zahiri ve batını bilgisini bilir.⁸⁰⁴ Hz. Ali, Kur'an'ın bütün emir ve yasaklarını bizzat Hz. Peygamberden talim yoluyla almıştır. Bu nedenle Kur'an'ın zahir ve batın anlamlarını en iyi bilen odur.⁸⁰⁵ Ali, Allah'ın insan suretinde görünmüş olan zat ve sıfatı idi.⁸⁰⁶ Cennet-i Rıdvan ve saki-i Kevser Ali'dir. Emiru'l- müminin, tarikler içinde hak rehberdir, beşiğinde yatarken hamle yapıp ejderhayı ikiye bölen Haydar-ı Kerrar'dır.⁸⁰⁷

Hz. Ali'nin faziletine dair Alevi literatüründe hadislere de yer verilmiştir. Onun faziletini, Allah ve peygamber katındaki değerini bildiren bu hadislere örnek olarak şunları zikretmek

797 *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 17.

798 *Buyruk* (F. Bozkurt), s. 172; Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 10b.

799 *Cavidanname*, s. 45.

800 *Kaya, Bektaşî İlmihali*, s.12.

801 *Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, s. 223.

802 *Cafer-i Sadık, Fütüvvetname*, vr. 8b.

803 *Kenzu'l- Mesaib*, s. 41.

804 *Gaybi, Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.8b.

805 *Hüsniye* (komisyon), s. 61.

806 Baha Said Bey, "Bektaşiler III: Balum Sultan Erkanı", *Türk Yurdu*, c. 19-5, (Nisan 1927), s. 161.

807 *Buyruk*, (E. Korkmaz), s. 209.

mümkündür: "Aliyi sevmek Allahın cennetine nail olmaktır."⁸⁰⁸ "Meclislerinizi Ali b. Ebi Talib'i anmakla süsleyiniz."⁸⁰⁹ "Ben ilmin şehri, Ali ise kapısıdır"⁸¹⁰ "Ben ve Ali aynı nurdanız"⁸¹¹ "Ali b. Ebi Talib cehennemi ve cenneti taksim edendir."⁸¹² "Ali çeşmeleri akıtıcı ve ırmakları yürütücüdür".⁸¹³ "Ali, hatadan sıyrılma kapısıdır. O kapıdan giren, Müslüman olur: kapının dışında kalan, gafil olur." Benden sonra ümmetimin alimi Ali'dir. Zira yaş kuru ne varsa Ali bilmiştir.⁸¹⁴ "Ali b. Ebi Talib sevgisi hasenattır, bu sevgiyle beraber kötülük olsa da zarar vermez. Ali'yi sevmemek kötülüktür. Hasenatı olsa da Ali'yi sevmeyene bir fayda vermez."⁸¹⁵ "Ali'ye salavat getirilmeden yapılan dualar, perdelemiştir.(Allah Teala tarafından kabul olunmaz)"⁸¹⁶ "Allah Teala kullarının ibadetlerini ancak Ali b. Ebi Talib'in vilayetiyle, marifetiyle kabul eyler."⁸¹⁷ "Ey Ali! Sen diğer peygamberlerle gizli, benimle de cehri olarak berabersin."⁸¹⁸

Ali, bilinen faziletlerine uygun biçimde anlatıldığı gibi, yer yer beşerüstü boyuta taşınarak, yani bir tür ilahlık atfedilerek de tasvir edilir. Sözgelimi Dehnâme'de Ali, "mazhar-ı hüda", "nûr-ı hüda" gibi sıfatlarla yâd edilirken, "Sensin yaratan bu hâs ü âmi"⁸¹⁹ mısraıyla kendisine bir tür yaratıcılık da izafe edilir.

808 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr . 6a; ayrıca bkz. Ahmed Rıf'at, *Mir'at*, s. 222-223.

809 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr . 6a; ayrıca bkz., Cavidanname, s. 118-122.

810 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.7a, 27b, 93b.

811 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 10a 11a.

812 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 11a, 81b.

813 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr 20a, 20b.

814 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr . 22b, 34a.

815 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr 35a; Ahmet Rıf'at, *Mir'at*, s. 196-264.

816 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr.36b.

817 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 56b ;119b.

818 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 116b

819 *Divan*, (İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*,

Kendi inanışı içerisinde Alevilik Hz. Muhammed ile ilgili, onu tanrılaştıran bir söylem içerisine girmezken, Hz. Ali hakkında zaman zaman onu tanrılaştırmaya varan ifadeler yer verir.⁸²⁰ Örneğin Ali'nin en büyük olduğu, tek sığınağın o olduğu, dünya yaratılmadan önce var olduğu, görünüşte bir kul olmasına rağmen, hakikatte onun Allah olduğu söylenir.⁸²¹ O gizli ilimlerin kaynağı, gayb sırlarının mahzeni olup,⁸²² gaybın anahtarları onun elindedir.⁸²³ Ali'nin zatı, akdes ve şanı, yücedir. O, A'la ve Rahman olan Rabb'dir. Yine izzet, kudred sahibi olan Rabb odur.⁸²⁴

Ali'yi neredeyse Allah'ın isim ve sıfatlarıyla vasıflandıran bu anlayış yine de onun Allah olmadığına, onu Allah olarak kabul etmenin doğru olmadığına bilakis böyle bir iddianın küfür olduğuna da vurgu yapar.⁸²⁵ Şimdi biraz da bu husus üzerinde duralım.

Aleviliğe Göre Ali Tanrı mıdır?

Alevi inancında, “La İlahe İllallah, Muhammedun Rasulullah” cümlesine Ali'nin Allah'ın velisi olduğunu ifade eden “Aliyyun veliyullah” ibaresinin sokulması Şii yorumun temel öğretilerine uygun olduğu gibi, Sünni çevreler açısından fazla bir sorun teşkil etmez. Zira Ali'nin Allah'ın veli kullarından olduğunda, Hariciler dışında tüm Müslümanlar müttefiktirler. Ancak bunun imani bir mesele olarak algılanması sadece Şii-Alevi yorumlarda görülür.

İstanbul, 1992, isimli eserin içinde), s. 84.

820 Bkz. *Kenzu'l- Mesa'ib*, s. 32.

821 Bkz., *Kenzu'l- Mesa'ib*, s. 307, 318, Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri*, s. 125,128.

822 *Kenzu'l- Mesa'ib*, s. 32.

823 Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l- Beyan*, vr. 7a.

824 *Kenzu'l- Mesa'ib*, s.47.

825 *Kenzu'l- Mesa'ib*, s. 41-42.

Ali'nin Tanrı olduğu şeklindeki bir inanç İslam'ın hiçbir yaygın yorumu tarafından kabul edilmez. İslam'ın özüne de aykırı bulunan bu tür inanışlar, bazı gulat Şii fırkalarda görülmektedir. Benzer şekilde Hz. Ali'nin Tanrı olduğu şeklinde bir inanca Anadolu Aleviliğinde de rastlanıldığı, Alevi olan ve olmayan kimi yazarlarca iddia ve ifade edilmektedir. Bunlardan bazılarına göre "Tanrı, Ali'dir" şeklinde bir "sırr" veya inanç Alevilikte mevcuttur.⁸²⁶ Bektaşilerin zaman zaman tarikatlarının adım söylemek için, şifreli olarak "Tarikat-i Nazenin"⁸²⁷ şeklinde bir tanımlama kullanmaları bu gizliliğin bir devamıdır.

Aslında Ali'ye tanrısallık atfeden ve onun Tanrı olduğunu dillendiren yorumlar, Aleviliğin Tanrı öğretisi varlığın birliği yani vahdet-i vücud anlayışından kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü Aleviliğe göre Tanrı'nın ayrı, alemin ayrı bir varlığı yoktur. Tüm varlık birdir ve bunun en mükemmel parçası olan insan da kutsaldır. Aleviler Tanrı'nın her şeyi kendi varlığı, ışığı ve nurundan yarattığına, varlığın yoktan var olmadığı gibi, yok edilemeyeceğine, Tanrı, doğa ve insanın, bir bütün olup, Hakk-Tanrı olduğuna ve bu varlığın en mükemmel parçası olan insana yani Adem'e kendi ruhunu verdiğine inanırlar.⁸²⁸ Bu nedenle Alevilikte Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Tanrı'nın birliği olarak algılanır ve bir kelime olarak söylenir. Tanrı, doğa, insan, ışık ile tüm varlığı birleyen bu tür bir Ali kültü, ne Sünni, ne de Şii İslam anlayışında görülmez ve yasaktır.⁸²⁹

826 Bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, *Alevilik-Sunnilik-İslam Düşüncesi*, İstanbul : Der Yayınları, 1989., s. 73-80; İlyas Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul 2002, s. 115-120; Bkz. Nejat Birdoğan, *İttihad-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması*(Baha Sait Bey), İstanbul 1994, s. 46.

827 Tarikat-ı Nazenin Bektaşî tarikatının 1826'da yasaklanmasından sonra kendilerini gizlemek için Bektaşîlerin kendileri tarafından verilen bir isimdir. (A.Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 46.)

828 DABF, *Alevi-Bektaşî İnançının Esasları*, s. 7.

829 DABF, *Alevi-Bektaşî İnançının Esasları*, s. 30.

Alevilikte Ali'yi tanrılaştıran bir yorumu benimsemiş kesimler olduğu gibi, bu düşünceyi kabul etmeyen kesimler de vardır. Dolayısıyla "Ali'nin Allah olduğunu söylüyorlar" şeklinde bir cümleyi bütün Alevilere genellemek yanlış olur. Nitekim İbrahim Arslanoğlu, Alevilik üzerine yaptığı bir röportajda, Çubuk yöresi Alevî ocakları dede ve taliplerine Ali'yi tanrı olarak kabul edip etmediklerine dair bir soru yönelttiğini, soru sorularının pek çoğundan böyle bir inancı kabul etmedikleri yanıtını, Harabi'nin bu konudaki bir deyişiyle birlikte almış olduğunu söylemektedir. Harabi'nin şiiri şöyledir:⁸³⁰

Haydar-ı Kerrar'a canım fedadır
Çünkü kendileri şah-ı velidir
Bazı müfsitlerin sözü hebadır
Söylüyorlar haşa Allah Ali'dir.

Sırrı Hakk'a bunlar agah oldular
Hakk'a gidenlere hemrah oldular
Ali haktır, fakat Allah değildir
Böyle zannedenler mutlak delidir

Ali'nin pek büyük kerameti var
Kerametten büyük velayeti var
Halık diyenlerin dalaleti var
Zira hak Muhammed Ali celidir

Dinle bu söz, vaiz pendî değildir
Benden Hak söylüyor indî değildir
İman-ı Harabi şimdi değildir
Ta bezm-i elestü kalü belidir.⁸³¹

830 İ. Arslanoğlu, Alevilikte Temel İnanç Unsurları Ve Pratikler, s. 2.

831 İ. Arslanoğlu, "Turabi Ocağı Dedeleri İle Söyleşi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99/11:93-108, s. 13-14, <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/turabi.pdf>, (29.08.2010).

Toparlayacak olursak, Aleviliğin bir tek yorumu, bir tek tipi olmadığı bilinen bir husustur. Yine Aleviliğin Türkler'in Müslüman olmaya başlamalarından başlayarak, 1500'lü yıllara yani Erdebil Tekkesi, Safevi Devleti ve Yavuz Sultan Selim zamanına gelene kadar ki dönem ve bundan sonra Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti ile başlayan ve günümüze kadar devam eden tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreler ve yaşadığı dönüşümler ve etkileşimlerin olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla Alevilerden bir kesimin inandığı ve ifade ettiği bir inanç, kimi zaman diğer kesimlerce paylaşılan bir akide olmayabilmekte veya belli bir zaman diliminde inanılan bir akide, ileriki çağlarda inanılan bir akide olmaktan çıkabilmekte veya tam tersi olarak, geçmişte inanç konusu olmayan bir mesele, daha sonraki zamanlarda inanç objesi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Ali'nin tanrılaştırılması ve bunun ifadesi olarak "Ali Allah'tır" şeklinde bir inancın, başlangıcından, günümüze tüm Alevilerde ortak bir inanç esası olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu inancın kaynağı ve dayanağının Alevilikteki vahdet-i vücud anlayışının olmuş olması da akla çok uzak görünmemektedir. Muhtemelen Vahdet-i vücud gibi derin tasavvufi ve felsefi bir anlayışını tam manasıyla idrak edemeyen kesimlerin, Ali'yi tanrılaştırdıkları ve metaformik olan bir söylemi, gerçek anlamda anlamış oldukları düşünülebilir. Sebep ne olursa olsun, gerçek olan şu ki, Alevilik içerisinde Ali'nin Allah olduğunu düşünen ve buna inanan kesimler olduğu gibi, bunu doğru bulmayan ve kabul etmeyen kesimler de vardır.

ALEVİLİKTE İMAMET İNANCI

Allah, fiiline, sözüne güvenilecek, suçsuz, hatasız, temiz ve masum insanları imam olarak seçer. İlahi gayelere ulaşmak ancak bu yolla mümkün olur.⁸³² İmamın kim olduğunu tespit etmede, vesayet esastır.⁸³³ Aleviler de, Şia gibi, Allah Resulü'nün Hz. Ali'yi Gadir-i Hum'da meşru halife olarak tayin ettiğini kabul ederler.⁸³⁴

Buyruk'ta Hz. Muhammed'in Ali'yi vasiyet etmesi Allah'ın bir emri olarak Cebrail tarafından kendisine hatırlatıldığı anlatılır. Bu hatırlatma üzerine Peygamber, deve palanından bir minber üzerine çıkarak, Hz. Ali'yi vasiyet eder. Bu olay sırasında Ali'nin kendisiyle aynı kandan, aynı candan, aynı bedenden olduklarını söylediği anlatılır. Bu olay Buyruk'a göre Hz. Muhammed miractan dönüp evine geldikten sonra, ashabına miracını anlatırken olmuştur. Buyruk'ta bu konu efsanevi ve harika olaylarla süslenmiş bir üslupla anlatılmaktadır. Şöyle ki: Hz. Peygamber Ali'yle kendisinin aynı kan, aynı ruh ve aynı vücuttan olduklarını söyledikten sonra onu gömleğinin içine alır ve ikisi bir gömlekten başlarını çıkarırlar, sonra gömleği çıkarınca ikisinin tek vücut, iki baş oldukları görülür.⁸³⁵

832 Hüsniye (A. Toprak), 44; Hüsniye (Komisyon), 43.

833 Cafer-i Sadık, *Fütüvvetname*, vr. 11b

834 Cafer-i Sadık, *Fütüvvetname*, vr. 19b.

835 *Buyruk* (E. Korkmaz), 18.

Hız. Ali peygamberden sonra imamların ilkidir, ondan sonra oğulları Hasan ve Hüseyin gelmektedir. Her üçü de şehit edilmişlerdir. Son imam ise Mehdi'dir. Hız. Ali'den Mehdi'ye kadar olan On iki imamın isimleri şöyledir:

- 1-İmam Ali (m. 599-681)
- 2-İmam Hasan (m. 624-670)
- 3-İmam Hüseyin (m. 625-680)
- 4-İmam Zeynel Abidin (m. 658-713)
- 5-İmam Muhammed Bakır (m. 676-733)
- 6- İmam Cafer-i Sadık (m. 699-766)
- 7- İmam Musa Kazım (m. 745-799)
- 8- İmam Ali Rıza (m. 765-818)
- 9- İmam Muhammed Taki (m. 811-835)
- 10- İmam Ali Naki (m. 829-868)
- 11- İmam Hasan Askeri (m. 846-874)
- 12-İmam Muhammed Mehdi (m. 869-....)

Günümüzde "Pir/ Dede /Seyyid" unvanı verilen kişilerin on iki imamın soyundan geldiğine ve onların makamını temsil ettiğine inanılır.

Pir

Alevilikte Pir (dede/ana) kurumu 1-Rehber, 2-Pir, 3- Mürşid üçlemesi üzerine kuruludur. Anadolu Alevileri yüzyıllardır inanç önderlerini, erkek ise "*Pir Dede*", hanımsa "*Pir Ana*" olarak adlandırmışlardır. Rehber pire bağlıdır, onun yardımcısıdır, pirin olmadığı yerde canlara yol erkan konusunda rehberlik eder. Pir, mürşide bağlıdır ve mürşidlik bir üst başvuru makamıdır, yani pirlerin bir üst kurulu, postnişinlik makamıdır. Önceleri bayanlarında pir postuna oturduğu görülse de cemleri daha çok 'erkek' dedeler yürütmüş bu nedenle Pir yerine "dede" terimi öne çıkmıştır.⁸³⁶

836 DABF, *Alevi-Bektaşî İnançının Esasları*, s. 66.

Alevilikte, pîr bir ocaktan (aile ağacından), yani bir soydan gelmektedir.⁸³⁷ Dedeler, soylarının Hz. Muhammed'e dayandığı iddia edilen ailelerdendir. Bu husus Buyruk'ta şu cümlelerle belirtilir: "...Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat gibi pirlik ve secde de Muhammed-Ali'den kaldı. Bu nedenle peygamber soyu dışında bir kişinin pirlik yapması ve talip olması doğru değildir."⁸³⁸ Alevilikde de açısından, Muhammed'in soyundan olmak çok önemlidir; pîr' veya 'Dede' olmak için evlâd-ı Resul veya Ali'den olmak gerekir.⁸³⁹

Ancak peygamber soyundan olmak, pir olmak için her zaman tek başına yeterli olmayabilir. Buyruk'ta pirlerin ilmiyle amil olan insanlar olması, dört kapıyı, kırk makamı on iki erkânı, on yedi kemerbesti, üç farzı, yedi sünneti, bir koşulu ve meşayihî, kübra ilmini bilmesi gerekir. Pirin ilim ve erkânı ile soyuna yakışır olması ve doğru yolu bozmaması gerekir.⁸⁴⁰

Pirin kesinlikle okuma yazma biliyor olması gerekir. Şeriatta okuryazar olmayan hoca olamaz. Okuma yazma bilmeyen insan, eşeğe benzer. Oysa bir pirin, yol gösterici olması gerekir.⁸⁴¹

Alevi inancına göre pirler, imamlar gibi günahattan korunmuş masum insanlar değillerdir. Onlar da günah işleyebilirler. Normal biri günah işlediğinde bir yazılıyorsa, pirin günahı beş yazılır.⁸⁴² Pirin karısından ayrılması, zina veya livata yapması çok büyük günahdır ve bunları işleyen pirin derdine derman yoktur. Böyle birinin pirlik yapması da mümkün değildir.⁸⁴³

837 Bkz. *Buyruk*, (S. Aytekin), s. 11, 26,27; *Buyruk*, (F.Bozkurt), s. 17 vd.

838 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 56; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra ve Hardford,Conn, 1937, s. 58.

839 Mesela: Bkz.,*Buyruk* (S. Aytekin), s. 12, 15-17, 20 ,26-27.

840 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 56, 59.

841 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 63.

842 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 62.

843 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 63.

ALEVİLİKTE EHL-İ BEYT İNANCI

Alevi-Bektaşilerde Ehl-i Beyt sevgisi önemli bir yer tutar, bu sevgi deyişlerde ve toplantılarda dile getirilir. Ev halkı anlamına gelen “Ehl-i Beyt” terimi Alevilerce, sadece Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma ve oğulları Hasan ile Hüseyin için kullanılan 5’li bir terimdir ve Hz. Muhammed’in diğer eşleri ve ev halkını kapsamaz. Bu terim zaman içerisinde 12 imamları da kapsayan geniş bir anlam kazanmıştır. Kur’an’da Peygambere hitaben “Sevgili Resulüm Muhammed buyur ki: Ben bu tebliğime karşılık olarak Ehl-i Beyt’ime sevgiden başka bir ücret istemiyorum...”⁸⁴⁴ ifadesi yer almaktadır. Ehl-i Beyt, Peygambere en yakınları ve soyunun devam ettirenler olmaları bakımından önem taşımaktadır. Ehl-i Beyt’in üstünlüklerini vurgulayan pek çok hadisi bulunmaktadır.⁸⁴⁵

Buyruk’ta Ehl-i Beyt’in diğer insanlardan ayrıcalıklı olduğu, şariat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde açılımı yapılan dört kapının onlardan kaldığı, piriğin bu soydan gelenlerce yerine getirilmesi gerektiği ifade edilir.⁸⁴⁶ Yine Buyruk’ta İmam Cafer-i Sadık’ın “Muhammed Ali soyunu kabul edip biat edenlerin, iradet getirenlerin dini, imanı, ikrarı, biatı kabul olur; yolu, erkani

844 Şura/23.

845 DABF, *Alevi-Bektaşi İnancının Esasları*, s. 35.

846 *Buyruk* (E. Korkmaz), 56

makbul olur; yarın Tanrı katında kurtuluşu bulur, emekleri boşa gitmez.” dediği nakledilmektedir.⁸⁴⁷

Alevi-Bektaşiler, Hz. Muhammed'in Veda Haccından dönerken *Gadir Hum* denilen yerde, Hz. Ali'yi, Allah'ın emriyle müminlere imam ve halife olarak seçtiğine ve onun on iki imamın geleceğine ve son imamın da Mehdi olacağına ilişkin hadisleri olduğuna inanırlar. Alevi inancında on iki imamlar üstün ve kutsal niteliklere sahip insanlardır. Onların görevi insanlara örnek olmak, doğruluk ve güzel ahlak simgesi olmaktır. Alevi-Bektaşî inancında on iki İmam'a bağlılık, değişmez bir itikad olarak günümüze ulaşmış, edebiyatta yoğun bir şekilde işlenmiştir. On iki İmamların anıldığı kutsal deyişler “dövazde imam” veya halk dilinde kısaca “dövazimam” olarak adlandırılmaktadır. Cemlerde saz eşliğinde dövazimam söylenirken saygıyla dinlenir ve imamların ve ulu hak aşıklarının adı geçtiğinde, sağ el kalbe, dudağa ve bele götürülerek; özünden, sözüne bağlıyım anlamında (el, dil, bel) niyazı edilir.⁸⁴⁸ Alevi kültüründeki bu dövazdelere örnek olması açısından Fedayi'nin dizelerine kulak verelim:

*Muhammet Ali'nin aslın sorarsan
Taç Muhammet ismi baş ile geldi
Eğer Hakkı öz kalbinde ararsan
Hatice Fatima kaş ile geldi.
Gözde bir nokta var Ali bilesin
Fehm ed ki Hakk'ı kendinde bulasın
Cavidan ilminden haber alsın
Hasan'la Hüseyin huş ile geldi.*

*Kirpiktir Zeynel'dir secdeyi kılan
Bakırdır burundan kokuyu alan
Cafer'dir yüzünde balkıyıp duran
Yedi hat üstünde beş ile geldi.*

847 Buyruk (E. Korkmaz), 60.

848 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s. 35

*Bıyaktır sakaldır Kazım-ı Rıza
Dudağı Taki'den derisin düze
Ağzı suyunu Naki'den süze
Hasan el Askeri dişile geldi,*

*Dilde söyleyen Mehdi'dir meğer
Mümin müslüm onun vasfını eyler
Sıdkına çağırانların kalbine doğar
Ah eder dedesi yaş ile geldi*

*Münkir münafık bu sırra eremez,
Aldanır karaya fehmine varamaz
Hakikaten arar Adem'de bilmez
Dolar mescide boş ile geldi,*

*Fedayi çağırır Settar el Gafur,
Ademi hak bilmeyen mutlaka kafır
Adem değil midir hatem-ül mühür
Bu sevda serime cuş ile geldi.⁸⁴⁹*

Tevelli ve Teberri

Tevelli, Şiilikte olduğu gibi, Alevilikte de Ehl-i Beyt'i ve onu sevenleri sevmek anlamında kullanılan bir tabirdir. Teberri ise bunun tam zıddı olup, Al-i Beyt'i sevmeyenleri sevmemek onlardan uzak ve beri olmak anlamındadır. Alevilikte bu kurumların önemi Buyruk'taki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: "Tecella ve temenna eden, üzerinden farz yükünü kaldırmış; Yezid'e teberrâ eden ise imamların haklarını ödemiş olur."⁸⁵⁰ "Dini imanı kabul etmek ise Muhammed-Ali soyunu kabul etmekle başlar. Kabul edenlerin yüzüne sekiz cennet kapısı açılır, yedi cehennem kapı-

849 DABF, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, s.36.

850 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 61.

sı kapanır. Onların soyuna saygısı olmayanın, onlara saygısı olmaz. Muhammed-Ali'ye saygısı olmayan Yezit'dir. Böylelerin yedikleri haram, yıkadıkları pis, işledikleri günahtır.,”⁸⁵¹

On iki hizmet'in anlatıldığı bölümde secdeden kalkan canlara pirin yönelttiği sorulardan biri de “Muhammed-Ali'nin ve Ehl-i Beyti'nin sevdiğini sevip tevelli, sevmediğini sevmeyip teberri ettin mi?” şeklindedir. Buyruk'ta tevelli ve teberri “Hüseyin-i Kerbela için gözlerim kan yaştır. Yüz bin lanet Yezit'in bağı taşır.” dualarıyla sık sık hatırlatılır.⁸⁵²

Tevelli ve teberri günümüz Aleviliğinde de aynen devam eden bir inançtır. Sözelimi Turabi Ocağı dedeleriyle yapılan bir röportajda dedelere “Tevelli ve teberri nedir?” diye sorulmuş ve şu yanıtlar alınmıştır: “Tevelli, Şura Suresi 23. ve Ahzap Suresi 33. ayetler gereğince Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti'ne (Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve bunların neslinden gelenlere) sevgi ve muhabbette bulunmaktır. Teberri, Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti'ne garez ve buğz edenlere iyi gözle bakmamaktır. (Lanetullahi ale'l- kavmi'z- zalimin = Allah zulmeden kavimlere lanet etsin.”⁸⁵³

Ondört Masum

Alevilikte on dört masum diye bahsedilenler, buluş çağına gelmeden şehit edildiğine inanılan ve on iki imamdan bazılarına ait çocuklardır.⁸⁵⁴ Alevi-Bektaşiler bu on dört masum çocuğu gülbenk ve deyişlerinde hürmetle sıkça anarak, onları inancın bir parçası olarak görürler. On iki imam ve on dört masumun birlikte zikredilmesi, fütüvvet ehlindeki anlayışın, İsnââşeriye Şii'liğinden farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü on dört masum

851 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 60.

852 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 32, 91.

853 İ. Aslanoğlu, “Turabi Ocağı Dedeleri ile Söyleşi”, s. 4.

854 On dört masumun adları hakkında Bkz. Ahmed Rıf 'at, *Mir 'at*, s.225-227

İsnâaşeriye mezhebinde on iki imama Hz . Muhammed ve Hz. Fatıma'nın ilave edilmesinden ibarettir.⁸⁵⁵ “On dört masum pak-lar hakkında net bir isim listesi yoktur. Masumlarla ilgili, isimle-ri, ataları, şehadet tarihleri ve katilleri konusunda çok büyük bir karışıklık mevcuttur. İsim listeleri hakkında ciddi farklılıklar içe-ren çizelgelerden kaynakları daha geniş olanı almamıza rağmen bu listenin başka listelerle büyük farklılıklar içerdiğini belirtmek durumundayız.” Diyen Kazım Balaban'nın verdiği listeye göre on dört masum şunlardır:

1.Muhammed Ekber: Hz. Ali'nin oğludur. Henüz 40 gün-lük iken Hz. Ali'yi, Ebu Bekir'e biat ettirmek için evine bas-kın düzenleyen Ömer'in adamı olan Tahir tarafından kapı Hz. Fatma'nın üzerine devrilir. Bu esnada Fatma Ana'nın kucagında bulunan Ekber kapı altında ezilerek şehit olur.

2.Abdullah: Hz. Hasan'ın oğludur. 7 yaşında iken Muaviye'nin adamlarından Talha bin Amir tarafından şehit edilir. Kabri Be-kaa'dadır.

3.Abdullah: Hz. Hüseyin'in oğludur. 2 yaşında iken Kerbela'da Erzak Dımeşki tarafından şehit edilir.

4.Kasım: Hz. Hüseyin'in oğludur. 3 yaşında Kerbela'da Hezi-me Kahl tarafından şehit edilir.

5.Ali Asgar: Kerbela'da babası Hz. Hüseyin tarafından su verilmesi için Yezid'in askerlerine gösterilir. Bu esnada İbni Sadi'nin emriyle Abid oğlu Erzak veya Harmele adında bir okçu tarafından şehit edilir.

6. Kasım: Zeynel Abidin'in oğludur. 3 yaşında Yezid Senan oğlu Adap veya Bekir İbni Ur adlı kişi tarafından şehit edilmiştir. Kabri Irak / Basra'dadır.

855 Bkz. E.Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi*, Ankara 1990, s. 159, A. Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları.” *Türk Dili*, s.9 (1952): 8-12, s.9.

7. Ali Eftan (veya Eftar): İmam Muhammed Bakır'ın oğludur. 6 yaşında Mahd oğlu Dimeşki adlı kişi tarafından şehit edilir. Kabri Safa'dadır.

8. Abdullah: İmam Cafer-i Sadık'ın oğludur. 3 yaşında İbni Mercan veya Halife huzurunda Mahmut Küfi Lain tarafından şehit edilir. Kabri Irak / Bağdat'tadır.

9. Yahya el- Hadi: İmam Cafer Sadık'ın oğludur. 3 yaşında Abbasi Halifesinin huzurunda veya bir rivayete göre de Bestam ile Damgan arasında Üryan adlı kişi tarafından şehit edilmiştir.

10. Salih: İmam Musa-i Kazım'ın oğludur. 4 yaşında Abdullah oğlu Osman adlı kişi tarafından şehit edilir. Kabri İran / Şiraz'dadır.

11. Tayyip: İmam Musa-i Kazım'ın oğludur. 7 yaşında Yusuf oğlu İbrahim oğlu Ahmed Dimeşki adlı kişi tarafından şehit edilir.

12. Cafer Tahir: İmam Muhammed Taki'nin oğludur. 4 yaşında Yusuf oğlu İbrahim oğlu Ahmet Dimeşki tarafından şehit edilir. Kabri İran / Kum kenti Masure yanındadır.

13. Cafer: İmam Hasan Askeri'nin veya İmam Ali Naki'nin oğludur. 1 yaşında Lain adlı kişi tarafından şehit edilir. Kabri Rayde'dedir.

14. Kasım: İmam Muhammed Taki veya Naki, başka bir rivayete göre de İmam Hasan Askeri'nin oğludur. Bir veya 3 yaşında Lain adlı kişi veya Mansur oğlu İbrahim Dimeşki tarafından şehit edilir. Kabri Rayde'dedir.⁸⁵⁶

856 Kazım Balaban, "Alevi İnancında Bazı Kavramlar, 14 Masum Paklar", [http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/377/5/\(29.08.2010\)](http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/377/5/(29.08.2010))

On Yedi Kemberbest

Alevi/Bektaşilerce Kutsal bilinen, dualarda ve Gülbenk'lerde anılan 17 Ulu kişidirler. "17 Kemberbest ile ilgili hem kaynaklar yetersizdir, hem de isimleri hakkında tam bir netlik yoktur." tespitinde bulunan Kazım Balaban bunların isimlerini şöyle sıralar:

1. Selman-ı Farisi: Uzun yıllar yaşamış ve eceliyle Hakk'a yürümüştür.

2. Muhammed Bin Ebu Bekir: Muaviye bin Medih tarafından şehit edilmiştir.

3. Malik-i Ejder: Hz. Ali'nin Mısır'a tayin ettiği Vali'dir. Muaviye'nin gönderdiği zehirli bal ile konuk olduğu evin sahibi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

4. Ammar Bin Yasir: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

5. Uveys el- Karani: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

6. Ebu Zer el- Gıfari: Halife Osman tarafından sürgün edilmiş, sürgünde ölmüştür.

7. Huzeyme bin Haris: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

8. Abdullah bin Bedi-i Hazai: Sıffin savaşında şehit olmuştur.

9. Abdullah bin Adil Haris: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

10. Ebu Heyşemu't- Tihani: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

11. Haşim Bin Utbe Bin Ebi Vakkas: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

12. Muhammed bin Ebi Huzeyfe: Hz. Ali tarafından Mısır'da görevlendirilmiştir. Şam'da bir ihbar üzerine yakalanmış ve şehit edilmiştir.

13. Kamber Ali Sultan: Emevi komutan Haccac-ı Zalim tarafından şehit edilmiştir.

14. Mürtefi Bin Vezza: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

15. Sa'd Bin Kays-ı Hamedani: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

16. Abdullah Bin Abbas: Din yorumcularının piri olduğuna inanılır. Nerede ve nasıl öldüğü bilinmemektedir.

17. Haris-i Şeybani: Sıffin Savaşı'nda şehit olmuştur.

Üçler- Beşler- Yediler- Kırklar

Alevilerin inanışında kutsallık ve evliyalık mertebesinde görülen ve rıza ve şefaatleri umulan kendilerine üçler, beşler, yediler, kırklar denilen, kişi grupları vardır. Bunlardan ilki yani üçler, diğerlerine göre daha özel bir konuma sahiptir. Çünkü üçler deyiimiyle kastedilenler “Allah-Muhammed- Ali” üçlüsüdür. Bazı yazarlar, Aleviliğin üçler ile ilgili inanışını, Hristiyanlıktaki üçlemeye benzeterek, Alevilikte teslis anlayışının olduğunu iddia etmişlerdir ki buna katılmak mümkün görünmemektedir. Çünkü Aleviler Hristiyanlarda olduğu gibi, Ali ve Muhammed’in ilah olduğu şeklindeki bir inanca sahip değillerdir. Her ne kadar vahdet-i vücud nazariyelerinden kaynaklanan ve bazen Ali’yi Allah olarak isimlendirmeye varan eğilim ve anlayışlara rastlanılsa da, bu bütün bir Aleviliğe genelleştirilemez.

Üçler’in ardından “Beşler”’in kimler olduğuna gelince, bunlar Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Alevilikte bunlara Ehl-i Beyt mensupları denilir ki, Alevilik zaten Ehl-i beyt kültüne ve sevgisine dayanır.

Yediler’in kimler olduğu konusunda Aleviler arasında farklı görüşler vardır. Kimilerine göre yediler: Allah, Muhammed, Ali, Haticet’ül Kübra, Fatımat’üz Zehra, Salman-ı Farisi ve Kanberdir. Kimileri ne göre ise yediler, Hatayi, Nesimi, Fuzuli, Kul Himmet, Virani, Yemini ve Pir sultan Abdal’dan oluşan yedi ulu âşıktır.⁸⁵⁷ Buyruk’ta anlatıldığına göre Tanrı katına çıktığında, Tanrı Hz. Muhammed’in sırtına üç çatalı tuba dalı ile bir kez vurdu. Tuba dalının orta çatalının kabuğundan yedi damla nur damladı, bunlar yedilerdi. Altı damla nur sol kabuğundan, altı damla da sağ kabuğundan damladı. Bunlar da 12 imam oldular.⁸⁵⁸

Kırklar meclisi, zamanı mekânı belirli olmayan, içinde Hz. Ali’nin ve Fatıma’nın da olduğu, Hz. Muhammed’in sonradan

857 İ. Arslanoğlu, “Alevilikte Temel Unsurları ve Pratikler”, s. 2.

858 Buyruk (E. Korkmaz), 127.

katıldığı bir ulular meclisidir. Bu meclis Aleviler için (*menkıbevi*) derin sembolik anlamları olan ritüelin adıdır. Yaygın İslam anlayışı bu inanışı kabul etmemektedir. Alevi kaynaklarında bu olay Miraç Gecesi'ne bağlanarak anlatılır. Kırk kişinin katıldığına inanılan bu meclisteki ibadette yaklaşık yarı yarıya kadın erkek bulunmuştur.⁸⁵⁹

859 DABF, *Alevi-Bektaşî İnançının Esasları*, s. 31-32.

HULUL VE DON DEĞİŞTİRME

Alevilikte görülen hulul anlayışının İsmaililikten etkilenerek ortaya çıktığı ve daha çok batını yorum geleneğiyle alakalı olduğu ifade edilir.⁸⁶⁰ Hulul Tanrı'nın yaratılmış bir varlığın vücuduna veya donuna (suretine) girmesidir. Buyruk'ta bu Hz. Muhammed'in: "Tanrı kıyamet günü ve kuşluk vakti olmak üzere üç zamanda bakire kız görünümünde belirdi dediği nakledilir. Nitekim, yine Buyruğa göre Hz. Muhammed miraca çıktığında da Tanrı ona bu durumda gözükmüş ve sevgi göstermiş.⁸⁶¹ Ulu Tanrı ayın on dördüncü gecesi ve kaba kuşluk zamanı on dört yaşında güzel bir bakire kız donunda göründü.⁸⁶²

Buyruğa göre Tanrı inanan sufi kullarına yedi surette görünmüştür:

Kendi suretinde, Üstad suretinde, Pir suretinde, Sevgili suretinde, 14 yaşında çocuk suretinde, Kabe suretinde ve 33 yaşında cennetli suretinde.⁸⁶³

Ortodoks yani geleneksel Sünni ve Şii Müslümanlarca küfür olarak görülen ve reddedilen hulul anlayışı Aleviler tarafından bir inanç olarak benimsenmiş görünmektedir.

860 Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2002, s. 270-274.

861 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 110.

862 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 112.

863 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 128.

Allah'ın hululü ve don değiştirmesi konusunu anlatırken, Aleviliğe göre bazı büyük zatların ve evliyanın da don değiştirdiği Buyruk'ta anlatılır. Hz. Ali'nin bir çok kez insanlara arslan donunda görüldüğünden bahsedilir.⁸⁶⁴ Yine "Mürit" ile ilgili bölümde Cafer-i Sadıkla ilişkilendirilen bir hikayeye yer verilir. Bu hikayeye göre, Cafer-i Sadık müritlerinden birine, "yarın sana birini gönderiyorum, kızını ona ver." der. Adam evine döner ve karısına imamın dediğini anlatır ve beklerler. Ertesi gün kapı çalınır fakat kapıya gelen bir kurttur. Kızı kurda verirler. Sonra kızın annesi babasına kızını aramasını söyler. Babası kızını aramaya başlar ve sonunda onu yakışıklı bir adamla birlikte otururken bulur. Aslında kapıya gelen kurt donuna girmiş bir yiğittir.⁸⁶⁵

Hacı Bektaş Veli'nin, güvercin donunda Horasan'dan Anadolu'ya Suluca Karahöyük'e geldiği ve onu erkeklerin değil de bir kadın olan Kadıncık Ana'nın fark ettiği anlatılır.⁸⁶⁶

Kaygusuz Abdal bir geyiği yaralar ve geyik bir kulübeye kaçar. Geyiği almak üzere kulübeye giren Kaygusuz Abdal, geyik yerine Abdal Musa'yı görür ve ondan geyiği ister. Abdal Musa, ona geyik yerine vücuduna saplanmış olan oku gösterir. Kaygusuz böylece yaraladığının, geyik donuna girmiş Abdal Musa olduğunu anlar ve hemen ona bağlanır.⁸⁶⁷

Alevi kültürü içerisinde bu tür efsane ve anlatıların olduğu bilinmektedir. Daha çok halk inanışı olarak görülen bu efsaneler ayrı bir çalışma konusu olabilir. Biz sadece böyle bir inancın olduğunu tespit etmekle yetineceğiz.

864 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 184.

865 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 86-87.

866 M. Eröz, s. 401; Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1990, s. 145-146

867 Gıyasettin Aytaş, "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik", G.Ü. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 99/12, 161-170, s. 163.

TEVBE VE ŞEFAAT

Günah ve hata insana özgü hallerdir ve Alevi toplumunda da bireylerden böyle kusurların meydana gelmesi elbette ki olasıdır. Günahı tövbe etmek ve günahın affedilmesi ile ilgili olarak Şeyh Safi buyruğunda soru cevap şeklindeki bir pasajda şöyle denilir:

Şeyh Sadreddin eydür ki: “Yâ Şeyh, bir talibin günahından mürşit ve gerek rehber geçse Hak şubhânehu ve teâla hazretleri geçer mi?”

Şeyh Sâfi eydür: “Yol emriyle geçer yahut asl-ı nesli Hak-Muhammed-Ali’ye çıkarsa, kuvvetli olursa, ceddinîn hürmetine geçer. Yahut mürşit ve rehberi ‘ben seni üzerime alıp kabul ettim’ derse yine geçer. İmdi bir talip sıdk ile günahın eline alıp hak meydanına gelip “özüm dârda, yüzüm yerde, dilim mürüv-vette, malım tercümana teslim, canım hak yoluna kurban” deyip sıdk ile tövbe istiğfar eyler ise elbette o kulun günahını Hak Te-ala mağfiret eder. Mürşit sıdk ile af eyleyince, o talibin yüzü ve sözü sağ, mağfiret olsun.

Nitekim Kur’an’da buyurur: “*Bismillâhirrahmânirrahîm “İnnellezîne âmenû ve amilu’s-sâlihâti kânet lehüm cennâtu’l-firdevsi nuzulen Hâlidîne fihâ.*” Yani bir kulum sıdk ile tövbe eyleyip, özünü dâra sıdk ile teslim ve tasdik eylese, o kulum el-bette amel-i sâlih ve cennet-i alâ derûnunda, mekânı firdevs olsa gerektir. ⁸⁶⁸

Günahların affı konusuyla alakalı olarak, Alevi inancına göre Hz. Muhammed'in ve Ali'nin şefaatinin olduğuna inanılır ve bu inanç "Muhammed Ali şefaatin olsun",⁸⁶⁹ duasında ifadesini bulur. Yine Ali Al-i Beyt ve on iki imam vesile yapılarak bağışlanma dilenir.⁸⁷⁰

869 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 100.

870 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 98- 101.

4 KAPI- 40 MAKAM

Dört kapı ve kırk makam tabirleri Alevilik açısından oldukça önemlidir. Hatta denilebilir ki, Alevilik, İslam'ın dört kapı ve kırk makam ile ilişkilendirilerek yorumlanmış ve anlaşılmış bir biçimdir. Muhammed- Ali yolunda olabilmek dört kapıyı ve kırk makamı bilmekle ve ikrar etmekle mümkündür. Buyruk'ta bu kavramlar uzun uzun anlatılır. Bu anlatılanları kısaca özetleyerek, bu dört kapı ve kırk makamın ne olduğunu ifade etmeye çalışalım:

Dört ulu kapı ve bu dört ulu kapının kırk makamı vardır. Birinci kapı şariat, ikinci kapı tarikat, üçüncü kapı marifet ve dördüncü kapı da hakikattir. Dört kapının dördünün de kendine özgü özellikleri ve kuralları vardır. Tarikat ehlinin bunları bilmesi gerekir. Şeriatı bilmeden, şariat tam olmaz. Tarikatın şartlarını yerine getirmeden, tarikat olmaz. Marifet ilmini bilmeden, marifet tamam olmaz. Bu üç kapıyı açmadan, hakikat kapısına varılmaz. Bu dört kapının kaynağı birdir.⁸⁷¹

Şariat, gemi; tarikat, deniz; marifet, dalgıç; hakikat, incidir. Şariat, kesin bilgi; tarikat, kendini bilmek; marifet, sözün anlamını bilmek; hakikat ise tüm bunlara ermektir. Şariat kulluk etmek, tarikat öğrenmek, marifet kendini eğitmek, hakikat gerçeği görmektir. Şariat, ilim; tarikat, iman; marifet, din; hakikat, faziletler. Şariat, kapı; marifet, eşik; marifet, kan; hakikat ise candır. Her kapının kardeşliği vardır.⁸⁷²

871 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 159.

872 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 179-180.

Kapı Şeriat

Dört kapının ilkidir ve Hz. Muhammed'indir, ulu kapıdır, hakkı batıldan ayırır, on makamı vardır. Bunlar şunlardır:⁸⁷³

İnanıp iman getirmek

İlim öğrenmek

İbadet etmek

Kazancından yemek, faiz yememek

Haramdan sakınmak

Hayız ve nifas halinde karısına yaklaşmamak

Şeriat evine girmek

Şefkat

Pak yemek, pak giymek

İyilik buyurmak (emr-i bi'l- ma'ruf)⁸⁷⁴

Kapı Tarikat

Dört kapının ikincisidir ve on makamı vardır. Hz. Muhammed tarikatın on nesne ile açılıp, on nesne ile de kapandığını söylemiştir ki bu durum aslında on makamı yapmak veya yapmamaktan ibarettir.

Bir mürşitten el alıp, tevbe kılmak

Talib olmak

Saçma ve giysilerine önem vermeyip, dünya nimetlerine bağlanmamak

Sabır

Hürmet

Korku

Tanrı'dan ümit kesmemek

Hidayet

Toplum içinde uyumlu ve sevecen olmak, öğüt dinlemek

Aşk, şevk ve safa⁸⁷⁵

873 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 159.

874 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 166-168.

875 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 168-172.

Kapı marifet

Hakikat kapısının öncüsüdür ve on esas makamı, bin bir köşesi bucağı vardır. Özünü bilen arifler, bu makamları aşarlar. Bu kapının makamları şunlardır:

Edeb

Heybet

Sabır

Kanaat

Utanmak, haya

Cömertlik

İlim

Teslim ve rızada olmak

Marifet

Kendi özünü bilmek⁸⁷⁶

Kapı Hakikat

Hakikat Hakk'tır. Cavidan ilmidir, Hakkı bilmeyen inançsız, münkirdir. Bu kapı musahiplik ile açılır musahipsizlikle kapanır. Hakikat kapısının da on makamı vardır. Bunlar:

Turab olmak yani alçak gönüllü olmak

İradet, yani Tanrı'nın birliğine, Muhammed-Ali'nin yoluna boyun eğmek

Eline, beline, diline sahip olmak

Yetmiş iki milleti bir görmek

Tevekkül yani her konuda Tanrı'ya güvenip, sığınmak

Sohbet, hakikatı Hakk'tan halka taşıma

Sır

Rıza

Tefekkür

Tanrı özlemini yürekten çıkarmamak⁸⁷⁷

876 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 172-174.

877 *Buyruk* (E. Korkmaz), s. 174-179.

Dört kapı ile ilgili günümüzde bazı alevi kesimler, bunları insan merkezli bir anlayışla yorumlamakta ve Aleviliğin inanç esasları olarak takdim etmektedirler. Sözgelimi DABF'in hazırlayıp yayınlamış olduğu *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları* isimli kitapta dört kapı şöyle anlatılmaktadır:

“1. Kapı *Şeriat* kendi öz benliğini kötülükten arıtmayan, gelişmemiş olgunlaşmamış insanın, din kuralları ve yasalar zoruyla eğitilmesi, kişilere ve topluma zarar verecek hareketlerine meydan verilmemesidir. Yel ehli denir ve hava ile özleştirilmiştir.

2. Kapı *Tarikat*, insanın kendi istek ve iradesiyle, hiçbir dış zorlama olmadan her türlü kötülüğü benliğinden kovabilmesi, elinden gelebilecek tüm iyilikleri hiç kimseden esirgememe devresidir. Od (ateş alev) ehli, ateş ile özleştirilmiştir.

3. Kapı *Marifet* duygu ve ilimde en yüce düzeye ulaşmak, tanrısal sırlara erişmektir. Su ehli, su ile özleştirilmiştir.

4. Kapı *Hakikat* (gerçek, tanrı) Hak'ı görmek, zaman ve mekan içinde Tanrısal alemin gücü içinde erimektir. *Turab/toprak* ehli toprakla özleştirilmiştir.

Şeriat, anadan doğmak; Tarikat, ikrar vermek; Marifet, nefsi bilmek; Hakikat, Hak'ı özünde bulma yollarıdır biçiminde anlatanlara da rastlanır. Dört Kapı, normal bir insanın başlangıçta ham olan ruhunun ve benliğinin dört aşamadan geçerek, ergin olgun hale gelmesi, ilahi sırra ulaşmasını da ifade etmektedir.”⁸⁷⁸

Dört kapı ve kırk makamı daha iyi kavrayabilmek için, birer tablo üzerinde göstermek daha faydalı olabilecektir, düşüncesiyle Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonunun hazırladığı kitap-taki tabloyu da buraya almayı uygun gördük.

4 Kapı 40 makam

ŞERİAT	TARİKAT	MARİFET	HAKİKAT
Yeldir (hava) Doğmak Denizdir Kulluktur Kemiktir İşitmektir Lambadır Kapıdır İlk okul Hz. Ali dönemi Ağacın kökü Zebur İsa Şekeri duymak Denize varmak Sonbahar Doğu	Ateştir (Alev) İkrar vermek Gemidir Bilmektir Ettir Görmektir Fitildir Eşiktir Orta okul Hacı Bektaş Veli dönemi Dalları Tevrat Musa Görmek/tutmak Denize dalmak Yaz Batı	Sudur Nefsini bil Dalgıçtır Ermektir Deridir Anlamaktır Yağdır Sövedir /kol Lise Bu çağ Çiçekleri İncil Nuh Tatmak İnci bulmak Kış Güney	Topraktır Hakkı özde bul Mercan/incidir Görmektir Candır Bilmektir Işıktır Kilitir Üniversite Gelecek çağ Meyvesi 'Kuran-ı natık' Muhammed Şeker olmaktadır Paylaşmaktır İlkbahar Kuzey

	ŞERİAT	TARİKAT	MARİFET	HAKİKAT
1	İman (akıl mantıkla inanmak)	El almak Tövbe kılmak	Edepli Olmak (el, dil, bele sahip olmak)	Turab toprak olmak (alçak gönüllü, Verimli olmak)
2	İlim öğrenmek	Mürid (alıcı, öğrenci olmak)	Bencilik, kin, garezden uzak durmak	Tüm insanları, 72 milleti bir Görmek
3	İbadet (kötülüklerden arınmak)	Saçın gider, libasın giy (Gösterişten uzak durmak)	Perhizli olmak (nefsine hakim olmak)	Elden geleni (her türlü iyiliği) esirgememek

4	Haramdan uzaklaşmak	İyilik yolunda savaşmak	Sabır azim ve kanaat	Kimsenin ayıbını görmemek
5	Nikah kıymak (evlenip aileye faydalı olmak)	Hizmetli olmak çalışmak	Utanmak (uygun olmayandan Kaçınmak)	Tevhit (birliğe yönelmek ve yöneltmek)
6	Çevreye zarar vermemek	Haksızlıktan korkmak	Cömertlik (paylaşmak)	Vahdeti mevcut Vücut (varlığın Birliği-yaratılanı Sevmek)
7	Cemiyet, cemaat birlik olmak	Ümitsizliğe düşmemek, güvenmek	Sezgisel aklı kullanmak ilim öğrenmek	Manayı bilmek (sırrı hakikati öğrenmek)
8	Şefkatli olmak.	İbret hidayet (ders) almak	Hoşgörülü, engin Miskin olmak	Seyr sülük (Tanrı'dan halka dönmek)
9	Temiz (Arı giymek arı yemek)	Olgunluk, Muhabbet Sahibi olmak	Özünü bilmek, Marifetli olmak	Gerçeği ehli olmayandan gizlememek
10	Yaramaz işlerden sakınmak.	Aşka ermek, coşmak, özünü fakir görmek	Arif olmak (ilme'l yakın ayne'l yakın insan-ı kamil olmak)	Hakka ulaşmak (Hakla Hak olmak)

III. BÖLÜM:

İBADET

Harun IŞIK

ALEVİLİKTE İBADET

Alevi-Bektaşî geleneğinde ibadetler, takip edilen yol ve yöntemin esaslarına erkân adı verilmektedir. Rûkn kelimesinin çoğulu olan erkân; temeller, esaslar ve direkler anlamı taşımaktadır. Nitekim Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin yol kurallarına ve Tuğba ağacından yapılmış, cemlerde hesaba çekilen musahiplere sürülen ağaca da erkân adı verilmektedir. Bu tanımlamalardan da görüldüğü üzere erkân, benimsenen inancın ve bu inancın bir gereği olan ibadetlerin ilke ve esaslarının yerine getirilmesi, gerçekleştirilmesi ve pratiğe yansıtılması bakımından uyulması gereken kuralları ifade eden bir kavramdır.⁸⁷⁹ Tasavvuf terminolojisinde ise manevî eğitim veren kişinin her zaman ve mekânda daima kendisini gören, yaptığı her şeyi bilen ve gören, söylediği her sözü duyan bir Allah tasavvuru ile ağzından çıkan sözlere ve yaptığı hareketlere dikkat ederek Allah'ın razı olacağı hal üzere bulunması anlamına gelmektedir.⁸⁸⁰ Erkân olarak adlandırılan, içerisinde duvaz-imamlar, gülbanklar, semahlar ve farklı ritüeller de bulun-

879 Lütü Kaleli; Bin bir Çiçek Mozaîği Alevilik, Can Yay., İstanbul 1996, s.272; Hüseyin Temiz; Aleviliğin Gerçek Yüzü ve Özü, Sistem Ofset, İstanbul 1997, s.163.

880 Ethem Cebecioğlu; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yay., Ankara 1996, s.237; Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1991, s.18.

duran cem törenleri (Âyini cemı) Alevi-Bektaşî inancının temel ibadet biçimidir.

Alevi-Bektaşî kaynaklarında “şariat kapısının” içerisinde zikredilen namaz, oruç, hac gibi ibadetlere gelince bu ibadetlerin uygulanması noktasında Alevi-Bektaşî kaynaklarının yorum farklılığı taşıdığı görülmektedir. Bu farklılığın özellikle iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, göçebe ya da yarı göçebe bir hayat tarzını benimsemelerinin bir sonucu olarak zor yaşam şartları ve bu zorluklar içerisinde ibadetleri düzenli olarak yerine getirememeleri; ikincisi de, İslamlaşma sürecinde karşılaştıkları farklı İslami anlayışların etkileridir. Bu süreç içerisinde Mürcie mezhebinin iman-uygulama ilişkisine bakışı Türkler üzerinde etkili olmuştur.⁸⁸¹ Mürcie’den başka Alevi-Bektaşî toplumunun ibadet anlayışlarında İsmaililik, Melamîlik ve Hurufîlik gibi “Bâtîni” karakterli hareketler etkili olmuştur.⁸⁸²

881 Ethem Ruhi Fırlalı; Türkiye’de Alevilik Bektaşilik, Selçuk Yay., İstanbul 1990, s. 288; Sönmez Kutlu; Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, TDV Yay., Ankara 2000, s.115-122.

882 Cenksu Üçer; Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, s. 307.

ALEVİLİKTE İBADET ESASLARI

İbadet, sözlükte tazim ve saygı göstermek, emir ve yasaklara riayet etmek, teslim olmak, sevgi ve saygı beslemek, kullukta bulunmak gibi anlamlar taşımaktadır. Alevi-Bektaşilikte temel ibadet biçimi namazı ve bazı durumlarda kurbanı da içeren cem törenleridir.⁸⁸³

883 M. Tevfik Oytan; Bektâşiliğin içyüzü, dibi köşesi, yüzü ve astarı nedir?, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1979, c. 2, s. 52, Bedri Noyan; Alevîlik-Bektaşilik Nedir?, Ant/Can Yay., İstanbul 1995, s. 60.

CEM TÖRENİ- AYİNİ CEM

Toplanmak, bir araya gelmek, toplantı ve cemiyyet gibi anlamlara gelen cem töreni köken itibariyle eski Türklerin geleneksel dinlerine kadar dayanmaktadır. Türkler Müslüman olduktan sonra sahip oldukları bazı dinsel-sosyal içerikli uygulamaları da beraberinde getirmişlerdir. Cem törenine benzer bir ritüele Yesevîlik'te de rastlanmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî'ye göre erkek ve kadın Ehl-i Hak meclisinde bir arada zikir ve ibadete devam etseler dahi, Allah Teâlâ onların kalbindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeye muktedirdir.⁸⁸⁴ Bu konuda ilk yazılı kaynak ise 1358 yılında kaleme alınan Menakıbu'l-Kudsiyye isimli eserdir. Nitekim eserde 1240 yılında meydana gelen Alevî-Bektaşî ayaklanmasının önderi konumunda olan Baba İlyas-i Horasani'nin piri olan Dede Garkın'ın dört yüz halifesi bulunduğu ve bunların kırk gün cem yaptıklarından ve paymaçan durduklarından bahsedilmektedir.⁸⁸⁵ Bu eserde yer alan ifadeler cem töreninin 1200'lü yıllarda Anadolu'da yapıldığını göstermektedir. Ayrıca ilerde göreceğimiz gibi cemin önemli öğelerinden olan peymençe ritüelinin de halifelerin paymaçan durması arasında büyük bir benzerlik olduğu görülmektedir.⁸⁸⁶

884 Fuat Köprülü; Türk Edebiyat'ında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Baskınlığı Yay., Ankara 1984, s.34.

885 Elvan Çelebi; Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye, haz: İsmail Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995.

886 Rıza Zelyut; Türk Aleviliği: Anadolu Aleviliği'nin Kültürel Kökeni, 3. Baskı, Kripto Yay., Ankara 2010. s. 283.

Alevi-Bektaşî inancına göre cem ayini, Miraç olayından sonra Kırklar Meclisi'nde yaşanan olayların ve bu mecliste bulunan kişilerin temsil edildiği bir ayini veya onun yeryüzündeki tekrarı- nı sembolize etmektedir. Bu bakış açısının doğal bir sonucu olarak Miraçtan sonraki hayatı ve heyecanı yaşamaya vesile olacak her şeyi sırasıyla yapmak dini ibadetin bir gereği olarak algılan- maktadır. Törenin yapıldığı kırklar meydanı, Hz. Ali, yola girişi temsil eden eşik ve mekânın içerisinde bulunan nesnelerin tama- mı kutsal olan ve saygı gösterilmesi gereken bir olgu olmaktadır. Böylece cem töreni hem içeriği hem de tören esnasında kullanı- lan nesneler bakımından, iman ile amelin, akide ile geleneksel törenlerin bir araya getirildiği bir ayin olma özelliğindedir.⁸⁸⁷

Alevi-Bektaşî ibadetini yaygın İslami ibadet anlayışından ayıran en önemli olgu olan cem töreni, taşıdığı dini öğelerle iba- detin ruhunda bulunan aşkın bir varlığa tapınma, manevi temiz- lik, toplumsal ve bireysel anlamda iç hesaplaşma gibi işlevlere sahip olan bir ibadettir. On iki hizmet adı verilen ve on iki imama saygıyı kapsayan uygulamaların bulunduğu cem töreninde şiir- müzik ve semah ibadetin merkezinde yer almaktadır. Amaç aynı olmakla birlikte pratik olarak bakıldığında cem törenlerinin böl- geden bölgeye, köyden köye ve hatta dedelerin çıktığı ocaklara göre birtakım değişiklikler gösterdiği görülmektedir.⁸⁸⁸

Cem töreninin geçmişten günümüze uygulamalarına bakıl- dığında sadece dini içerikli bir ibadet olmadığı, aynı zamanda cemde bulunanların eğitim-öğretim faaliyetleriyle, kişisel, ailevi ve toplumsal sorunlarıyla ilgilenen bir yapıda olduğu da görül- mektedir. Kişisel, ailevi ve toplumsal sorunlar cemde görüşü- lerek mutlaka bir çözüm yolu bulunmaktadır. Cemlerde verilen karara uymayanlara birtakım toplumsal yaptırımlar verilerek,

887 Yusuf Ziya Yörükân; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, (haz. Turhan Yörükân), Ankara 1998, s.131.

888 Zelyut; Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, s.182.

onların karara saygı duyması ve yerine getirmesi sağlanır.⁸⁸⁹ Cemler, Osmanlı Devleti zamanında Alevi-Bektaşiler için mahkeme özelliği de taşımıştır. Bir Alevi-Bektaşinin “müşkülün hali için” cem’e-dedeye değil de Osmanlı kadılarına başvurması, o kişinin “düşkün” nitelendirilerek toplumdan dışlanmasına ve cem’e alınmamasına neden olmuştur. Yaygın İslam anlayışı ile karşılaştırdığımızda hırsızlık, adam öldürme gibi suçları işleyen kişinin camiye gidip namaz kılmasında herhangi bir engel bulunmazken, Alevi-Bektaşî inancında bu suçları işleyenlerin ceme girmesi mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım sergilenmesinin temelinde insan haklarına saygı gösterilmesini ve daha baştan suçun önüne geçilmesini sağlamak bulunmaktadır.⁸⁹⁰

Alevi dedelerinden Ali Haydar Celasun cem töreninin içeriği konusunda şunları söylemektedir:

“Bizim cemlerimiz, inanç, dua, yakarış, müzik, dans, mahkeme, siyaset, edebiyat ve felsefe taşımaktadır. Cemlerde yenilip içiliyor. Aştan, aşkların en kutsalı insandan, tanrılaşmış insandan, üretimci insandan, tüketici insandan, ölümcül insandan, doğadan ve evrenden söz ediliyor. Böylesine bir yaşam biçimi ancak Anadolu Alevilerinde görülebilir.”⁸⁹¹

Fuat Bozkurt’a göre cem; toplumsal bir yargı kurumu, eğitim kurumu, bir tür eğlence, toy ve şölen niteliğindedir. Bu törenlerde yenilip içilir, eğlenilir ve yas tutulur.⁸⁹²

Dede-Seyyid-Pîr tarafından yönetilen cem törenlerine katılanlara talip adı verilmektedir. Talip, gerçeği arayan, yola bağlanan demektir. Değişik amaçlarla gerçekleştirilen cem törenlerinden en önemlisi görgü cemidir. Gizli yapılan görgü cemi, hukuki ve sosyal sorunların çözüme kavuşturulduğu, ahirette verilecek hesabın bu dünyada verilmesi ile birlikte kişinin Allah karşısında

889 Üçer; Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, s.355.

890 Zelyut; Türk Aleviliği, s. 281.

891 Ali Haydar Celasun; Alevilikte Cem, İstanbul 1993, s. 83.

892 Fuat Bozkurt; Aleviliğin Toplumsal Boyutları, İstanbul 1990, s.82-83.

temiz hale geldiğine inanılan bir ibadettir. Görgü cemi, İslamiyet öncesinde Türkler tarafından uygulanan gizli kurban ritüeline benzerlik göstermektedir. Görgü cemi dışında içerisinde farklı amaçların bulunduğu cemler de vardır. Bunlardan biri, Alevi-Bektaşî yol büyüklerini anmak için yapılan cemdir; diğeri ise gençlere yolun kuralları öğretmek ve onları eğitmek, yetiştirmek amacıyla özellikle kış aylarında yapılan sohbet ağırlıklı cemlerdir. Her iki cem de eski Türk inancında yer alan açık kurban törenlerinin bir devamı niteliğindedir.⁸⁹³

Kardeşlik, eşitlik, sevgi, saygı ve dostluk ilkeleri cem törenlerinin temellerindendir. Ceme katılan herkes eşittir. Kadınlık-erkeklik, zenginlik-fakirlik, âlimlik-cahillik gibi farklılıkların ortadan kalktığı cem törenlerinde katılımcıların tamamı birbirinin kardeşidir ve biri diğeri asla düşmanca duygular beslemez. Bu anlayışın sonucu olarak da ibadetin özüne zarar vermemek için yukarıda işaret edildiği üzere “düşkün” olanlar ceme asla alınmazlar.⁸⁹⁴ Görevli on iki hizmet sahibi⁸⁹⁵ ile cem töreninin insanı

893 Zelyut; Türk Aleviliği, s. 284-285.

894 Üçer; Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, s.355.

895 Cemde yer alan on iki hizmet sahibi ve görevleri şunlardır:

Dede: Sercem adı da verilen dedenin görevi cemi yönetmektir.

Rehber: Görgüsü yapılanlara ve ceme katılanlara yardımcı olmaktadır.

Gözcü: Cem töreninin düzenini ve sükunetini sağlayan kişidir.

Çerağcı: Delilci adı da verilen çerağcı, delili yakmak ve meydana aydınlatmakla görevlidir.

Zakir: Genellikle üç kişiden oluşan zakir, saz çalarak deyiş, düvaz ve miraçlama söylemekle görevlidir.

Ferraş: Gerektiğinde rehbera yardım eden ferraş, car ve süpürge çalmaktadır.

Sakka: İbrikdar da denilen sakka su dağıtma işini yapmaktadır.

Sofracı: Kurbancı da denilen sofracı kurban ve yemek işlerine bakmaktadır.

Pervane: Semah yapan semahcılardır.

Peyik: Cem törenini komşulara haber veren kişidir.

İznikçi: Cem evinin temizlik işlerine bakmaktadır.

Bekçi: Cem töreninin ve törene gelenlerin evlerinin güvenliğini sağlayan kimselerdir.

biçimlendirmeyi ve eğitmeyi hedefleyen amacı doğrultusunda belirli bir disiplin içerisinde sağlıklı bir şekilde tamamlanması sağlanır.

Cem Çeşitleri

Alevi-Bektaşî cem törenleri bazı ibadet esasları ile birlikte düzenlenen erkânlar dışında genel olarak ikrar cemi, musahiplik cemi ve görgü cemi olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

İkrar Cemi

İkrar söz vermek, yemin etmek, sözleşmek, akit ve biat yapmak gibi anlamlar taşır ve Alevi-Bektaşî inancında tarikata girmek için verilen söz-yemin demektir.⁸⁹⁶ Kur'an merkezli düşünlüğünde ikrar, Allah ve resulüne özden bağıllığı ifade eden bir kavram olmaktadır.⁸⁹⁷ Tasavvufta ikrar, tasavvuf yoluna giren bir kimsenin Allah'a yaklaşmak maksadıyla tarikat şeyhine teslim olması ve verdiği sözden asla dönmeyeceğini ifade etmesi demektir.⁸⁹⁸ Alevi-Bektaşî toplumunda ise ikrar, yola ve erkâna girecek olan talibin, evlâd-ı Resul olarak benimsenen mürşit veya pîrin öğüt ve telkinlerini kabul etmesi, yolun ve erkânın bütün kurallarını benimseyip, bunlara uyacağına dair söz vermesi demektir.⁸⁹⁹

İkrarı olmayan Alevi-Bektaşî sayılmaz ve ceme alınmaz. İkrar, İslam'ı kabul edenlerin Hz. Muhammed'e biat etmeleri töreninin bir sembolü olarak görüldüğünden ikrarı alınan kişi kendisini Tanrı huzurunda sayarak "yola" ilk adımını atmış olur. Bu yüzdendir ki yola

896 Cebecioğlu; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.390.

897 Ali İmran 3/103; el-Fetih 48/10-18; et-Tahrir 66/12 ayetleri bu manayı en güzel şekilde dile getirmektedir.

898 Cebecioğlu; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.390.

899 Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektasilik, s.139.

giren talibin ikrarını bozması imkânsız olarak değerlendirilir. İkrarı bozmak büyük günahdır. İkrarı alınacak kişide şu nitelikler aranır:

1. Müslüman olmak.
2. 15 yaşını bitirmiş olmak.
3. Kendi isteğiyle ikrar vermeye gelmiş olmak.
4. Akli dengesi yerinde olmak.
5. Vücudu en azından kendi kendini idare edecek kadar kusursuz olmak.
6. Ahlaklı olmak.
7. İkrarı alınmadan önce yaptığı hata ve kötülüklerden arınmış olmak.
8. İkrarı alınacak kadın şayet evliyse kocasının, bekârsa velisinin iznini almış olmak.
9. Verdiği sözü tutacak, yaptığı yemini bozmayacak kadar inançlı olmak.
10. Dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin tüm insanları sevmek.
11. Merhametli olmak.⁹⁰⁰

İkrar verenlerin sahip olması gereken özelliklerle ilgili olarak Şeyh Safi buyruğunda ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Ve dahi bundan sonra bilmek gerektir ki “ bel bağlamak” yedi pend (öğüttür.) Her öğüdünde bir fayda vardır. Bunlar:

1. Cimriliğini bağlarlar, cömertliğini açarlar.
2. Hırsını bağlarlar, zühdünü açarlar.
3. Cahilliğini bağlarlar, korkusunu açarlar.
4. Şehvetini bağlarlar, lezzetini açarlar.
5. Tokluğunu bağlarlar, açlığını açarlar.
6. Haramını bağlarlar, helalini açarlar.
7. Şeytanını bağlarlar, rahmanı açarlar.

Onun belini öyle Allah için bağlayalar ki ismi marifet ona sabit olsun.”⁹⁰¹

900 Veli Asan; “Tahtacı Türkmenlerde ikrar”, Cem, yıl 4, sayı 48, 1995, s.42-43.

901 Mehmet Yaman; Erdebili Şeyh Safi Buyruğu, İstanbul 1994 s. 86.

İkrar ceminde öncelikli olarak nasip alacak kişi, rehber (mürebbi-baba) adı verilen tarafından kısa bir ön eğitimden geçirilir, düzenlenecek olan cem ayini hakkında bilgilendirilir. İkrar verip nasip alacak kişi, akşam güneş battıktan sonra gusül abdesti alır, temiz elbiseler giyer. Daha sonra rehber ona normal abdest aldırır. Rehber abdest alması için talibin ellerine su dökerken *ey talip bugüne kadar Allahın yasaklarına uzanan ellerini bir daha yasaklara, haramlara ve kötülüklere uzatmamak üzere yıka; kol-larını yıkarken, ey talip bu güne kadar kol uzattığın bütün haram nesnelere bir daha uzanmamak üzere kollarını yıka; yüzüne su dökerken, ey talip geçmişten bu güne kadar meydana gelen yüz kızartıcı işlerin tamamından uzak olmak için yüz yıkamak Allah'ın bir emridir, yıka; ağzını, burnunu yıkarken, ey talip bu güne kadar söylediğin yalan, gov ,gıybet var ise bir daha söylememek ve haram lokma yedinse bir daha yememek üzere ağzını yıka; başını mesh ederken, ey talip bu güne kadar her türlü kötü düşünce,fikir ve yaramaz düşünceleri aklından silerek ve bir daha kötüye dair düşünceleri terk ederek başını mesh eyle," der.*

Abdest tamamlandıktan sonra rehber dua eder, sonra her ikisi iki rekât ihtiyaç namazı kılar.⁹⁰² Daha sonra ikrar verilir –alınır.

*"Yüce Allah'ın kuluyum. Âdem safiyullah'ın neslindenim. İbrahim Halilullah milletindenim. Dinimiz dini İslam, kitabımız Kur'an, kiblemiz Kâbe, Muhammed aleyhisselamın ümmetindenim. Şah-ı Merdan-ı Murteza Ali'nin bendesiyim. Güruh-u Nâci'denim. İmam-ı Cafer Sadık mezhebindenim. Allah-u Ekber ve lillahlil Hamd."*⁹⁰³

Cem töreni bittikten sonra ayin esnasında kesilen kurbanın etleri pişirilir cem de köy halkı tarafından veya ceme katılanlar tarafından toplu halde yenir. Bu kurban, yola giren talibin kesmesi gereken kurbandır.⁹⁰⁴ Eğer bir çift talip ikrar verecekse, tek

902 Bedri Noyan; Alevilik Bektaşilik Nedir?, Ankara 1987, s.124 -136.

903 Abdulkadir Sezgin; Alevilik Deyince, Burak Yay., İstanbul 1996, s.147.

904 Er; Direnen Kültür Anadolu Aleviliği, İstanbul 2006, s.168

bir kurban kesilir. Eğer iki çift talip ikrar verecekse her iki çift için birer kurban kesilir.⁹⁰⁵

Musahiplik Cemi

Kökeni Arapça olan musahip sözcüğü, eşlik eden, refakat eden, sohbet eden, söyleşen, sohbet arkadaşı gibi anlamlara gelmektedir. Alevi-Bektaşilikte ise bu kavram anlam kaymasına uğrayarak inançsal ve toplumsal akrabalığın adı olmakla kalmamış, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Alevi inancında ıstılah olarak ikrar vermiş, karı-kocanın seçtiği kefil anlamındaki yol kardeşine musahip denilmektedir. Genel olarak musahiplik, evli iki kişinin eşleriyle birlikte, ölünceye kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup gözeticeklerine, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına dair dedenin ve ceme katılan topluluğunun önünde karşılıklı olarak söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir tören sonucunda kurulan toplumsal bir akrabalık kurumudur.⁹⁰⁶ Kısacası Alevi-Bektaşî inancında evli olan iki ayrı çiftin pir veya dede huzurunda ikrar vererek yol kardeşi olmalarına musahiplik adı verilmektedir.⁹⁰⁷ Musahiplik ikrarı bazı ayetlere dayandırılır. Bu ayetlerden es-Sebe' 34/45-46 ayetlerine⁹⁰⁸ göre musahip olacak kişiler Mürşit, Pir ve Rehber gözetiminde ikrar vermeleri, el-

905 Hakkı Saygı; Soru ve Cevaplarla Alevi- Bektaşî İnancı, Cem Vakfı Yay., İstanbul 2005, s.410.

906 Korkmaz; Alevilik ve Bektasilik Terimleri Sözlüğü, s.482.

907 Seyit Derviş Tur; Erkanname, Aleviliğin İslam'daki Yeri ve Alevi Erkânları, İstanbul 2002, s.185.

908 "Onlardan öncekiler de yalanlamıştı. Halbuki bunlar onlara verdiği-miz şeylerin onda birine bile ulaşamamışlardır. Elçilerimi yalanladılar. Peki, beni inkar etmenin sonucu nasıl oldu! (Ey Muhammed) de ki: Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşün-menizi öğütlüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O, şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır."

Fetih suresi 48/10 ve 18 ayetlerine⁹⁰⁹ göre de cemaatten rızalık almaları şartıyla cem ayini eda edilir. En-Nisa 4/33 ayeti⁹¹⁰ uyarınca da musahip kardeşler birbirlerinin mirasçısı ve hak sahibi olurlar.⁹¹¹ Ayrıca, musahib olanların çocukları arasında evlenme yasağı vardır.

Alevi-Bektaşî inancına göre musahiplik kurumu Allah'ın bir emri olarak Hz. Muhammed tarafından ihdas edilmiştir. Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacir ile Medine'nin yerleşik halkı olan Ensâr arasında kardeşlik akdi ve ikrarı musahipliğin ilk örneğidir. Rivayetlere göre bu tören esnasında Hz. Muhammed de Hz Ali ile musahip olmuştur. Nitekim Buyruk'un ikinci başlığı bu olaya atıfta bulunarak 'Muhammed ile Ali'nin musahip olması' adını taşımaktadır. Bu bölümde Hz. Muhammed'in miraç dönüşünde Kırklar Cemine katıldıktan sonra ashabıyla görüştüğü ve onlardan her iki kişinin birbiriyle musahip olmasını istediği, kendisinin de Hz. Ali'yle musahip olduğu⁹¹² İmam Cafer Buyruğunda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Malum olsun ki, cümle sahabe vardılar Hz Ali'ye biat kılıp, boyun sunup talip olup irade ettiler. Hz. Resul buyurdu:

- İki adam birbiriyle musahip olmalı, dedi. Hemen o an Muhammed (sav) Şah-ı Merdan Ali ile musahip ve kardeş olup

909 El-Fetih 48/10: “Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”

El-Fetih 48/18: “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inanılardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir.”

910 “(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.”

911 İsmail Onarlı; Alevilikte Cem ve Musahiplik, Karacaahmet Sultan Kültür Derneği Yay., İstanbul 2003. s.6.

125 Korkmaz; Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü, s. 13

912 Fuat Bozkurt; İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Kapı Yay., İstanbul 2005, s. 19-26.

birliğin anlamını gösterdiler. Muhammed Mustafa (sav) kendi mübarek eliyle kuşağını açtı. Şah-ı Merdan Aliyyel Murtaza'yı bağrına bastı. İkisi bir gömlekten baş gösterdiler. Başı iki gövdeyi bir gördüler. Hazreti Resul Ali hakkında şu hadisi okudu: "lahmike lahmi, demmike demi, ruhike ruhi, cismike cismi-eti etim, kanı kanım, ruhu ruhum, cismi cismimdir". Bazı sahabeler dediler ki: "Bak hem kızını verdi hem de kardışım, dedi." Bazıları ikrarını zayi edip döneke oldular. Sonra Âli Âbaya hakaret ettiler. Binlerce lanet olsun Âli Âba düşmanlarına, denmiştir."⁹¹³

Muhacir-ensar kardeşliğinden de görüldüğü üzere musahiplik, Hak-Muhammed-Ali yoluna giren iki bireyin/iki ailenin bir bütünlük sağlayarak canı cana, malı mala katıp, eşitlikçi, ortakçı, paylaşımcı bir toplum meydana getirmenin ilk adımını teşkil etmektedir. Musahip kardeşler "yârin yanağı hariç" sahip oldukları her şeyde ortakdır.⁹¹⁴

Birdoğan ise musahipliğin Arap kültürünün değil Türk kültürünün bir yansıması olduğunu şu ifadeleri ile dile getirmektedir:

"Musahiplik Türklere özgü bir kurumdur. Anadolu'ya gelen Gaziyan-ı Rum adını alan savaşçı "Alperenler" iyi arkadaş edinmek durumundadırlar. İyi arkadaşlık savaşta ölenin ailesiyle dayanışma içinde olmayı da kapsamaktadır. Yol arkadaşı olarak başlayan bu dayanışma ahilerde yol kardeşliğine yükselir. Ahilerin Alevilikle bütünlüşmesi bu kurumun musahiplik olarak oluşmasını sağlar."

Melikoff ise âhi kültürü ve musahiplik arasında şu sözleriyle yakın bir bağ kurmaktadır:

"Ortaçağ Anadolu'sunda musahiplik âdeti, öncelikle meslek birliklerinin, birçok ögesini almış bulunduğu ahilerin törenlerinde yer almaktaydı; âdete bu çerçeve içinde, dini bir kutsallık yük-lendi. Bu nitelik; Ahi loncaları, Bektaşilerin tarikatıyla kaynaş-

913 İmam Cafer Buyruğu, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi De-debaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.1995, İstanbul, s.10-11.

914 Yaman; Alevilik'te Cem, İnanç- Edep- Erkân, s. 242-245.

tığı zaman güçlendi. Bilhassa evli çiftlerle ilgili olanlar gibi, ilk bakışta kapalı gibi görünen bazı ayrıntılara rağmen musahiplik âdeti, köken olarak göçebe yarı göçebe ya da toprağa yeni yerleştirilmiş cemiyetlere özgü sosyal nitelikli bir kurum olarak göz önüne alınmalıdır, kanısındayım.”⁹¹⁵

Musahiplik kurumunun kaynağı konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte bu kurum, her yönüyle Alevi-Bektaşî inanç sisteminin önemli unsurlarındandır. Bunun içindir ki musahipliğin meydana gelebilmesi için musahiplik töreni yapılmadan önce, tören esnasında ve sonrasında bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Musahip olabilmek için her şeyden önce musahip olacak kişilerde bulunması gereken bazı özellikler vardır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İki musahip de aynı dili konuşuyor olmalıdır.

2. İki musahip de aynı yaşta, aynı dine sahip, aynı sosyal sınıftan ve aynı sosyal durumda olmalıdır. Yani bekâr bir kişi evli insanın; yaşlı bir adam genç birinin; cahil bir adam bilgili bir insanın, bir şeyh de bir dervişin musahibi olamaz.

3. İki ailenin de ikrarı alınmış olmalıdır.

4. Musahip olacak kişiler evli olmalıdır.

5. Karakterleri birbirine uyum sağlamalıdır.

6. Elleri, dilleri ve belleri sahipliği olmaları gerekir.

7. Adaylardan her ikisi de fakir ya da her ikisi de zengin olmalıdır. Şayet iki fakir aralarında anlaşmış ise ve musahip olmak konusunda ısrarlı ise, musahip olabilir.

8. Adaylarda iki kuşak öncesine kadar akrabalık bağı bulunmamalıdır.

9. Adaylar yüz kızartıcı bir suç işlememiş olmalıdır.

10. Adayların aileleri arasında düşmanlık bulunmamalı ve iki aile birbirine zarar vermiş olmamalıdır.

11. Adayların birbirlerine kolayca yardım edebilmesi için evleri birbirine yakın olmalıdır.⁹¹⁶

Bu özellikleri taşıyıp musahip olmak isteyenler ne yapmalıdır? sorusuna Şeyh Safi Buyruğu'nun cevabı şu şekildedir:

“Bir talip bir talip ile musahip olmak dilese, önce birkaç gün birbirinin gözetiminde olmaları gerekir. Tarikat içinde buna kazanç derler. Bir talip şöyle kazanç kazanmak gerektir ki; birbirinin yükünü götüreler, birbirinin gözüne ve gönlüne gireler, birbirinin yoluna ve uğruna baş ve candan geçeler. Cem ehli de bunların durumuna bakıp göreler. Eğer onlarda yol erkân uyarınca musahip hali varsa, güzelce erkândan geçirip, kurbanını yiyip, onları birbirine vereler. Ve eğer ki birbirinin halinde nesne yok ise, onlar musahip değildir; onu alıp bir musahibe verin. Zira ki musahip musahibin her haline haldaş ve her yoluna yoldaş olmak gerektir. Hatta ispat gerektir; can verip ömür hercetmek gerektir. Ta ki birbirinin kadrini, kıymetini bileler. Ve de bu tarik içinde musahip musahibinin yoluna kesik bas gerektir. Öyleyse bilesin ki musahipliğin erkânı budur. Ey talip! Sen dahi bir kimseyle musahip olayım dersen, bu tarz ile yürü, bu düzen ile var ki isin temiz ola; kemale eresin; noksanın olmaya. Erenlerin nutku budur.”⁹¹⁷

Şeyh Safi Buyruğu'da da görüldüğü üzere musahip olmaya karar verip ön anlaşma yapanlar, musahipliğe uygun olup olmadıklarının gözetlenmesi için öncelikli olarak dedeye haber verirler. Dede taliplere musahipliğin yükümlülük ve kurallarını anlatır, ardından bunu kabul edip etmediklerini sorar. Onlar kabul ettiklerini söylerlerse dede şu gülbankı okur: “Bismişah, Allah! Allah! Yüzüm yerde, özüm darda. Dar-ı Mansur'da ellerim gani dergâhında. Erenlerden hak hayırlısı şey'en dilerim. Allah! Eyvallah, hu, dost!.” Bu törenden sonra eşlerin bir yıl beklemesi gerekir. Bir yıllık sınama sonunda birbiriyle anlaş-

916 İlhan Selçuk, Gencay Saylan ve Şenay Kalkan; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Telos Yay., İstanbul 1991, s.109-

110, Yetişen; Tahtacı Aşiretleri, s.91-94.

917 Yaman; Erdebili Şeyh Safi Buyruğu, İstanbul 1994, s. 99.

bileceklerine hükmederlerse musahiplik erkânı uygulanarak bu canlar “yol kardeşi” olurlar.⁹¹⁸

Musahip olmalarında herhangi bir sakınca görülme-
yen canlar ve eşleri yapılacak cem törenine hazırlık için gündüzden boy
abdesti alırlar. Ellerin yıkanması, Tanrının yasakladığı şeylere
el uzatılmış ise elin arınmasını, ağza alınan su, ağzın kötülükler-
den arınmasını, buruna alınan su burnun alınan yasak kokulardan
arınmasını, yüze sürülen su ise utanılacak işlerden yüzün arınma-
sını sembolize etmektedir.⁹¹⁹

Musahiplik merasimi yapılırken iki musahip can ve eşleri ile
birlikte bir de rehber bulunur ve bu beş kişi Ehl-i Beyt’i temsil et-
mektedir. Rehber talibin boynuna bağladığı bir başörtüsü (yağlık)
ile onu çeker. Bu haliyle talip, Hz. İbrahim’e gökten inen kurba-
nı temsil etmektedir. Boynu bağlı bir şekilde ellerini de ayak gibi
kullanarak tabir yerinde ise dört ayak üzerinde yürür ve böylece
halkaya götürülür. Bu sırada eşi de kocasının eteğinden tutmuş bir
vaziyette ilerler. Daha sonra dede, yolun zahmetli ve güç bir yol
olduğunu talibin buna dayanamayacağını, yedi farz ve üç sünnete
uyması, eline, diline ve beline sahip olması ve sır saklaması ge-
rektiğini söyler. Öğütler verir ve ondan söz alır. Sonra talipler ve
musahipleri dedeye niyaz ederler.⁹²⁰

Doğuştan Alevi olan iki talibin eşleriyle birlikte yolun esas-
larına ve kurallarına itaat edeceklerine dair, ikrarlı ve musahipli
olan topluluğun huzurunda yemin ederek musahip olmaları, o
topluluğun yeni üyesi olma işleminin bir gereğidir. İşte bu yüz-
dendir ki bağlı bulunulan toplumun gerçek bir üyesi olabilmek,
cem törenlerine katılabilmek, toplum içerisinde birtakım görev
ve sorumlulukları üstlenebilmek için musahip olunması gerektiği
kabul edilmektedir.⁹²¹

918 Bal; “Şahkulu Dergâhında bir Musahip kurbanı”, Cem, yıl 7, sayı 65, 1997, s. 56-61.

919 Yörükân; Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, s.317.

920 Eröz; Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik, s.139.

921 Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın; Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat

Musahiplik töreni bittikten sonra, musahip görgüsünden geçen her çift bir kurbanlık alır ve törene katılanlara ikram edilmek üzere kesilir. Alevi-Bektaşî inancına göre musahip aileler, her yıl birlikte kurban kesilmesini ve görgüye gidilmesini sağlamak durumundadır. Şayet aileler her yıl kurban kesmeye güç yetiremezlerse iki ya da üç yılda bir kurban kesmelerinin gerekli olduğu inancı hâkimdir. Musahipli aileler iki veya üç yılda bir de olsa kurban kesemeyecek kadar fakir iseler, yakın çevrelerinde maddi olanakları yerinde olan kimseler bir kurban alarak bu aileye hediye eder. Kendisine kurban hediye edilen aile bu kurbanı keserek ceme katılanlara ikram eder.⁹²²

Sonuç olarak musahiplik kurumu sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın, sevgi ve kardeşliğin, birlik ve beraberliğin temsil edildiği bir kurum olma özelliğindedir. Nitekim Bal bu hususta şunları söylemektedir:

“Musahiplik bir sivil toplum organizasyonu olarak toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi geliştiren sadece geçmişin değil bugünün de işlevsel bir kurumu olarak değerlendirilmelidir. Musahiplik hem Aleviliğin bir gereğidir, hem de günümüz koşullarında en az iki ailenin dayanışmasını sağlanması bakımından önemlidir. Koşullarının yerine getirilmesi zordur. Ancak her bakımdan birbirine eşit, saygı ve sevgi içinde olan iki aile arasında güzel bir birlikteliktir, denilebilir.”⁹²³

Günümüzde ise sosyal şartların değişmesi ve özellikle şehirleşmenin etkisiyle böylesine önemli bir kurumun pratikte yok olmaya başlaması toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı olumsuz etkilemektedir.

Yay., Ankara 2003, s.917.

922 Er; Direnen Kültür Anadolu Aleviliği, İstanbul 2006, s.169; Eröz; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990, s. 128-129.

923 Bal; Alevi İslam Yolu, İstanbul 2004, s.69-70.

Görgü Cemi

Bu cem temelde Hz. Ali'nin miraçta dünyaya yaktığı delil ile Şah-ı Merdan'ın ışığına dayanan ve günümüze kadar devam eden bir cemdir. Bu cemde talipeler bir taraftan yıllık görgüden geçerken diğer taraftan da daha önce yapmış olduğu hatadan dolayı duymuş olduğu pişmanlığı dile getirerek bir daha aynı hatayı tekrarlamamak üzere tövbe ederek manen temizlenmiş olurlar.⁹²⁴

Görgü Cemi her yıl bir kere olmak üzere kış gelmeden genellikle de ekim ayında yapılır. Dedeler, talipelerini "görmek" (görgü) için, sorumlu oldukları köylere giderler. Yaz aylarında Görgü Cemi yapılmadığı gibi Muharrem ayı boyunca da bu cem yapılmaz. Dedenin misafir olduğu köyde cemevi yoksa bir ev görgü için hazırlanır. Görgü Cemi mutlaka Cuma akşamı yapılır.⁹²⁵ Alevi-İktaşilere göre bu cem Hz. Peygamberin Hz. Ali'nin ırmesini sembolize etmektedir. Kış aylarında Cuma geceleri yapılan bu ayinde dört olay canlandırılmaktadır: Miraç mucizesi, Kırklar Meclisi, Hz. Hüseyin'in susuzluğu ve sorgu. Bu törenin bir diğer amacı da talibin yılda bir kere mutlaka "görülmesi"nin sağlanması ve aralarında dargınlık bulunanların barıştırılmasıdır.⁹²⁶

Miraç

Miraç bölümünden önce çeşitli nefesler okunduktan sonra en az üç duvazımam dede veya zâkir tarafından okunur.

Allah medet Ya Muhammed Ya Ali
Bizi dergâhından mahrum eyleme
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli
Bizi dergâhından mahrum eyleme

924 Temiz; Aleviliğin Gerçek Yüzü ve Özü, s.158-175.

925 Ahmet Turan; "Anadolu Alevileri-Kızılbaşlar", OMÜ İlahiyat Dergisi, Samsun 1992, s. 6, s.51.

926 Abdülbaki Gölpınarlı; İslam Ansiklopedisi, c.6, s.793.

Âdem safiyullah atam hakkı-çün
 Eyyub'a sürülen sitem hakkı-çün
 Muhammed Mustafa hatem hakkı-çün
 Bizi dergâhından mahrum eyleme

Hasan'ın aşkına kılalım zârı
 Hüseyin'dir dinimizin serveri
 Alemler Cebbârı Cenâb-ı Bâri
 Bizi dergâhından mahrum eyleme

Zeynel'in canına kıldılar eza
 Ol İmam Bâkır'dır sırr-ı Mürteza
 İmam Câfer, Kâzım Mûsa-yı Rıza
 Bizi dergâhından mahrum eyleme

Muhammed'im eder ey Gâni Kadir
 Takî, Nakî, Asker, er-Rahmanımdır
 Muhammed Mehdi'ye niyazım vardır
 Bizi dergâhından mahrum eyleme

Duvazimam adı verilen şiir-deyişler Hz.Ali, Hz.Hasan, Hz.Hüseyin ve diğer imamlara duyulan saygıyı-sevgiyi-bağlılığı anlatır. Alevi-Bektaşî inancında duvazimam okumak da dinlemek de sevaptır. Okunan üç duvazimamdan sonra zâkir ile birlikte cem'de bulunanlar hep bir ağızdan Tevhid okur;

Medet hey Allahım Medet
 Gel dertlere derman eyle
 Yetiş Ya Ali, Muhammed
 Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
 Allah, Allah, Allah, Allah

Hasan, Hüseyin aşkına
Yardım edesin düşküne
İmam Zeynel'in aşkına
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

İmam Bâkır'ın katına
Câfer'in ilm-i zatına
Mûsa Rıza hürmetine
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

Şah Takî'nin ve Nakî'nin
Askerî'nin ve Kemterî'nin
Yarlıgamak senin şanın
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

Var Allah'tan dilek dile
Mehdi sahip zaman gele
Dedemoğlu secde kıla
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

Görgü ceminin Miraç ile ilgili bölümünde dede ya da zâkir⁹²⁷ bir miraçlama okur. Okunan miraçlama çoğunlukla Hatayi'nin miracı anlatan şiiridir:

“Geldi Cebrâil çağırdı
Hak Muhammed Mustafa
Hak seni Mirâc’a okur
Davetine kadir Hüdâ

Evvel emanetim budur
Bir pîr-ü rehber tutasın
Daimî erkâna yatıp
Tarîk ile müstakîme

Muhammed sükuta vardı
Yoktur senden bir aziz
Şimdi senden el tutalım
Hak buyurdu vedduhuna

Muhammed belin bağladı
Anda hazır Cebrâil
İki gönül bir ettiler
Yürüdüler Dergâha
Vardı Dergâh kapısına
Gördü aslan yatar orda
Aslan anda hamle kıldı
Başa da koptu bir fen

Buyurdu sırr-ı kâinat
Korkmasın Habibim dedi
Hatemi ağzına versin
Aslan istiyor nişane

927 Zâkir, cem’de saz eşliğinde deyiş, nefes, semah, duvazimam okuyan.

Hatemi ağzına verdi
 Aslan oldu anda sakın
 Muhammed'e yol verildi
 Aslan da gitti nihane

Muhammed ayağa kalktı
 Ümmetini diledi
 Cümlesine rahmet olsun
 Dedi ağladı Kibriya

Eğiliben secde kıldı
 Hoşca kal sultanım dedi
 Kalkıp evine giderken
 Yolun uğrattı Kırklara

Muhammed evine gitti
 Ali Hakk'ı tavaf etti
 Hatemi önüne koydu
 Dedi saddaksın Mürteza"

Miraçlamada anlatılanların bir bölümü cemde bulunanlar tarafından sembolik olarak canlandırılır: "Şimdi senden el tutalım" dizesi okunduğunda herkes el ele tutuşur; "Muhammed belin bağladı" denildiğinde kuşak bağlanır; "Muhammed ayağa kalktı" dizesi okunduğunda Cemde bulunanlar ayağa kalkar;" Eğiliben secde kıldı" dizesi ile herkes secdeye varır.

Bu şiirin ana teması miraç olayının Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin sırrına ermesi için meydana geldiğini ifade etmektir. Hz. Peygamber'in miraçta bir aslana rastladığı, bu aslanın O'nun yolunu kestiği, Cebrael'in isteği üzerine Hz. Peygamberin aslana yüzüğünü (hatem) attığı, aslanın yüzüğü yuttuğu, Hz. Peygamberin miracı sahabeye anlatırken, Hz. Ali'nin aslanın yuttuğu yüzüğü çıkartıp peygambere verdiği, böylece Peygamberin mi-

racı Hz. Ali sırrına ermek için yaptığı veya Miraç sırasında Hz. Ali'nin sırrını öğrendiği anlatılmaktadır.⁹²⁸

Kırklar Meclisi

Görgü ceminin Kırklar Meclisi ile ilgili bölümünde Hz. Muhammed'in Kırklar Meclisi'ni ziyaret ettiği, üzüm şerbetinden içtiği ve semaha katıldığı sembolize edilmektedir.

Miraçlama'nın bir bölümü de Hz. Muhammed'in Kırklar Meclisine girişini anlatır:

“Secdeye indirdi özün
Türaplara sürdü yüzün
Cebrâil getirdi üzüm
Hasan ile Hüseyine

Anda Selman hazır idi
Şeydullahını diledi
Bir üzüm tanesi koydu
Selmanın da keşkülüne

Kuduretten bir el geldi
Ezdi engür eylediler
Hatemi ol elde gördü
Uğradı bir müşkül hale

Canım size kimler derler
Şahım bize Kırklar derler
Cümlenden ulu yolumuz
Eldedir küllü varımız

Birimize neşter vursan
 Bir yere akar kanımız
 Cümleden ulu yolumuz
 Eldedir küllü varımız

Madem size Kırklar derler
 Nedendir eksik biriniz
 Selman Şeydullah'a gitti
 Ondandır eksik birimiz

Cümlesi de el çırpıben
 Dediler ki Allah Allah
 Muhammed bile girdi
 Kırklar ile semaha.”

Cebrail'in üzüm getirdiği söylenirken, ortaya bir avuç üzüm atılır. Şerbet yapıp kırkların içtiği söylenirken, cemde bulunanlar bu üzümlerden birer ikişer alırlar.

“Muhammed bile girdi
 Kırklar ile semaha”

Dizeleri okunurken, semah başlar. Semah bittiğinde ,semah dönenler dedenin önünde dâra durur; dede: “Tecellanız temen-nanız kabul ve makbul ola. Ali baş, Hızır da yardımcınız ola. Gerçeğe Hü” der.⁹²⁹

Hız. Hüseyin'in Susuzluğu

Görgü ceminin bu bölümünde Hız. Hüseyin'in şehit edilmeden önce Kerbela çölündeki susuz kalışı içselleştirilmektedir. Cem'in başlangıcında dedenin önüne bir tas su gelir, bu suyu “sakka” alır ve dededen itibaren herkese takdim etmeden önce şu duayı okur:

929 Turan; “Anadolu Alevileri Kızılbaşlar”, sayı 6, s.51.

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Selamullah Alâ İmam Hüseyin. Evlâd-ı İmam Hüseyin. Lanet olsun senin katiline Ya Hüseyin. Lütfuna muhtacız eyle ihsan yâ Hüseyin. Derdimize senden derman eyle derman yâ Hüseyin. Gayrıya muhtaç eyleme sevenleri el-aman. Sen medet kıl bizlere her vakit yâ Hüseyin. Sed hezaren lânet olsun ol güruhu dalâle. Ahd-i bozup şehit kıldılar, onlar seni yâ Hüseyin. İsmi pakın aşkı için zikredeni koyma zulmette hergiz. Bermurad et dide-i giryan ile ağlayanı yâ Hüseyin. İznin ile su taşırdım aşkına vermek için. Aşkınla içenlere kıl ab-i hayat yâ Hüseyin. Ber cemal-i Muhammed kemal-i İmam Hasan Şah Hüseyin verelim Muhammed Mustafa ve Ehlibeyt'ine salavat, diyerek aşağıdaki salavat hep birlikte okunur.

Yâ İmam-ı Müttakin Server Muhammed Mustafa'nın Aşkına verelim salavat. Allah'ümme Salli Âlâ Seyyidina Muhammed'in ve Âlâ Ali Muhammed ve Ehlibeyt. Yâ İmam-ı Müttakin Server Muhammed Mustafa'ya ve Ehlibeyt'e verelim salavat.

Sakka, duasını okuduktan sonra, dede hizmet için dua (Gülbank çeker ya da hayırlı verir anlamındadır.) eder. Duanın ardından zâkir aşağıdaki mersiye (ağıt) okumaya başlar.

Müminleri yaşın yaşın ağlatan Ah senin dertlerin İmam Hüseyin. Kerbela'yı al kanlara boyatan

Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.

Evvela meydanı Hür Şehit açtı

Gökte melekeler kanlı yaş saçtı

Yetmiş üç pehlivan hep şehit düştü

Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.

Şehit düştü müminlerin şahbazı

Arşa direk oldu mümin avazı

Yetmiş üç pehlivan hep onlar yaşlı

Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.

Al kana boyandı peygamber nesli

Ne zaman gelecek Zülfikar sesi

Hatice Fatıma onlar da yaşlı

Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.
 Şah Hatayi'm var mı sözün hatası
 Ummandadır müminlerin ötesi
 Hasan ile Hüseyin'in atası
 Ah senin dertlerin İmam Hüseyin.

Mersiye'nin ardından herkes secdeye eğilir ve dede dua okur.
 Bu esnada sakka da cem'de bulunanlara birer yudum olmak
 üzere su dağıtır.

Herkes bu sudan birer yudum içer, suyun her içilişinde hem
 içen hem de meclistekiler "Hüseyin'e selam verirler, katiline la-
 net ederler." Sonra saka kendisi de içer. İçinde kalan suyu da
 serper. Zâkir:

Çekelim aşkın yayın
 Ceme girmesin hayın
 Tevhid kararın buldu
 Yol erkân yerin aldı
 Müminler ah çekip ağladı
 Ah Hasan'ım, vah Hüseyin, Şah Hüseyin.
 Evveli Hû diyelim,
 Ahiri Hû diyelim
 Lanet zalimin canına
 Gerçeğe Hû diyelim, Hû...
 Hatayi'yim handan gelir
 Cesetler de candan gelir
 Bu yola meyil verenler
 Serin verir serden gelir.
 Hatayim uluya gider
 Ululardan uluya gider
 Gafil olmayın gaziler
 Bu yol Şah-ı Merdan'a gider.

Alemlere Rahmet verelim Muhammed Mustafa'ya ve Ehli-
 beyt'ine salavat , dedikten sonra dede: "Konup göçene rahmet,
 sırrını açıklayana, gördüğünü diyene lanet" der; lokmalar yen-
 dikten sonra dede "Oturan, duran, govsuz gıybetsiz evine gide-

ne Allah Muhammed Ya Ali deyip sağ yatsın selamet kalksın. Muhammed Mustafa yardımcısı olsun. Gerçeğe Hü mümine Ya Ali.” duasını verir ve cem sona ermiş olur.

Sorgu Cemi

Sorgu ayini de görgü ceminin önemli bölümlerindendir. Sorgu ayini Orhan tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

“Rehber, görgü başlamadan önce iki görgü devresi arasındaki fiil ve hareketlerinden dolayı erkâna girerek, musahiplerin beyanını alır. Musahiplerin birbirlerine karşı vazifelerini, eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını ve çocuklarına karşı anne-babalık görevlerini yerine getirip getirmediıklarını soruşturur. Aynı şekilde rehber talibin komşulara, eş, dost, akrabaya, küçüğe büyüğe, fakir kimselere, dul ve yetimlere, yaşlı ve kimsesizlere, öksüzlere, malullere ve hastalara karşı görevlerini ifa edip etmediğini sorar. Yükümlü olduğu insanlık vazifelerini yerine getirip getirmediği, insanlara karşı bir hata ve kusurunun bulunup bulunmadığı, faiz alıp almadığı, özellikle herhangi bir kimsenin gönlünü incitip incitmediği gibi hususları araştırır ve bu durumları açıklığa kavuşturmak için görüşmeler yapar. Rehber bir şikâyet durumu varsa şahitleri dinler, var olan bir takım kırgınlıkları giderir ve Pir’e bu konuda bilgi verir.

Rehber üstlendiği bu görevle, deyim yerinde ise, savcı vazifesi görmektedir. Öyle ki rehber bu çalışmaları ile Pir’e ön rapor hazırlamaktadır. Pir, rehberin verdiği rapora göre mürşidin ve ayine katılanların huzurunda musahipleri dara çeker ve dokuz ay boyunca nasıl hareket ettiklerinin hesabını sorar.

Onlara: “Hak-Muhammed-Ali divanında Mansur gibi darda, yüzünüz yerde, doğru gelin, dal durun, doğru söyleyin, dost gönlünü incitmeyin, döktüğünüz varsa doldurun, ağlattığınız varsa güldürün, sırtınızda suç heybesi, bir gözü ön tarafta biri arka tarafta, ön taraftakini görüyoruz ve biliyoruz. Arka taraftaki bize gizli ve size açık, kendi suçunuzu kendi noksanınızı sizden daha

iyi kimse bilemez, eğer dolu ise, burası Hak- Muhammed-Ali meydanıdır. Bu meydanda gizli kapaklı kimse kalamaz, sakladığınız sizin, ortaya koyduğunuz meydanıdır. Meydana dökünüz. Her baş kendi hesabını verecek dilli başlısınız” dedikten sonra musahipler: “Dal durduk, dil aldık” diyerek dokuz ayın hesabını verirler. Böylece taliplerin ifadeleri alınır. Şahitler dinlenir. Dar-ı Mansurdaki bu canlar katiyen yalan söylemezler. Her ne yapmışlarsa, hırsızlık dahi yapmış olsalar, tek tek haber verirler: hırsızlık yaptım, falan adamın bazı şeylerini çaldım diyerek halk içinde kibir ve gurur taşımazlar. Çünkü bu yol gururlu ve kibirli kişilerin yolu değildir. Fakat zinayı açık bir şekilde söylemezler. Eğer zina da bulunmuşsa “Küllü günah içindeyim sultanım” derler.

Dargın olanlar burada barıştırılır. Kimin kimde hakkı varsa bu meydanda alınır ve verilir. Sulh vardır, sükûn vardır. Bu sulh def’i bela kabilinden değil, gönül razılığı iledir. Artık hiçbir kimsenin gönlünde bir toplu iğnenin başı kadar kir kalmamıştır. Çünkü Alevilerde “razıyım” dedikten sonra kalbinde kir saklayan şeytan-ı lâindir, erkândan kovulmuştur düşüncesi hâkimdir. Artık mürşit dardaki musahiplerin haline vakıftır. Şayet ayine katılanlar onlardan memnun ise, mürşit, Hak-Muhammed-Ali de sizden memnun olsun der, yolun töresi ne ise ona göre ahkâm yürütür.

Bir Alevi-Bektaşî’nin, yılda bir defa bağlı olduğu dede tarafından görülmesi gerekmektedir. Bektaşilerde “baş okutmak” diğer Alevi gruplarda “görölmek” olarak bilinen bu cemlerde görülen kişiler tarafından alınan kurbanlar kesilir. Kesilen bu kurbanlara “yıl kurbanı” adı verilmektedir. Bu kurbanlar cem ayininden sonra köy halkı tarafından toplu halde yenir. Görülen kişilerin de bu kurban etlerinden yemelerinde hiçbir sakınca yoktur.”⁹³⁰

930 Temiz, Aleviliğin Gerçek Yüzü ve Özü, s.158-175, Melikoff İrene; Hacı Bektaş: Efsaneden gerçeğe, çev: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s.261-265. Görgü ceminin nasıl yapıldığı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz: Zelyut; Türk Aleviliği, s. 284-308.

KURBAN

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar şekil ve amaç yönüyle farklı olmakla birlikte tüm inanç sistemlerinde mevcut olan kurban ibadeti Alevi-Bektaşî inancında önemli bir yere sahiptir. Kurban kesmekten amaç kan akıtmak değil paylaşmaktır. Onun için Alevi-Bektaşî geleneğinde kurbanı verilen diğer ad “**lokma**”dır. Kurbanın eti saklanmaz, işlenmiş gıda yapılmaz (sucuk vb. gibi); en az üç gün içerisinde dağıtılarak, gelen misafirlere sunularak tüketilir. Kurban edilen hayvanın etleri tamamen doğranır; büyük parça (but gibi) bırakılmaz. Alevi-Bektaşilikte kurbanlar, içeri kurbanları ve dışarı kurbanları olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. İçeri kurbanları şunlardır:

1. Görgü Kurbanı: Cemde yıllık görgüsü yapılan talibin kestiği kurbandır.

2. Muharrem (Matem) Kurbanı: Muharrem orucundan sonra kesilen kurbandır.

3. Düşkünlük Kaldırma Kurbanı: Düşkünlerin yeniden topluma alınması töreninde düşkün kimsenin kestiği kurbandır.

4. Abdal Musa Kurbanı: Kış aylarında yapılan Abdal Musa Cemi’nden kesilen kurbandır.

5. Dar’dan İndirme Kurbanı: Ölen kişinin alacak verecekleri için kesilen kurbandır.

6. Musahip Kurbanı: İki talibin musahip olmaları için yapılan törende kesilen kurbandır.

Dışarı Kurbanlarına gelince bunları da şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Adak Kurbanı: Bir dileğin gerçekleşmesi için kesilen kurbandır. Yatır ve ziyaret yerlerinde kesilir.

2. Kurban Bayramında kesilen kurban

3. Hızır Orucu Kkurbanı: Her yıl Hızır Orucu'nun bitiminde kesilen kurbandır.

4. Sultan Nevruz Bayramı Kurbanı: Her yıl 21 Martı 22 Marta bağlayan gece Hz. Ali'nin doğum yıldönümünde düzenlenen Cemlerde kesilen kurbandır.

5. Hıdrellez Bayramı Kurbanı: Her yıl 6 Mayıs'ta kesilen kurbandır.⁹³¹

Alevi-Bektaşî dedelerinden Kuzukıran'a göre Abdal Musa Kurbanı, Birlik Kurbanı, Musahip Kurbanı, Kızıldeli Kurbanı, Dar Kurbanı Alevi-Bektaşîlikte belli başlı kurban törenleridir.⁹³² Alevi-Bektaşî topluluklarından olan Tahtacılar da kurban olarak kesilecek bütün hayvanlar erkek olmak zorundadır. Dişi hayvandan kurban olmaz. Kurban olarak kesilebilecek hayvanlar koyun ve horozdur. Keçi, öküz ve deveden kurban kesilmez.⁹³³ Bununla birlikte Çubuk Yöresi Alevîlerinde büyükbaş hayvan da kurban olarak kesilebilmektedir. Alevî-Bektaşî inancına göre, bir hayvanın kurban olarak kesilebilmesi için mutlaka bir işaret vermesi gerekmektedir. Esneme, gevşeme, meleme, silkinme, işeme, pisleme, gezinme ve kaşınma bu işaretlerdendir. Şayet kurban uzun süre işaret vermezse, bazı bölgelerde olduğu gibi eşiğe niyaz edilip kurbanlık hayvan kesilmeye götürülmektedir.⁹³⁴ Çubuk yöresi Alevîlerinden Dede Kuzukıran ise hayvanın mutlaka bir işaret vermesi gerektiğini belirterek şöyle devam etmektedir:

931 Mehmet Yaman; Alevilik, İnanç Edep Erkân, Ufuk Matbaası, İstanbul 2004, s. 280-282.

932 Ahmet Kuzukıran (Alevî Dedesi) İle görüşme; Görüşen: İbrahim Arslanoğlu, Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler, Çubuk 18.3.1998.

933 Y. Ziya Yörükân; Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998:276.

934 Orhan Türkdoğan; Alevî-Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s. 79.

“Eğer kurban yere yatarsa o zaman sorun vardır, bu durumda hayvan kurban olarak kesilemez, kurban kesen kişinin evinde hayvan varsa, ağıla girildiğinde ilk rastlanan hayvan onun yerine kurban edilmek üzere Meydan Sofasına getirilir. Öteki hayvan ise ancak gelecek yılın cem törenlerinde kurban edilebilir. Aşure kurbanı, adak kurbanı Meydan Sofası dışında kesilebilir. Diğer kurbanlar Meydan Sofasında kesilmek zorundadır.”⁹³⁵ Alevi inancında önemli bir yere sahip olan kurban ibadeti, kendisiyle birlikte erkânın da uygulandığı bir ibadet olma özelliğindedir. Kurban kesilirken şu tekbir okunur:

“Bismillahi Tekbir Allah-u Allah-u Ekber.Bismilahi Tekbir Allah-u Allah-u Ekber. Bismilahi Tekbir Allah-uallah uEkber Fermanı Celil Kurbanı Halil Delili Cebraîl. Teslimi İsmail Bismilahi Tekbiri Allahü Ekber... Allahü Ekber. Nasrûn min Allahi vel fethûn karibûn beşşiril mü'miniyne Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali

Lâ Feta illâ Ali Lâ seyfe illâ Zülfikar. Allah Allah Kurbanlarınız kabul, muratlar hâsıl ola.Dergâh-ı izzetine yazılmış ola. Dildeki dileklerinize, gönüldeki muradlarınıza vasil ola. Kurbanlarınız kazaya kalkan, belaya bekçi ola. Duası bizden, kabulü de Allah'tan ola.Gerçeğe Hü.”

Abdal Musa Kurbanı

Birlik kurbanı da denilen Abdal Musa Kurbanı her yıl Ocak ayının birinden itibaren kesilmektedir. O yılki törenlerin başladığının bir göstergesi niteliğinde olan bu kurbanla birlikte aynı zamanda yol toplantılarının ilki de yapılmaktadır. Birlik ve beraberliğin simgesi niteliğinde olup, kardeşliğe davet anlamı taşımaktadır. Bu kurbanın masrafı, cem törenine katılanlardan eşit şekilde bölünerek karşılanır.⁹³⁶ Abdal Musa adına kesilen kurbanın etleri köy meydanında başta etli pilav olmak üzere çeşitli

935 Kuzukıran; 18.3.1998.

936 Kuzukıran; 18.3.1998.

yiyecekler pişirmek suretiyle düzenlenen Abdal Musa Cem'inde köy halkı tarafından toplu olarak yenir.⁹³⁷

Abdal Musa Kurbanının toplumsal yaşamda meydana gelen birtakım olaylar üzerinde de olumlu etkilerinin olduğuna inanılmaktadır. Bu kurbanın kesildiği yörenin elem, keder ve hastalık gibi musibetlerden uzak olacağına, ekin ve ürünlerinin bol ve bereketli olacağına, bu kurbandan sonra doğan çocukların anne-babası ve büyüklerine saygılı olacağına dair inanç buna örnek verilebilir.⁹³⁸ Doğu Anadolu'da ve Tunceli çevresinde pek rastlanmayan Abdal Musa Kurbanı Orta Anadolu'da ise genellikle görgü kurbanları bitince ortak bir şekilde kesilerek o devredeki hizmetler mühürlenmiş olmaktadır.⁹³⁹

Nevruz Kurbanı

Türkçede yeni gün anlamına gelen Nevruz günü ve kurbanı oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Çin yazılı kaynaklarına göre Hun Türkleri 21 Mart tarihinde kırlara çıkarak beraberlerinde götürdükleri yiyecekleri yemek üzere bu günde kutlama yapmışlardır. Hun Türklerinin bu uygulaması daha sonraki süreçte Uygurlar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Orta Asya Türklerinin ise 21 Mart gününü Türklerin Ergenekon'dan çıkış bayramı olarak kutladıkları görülmektedir. Bu tarih aynı zamanda 12 başlı Eski Türk Takviminin ilk günü yani yılbaşısıdır.⁹⁴⁰ Bu geleneksel bayram Uygurlar'da çeşitli oyunları içeren bir tiyatro gibi sahnelenip kutlanmaktadır. Bu bayramda halk büyük bir coşku içinde Nevruznameler söyleyip dans eder. Müzik eşliğinde birçok sanatsal

937 Piri Er; Direnen Kültür Anadolu Aleviliği, Detay Yayınevi, İstanbul 2006, s.168; Yaman; Alevilik, İnanç Edebiyatı Erkân, s 271; Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990, s. 362.

938 Yaman; Alevilik, İnanç, Edebiyat, Erkan, s. 218.

939 Y. Ziya Yörükân; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 331.

940 Nail Tan; Atatürk ve Türk Halk Kültürü, Folklor Araştırma Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 99.

gösteriler yine bu bayramın vazgeçilmez etkinliklerindendir. At yarışı ve oğlak oyunu ile binicilerin kabiliyetlerini sergilemeleri de bu bayramın önemli unsurlarındandır.⁹⁴¹

Tabiat kültürüne dayanan nevrüz, özellikle Celali, İlhani ve günümüzde İranlıların kullandığı Şemsi gibi takvimlerde yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Günümüzde halen İranlılar, İslamiyet'ten önceki inançları olan Zerdüştlük dininin bir uzantısı olarak Fer-verdin ayının (bahar mevsiminin ilk ayı) ilk günü olan nevrüzü yılbaşı olarak kutlamaktadır. Nitekim Ferverdin ayının ilk gününe "Nevruz-ı amme" adı verilmiştir. Osmanlı döneminde de nevrüz bayramıyla ilgili özel törenler düzenlenmiş, güneşin koç burcuna girdiği vakitte "nevruziye" diye bir macun veya yemek yapılması adet olagelmıştır.⁹⁴²

Alevî- Bektaşiler 21 Mart'ı şeker, şerbet ve çiçeklerle büyük bir bayram havası içerisinde kutlamaktadır. Çünkü dünya bugün yaratılmıştır. Ayrıca Hz. Ali bu tarihte dünyaya gelmiş, Hz. Fatıma ile evlenmiş, Hz. Muhammed tarafından Gadirihum'da vasi tayin edilmiş ve ayrıca bu tarihte Hz. Hüseyin doğmuştur. Hz. Yusuf'un kuyudan çıkışı da bugüne denk gelmektedir.⁹⁴³

Ülkemizde ilk nevrüz kutlaması İstiklâl Savaşı sırasında TBMM açıldıktan sonra 21 Mart 1921 tarihinde kutlanmıştır. II. İnönü Muharebesi sırasında durgun bir şekilde yapılan Nevruz kutlamaları Büyük Taarruz sürecinde ise oldukça ihtişamlı bir şekilde kutlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu yere yakın olan çayırık alanda yapılan kutlamalara tüm okullar haftalar öncesinden hazırlık yaparak katılmışlardır.⁹⁴⁴

941 Abdülkerim Rahman; Uygur Folkloru, çev: Sener Yalçın-Erkin Emet, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996. 1996, s. 122-124.

942 Ali Duran Gülçiçek; Alevilik (Bektaşilik Kızılbaşlık) ve onlara yakın inançlar, Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Köln 2004, 2.cilt. s.819.

943 Yaman; Alevilik, İnanç, Edep, Erkan, s. 221; A. Ali Atalay; "Alevilikte Sultan Nevruz", Cem Dergisi, s. 99, Mart 2000, s. 56.

944 Tan; Atatürk ve Türk Halk Kültürü, s. 101-102.

İlkbaharın gelişinin bir simgesi olarak kutlanan nevrüz bayramı Alevî-Bektaşiler için önemli bir gündür. Bu günün akşamında cem yapılır. Cem evine kazanla süt getirilir ve sütün içine iki temiz saman çöpü bırakılır ve kazanın ağzı kapanır. İki saman çöpü birleşir ve bu, orada bulunanların gönül birliğini simgeler. Üzerine dede tarafından dua (gülbenk- hayırlı) okunan süt ve lokma cemaate dağıtılır. Bu mutlu günde semahlar dönülür, sazlar çalınır ve Hz. Ali'nin mevlidi okunur.⁹⁴⁵ Okunan mevliden kısa bir bölüm şöyledir⁹⁴⁶:

*Şah-ı Merdan Murteza doğdu bugün
Yüce, üstün şah Ali doğdu bugün
Temiz soy nurundan geldi Kamile
Çün Abu Talipten oldu hamile*

*Öyle bir gün doğdu nur Nevruz idi
Öyle ki bir yevmi nur Efruz idi
Sayesinde Haydar'ın buldu hayat
Şanlı şerefli gün gördü kainat*

Bu mevlitten sonra sakilik eden kişi, içinde “loğusa şerbeti” ezilmiş sütü, dededen itibaren kıdem sırasıyla herkese sunar. Saki, sürahiden kadehe sütü koyup törene katılınlara takdim ederken “*ya muhavvilel hali vel ehval*” yani “*ey yılı, zamanı ve halleri evirip çeviren Tanrı*” der. Kendisine süt ikram edilen kişi sütü içtikten sonra herkesle birlikte “*havvil halena ila ehsanil hal*” yani “*bizim halimizi en güzel hale çevir*” diye karşılık verir. Sonunda saki kendisi de içer ve dede duasını okur. Bundan sonra erkâna katılanlar birbirlerinin bayramını kutlar.⁹⁴⁷

945 Atalay; “Alevilikte Sultan Nevruz”, s. 56.

946 Atalay; “Alevilikte Sultan Nevruz”, s. 56.

947 Gülçiçek; Alevilik (Bektaşilik Kızılbaşlık) ve onlara yakın inançlar, c. 2, s.833.

Kızıldeli Kurbanı

Bu kurbanın kesilmesi için herhangi bir zaman tahsis edilmiş olup her zaman kesilebilmekle birlikte her yıl Mayıs ayında uygulanması adet haline gelmiştir.⁹⁴⁸

Musahip Kurbanı

Musahip olmak isteyen iki aile kurban kesmek zorundadır. Bunun için dededen gün alırlar ve kurbanı dedenin nezaretinde keserler. Ayrıca o gece cemdeki bütün masrafları bu iki aile karşılar. Musahip kurbanında, bu kurbanı sadece musahipliler yiyebilir. Kurban parçalanırken eklem yerinden parçalanır ve bütün olarak pişirilir. Ayrıca kurbanın kemikleri, derisi ve diğer artıkları toprağa gömülür.

Aşure (Muharrem) Kurbanı

Aşure ya da Muharrem kurbanı 6-30 Mayıs tarihleri arasında kesilmektedir. Bu kurban tek başına kesilebileceği gibi köyde bulunanların hepsinin katılımıyla birlik kurbanı şeklinde de kesilebilmektedir. Muharrem kurbanı ile ilgili yapılacak tören Meydan Sofasında yapılabileceği gibi daha çok yeşillik bir alanda yapılmaktadır. Önce çorba için alınan kurbanlar üzerine tekbir getirilir ve ortaya alınır. Dede: bu şahsı nasıl bilirsiniz, bunun kurbanı yenilebilir mi? diye sorar. Eğer kusuru yoksa orada bulunanlar “Allah işini rast getirsin, Allah kabul etsin” derlerse, o kişinin kusursuz, iyi ve doğru bir kişi olduğu anlaşılır ve hizmeti yerine getirilerek kurbanı kesilir.⁹⁴⁹

948 Kuzukıran; 23.04.98.

949 Kuzukıran, 23.4.1998.

Alevi-Bektaşiler, Muharrem ayının, Tevbe suresinin 5. ayetinde⁹⁵⁰ belirtildiği üzere kötülüklerin yasaklandığı, haksızlıkla elde edilen kazançlar neticesinde yenlen lokmaların haram kılındığı bir ay olduğuna inanmaktadır.⁹⁵¹

Koldan Kopan Kurbanı

Daha çok genç kız ve erkekler için tertip edilen koldan kopan kurbanının temel amacı, gençleri ceme alıştırmak, onlara Alevi-Bektaşî adab ve erkânını öğretmektir.

Dâr'dan İndirme – Cenaze Kurbanları

Alevi inanç ve ibadetinin temel kavramlardan olan dâr, simgesel olarak meydan veya darağacı olarak kullanılmaktadır. Tarihî geleneğinde ise işlenen bir suç yüzünden mürşit huzurunda ayakların mühürlenmesini ve ayakta durmayı ifade etmektedir. Dar, suç işleyen kişinin ayinde hazır bulunan topluluğun ve dedenin önünde canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için niyaz ederek meydan sofasının ortasında ayakları mühürlenmiş, kolları çapraz ve başı öne eğik bir şekilde durmasıdır. Dar, bağlı bulunulan Pirin huzuruna çıkarak özünden benliğini atmak, Pirin bütün emirlerine kayıtsız ve şartsız bir şekilde itaat edeceğini ikrar etmek, Hak-Muhammed-Ali divanında “Dar-ı Mansur” olmak demektir.⁹⁵² Bu erkân, cem erenlerinden biri hakka

950 “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekatı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

951 Muharrem Naci Orhan; “*Muharrem orucu*”, Cem, yıl 2, sayı 14, 1992, s.27.

952 Zelyut; Öz Kaynaklarına göre Alevilik, s.318-319; Korkmaz; Alevilik-Bektaşîlik Terimleri sözlüğü, s.177; Temiz, Hüseyin; Aleviliğin gerçek yüzü ve özü, Sistem ofset, İstanbul 1997., s.162-163.

yürüdüğü zaman, vefatından bir süre sonra yakınları tarafından onun adına helallik almak için yapılmaktadır. Şayet herhangi bir kişiye borcu varsa ödenir. Çünkü dardan indirilmeyen merhum canın kabirde rahat etmediğine inanılmaktadır. Dolayısıyla bu erkân ile vefat eden kişi üzerinde var olan hakların helal edilmesi sağlanmaktadır.⁹⁵³

Ölen kimselerin arkasından yemek pişirerek komşulara dağıtmak, birtakım hayır işleri yapmak ve benzeri âdetler geçmişten günümüze yaşadığımız coğrafyanın önemli uygulamalarından olagelmıştır. Bu türden uygulamalar Şamanizm'in hem Alevî hem de Sünnî Türkler üzerinde bıraktığı etkinin bir örneğini teşkil etmektedir.⁹⁵⁴ Bununla birlikte bir kimsenin ölümünün üçüncü, yedinci, kırkinci ve elli ikinci günlerinde yemek dağıtmak, hayırlarda bulunmak, kurban kesmek ve yas tutmak gibi ritüeller Hunlar ve Göktürkler başta olmak üzere günümüz Türk dünyasında da yaygın olan ritüellerdendir.⁹⁵⁵ Uygur Türkleri günümüzde cenazenin üçüncü akşamı poşkal (yağda kızartılmış hamur) pide ve yemek hazırlayarak din görevlisini, bölgenin ileri gelenlerini ve cenazeyi yıkayan kişileri yemeğe davet etmektedir. Yedinci gün olduğunda cenaze sahipleri büyük bir hazırlık yaparak akraba, komşu ve tanıdıkları yemeğe davet etmektedir. Vefatın 40. gününde ise yedinci günde olduğu gibi ölen kişinin ailesi tarafından eş, dost ve akrabaya yemek verilir. Vefat eden şahsın çocukları ve akrabaları birbirine kumaş hediye ederek yasın sona ermesini temenni ederler. Ölüm olayından tam bir yıl sonra yıllık nezir adı altında yemekler hazırlanarak davetlilere ikram edilir. Hotan bölgesinde ise cenaze evden çıkmadan önce ölüm haberini alıp başsağlığı dilemek üzere cenaze evine gelenlere "ak aş" adı altında yemek (nezir) verilmektedir.⁹⁵⁶ Uygur

953 Bal; Alevî İslam Yolu, s.52.

954 Yörükân; Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, s. 121.

955 Mehmet Eröz; Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 340.

956 Rahman; Uygur Folkloru, s. 116.

Türkleri tarafından gerçekleştirilen bu geleneğin neredeyse aynı versiyonu günümüzde Çubuk Yöresi Alevîlerince uygulanmaktadır. Nitekim bu yöredeki Aleviler ölen bir kimsenin 1-3-7 ve 40. günlerinde ve yıldönümünde eş, dost ve akrabaya yemek yedirmektedirler. İşte bunun içindir ki Çubuk Yöresi Alevîliğinde bir kişinin ölümünden sonra 6 defa kurban kesilir.⁹⁵⁷

Kişi öldüğü gün, daha cenaze yıkanmadan bir kurban kesilmektedir. Bu, cenazenin defin işlemi tamamlandıktan sonra cenazeye katılanlara ikram edilmek üzere yapılan bir uygulamadır. Bu kurbanı ölen kişinin ailesi değil akrabalarından biri keser ve cenaze sahibinin bundan haberi olmaz. Akşam olduğunda komşular hazırladıkları yemeklerle birlikte cenaze sahibini teselli etmek için cenaze evine gelirler ve akşam yemeklerini burada birlikte yerler. Ancak , 40 sene önce Aziz Dede tarafından "Acılı günde böyle bir adet olmaz" denilerek kaldırılmıştır.⁹⁵⁸ Cenazenin defnedilmesinden üç gün sonra bir kurban daha kesilerek okunan Kur'an eşliğinde eş, dost, akraba ve komşuya ikram edilmektedir. Yedi gün sonra ise önce Kur'an okunarak yedi ekmeği hazırlanmakta, kurban kesilmekte ve ev sahibi ile birlikte yenilmektedir. Kırk gün sonra bir kurban daha kesilerek evde Yasin okunur ve misafirlere yemek edilir. Öler. kimsenin etinin kemikten ayrıldığı inancına dayanan elli ikinci günde de Kur'an okunmakta, dua edilmekte, kurban kesilmekte ve davetlilerle birlikte yemek yenmektedir.

Dar Kurbanı, cenazenin 52. gecesinden sonra kesilen kurbana verilen addır. Bu kurban sadece Musahipli olanlar için kesilmektedir. Maddi imkânları yerinde olan aileler tek başına kesebildiği gibi, maddi olanakları yetersiz olanlar da bir araya gelerek hep birlikte bir kurban da kesebilmektedir. Bu kurbanın amacı, helalleşmektir. Bu ritüel ile vefat eden musahipli kişinin dedenin

957 Kuzukıran; 23.04.98.

958 Nermin Erdentuğ; Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara 1959, s. 55.

önderliğinde hayatta iken birlikte olduğu kişilerle helalleşmesi sağlanmaktadır.⁹⁵⁹

Hidrellez Kurbanı

Hızır, Türkçe’de yeşil dal veya yeşili çok olan yer gibi anlamlara gelmektedir, bereket ve bolluğun sembolüdür. Rivayetlere göre “el hadır veya el hıdır” olarak karşımıza çıkan Hızır’ın gezdiği ve gittiği yerlere bereket ve bolluk saçtığı, oturduğu yer kuru bile olsa altından otların yeşerdiği, onun bu üstün özelliklerine gönülden inanarak kendisi çağrıldığında herkesi tüm sıkıntılardan kurtaracağı inancı hâkimdir. Âbı hayattan, yani hayat suyundan içmiş olan Hidrellez (Hızır ve İlyas) ölmezliğe erişmiş olduğu için sağdır. Zaman zaman onlar dünyayı ziyaret etmekte, kendilerini tanıtmadan insanların arasına karışmakta, onlarla beraber bulunmakta ve sevdiklerine iyilik yapmaktadır.⁹⁶⁰ Hızır’ın karada İlyas’ın ise denizde yardım isteyen kimselerin yardımlarına koştuğuna inanılır.⁹⁶¹

Türklerle göre Hızır, bolluğu bereketi getiren boz atlı yol iyesidir. Hızır’ın gelmesi Göktanrı inanişine göre, baharın, iyiliğin ve her türlü güzelliğin gelişinin, kötülüğün yok oluşunun sembolüdür. Anadolu halkı genel olarak Hızır’ı peygamber olarak kabul etmektedir. Bu yüzdendir ki onu “Hızır aleyhisselam, Hızır nebi veya Hızır peygamber” gibi isimlerle anmaktadırlar. Hızır kimdir? sorusuna Anadolu halkının verdiği cevabı iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi, Hızır darda kalanların yardımına koşan mübarek bir zattır. İkincisi ise, insanlara servet, bereket ve kâinata yeniden hayat veren bir kudrettir.⁹⁶²

959 Kuzukıran; 18.03.98.

960 Emre Özgünay; “Hidrellez”, Cem, yıl 3. sayı 36, İstanbul 1994, s.36.

961 Yaman; Alevilik İnanç Edep Erkân, s.277.

962 Oğuz Öcal; “Türklerde Hızır kavramı”, Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri, s.113-119,

Hızır'ın yeryüzünü gezdiğine inanılan 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan geceye Hıdrellez adı verilmektedir. Genellikle 6 Mayıs günü kutlanan ve halk takviminde yazın başlangıcı olarak kabul edilen Hıdrellez ile ilgili türlü inanışlar ve adetler Hızır inanışına yüklenen ikinci niteliğine bağlanmaktadır. Bu gün sadece Aleviler tarafından değil aynı zamanda Sünni, Süryani ve Yahudiler tarafından da değişik etkinliklerle kutlanmaktadır. Nitekim Anadolu Alevileri, Hızır geldiğine inanılan geceden bir hafta önce evlerini temizler, işe yaramayan eşyalarını evlerinden çıkarır, giyim ve kuşamlarının temiz ve düzenli olmasına özen gösterirler.⁹⁶³ Hızır'ın; yetim, yoksul veya fakir kılığında evleri üç gün peş peşe ziyaret ettiği inancı bağlamında Aleviler, Hızır'ın gezdiği günler olduğunu düşündükleri günlerde Hızır orucu tutarlar ve bu davranışları ile yoksul kılığına bürünen Hızır gibi olduklarını, dolayısıyla nefislerini öldürdüklerini sembolize etmeye çalışırlar.⁹⁶⁴

Hıdrellez zamanında kurban kesilerek bu günün kutlanması Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan Alevi-Bektaşî yörelerinde yaygın bir uygulamadır.

Adak-Şükür Kurbanı

Dileğin, isteğin gerçekleşmesi, duanın kabulü durumunda kesilen kurbandır. Aynı zamanda bir kazadan, olumsuz bir olaydan kurtulma gibi durumlarda da adak kurbanı kesilir. Adak sahibi bu kurbanın etinden yemez. Kurbanın eti kavrularak yemek halinde dağıtılabildiği gibi pişirilmeden tüm konu komşuya eşit olarak tamamen dağıtılır.

963 Seyit Derviş Tur; Erkanname: Aleviliğin İslam'da yeri ve Alevi Erkânları, Can Yay., İstanbul 2002, s.545-553.

964 Er; Direnen kültür Anadolu Aleviliği, s.110-111.

Kurban Bayramında Kesilen Kurban

Kurban Bayramında kesilen kurban Alevi-Bektaşî inancında Hz. İsmail'in kurban olarak kesilmekten kurtuluşunu simgeler. Bu bayramda kutlanan Hz. İsmail'in hayatta kalışıdır. Kurban Bayramında da amaç kan akıtmak değil; paylaşmaktır. Kurbanın eti tamamen dağıtılır. Bazı yörelerde, "Bayram Akşamı" adı verilen cem törenlerinde kesilen kurbanların etleri "lokma" olarak dağıtılır.⁹⁶⁵

965 Ali Selçuk, Tahtacılar, Yeditepe Yay. İstanbul 2004, s. 113

ORUÇ

Matem-Muharrem Orucu

Alevi- Bektaşî inancında oldukça önemli bir yere sahip olan Muharrem orucu uzun bir geçmişe sahiptir. Muharrem ayı Kerbela faciası yaşanmadan önce kurtuluş ve şükür ayı olarak kabul görürken bu faciadan sonra matem ayı ilan edilmiş, on iki imam ya da yas-ı matem orucu gibi adlarla Kerbela olayına dayandırılmıştır. Muharrem orucu iki temel fonksiyona sahiptir. Bunlardan birincisi, Kerbela’da yakıcı güneşin sıcağında zulüm gören Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beytin susuz kalışı bu günlerde tutulan susuzluk orucu ile içselleştirilir. İkincisi ise onların anısını akıllarda ve gönüllerde canlı kılmak amacıyla yas tutulmasıdır. Bu anlayışın bir sonucu olarak bu oruç Muharrem ayının birinci günü başlar ve Hz Hüseyin ile on iki imamı sembolize etmek için on iki gün tutulur ve on üçüncü günde aşure ve (lokma) etli pilav pişirilerek komşulara dağıtılır.⁹⁶⁶ Muharrem orucunun sayısı ve oruç sonrası uygulamalarında farklılıklar olduğunu belirten Dedebaba Bedri Noyan şu ifadelerle yer vermektedir:

“Türkiye’de ve dünyada yaşayan tüm Bektaşî ve Aleviler, Muharrem ayının birinci gününden, onuncu günü öğle vaktine kadar, su orucu tutarlar. Onuncu gün öğleyin oruç biterse de,

966 Metin Bozkuş; *“Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi/Orucu Ve Sivas’ta Aşûre Uygulamaları”*, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/1, 2008, s. 48; ss. 33-61.

matem on ikinci günü sabahına kadar sürer. Muharrem orucunu sadece su tahsis etmeksizin tam oruç olarak tutanlar da vardır. Fakat on gün devamlı olarak gece gündüz su içilmez. Sulu gıdalar alınabilir. Bu orucu on ikinci ya da on yedinci gecesine kadar tutanlar da vardır. Muharrem matemi içerisinde sakallar tıraş edilmez, şahadet gününe kadar eğlence yapılmaz, karı kocalık ilişkileri kesilir, hatta çamaşır bile değiştirilmez. Eskiden dergâhlarda, bir-on iki muharrem günlerinde yere yalnız sofra bezleri serilir; bunun üzerine sofra tahtası konulmadan, sofraya çatal, bıçak, kaşık getirilmeden lokma edilirdi. On iki Muharrem günü mersiye okunduktan sonra yine yere yalnız sofra bezi serilir, çorba yani aşure bunun üzerinde yenilirdi. Sonraları sofra tahtaları da konularak sofralar kurulmaya başlandı. Zaten son zamanlarda bazı dergâhlarda yemek masalarında sandalyelerde oturularak lokma edilmeye de başlanmıştı. Muharrem ayında, matem günlerinde, Bektaşiler birbirlerine rastlayınca, ziyarette gidince karşılıklı niyaz etmezler, yalnız: “Ya İmam!” derler. Karşısındaki de, “Ya Hüseyin...” diye karşılık verir. Bu günler de birbirlerine mektup da yazmazlar. ‘Bazı yerlerde On Muharrem Günü akşamı ayin-i cemler başlar. Talipler varsa nasip verilir. Hem de o gece nasip almak makbul sayılır.’”⁹⁶⁷

Alevi-Bektaşî geleneği üzerine önemli çalışmalara imza atan Soyuyer’de Alevilik-Bektaşilik için Muharrem ayının taşıdığı önemi şu şekilde dile getirmektedir:

“Hz. Hüseyin, muharrem ayının onuncu günü Kerbela çölünde şehit edilmiştir. Onun için Bektaşiler için muharrem töreni oldukça önemlidir. Bütün Bektaşiler bu ayın ilk on gününde oruç tutarlar. Bu günlerde doyasya yemek yemezler, şeffaf kaplardan su içmezler, hatta hiç su içmeyenler de vardır. Hamama gidilmez, çamaşır değiştirilmez, tırnak kesilmez, çalgı çalınmaz, lüzumsuz şeyler görülmüş, daima Hüseyin’in hatırası düşünülür, kurban kesilmez, babalara da niyaz edilmez. ‘Muharrem’in onuncu günü mutlaka

967 Noyan; Alevilik-Bektaşilik Nedir?, s.151; İlyas Üzüm; Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik, TDV Yay., İstanbul 2007, s.143.

tekkelerde bulunulur. Herkes yiyecek içecek bir şeyler getirir. Getirilen şeyler arasında buğday, fıstık, üzüm, badem, hurma vesaire bulunur, bunlar aşure yapımında kullanılır. Muharrem'in onuncu günü büyük kazana bütün bu aşure malzemeleri konur ve altı yakılır. Kazan akşamdan sonra kaynamaya başladığı zaman önde baba olduğu halde bütün müritler aş evine girerler. Burada mersiyeler ve nefesler okunmaya başlanır. Kazanın içinde tahtadan yapılmış büyük bir kepçe bulunur. Bu kepçeyi ilkin postnişin olan baba eline alarak aşureyi karıştırır. Ondan sonra diğer babalar ve dervişler, daha sonra da bütün bulunanlar karıştırır. Bulunanlar, aşureyi sırayla karıştırarak, sabahı ederler. Sabaha karşı kazan öze bir törenle indirilir. Ortaya getirilir, bütün canlar kazanın etrafına dizilirler. Önce bir can mersiye okur, bunu takiben baba tarafından tercüman okunur. Şehitlerin başı Hz. Hüseyin'in ruhundan şefaât dilenir. Baba aşureyi büyük karavana kaplarına taksim eder. Her karavana on ikişer kişilik hazırlanır. Yemekler yenildikten sonra o gün dinlenilir ve ertesi gece yapılacak âyin-i ceme hazırlanılır.”⁹⁶⁸

Muharrem orucunun başlaması ile birlikte Aleviler, Hz. Hüseyin'in Kerbela faciasındaki zor şartlarına saygının bir göstergesi olarak birtakım ihtiyaçlarından kendilerini uzak tutmaya gayret gösterirler. Su içmemek, et yememek, tıraş olmamak, kurban kesmemek, cinsel ilişkiye girmemek ve hiçbir eğlenceye katılmamak bunların başında gelmektedir.⁹⁶⁹ Matem günlerinin gecesinde genelde Fuzuli'nin Hadikatu's-Şüheda isimli eseri, Kumru ve Faziletname gibi manzum eserler okunur, mersiyeler ve nefesler söylenir. Orucun sona ermesi ile birlikte gücü yetenler kurban keserler. Pişirilen kurban etleri ve hazırlanan tatlılar herkese dağıtılır. Kurban ve aşure merasiminin temelinde İmam Zeynel Abidin'in Kerbela'da ölümünden kurtulması ve onun vesilesi ile Ehl-i Beytin soyunun devam etmesine duyulan sevinç

968 A. Yılmaz Soyger; 19. Yüzyılda Bektaşılık, Akademi Kitabevi, İzmir 2005, s.251-52.

969 Mehmet Yaman; Alevilik İnanç Edebiyatı, İstanbul 2004 s.265.

bulunmaktadır.⁹⁷⁰Bununla birlikte Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beytin Kerbela'da çektikleri acı ve sıkıntıyı hissetmek amacıyla tutulan matem orucu, hem Türkiye hem de Avrupa'da geniş bir katılımcı kitlesine sahip olup, oruç günlerinde ve sonrasında On İki İmam ve Kerbela şehitlerini anmak için cemler düzenlenir._

Hızır Orucu

Hızır Peygambere saygı amacıyla tutulan oruçtur.Hızır Peygamber Alevi-Bektaşî geleneğinde Bozatlî Hızır olarak anılır. Hızır Peygamber aynı zamanda don değiştirmiş Hz. Ali'dir.

Zulmet deryasını nur edip gelen

Hızır-İlyas Şâh-ı Merdan Ali'dir

Gariban mazlumun halini bilen

Hızır-İlyas Şâh-ı Merdan Ali'dir

Genellikle Şubat ayının (Alevi-Bektaşilerce Hızır ayı) ikinci haftasında Salı, Çarşamba, Perşembe günleri olmak üzere üç gün tutulur.Bazı yörelerde yedi gün olarak tutulduğu gibi bazı Alevi-Bektaşî topluluklarında Şubat ayı içinde sadece Perşembe günlerinde tutulmaktadır.

970 Metin Bozkuş; Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerin İnançları, OMÜSBE., Samsun 1999, (Yayınlanmamış doktora tezi), s. 166

IV. BÖLÜM:

OCAKLAR

Ender ATALAY

ALEVİ-BEKTAŞI ÖRGÜTLENMESİ DEDELER VE OCAKLAR

İslam'ın Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarına yaklaşık VII. yüzyıldan başlayarak bir yandan Emevi ve Abbasi dönemlerindeki Arap kolonizasyonları kanalıyla, diğer yandan Soğdlu tüccarlar, İran tasavvuf ekolüne bağlı sofiler aracılığıyla ulaştığı bilinmektedir. Birkaç yüzyılı aşkın bu süreçte İslam'ın giriş yolları Harezm, Horasan, Maverâ-ünnehir ve Fergana bölgelerinden geçti. Ancak İslam'ın bu coğrafyalarda etkisi resmi kanallardan çok tüccarların ve sofilerin çalışmalarıyla oldu. Özellikle de Horasan melâmetiliği denilen kuru züht (asetizm)'e önem vermeyen ama esrik (ekstazik) tasavvuf ekolünden yetişen İranlı ve Türk sofilerin bu konuda büyük rol oynadıkları bilinmektedir. Karahanlılar arasında ve yine Altınordu sahasında İslam'ın yayılışı bu düzeydeki çalışmalarla olmuştur. İslam'ın Türkler arasındaki yayılışı doğrudan doğruya Araplar aracılığıyla olmaktan çok, büyük ölçüde İranlı dâîler kanalıyla ve mistik bir yorumla oluşmuştur. Bunda da İran ve Türk coğrafyaların ortak kültür sahası olarak kullanılışının etkisi vardır. Türklerde İslam'ın yayılmasının bu biçimde gerçekleşmiş olması ve eski inançların yeni oluşumu etkilemesini araştırmacılar değişik yorumlarla değerlendirmiş; sünni (ortodoks) ve gayri sünni (heterodoks) kavramlarla eski inançların nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışmışlardır. Burada farklı bir değerlendirmeye ortodoks-heterodoks kavramlarının yerleri değiştirilerek, alevi(ortodoks); gayri alevi (heterodoks) gibi bir nitelen-

yapılabilir. Bu konuda heterodoks kavramının açıklamasında değişik görüşler ortaya atılmıştır.

Ethem Ruhi Fırlalı⁹⁷¹ ile Ahmet Yaşar Ocak'ın⁹⁷² kavramı değerlendirmeleri farklıdır. Ethem Ruhi Fırlalı'nın kavrama bakışını aktarırsak: Heterodoks teriminin sözlük anlamı, kabul edilmiş dini kurallara aykırı olan, genel esaslara karşı olan demektir. Doğru bilimciler tarafından ortodoks teriminin karşısı olarak kullanılan heterodoks kilise tarafından kabul edilmiş ve esasları kesin hükümlerle belirlenmiş resmi inanç esaslarının dışına çıkan, uzaklaşarak-saparak tekfiri hak eden unsurları kapsar. Özellikle Hristiyanlık için geçerli olan bu terimlerin, olduğu gibi İslami inanışlara aktarılması ve sünnilik için ortodoks, sünnilik dışında kalan İslami inançlar için heterodoks terimlerinin kullanılması oldukça önemli bir kavram kargaşası doğurmaktadır. Bu bakımdan Türkmenlerde ve onların din önderlerinde İslam öncesi Türk din ve kültürlerinden birtakım izlerin varlığına takılarak onlara heterodoks demek, doğru bir değerlendirme olmasa gerektir. Bu yönüyle eski Türk inançlarının özellikle atalar kültünün İslam'a geçiş sonrası ortaya çıkan velî anlayışına aktarımının heterodoks kavramıyla açıklanmasının doğru olmadığı bir gerçektir.

Ethem Ruhi Fırlalı, Uluslararası Bektaşilik –Alevilik Sempozyumunda sunduğu tebliğde bu terimlerin kullanılmasının son derece yanlış olduğunu vurgular:

971 Ethem Ruhi Fırlalı; Alevilik ve Heterodoksi, Türk Yurdu, c. 25, sayı 210, Ankara 2005, s. 5

972 "Türkiye'de daha XIII. yüzyıldan beri var olan heterodoks İslam anlayışı, XVI. yüzyılda, ne Sünnilige ne de On İki İmam Şiiliğine benzemeyen başka bir ifadeyle ortodoks olmayan (heterodoks) bir İslam mezhebi haline gelmiş oldu ve bugüne kadar geldi. Burada "mezhep" kelimesini dar anlamda klasik bir kelim veya fıkıh terimi olarak değil, daha çok sosyolojik anlamıyla sekt (secte) yerine kullanıyorum. Alevilik gerçekten de bir sekttir. Bu olay Türkiye topraklarına mahsustur ve Balkan Aleviliği de bunun—bazı yerel özellikler kazanmış—bir uzantısıdır. Bu Alevilik, daha doğrusu Kızılbaşlık, ne İran Şiiliğine, ne de Hatay (yahut Suriye) Aleviliği diye de bilinen Nusayrilik'e benzer." Ahmet Yaşar Ocak; Aleviliği Nasıl Anlamalı? Köprü Dergisi 62, Bahar 1998, s. 61-63.

“İslâm mezheplerini “hak-bâtıl”, ortodoks, heterodoks ve benzeri şekillerde tasnif etmek, İslâm düşünce zihniyetinden ne kadar uzak kaldığının; kasıtlı, tarafgâr ve “biz ve onlar” şeklindeki sakîm anlayışın en çarpıcı örneğidir. Bu neviden bir anlayış, kendini, kendi mezhebini ve toplumunu fırka-i nâciye-gürûh-i nâciye olarak kabul ettiği için, karşısındakinin görüşlerinin kendininkine göre doğru mu yoksa yanlış mı olduğunun tespiti ile sınırlandırmakta ve “onlar”ı, “bâtıl”a saplanmış “sapık” zümre olarak görmektedir. Ehl-i Sünnet karşılığı olarak “Ortodoks”, Ehl-i Sünnet dışındaki mezhepler, hareketler ve zümreler için “Heterodoks” ve/veya “heretik” (heretic/heresy/heretica) terimlerinin kullanılması doğru değildir.”⁹⁷³

Sönmez Kutlu da ortodoks ve heterodoks kavramların birbirinin varlığını onaylamayan karşıt iki anlayış için kullanıldığını; İslâm düşüncesinde ortaya çıkan siyasi ve itikadi mezhepleri, fıkhi mezhepleri ve tarikatların bu kavramlarla sınıflandırılmasının yanlış bir yöntem olduğunu belirtir.⁹⁷⁴

Ahmet Yaşar Ocak, İslâm’ın Türkler arasında yayılışını iki farklı yorumla açıklar. Sünni ve gayri sünni olarak değerlendirilen bu yorumları genellikle ortodoks ve heterodoks olarak adlandırır. Sünni İslâm’ın yerleşik kültürün çevresinde yaşayan Türkler tarafından benimsendiğini belirtir. Benimsendiği bölgeler Harezm, Maveraünnehir, Fergana, Semerkant, Merv, Belh gibi yerleşik kültürlerin hâkim olduğu bölgelerdir. Burada yaşayan Türkler, Hanefilik ve Matüridilik mezheplerini benimsemişlerdir. Bu bölgede biri hukuk, diğeri inanç ağırlıklı bu iki mezhebin güdümündeki sünni İslâm, buralardaki medreselerde önemli eserlerini vermiştir. Böylece hem Karahanlılardan itibaren Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi Türk devletlerinin

973 Ethem Ruhi Fığlalı; Alevilik Hakkında Bazı Düşünceleri, SDÜ Uluslararası Bektaşilik Alevilik Sempozyumu 2005, s. 24.

974 Sönmez Kutlu; Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metodoksi, İslamiyat, c. 6, sayı 3, Ankara 2003, s.37.

resmi mezhebi bu şekilde oluşmuş, hem de yerleşik halkın benimsediği Müslümanlık anlayışı oluşmuştur.⁹⁷⁵ Yerleşik Türkler arasında etkili İslam anlayışının aksine, göçebe Türk topluluklarında heterodoks İslam hâkimdir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre heterodoks İslam'da önemli noktalar şu şekildedir: "Varsayılan bu yorum yani heterodoks İslam, göçebe Türkler arasına dışarıdan getirilmedi veya o zamanki İslam dünyasında mevcut bir takım heterodoks mezhepler gibi, yıllar yılı süren teolojik tartışmaların sonunda oluşmadı. Bu yorumsal süreç, zaten önceki dinleri vasıtasıyla alışmış bulundukları mistik kültür üzerine yine mistik bir nitelikle gelen İslam'ın geniş çapta, eski dinlerin kalıntılarıyla bunları mitolojik şifahi gelenekler halinde saklayan sosyo-kültürel bir zeminde birleşerek değişime uğramasıyla zaman içinde meydana geldi. Bu heterodoks İslam yorumunun en dikkat çekici yanı, Türkler arasında İslam'dan önce mevcut olmuş bulunan bazı dinlerin kalıntılarını İslami kavramların içinde birleştiren ve yoğuran bir senkretizm (bağdaştırmacılık) olmasıydı. Bunun çok tabii bir sonucu olarak da, bu İslam yorumunun sünni İslam gibi ince işlenmiş ve gelişmiş, sistematik yazılı bir teolojisi yoktu ve hiçbir zamanda olmayacaktı. Kabile geleneklerinin şifahi kültür kalıpları içinde yoğrulan şifahi bir teolojisi vardı ve bu teoloji tabii olarak daha çok mitolojik bir karakter arz ediyordu. Bu İslam yorumunda, ağır tabiat şartları altında sürdürülmekte olan konar-göçer hayatla uyuşamayan şeri emir ve yasaklar pek yer bulamıyor, onların yerine eski ritueller görünürde bir İslam cilası altında geniş ölçüde varlığını devam ediyordu."⁹⁷⁶

Fuzuli Bayatın Türklerdeki İslam yorumlamasını yine ortodoks- heterodoks terimlerini kullanarak açıklar: "Göçebelikten doğan hayat şartlarının devam ettiği Türk muhitinde medreseden gelen ve fıkha dayalı ortodoks İslam'ı kabul etmek mümkün değildi. İslam'ın, eski inançlarına sadık kalan Türklerin arasında

975 Ahmet Yaşar Ocak; Türkler, Türkiye ve İslam, İstanbul 2002, s.35-36.

976 Ocak; Türkler, Türkiye ve İslam, s. 43-44.

yayılması, sade, anlaşılır bir dille ve gönül sevgisine bağlı bir usulle gerçekleştirilebilirdi. Etnik-medenî sistemde yerleşmeye çalışan herhangi bir din gibi İslam da, genelde şaman inançları dediğimiz, eski Türk itikatlarını şu veya bu şekilde kabul etmeye, onlara İslami don giydirmeye mecburdu. Medreseden gelen ortadoks İslam, Türklerin içinde, Osmanlı devletinin yerleşik hayata geçmesiyle, kısmen de olsa yayıldı. Ancak Anadolu'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan göçebe Türkmenler heterodoks inançlara dayalı millî Müslümanlığı şekillendirdiler. İşte Türk Müslümanlığının manevî ve felsefî ontolojisini oluşturan halk sufizmi, Türk Şaman ve İslâm kültürünün sentezi gibi tarih sahnesine çıktı. Genelde birçok yönleriyle mistik niteliğe sahip şamanlık, halk sufizmi adı altında kendisini muhafaza etmiş; heterodoks İslami akımların ve inanışların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Şaman unsurlarının halk sufizminde dominant mevki kazanması Türk düşüncesini, yaşam tarzını ve hayata bakış özelliğini içeren canlı ve dinamik olan eski inanç sistemi ile kuru, sakın İslam dinini birleştirmekle gerçekleşti. Bu ise göçebe Oğuzların dini çarpıtması, dinden sapmaları gibi anlaşılmamalıdır. Aksine, bu sentez, sufizmi kendilerine özgür bir şekilde “*kurmak*” gibi bir anlam ifade etmektedir. Bu şekilde hem Türklük, hem de Müslümanlık bir arada var olmakla yeni bir kültür oluşturmıştır. İşte buna halk sufizmi denilmektedir. Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türkleri İslam'ı kendi içlerinden çıkan ve hâlen de eski inançlarına bağlı şeyhlerinin aracılığıyla, halk sufizmi şeklinde kabul etmişlerdi. Halk sufileri, eski şamanist itikatları ve dinî inançları vahdet-i vücuda dayalı tasavvufî birleştirirerek İslam tarihinde yeni bir kültür sentezi oluşturdular ve böylece yeni bir sayfa açmış oldular. Bu nedenle halk sufizminin, okumayazma bilmeyen, eski inançlarına bağlı göçebeler arasında geniş bir şekilde yayılması tabii sayılmalıdır.”⁹⁷⁷ Bayat, bu değeren-

977 Fuzuli Bayat; Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında Şamanlığın Rolü, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ankara 2001, s. 113-130.

dirmesinde heteredoks olarak nitelendirmeyi *Millî Müslümanlık* olarak tanımlamaktadır.

Ortadoks, heterodoks gibi terimlerin İslami mezhepler, hareketler, oluşumlar için özellikle de heterodoks kavramının Alevi-Bektaşî inanç sistemi için kullanılması Hristiyanlıktan başka terim aktarmalarının da önünü açmıştır. Bu kez de Alevi-Bektaşî toplumunda ortaya çıkan bir Hakikatçı Alevilik⁹⁷⁸ olarak adlandırılan bir “düşünce” Protestan Alevilik olarak tanımlanmıştır.⁹⁷⁹

Bu kadar terim, kavram kargaşasından sıyrılırsak: Türkler İslam'ı benimserken kendi inanç ve kültür süzgecinden geçirilmişlerdir; İslam öncesinde var olan köklü inanışlarına İslamî bir kimlik kazandırmışlardır.

978 Hüseyin Özcan; *Aleviliğin Çağdaş Yorumu Purotluk Üzerine Bir Deneme*, İzmir 2007.

979 Ramazan Yıldırım; *Protestan Alevilik: Purotluk, Söz ve Adalet Dergisi*, sayı: Temmuz-Ağustos, İstanbul 2008, s.93.

KAMLARIN EVRİMİ: ALEVİ –BEKTAŞİLİKTE DEDE-BABA-SEYİT-PİR-VELİ

Alevi-Bektaşî inanç sistemi, İslam'ı içine alan geleneksel Türk dinlerinin kısmen devamıdır. Dede, baba, seyit, pir, veli Alevi-Bektaşî toplumunun önderlerine verilen adlardır; günümüzde yaygın olarak dede, seyit, pîr, baba, efendi sözcükleri kullanılmaktadır. Alevi-Bektaşî önderleri için kullanılan bu unvanlardan seyit-pîr daha çok Tunceli, Erzincan, Malatya, Sivas merkezli ocaklarda; dede-baba unvanı Babagan kolu diye bilinen Ege, Trakya, Balkanlarda bulunan Alevi topluluklarında ve Tahtacılar da; dede-efendi⁹⁸⁰ unvanları ise Hacı Bektaş Çelebileri için kullanılmaktadır. Bugün ise “dede” unvanı genel Alevi-Bektaşî terminolojisinde diğerlerini de içerecek biçimde kullanılmaktadır.

Türklerin Müslüman olduktan sonra yaşadıkları bölgelerde ve özellikle de Anadolu'da veli kültü değerlendirildiğinde, bunun kaynağını İslam öncesi Türk inançlarının özellikle atalar kültürünün devamı olduğu görülecektir. Ahmet Yaşar Ocak'ın tespiti ne göre Türklerdeki veli kültürünün temelleri şamanist dönemden gelmektedir. Eski Türk şamanları incelendiğinde bunların Türk veli kültürüne benzeyen yönleri görülür: Gelecekte haber verme, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen yahut düşmanlarına musallat eden, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen ateşte

980 Kutlu Özen; Divriği Yöresindeki Alevi-Bektaşî Türk Toplumunda Toprak Kültü(Cöher), Halk Kültürü, sayı: 2, Ankara 1985, s.60.

yanmayan Türk şamanları bu hüviyetiyle adeta Alevi-Bektaşî menakıpnamelerinde ve kısmen de öteki tarikat çevrelerinde yazılmış menakıpnamelerde yeniden hayat bulmuş gibidirler.⁹⁸¹ Şamanizmdeki birçok ritüel Türkmen Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamalarında yer alır. Buna bağlı olarak ilk şamanist izler Türklerin en eski tarikatı olan ve Bektaşiliğin de kaynağını teşkil eden Yesevilikte vardır. Yesevilikte; ilahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişler Türk ozanlarını anımsatan kişilerdir.⁹⁸² Yesevilikteki toplantıları da kadın ve erkeklerin birlikte bulunması; Türkçe şiirler, ilahiler okunması, Şaman ayinlerinin üzerlerine İslami motifler eklenerek varlığını sürdürdüklerini gösterir. Alevi-Bektaşî menakıpnamelerinde şamanizm ile ilgili motifler yoğun olarak bulunmaktadır. Fuad Köprülü'ye göre Türkmen babaları diye adlandırılan, eski baksı-kam inançlarını sürdüren bu kişiler şehirde yerleşen Fars kültürüne karşı göçebe Oğuzlar arasında İslamiyet'i eski ananelerine bağlı olarak taşıyorlardı.⁹⁸³ Alevi-Bektaşî Türkmenlerin dinsel önderler ve ulu kişiler için kullandıkları ata, dede, baba ve koca (goca)⁹⁸⁴ gibi sözcüklerin kullanılması İslam öncesi Türk kültür ve inanışının devamı, yansıması ve evrilmesidir. Oğuzlarda Korkut Ata, Irkıl Ata (Bilge Irkıl Koca) gibi kişiler halkın saygı duyduğu bilgin, şair, dinsel önder ve hekim niteliklerini birlikte taşıyan insanlardır. Türklerin İslam ile tanışmalarından sonra kamın yerini ata,

981 Ahmet Yaşar Ocak; Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menakıpnameleri, Ankara 1983, s.7-8.

982 Fuad Köprülü; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 2003, s. 50; Ahmet Vehbi Ecer; "Ahmed Yesevi'de Dini Tolerans ve Anadolu'da Et-kiler", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, 26-29 Mayıs, Kayseri 1993, s. 104.

983 Franz Babinger- Fuat Köprülü; Anadolu'da İslamiyet, İstanbul 2003, s. 48-49.

984 Bu sözcük Anadolu ağızlarında halen yaşlı, ihtiyar, pir,ulu,bilge anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca, Koca Haydar, Pir Sultan Abdal'ın diğer adı olduğu gibi Pir Sultan Ocağı, Koca Leşker Ocağı gibi Alevi ocaklarında bu sözcük pir,ulu anlamlarıyla yaşamaktadır.

baba, dede almıştır. Ata unvanını Ahmet Yesevi halifeleri Mansur Ata (Baba Mansur), Zengi Ata'da görüyoruz. 16.yy'da Bursa'lı Lami Çelebi'nin Mecmaü'l-Letaif adlı eserinde Abdal Ata⁹⁸⁵ adlı bir Bektaşî dervişinden söz edilmektedir. 16.yy'a kadar ata sözcüğünün Alevî-Bektaşî unvanı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.⁹⁸⁶ Şaman-kam aynı zamanda hekim-sağaltıcı özelliği taşır; ata-atasagun sözcükleri halk hekimi anlamında Anadolu ağızlarında karşımıza çıkar.

Türklerin eski kültür ve inanışlarında önemli bir ata kültü olan Kurt Ata, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Kurt Dede⁹⁸⁷, Kurt Baba⁹⁸⁸ olur. Umay Ana'nın eli, Fatma Ana'nın eli olur; apa; abba-ebe'ye dönüşür⁹⁸⁹; kam'ın ata'ya ; ata'nın dede'ye evrimi gerçekleşir.

Dede Korkut hikayelerde kam unvanı taşıyan Kam Gan Oğlu Han Bayındır, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek gibi Oğuz beyleri vardır. Bu beylerin duasının kabul edildiği söylenmektedir. "Ol zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi duaları müstecab olur idi."⁹⁹⁰ Burada Oğuz beylerinin kutsallık taşıdığı , siyasi ve dini bir işlev yüklendikleri görülmektedir. Ocak-aşiret örtüşmesinin görüldüğü Alevî-Bektaşî topluluklarında da dede aşiretin siyasi lideri aynı zamanda ocağın-aşiretin dinî önderidir . Ocak-aşiret örtüşmesinin görüldüğü Tunceli, Erzincan, Malatya, Kahramanmaraş merkezli Alevî ocak-aşiretlerinde dede dini ve

985 Çorum merkeze bağlı Abdalata köyü ve köyde 13.yy'da yaşadığı rivayet edilen Abdalata Sultan bulunmaktadır. Lami Çelebi'nin eserinde geçen bir Abdal Ata daha vardır .

986 Abdal, günümüzde pek rastlanmasa da eski dönemlerde Alevî Türkmenlerce kullanılan bir erkek adıdır.

987 Necati Demir; Trabzon Yöresinde 'Kurt Dede' ve Tarihî Bağlantısı, Türk Kültürü, sayı: 481-482, Ankara 2003 ,s. 193-200.

988 Kurt Baba dualarla anıldı, Kocaeli Hedef Gazetesi, 16 Temmuz 2010.

989 Ruhi Ersoy; "Kadın Kamlar' dan Göçerevli Türkmenler' de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm", Türk Bilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi, sayı: 13, Ankara 2007, s.60-71

990 Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s.34

siyasi otoriteyi bünyesinde toplar. Baba Mansur, Kureyşan, Şah Şadılı, Sinemilli ocak-aşiretleri bu tanımlamalara uymaktadır.

Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Seyit-Pir-Dede Soy ve Yetki Bakımından Dede

Alevi- Bektaşî inanç sistemi içersinde değişik dede anlayış ve uygulamaları vardır: Hacı Bektaş Dergahına bağlı dedeler ve Hacı Bektaş Veli Dergahından bağımsız ocakzâde olarak adlandırılan dedelerdir. Hem Hacı Bektaş Veli Dergahı dedelerinde hem de ocakzâde dedelerinde görülen dikme dede uygulaması vardır: Bunlar asıl dedenin bir icazetname ile yetkilendirdiği dedelerdir. Dikme dede uygulaması kaynağını Buyruk'tan almaktadır:

“Bir talibin pîri ırak olsa, eli ermese talip o pirine vekaleten başkasından el tutar ve görülür.”⁹⁹¹

Hacı Bektâş Veli Dergahına bağlı dedeler iki kola ayrılır: Hacı Bektâş-ı Veli'nin soyundan geldikleri kabul edilen Dedegân-Çelebi-Efendi olarak adlandırılan dedeler ve Hacı Bektâş-ı Veli'nin yolundan ilerlediklerini savunan Babagân⁹⁹² koluna bağlı babalar, halife babalar ve dedebaba vardır. Çelebiler kolu Hacı Bektâş-ı Veli'nin evlenmiş olduğunu kendilerinin de o soydan geldiklerini “bel oğlu” olduklarını kabul eder; Babagân kolu ise Hacı Bektâş-ı Veli'nin evlenmemiş (mücerred) olduğunu kendilerinin de “yol oğlu” olduklarını kabul ederler. Hacı Bektâş-ı Veli'nin soyunun İmam Musa-ı Kazım kanalı ile Hz. Ali'ye ve Hz. Muhammed'e bağlanmaktadır; bu durumda Hacı Bektâş-ı Veli ve onun soyundan gelenler Evlâd-ı Resul'dur. Dedegân kolu Çelebi-Efendileri Evlâd-ı Resul olarak kabul edilir. Dedegân kolu Çelebi-Efendiler kendilerinin onayı ile (ica-

991 İmam Cafer Buyruğu; haz: FuatBozkurt, İstanbul 2009, .s45

992 Balım Sultan Erkânını Yürütenler olarak da adlandırılır. Yolun kurallarını düzenleyen eserlere erkânâme denir. Alevi - Bektâşî inanç sisteminin ilk erkânâmesini yazan Kaygusuz Abdal'dır. Balım Sultan bu erkânâmeyi sonradan geliştirmiş ve Bektaşîliğe kurumsal bir kimlik kazandırmıştır. Bu yüzden Balım Sultan Pir-i Sâni (ikinci pir) olarak bilinir.

zet-höccet-hüccet) talip Alevi-Bektaşî topluluklarına-köylere “yol-erkan” bilenler içinden dede görevlendirebilirler.⁹⁹³ Görevlendirilen bu dedeler için Evlâd-ı Resul olma şartı aranmaz; ancak zaman içerisinde bu uygulama kurumsallaşarak babadan oğula intikal eden, soy süren bir bir dedelik yapısına kavuşmuştur. Bağımsız bir ocak iken Dedegân kolu Çelebi-Efendilerine bağlanan ocak dedeleri de Evlâd-ı Resul kabul edilir. Bugün Dedegân kolu Çelebi Efendisi Veliyettin Hürrem Ulusoy’dur.

Hacı Bektaş Veli’den Sonra Postnişin Olarak Pir Makamını Temsil Eden Çelebi Efendiler⁹⁹⁴

Adları	Doğum ve Ölüm Tarihleri
1. Seyyid Ali Sultan	1310-1402
2. Resul Bali Sultan	1361-1441
3. Mürsel Bali	1384-1483
4. Balım Sultan (Bali Çelebi)	1473-1516
5. Kalandar Çelebi	1476-1528
6. İskender Çelebi	1512-1548
7. Yusuf Bali Çelebi	1516-1569
8. Bektaş Çelebi	1544-1581
9. Resul Bali Çelebi	1546-1588
10. İskender Mürsel Çelebi	1551-1604
11. Hasan Çelebi	1563-1607
12. Bektaş Çelebi	1566-1632

993 Bkz. Ek 1 Eski ve Yeni İcazetname Örnekleri.

994 Ali Duran Gülçiçek, Hacı Bektaş Veli’nin Yaşam Felsefesi, İnanç ve Öğretisi, Hacı Bektaş Veli Dergisi, sayı: 27, Ankara 2003, s. 11-12.

13. Kasım Çelebi	1578-1646
14. Yusuf Çelebi	1582-1656
15. Elhac Zülfikar Çelebi	1605-1667
16. Hüseyin Çelebi	1609-1674
17. Abdülkadir Çelebi	1628-1685
18. Elvan Çelebi	1640-?
19. Murtaza Ali Çelebi	1646-1730
20. Elhac Feyzullah Çelebi	1676-1759
21. Bektaş Çelebi	1711-1761
22. Abdüllâtif Çelebi	1724-1803
23. Şehid Feyzullah Çelebi	1742-1824
24. Mehmed Hamdullah Çelebi	1762-1827
25. Veliyettin Çelebi	1772-1828
26. Ali Cellettin Çelebi	1808-1871
27. Feyzullah Çelebi	1810-1878
28. Ahmed Cemalettin Çelebi	1862-1921
29. Veliyettin Hürrem Çelebi	1868-1940
30. Ali Celalettin Ulusoy	1922-1990
31. Feyzullah Ulusoy	1920-1994
32. Veliyettin Hürrem Ulusoy	1942-

Babagân koluna bağlı Alevi-Bektaşiler Hacı Bektaş Veli ile soy ilişkisinin şart olmadığını “soya bağlılık” değil, “yola bağlılığın” yeterli olduğunu, dede olmak için Evlâd-ı Resul olmanın gerekli olmadığını kabul ederler. Ayrıca, Hacı Bektaş Veli’nin evlenmediği “mücerret” olduğunu; O’ndan sonra posta

oturan postnişinlerin de soy evladı değil, yol evladı olduklarını savunurlar. Dede yerine; dede ve baba unvanları birleştirilerek dedebaba unvanı kullanılmaktadır. Babagân koluna bağlı olanlarda en üstte Hacı Bektaş-ı Veli'yi temsil eden "dedebaba" yer almaktadır. Dedebaba; âşık, muhip, derviş, aşçı dervişan, baba, halife baba gibi bazı aşamalarından geçtikten sonra on iki halife baba arasından seçiliyor.⁹⁹⁵ Bu aşamalara ise soydan gelen kişiler değil seçim ile yoldan yetişerek gelen kişiler seçiliyor; âşık ve muhip aşamalarından sonrakiler aynı zamanda mürşid olarak adlandırılıyor.

*"Dedebabanın Hakk'a yürümesi üzerine, mevcut halife babalar, mümkünse pirevinde bir araya gelerek, ittifak ile bir halife babayı, bu göreve seçerler. Burada maksat ittifak arayışı olduğundan, eğer bir aday üzerinde ittifak sağlanamıyorsa, en az on bir kez seçim yaparlar ve hala ittifak edilememiş ise seçim otuz gün ertelenir ve yeniden icra edilir. Burada, artık ittifak aranmaz, oy çokluğuna bakılır. Şayet oylar eşit çıkarsa, Hakk'a yürümüş olan eski dedebabanın pazubendi açılır ve orada yazılı olan bir isim iki oy sayılarak, seçim tamamlanır. Bu seçim esnasında, içeriye halife babalar dışında kimse alınmaz ve seçim sonucu, Nefir üflenmek ve meydan evi bacasından duman salınmak sureti ile cümle ihvana duyurulur."*⁹⁹⁶

Trakya'da Gülşenîler, Amuçalar, Bedreddiniler, Babalılar adları ile bilinen Alevi-Bektaşî toplulukları, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Bosna-Hersek gibi Balkan ülkelerinde bulunan Alevi-Bektaşîler ve Mısır'da bulunan Kaygusuz Abdal Dergahı Babagân koluna bağlıdır.

Bugün, Babagân kolu dedebabası Ali Haydar Ercan Dede-baba (Dünya Bektaşîlerinin Dedebabası ve Hünkar Hacı Bektaş Veli Dergahı Postnişini ve Türbedarı)'dır.⁹⁹⁷

995 Murat Sertoğlu; Bektaşîlik, İstanbul 1969, s. 310-311 (Halifebaba Turgut Koca'dan aktarma.)

996 Şevki Koca; Bektâşîlik ve Bektâşî Dergâhları, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 38.

997 1997 yılında yapılan Dedebaba seçimi tartışmalı olmuştur.

Babagân Kolu Hacı Bektaş Dergâhı Postnişinliğinde Bulunan Dedebabalar

Adı/ Unvanı	Postnişinlikte Kaldığı Yıllar
1.Elhac Sersem Ali Dedebaba	1551-1569
2.Elhac Ahmet Ali Dede	1569-1569
3.Dimetokalı Ak Abdullah Baba	1569-1596
4.Dimetokalı Kara Halil Baba	1596-1628
5.Dimetokalı ElhacVahdeti Dedebaba	1628-1649
6.Elhac Seyyid Mustafa Dedebaba	1649-1675
7.Birecikli Seyyid İbrahim Agâhi Dedebaba	1675-1689
8.Urfalı Esseyyid Halil İbrahim Dedebaba	1689-1714
9.Serezli Hacı Hasan Dedebaba	1714-1736
10.Kırımlı Hanzade Mehmet	1736-1759
11.Dimetokalı Seyyid Kara Ali Dedebaba	1759-1783
12.Sinoplu Seyyid Hasan Dedebaba	1783-1790
13.Horasanlı Hacı Mehmet Nuri Dedebaba	1790-1799
14.Kal'acıklı Seyyid Halil Hakii Dedebaba	1799-1813
15.Sivaslı Mehmet Nebi Dedebaba	1813-1834
16.Merzifonlu Hacı İbrahim Dedebaba	1834-1835
17.Vidinli Seyyid Hacı Mahmut Dedebaba	1835-1846
18.Sofyalı Saatçi Ali Dedebaba	1846-1848
19.Çorumlu Seyyid Hasan Dedebaba	1848-1849
20.Yanbolulu Elhac Ali Turabi Dedebaba	1849-1868

21.Selanikli Hacı Hasan Dede-baba	1868-1874
22.Konyalı Perişan Hafız Ali Dede-baba	1874-1879
23.Elhac Mehmet Ali Hilmi Dede-baba	1879-1907
24.Malatyalı Hacı Mehmet Dede-baba	1907-1910
25.Hacı Feyzullah Dede-baba	1910-1919
26.Salih Niyazi Dede-baba	1919-1942
27.Ali Naci Baykal Dede-baba	1942-1960
28.Doç.Dr.Salih Bedreddin Noyan Dede-baba	1960-1997
29.Ali Haydar Ercan Dede-baba	1997-

Ocakzâde dedeler, soylarının Oniki İmamlara dolayısı Ehl-i Beyt'e ve Hz.Muhammed'e bağlı olduğunu inanılan ve daha çok "seyit" ,"pîr" olarak adlandırılan dedelerdir. Ocağın asıl kurucusu tarihi, mistik ulu kişinin soyu mutlaka Oniki İmamlardan birine bağlıdır.Örneğin Hüseyin Abdal Ocağının kurucusu olarak bilinen Ahmet Mengücek Gazi'nin soyu İmam Muhammet Tâkî kanalı ile Ehl-i Beyt'e bağlanır.Bu soy bağlantılarını belgeleyen şecereler ocak dedelerinde bulunur.Bu şecereler ⁹⁹⁸ve soy bağlantıları öteden beri hem ocaklar arasında hem de araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur.⁹⁹⁹

Ocakzadelerde dedelik soydan devam eder. Dede soyu, Ehl-i Beyt'tendir,Evlâd-ı Resul'dur.Dedenin soyundan gelmeyen dede olamaz.Ancak sadece dede soyundan olmak dedelik için yeterli değildir.Dedelik niteliklerini de taşıması gerekir.Alevi-Bektaşî inanç sisteminin temel kitaplarından en önemlisi olan Buyruk'ta (İmam Cafer Buyruğu) bu konu şöyle açıklanır:

998 Bkz: Ek 2 Şecere Örneği.

999 Bkz: Nejat Birdoğan; Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi Ocaklar - Dedeler – Soyağaçları, İstanbul 1995; Ali Yaman; Kızılbaş Alevi Ocakları, İstanbul 2006.

"Hazreti Resul,bir hadiste,'Ulu Tanrı bir kelim-i kadiminde *asıl asıldır* buyurmuştur" der.Zira ezelden hırka,meftul,irşat,tövbe,pîrlik ve seccade;bunların tümü Şah-ı Merdan Ali'ye gelmiştir.Bu nedenle şimdi Şah oğlu ve soyu olmayan kimseye pîrlik yapmak caiz değildir.Muhammed-Ali soyundan olmalı ki pîrliği caiz ola.Ancak , pîr olmak için Muhammed-Ali soyundan olmak da yeterli değildir. Pîrin,ilmi ile etkin olması gerekir. Pîrin dört kapı,kırk makam,on iki erkân,on yedi kemerbest,üç sünnet yedi farz,şeyhlerin büyük ilminden bilgi sahibi olması gerekir.Ve tarikata göre durup oturması;hakikatte,hakikat ile yol sürmesi gerekir ki , pîrliği caiz olsun."¹⁰⁰⁰

Ayrıca, Buyruk'un değişik sayfalarında pîrin (dede) nitelikleri anlatılırken pîrin 'kâmil" olması gerektiği defalarca vurgulanır: "Ve pîr kâmil olmalı ki,talibi pişirebilsin,talibi yola getirebilsin."¹⁰⁰¹ Yine, Buyruk'ta pîrin okuryazar olup okuduğunu anlar olması,Tanrı'nın gönderdiği kitabı okuması,ayetlere âmil olması gerektiğinin üzerinde durulur. Pîr, sorunları çözecek Tanrı vekili olarak tanımlanır.Pîr,Tanrı'nın yasakladığı bir günah işlerse beş kat fazla yazılır.

Dedenin Görevleri

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde dede Kitâb-ı Dede Korkut'un Mukaddimesinde anlatılan Korkut Ata'nın özelliklerine sahiptir: "*Bayat boyından Korkut Ata dirler bir er kopdı.Oğuzun ol kişisi tam bilişisiydi. Ne dir ise olur idi.Gayıbdan dürlü haber söyler idi. Hak Ta'ala anun könlüne ilham ider idi. Korkut Ata Oğuz kavminun müşkülünü hall ider idi.Her ne iş olsa Korkut Ataya ta-*

1000 Bozkurt; Buyruk, s.27,28

1001 Bozkurt; Buyruk, s.28

nışmayıça işlemezler idi. Her ne ki buyursa kabul iderler idi. Sözün tutup tamam iderler idi."¹⁰⁰²

Geleneksel Alevi-Bektaşî toplumunda dede sadece dini görevlerle yükümlü değildir. Toplumsal hayatın her aşamasında dedenin görev ve yükümlülükleri vardır. Dede sadece cem törenlerinin yürütücüsü değildir. Alevi-Bektaşî inanç ve toplum yapısına aykırı davranışlarda bulunanlara ceza verir; kişiler, aileler, köyler arasındaki anlaşmazlıkları –müşkül- çözmeye çalışır, küsleri, dargınları barıştırır. Cenaze namazı kıldırır. İstenildiğinde nikah kıyar, yeni doğan çocuklara ad koyar. Dede bilgi verendir, danışandır, yol gösterendir, geleneği aktarandır, duası-hayırlısı alınandır.

Dede bir başka dedenin mürşidi, pîri olabildiği gibi bir talibin rehberi-mürebbsi de olabilir.

Ocak ve Ateş

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış olarak tanımlanmaktadır. Yüce ve kutsala gösterilen bu saygı ve tapınış duayı, kurbanı ve belli ritüelleri gerektirir. Kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler, toplantı evleri kült yerleri olarak kullanılır. Kült için bayram ve tören gibi belli zamanlar seçilir. Tüm bu ritüelleri yöneten bir de lider bulunur.¹⁰⁰³

Eski Türk dini Şamanizm’de, yaşayan insan ile ölmüş ataları arasında çok yakın bir bağın var olduğuna inanılırdı. Ölülerin yiyip içen canlı varlıklar oldukları düşünülürdü. İnanca göre ocak ve ateş, ataların canını temsil ederdi. Ölümü bu şekilde düşünüp, ölen canların -insanlar gibi- yaşayışlarını devam ettirdiklerine inanan eski Türkler, ocak ve ateş çevresinde düğümlenen bir kül-

1002 Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s. 9.

1003 Mahmut Tezcan; Kültürel Antropoloji, Maya Akademi Yay., Ankara 2008, s. 144.

te sahiplerdi. Ocak, ateş ve ata eşdeğer kültlerdir. Ocak anadır, atadır. Ateşin yanması ve ocağın tütmesi ata soyunun sürmesi demektir. Soyun sürmesi ölmüş ataların ruhlarını hoşnut eder. Şaman dualarında ateşin ve ocağın kutsandığını görülür: “Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim, taş ocağınız yerinden oynamasın, daima yaktığımız ateş alevli olsun.” Bundan dolayı eski Türkler ocağa ve ateşe kutsallık veriyorlardı. Ocağa ve ateşe gösterilen bu aşırı saygının ve tapınmanın nedeni, atalara olan bağlılıktan kaynaklanır.¹⁰⁰⁴

Eski Türklerde ocak ve ateş iyesine bir saygı işareti olarak ocaktaki ateş söndürülmez, ocak içinde küle gömülerek uyutulur; ocağa pis ve kötü şeyler atılmasından, su ile söndürülmesinden sakınılırdı. Hatta ocaktaki ateşin başka boylardaki kişilere verilmesi uğursuzluk sayılırdı. Bugün dahi göçebe Türkmenlerde ocaktaki ateş sönmesin diye ocak nöbeti tutulmaktadır.¹⁰⁰⁵ Bir anlamda ocak, maddî ve manevî olarak obanın, soyun, ailenin temelidir. Bir ailenin ocağındaki ateşin sönmesi uğursuzluk sayılmaktadır. Anadolu’da Alevî –Bektaşî olsun olmasın ocak, ateş, atalar kültü “ocağın kül tutmasın”, “ocağın şen ola”, “odsuz ocaksız kalmayasın”, “ocağın kurusun”, “ocağı batasica” gibi alkış ve kargışlarla;” Yaktım seni Hak için/Yan Muhammed aşkına/Narın nur olsun/Tütünün asumane çıksın” gibi ateş dualarıyla ve ocağın kutsal sayılıp ocağa arka dönülmemesi, tükürülmemesi, ocak hakkı, ocağın üzerine yemin edilmesi gibi ritüellerle devam etmektedir.

Bu kült Alevî –Bektaşî inancında, canlılığını koruyarak sürmüştür. Eski Türklerdeki ocağa secde, Alevî-Bektaşîlerde sağ eli ocağa sürüp dudaklara değdirme şeklindeki niyaz’a dönüş-

1004 Mehmet Eröz; Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik, İstanbul 1977, s. 67-69; ayrıca bkz: Ünver Günay, Harun Güngör; Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ankara 1997, s.51-52-53-54-55.

1005 Yaşar Kalafat;Doğu Anadolu ‘da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1995, s. 61.

müştür.¹⁰⁰⁶ “Ocak kazdırma”, “ev ondalama” ritüelleri ocağın kutsallığının devamını göstermektedir. Buyruk’ta bir sofunun başka bir sofunun evine gittiğine üç şeye niyaz etmesi gerektiği belirtilir: Önce eşige, sonra evde bulunan er ve bacılara son olarak da ocağa niyaz etmelidir.¹⁰⁰⁷

Alevî-Bektaşî inanç sistemi ocaklar temeline dayalı bir örgütlenme özelliği taşır. Ocaklar; Baba Mansur, Sarı Saltık, Hıdır Abdal, Hubyar Sultan, Hacı Ali Turabi, Seyit Ali Sultan, Seyit Gazi gibi o ocağın atasının adını taşır. Eski Türklerde görülen kahraman atalar kültü’nde olduğu gibi ocak ataları ulu ve gazi kişilerdir. Tüm ocak ataları ortak bir ataya bağlıdır. Dedelik konusunda değindiğimiz gibi ocak kurucusu atalar ve onların soyundan gelenler Evlad-ı Resul kabul edilir. Her ocak bir silsile ile Oniki İmamlar’dan birine bu yolla Hz Ali’ye –Hz. Fatıma’ya ve dolayısıyla Hz. Muhammed’e bağlanır. Baba Mansur, Sarı Saltık, Hüseyin Abdal, Ali Seydi, Hacım Sultan, Garip Musa, Abdal Musa ocakları Oniki İmamlardan İmam Muhammet Taki ile; Erdebil ve Şah İbrahim ocakları İmam Musa-i Kazım ile; Kureyşan Ocağı İmam Cafer-i Sadık ile; Hacı Ali Türabi Ocağı İmam Muhammet Bakır ile; Ağuiçen ve Mineyik ocakları ise İmam Zeynel Abidin ile Ehl-i Beyt’e bağlanır.

Alevî-Bektaşî ocakları mürşit ocağı, pir ocağı, rehber-mürşid ocağı gibi sistematik bir yapıya sahiptir. Her ocak bölgesel olarak bir diğer ocağa bağlıdır. Ocak örgütlenmesini günümüzdeki dernek, federasyon, konfederasyon yapılanmasına benzetmek mümkündür. Ocaklar arasındaki bu sistematik bağı Prof. Dr. İbrahim Aslanoğlu’nun Seyit Kalender Veli Ocağı Dedelerinden Ahmet Kuzukıran ile yaptığı söyleşide Dede Ahmet Kuzukıran, Çubuk bölgesi ocak örgütlenmesi örneğinde şöyle açıklıyor:

1006 Yusuf Ziya Yörükân; Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, Ankara 1998, s. 187; İbrahim Aslanoğlu; Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı, Hacı Bektaş Veli Dergisi Yıl: 1998 Sayı: 6

1007 Bozkurt; Buyruk, s. 50.

“Çubuk Yöresindeki Alevi ocakları Seyyid Kalender Veli Ocağı'na bağlıdırlar. Mehmet Abdal ve Hacı Murad ocakları, Hacı Türibi Ocağına bağlıdır. Hacı Türibi Ocağı ile Cibali Sultan Ocakları da Seyyit Kalender Veli Ocağına bağlıdırlar.

Bu duruma göre S. Kalender Veli Ocağı, Hacı Ali Türibi Ocağı ile Cibali Sultan Ocakları'nın piri, Hacı Murat Ocağı ile Mehmet Abdal Ocaklarının mürşididir.

Kalender Veli Ocağı'nın piri, Hasandede'deki dedeler, mürşidi ise Hacı Bektaş'taki dedelerdir.”¹⁰⁰⁸

Her ocağın dolayısı ile dedenin statüsü kendisine bağlananlar ve kendisinin bağlandıkları bakımından değişiklik gösteriyor. Ancak bazı ocaklar arasında burada olduğu gibi kesin bir bağ olmadığı için öteden beri ocakların pirlik, mürşidlik konumu tartışma konusu olmuştur.

Hacı Bektaş Veli menakıbnamelerinde şu ocakların adları geçmektedir: Seyyid Cemal Sultan, Kolu Açık Hacım Sultan, Şah İbrahim Hacı, Garip Musa, Kızıl Deli Sultan, Karaca Ahmet Sultan, Şamaki Aslan Nûş Sultan, Pirabat (Pirbat) Sultan, Sarı İsmail Sultan, Resul Baba Sultan, Abdal Musa Sultan, Boz Geyikli Dede Kargın, Karadonlu Can Baba Sultan, Seyyid Mahmut Hayrani, Sarı Saltuk Sultan, Ahi Evran Sultan, İshak Barak Baba, Güvenç Abdal, Tapduk Emre Sultan, Yunus Emre Sultan.

Bugün ise iki yüz civarında ocak adı sayılmaktadır. Yüz yılları kapsayan bir süreç içerisinde ocakların çoğalmasını çeşitli nedenlerle açıklamak mümkündür: 19.yy'da Hubyar Sultan Ocağı içerisinde çıkan Anşabacılar Ocağı ocakların sayısının artış nedenlerini ortaya koyan bir örnektir. Vekil-Dikme Dedelik uygulaması da zaman içerisinde yeni ocakların ortaya çıkışına neden olmuştur. Dikme dede Evlad-ı Resul değildir ancak dikme dedelik soy sürebiliyor; dikme dede ailesi birkaç kuşak sonra

1008 İbrahim Arslanoğlu; Ahmet Kuzukıran (Alevi Dedesi) İle Görüşme, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı 14, Ankara 2000.

ccak oluyor. ¹⁰⁰⁹Alevi-Bektaşı şiirlerinde sosyal hayatı, tarihsel olayları görmek mümkündür.

“Muhammed Ali’nin güzel yolları
Şimdi tevir tevir yol eylediler
Ne yaman zor imiş insanın dili
Gerçek akıllıyı deleylediler

.....

Der ki İsmailim bu bir nur idi
Akıl fikir ermez bu bir sır idi
Bizim bildiğimiz Ali bir idi
Şimdi her köyde Ali eylediler.” (19.yy)

1009 Veli Saltık; İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları, Ankara 2004, s. 131.

OCAKLAR

Abdal Musa Sultan Dergâhı-Ocağı

Abdal Musa Ocağı dört büyük ocaktan biridir. Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli'nin halifelerindendir ve amcası Seyit Haydar Gazi'nin torunudur. Hacı Bektaş Veli'den sonra ikinci pir'dir.¹⁰¹⁰ Alevilikte kutsal kabul edilen on iki posttan biri Abdal Musa'ya aittir. Türbesi Antalya Elmalının Tekke köyündedir. Alevi-Bektaşiler tarafından Hacı Bektaş Dergahından sonra en çok ziyaret edilen dergahtır.

Ağuiçen- Ağuçan- Ağuçen Ocağı

Merkezi Tunceli, Hozat ilçesine 20km uzaklıktaki Karabakır (Bargını) köyündedir. Ocağın atası Ağuiçen olarak bilinen Seyit Temiz'dir. Araştırmacı Veli Saltık, Ağuiçen Seyit Temiz'in Seyit Lokman Perende'nin torunu olduğunu, Kara Donlu Can Baba'nın da kardeşi olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹¹ Ağuiçen Ocağı dedeleri ağırlıklı Elazığ, Erzincan ve Tunceli'de bulunurlar. Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Afşin ilçelerine bağlı bazı köyler de Ağuiçen Ocağına bağlıdır.

1010 İsmail Kaygusuz; Abdal Musa Sultan, Velâyetname, İstanbul 2008.

1011 Veli Saltık; İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları, s. 81.

Arzuman Ocağı

Ocağın atası Arzuman Yunus'un ziyaret yeri Tarsus'un kuzeyinde bulunan Bulgar Dağındaki Bulgar Bozoğlan adı verilen yerdir. Arzuman ocağı dedeleri Yozgat'a bağlı Sarımbey, Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı Ayhan, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Kıvşak, İçel'in Tarsus ilçesine bağlı Yüksek köyleri ile Tarsus'un Bağlarbaşı mahallesindedir.¹⁰¹² Arzuman ocağı talipleri Adana Sarıçam mahallesinde, İzmir Narlıdere'de, Eskişehir Aşağıçağlan köyünde, Şarkışla'nın bazı köyleri ile Aksaray'a bağlı Süleymanöyük köyünde bulunmaktadırlar.¹⁰¹³

Seyyid Battal Gazi Ocağı

Seyyid Battal Gazi'nin Eskişehir'de türbesi ve büyük bir dergâhı bulunmaktadır. Battal Gazi Ocağı Eskişehir, Amasya, Malatya merkezlidir. Amasya Merzifon, Sarı Köyü, Oymaağaç Köyü, Balgöze Köyü ve Merzifon'daki Tekke mahallesinde dedeler bulunmaktadır.

Bostankulu Hasan Halife Ocağı

Bostankulu Hasan Halife Ocağı, Hacı Bektaş Çelebi-Efendilerine bağlıdır. Ocak merkezi Tokat-Reşadiye-Bostankolu köyüdür. Yozgat, Çorum ve Tokat'ta ocağın bağlıları bulunmaktadır.

Pir Cemal Abdal Ocağı

Cemal Abdal Ocağı bağlıları Elazığ Karakoçan'da Üçbudak ile Çayırgülü köyleridir. Şadıllı Aşiretinin bir bölümü de Cemal Abdal Ocağına bağlıdır. Ocak atası Pir Cemal Abdal'ın türbesi Elazığ-Karakoçan Üçbudak köyündedir.

1012 Rıza Bektaş; Gönüller Aynası, İzmir 1991, s. 233.

1013 Hamza Aksüt; Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, sayı: 48, Ankara 2008, s. 210.

Cibali Sultan Ocağı

Ocağın ataları Cibali Sultan ile oğlu Cebe Ali Sultan 'dır .Ocağın bağlıları Ankara Çubuk'un Yukarı Emirli,Aşağı Emirli ve Susuz köyleridir. Şah Kalender Veli Ocağı'na bağlıdır.¹⁰¹⁴

Seyyit Derviş Cemal Ocağı

Seyyit Derviş Cemâl Ocağı merkezi Erzincan-Üzümlü ilçesi Zurun (Çayır yazı) köyüdür. Ocağın atası Seyyit Derviş Cemâl'in türbesi Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesi Döğer kasabasındadır. Derviş Cemal Ocağı bağlıları Tunceli – Ovacık, Pülümür'ün Kocatep, Dereboyu, Çakırkaya köyleri ile Erzurum'a bağlı Hınıs ve Aşkale köyleri ağırlıklı olmak üzere Türkiye'nin her yanında vardır.

Hacı Emirli Ocağı

Hacı Emirli Ocağının atası İbrahim Baba –Bölükbaşı adları ile anılan İbrahim-i Sâni'dir. Türbesi Gaziantep-İslahiye'nin Çerçili köyündedir. Ocağın merkezi Aydın-Germencik-Kızılca-pınar, Akçeşme ve Güzeltepe köyleridir. Hacı Emirli Ocağı bağlıları Aydın, İzmir, Adana, Mersin, Manisa, Muğla illerindedir.

Seyyit Garip Musa Sultan Ocağı

Ocağın atası Seyyid Garip Musa Sultan'ın türbesi Sivas-Divrigi'nin Güneş köyündedir. Seyyid Garip Musa Sultan Ocağı bağlıları Sivas, Çorum, Yozgat, Malatya, Kars, Erzurum, Eskişehir, Şanlıurfa illerindedir.

Gözükızıl Ocağı

Ocağın atası Hacı Tuğrul - Doğrul Seyit Halil'dir. Anadolu'nun birçok yerinde Hacı Tuğrul/Doğrul türbesi bulunmaktadır. Ankara-Polatlı yakınlarındaki Hacı Tuğrul türbesinin (yöre halkı "Hacı Tuğrul Baba" diyor) asıl Hacı Tuğrul'a ait olması mümkündür.¹⁰¹⁵ Menkıbeye göre "Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi tarafından icazetle Rum'a gönderildiğinde bir güvercin olup Sulucakarhöyük'e inmiş ve bir taşın üzerine konmuştur. O'nun güvercin donunda Rum'a gelmekte olduğunu kerametle anlayan Rum Erenleri (bazı anlatılarda Karacaahmet Sultan), Hacı Bektaş Veli'yi buraya sokmamak için, Hacı Doğrul (Tuğrul-Tunrul)'u yırtıcı bir doğan/şahin kuşu donunda O'na karşı göndermişlerdir. Bunu gören Hacı Bektaş Veli tekrar insan kılığına dönerek Hacı Doğrul'u boğazından yakalayıp perişan eder.¹⁰¹⁶ Boğazı sıkılan Hacı Doğrul'un gözleri kızarır. Hacı Doğrul'un gözlerinin kızarıklığı kırk gün boyunca devam etmiş, bunun üzerine kendisine Gözükızıl denmiştir. Ocak bağlıları Sivas Yıldızeli ilçesi, Nallı ve Davulalan köylerindedir.

Seyyit Hacı Ali Türebî Ocağı

Seyyit Hacı Ali Türebî Ocağı bağlıları Çankırı Şabanözü ilçesi Mart, Bulgurcu, Göldağı, Özbekköy, Karahacı, Kutluşar ve Değirmencievi köyleri; Ankara Çubuk ilçesi Sarısu, Kösrelik, Dağkalfat, Demirci, Mahmutoğlun, Kargın köyleri; Ankara Kalecik ilçesi Yüzbeğen ve Tavşancık köyleri, Kırıkkale'nin Hasan Dede kasabası, yine Kırıkkale Sulakyurt ilçesi Hamzalı köyü, Bursa İnegöl ilçesi Şehitler köyü, Eskişehir Beylikahır il-

1015 Hikmet Gürçay; "Ankara-Polatlı Yolu Üzerindeki Hacı Tuğrul Türbesi", Türk Etnografya Dergisi, sayı: 16, 1977, s.54-62.

1016 Ahmet Yaşar Ocak; Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İstanbul 2000, s.198-199.

çesi Koşmat köylerindedir. Ocak atası Seyit Hacı Ali Tûrabi'nin türbesi Çankırı Şabanözü Mart köyündedir.¹⁰¹⁷

Hacı Muradı Veli Ocağı

Ocak atası Seyit Hacı Murad-ı Veli'nin türbesi Çankırı Eldivan ilçesi Seydi köyündedir. Ocak merkezi Çankırı Şabanözü Bulgurcu köyüdür. Ocak bağluları Çankırı ve Ankara Çubuk ilçesindedir.

Hacım Sultan Ocağı

Ocak atası Koluaçık Hacım Sultan'ın Türbesi Uşak –Sivaslı Hacım köyündedir. Ocak merkezi Malatya Hekimhan ilçesine bağlı Başak köyüdür. Ocak bağluları Hekiman'ın Başak, Başkınık, Ardahan, Hacılar, Güvenç ve Dedeköy ile Kahramanmaraş Elbistan'ın Demircilik kasabası, Küçük Yapalak, Çıtlık köyleridir. Sivas ve Kars'ta da Hacım Sultan Ocağı bağluları vardır.

Hıdır Abdal Ocağı

Düşkün Ocağı olarak bilinin Hıdır Abdal Ocağı atası Hıdır Abdal Sultan, Karaca Ahmet Sultan'ın oğludur. Ocağın merkezi Erzincan Kemaliye ilçesi Dutluca (Aşutka) bucağına bağlı Ocak köyüdür. Hıdır Abdal Sultan'ın türbesi de bu köydedir. Ocak bağluları Sivas, Çorum, Yozgat, Gaziantep, Eskişehir, Kırıkkale illerinde bulunmaktadır.

Hubyar Sultan Ocağı

Ocak atası Hubyar Sultan, Hubyar Devletlü, Hızır Hubyar, Hubyar Baba, Hubyar Derviş isimleri ile anılır. Türbesi Tokat-

1017 İbrahim Arslanoğlu; Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 10, Ankara 1999.

Almus ilçesi Hubyar köyündedir. Hubyar Sultan Ocağı bağlıları büyük bir kitledir. Hubyarlılar Tokat başta olmak üzere Sivas-Amasya-Çorum-Yozgat-Samsun-Aydın-İzmir-Manisa-İzmit-Erzurum-Erzincan'da bulunmaktadır.

Hüseyin Abdal Ocağı

Ocağın atası Hüseyin Abdal'ın türbesi Sivas Divriği İlçesine bağlı eski adı Aşudu Tekke olan Güvenkaya köyündedir. Ocak bağlıları Sivas-Divriği Çamşılı yöresindedir.

Musa Kazım Ocağı

Ocağa adını veren Musa Kazım'ın İmam Musa-i Kazım ile aynı adı taşımaktadır. Musa Kazım türbesi Gaziantep Şehitkamil ilçesine bağlı Dülük köyündedir. Musa Kazım Ocağı bağlıları Gaziantep Yavuzeli ilçesi Göçmez(Milelis) ,Dereköy, Sarılar, Kuzuyatağı, Bülbül, Kayabaşı, Yarımca,Yeniköy Çepni köyle-ri ile Balıkesir Bigadiç ilçesine bağlı Özgören (Yumrukluçetmi) köyündedir.

İmam Zeynel Abidin (Mineyik) Ocağı

Ocağın merkezi Malatya Arguvan ilçesi eski adı Mineyik olan Kuyudere köyüdür.İmam Zeynel Abidin'in türbesi ise Malatya Battalgazi ilçesindir(Anadolu'nun birçok yerinde aynı adı taşıyan türbe vardır.). Mineyik Ocağı bağlıları başta Malatya olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde bulunmaktadır.

Keçeci Baba- Seyyid Şah Mahmut Veli Sultan Ocağı

Keçeci Baba Ocağı, Hacı Bektaş Çelebi Efendilerine bağlıdır. Ocağın atası Ahi Mahmut Veli, Gül Ahi Baba, Şah Mahmut Veli gibi adlarla da anılan Keçeci Baba'dır . Türbesi Tokat Erbaa ilçesi Keçeci köyündedir. Köy aynı zamanda ocağın merkezidir.

Keçeci Baba Ocağı bağlıları Zile, Almus, Turhal ve Amasya'nın köylerinde bulunmaktadır.

Kızıl Deli Sultan Ocağı

Ocağın atası Seyit Ali Sultan Horasan erlerindendir. Seyyit Ali Sultan menkıbevi hayatı bir hayatı vardır.¹⁰¹⁸ 1397 yılında, Dimetoka'da¹⁰¹⁹ Kızıldeli ırmağı yanında bir tekke kurmuştur. Tekke Ruşenler köyü civarındadır.

Koca Leşker Ocağı

Ocağa adını veren ata Seyyid Mehmet Koca Leşker'dir. Koca Leşker'in Türbesi Erzincan'ın İliç ilçesi Bağıştaş köyü Bahçeçik mezrasındadır. Koca Leşker Ocağı bağlıları Tunceli, Erzincan, Malatya, Sivas, Çorum, Tokat, Eskişehir, Ankara, Bingöl, Adıyaman ve Muş Varto'dadır. Ozan Muhlis Akarsu'nun köyü Minarekaya (eski adı Leşker) da Koca Leşker Ocağına bağlıdır.

Köse Süleyman Ocağı

Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlı bir ocaktır. Ocağa adını veren ata Köse Süleyman'dır. Türbesi Sivas-Suşehri Kösedag'ın zievesindedir. Köse Süleyman'ın bir Selçuklu komutanı olduğu Kösedag Savaşına katılmış olduğuna inanılır. Koca Süleyman Ocağı bağlıların çoğunluğunu Sivas, Yozgat, Çukurova'dan Ege'ye göç eden Kantemirli Çepniler oluşturmaktadır. İzmir Bergama'nın Yalnızev, Tepeköy, Narlıca, Pınarköy; Balıkesir Deliklitas, Bahçedere Beldesi Kavakbaşı köyleri ocağın dedelerinin bulunduğu köylerdir. Ocak bağlıları

1018 Bedri Noyan; Seyid Ali Sultan Velayetnamesi, Ankara 1999.

1019 Dimetoka bugün, Batı Trakya'da, Yunanistan Evros (Meriç) şehrinde-dir.

İzmir, Manisa, Aydın, Balıkesir Çepni yerleşim yerlerinde bulunmaktadır.

Kul Himmet Dede Ocağı

Ocağa adını veren Kul Himmet 16.yy'da yaşamış büyük bir Alevi-Bektaşî ozanıdır. Kaynaklar Kul Himmet'in Pir Sultan Abdal'ın çok yakını olduğunu belirtmektedir. Ocağının merkezi Kul Himmet'in de türbesinin bulunduğu Tokat'ın Almus ilçesi Görümlü köyüdür. Kul Himmet Dede Ocağı bağlıları Tokat ve çevresinde yaşamaktadır. Görümlü köyünde Kul Himmet'in soyundan gelen Kul Himmetliler bulunmaktadır.

Kureyşan Ocağı

Kureyşan Ocağı geniş bir coğrafi alana yayılmış birçok aşireti içinde barındıran ocaktır. Ocağın atası Seyit Mahmut Hayrani'nin soyunda geldiğine inanılan Seyyid Hacı Kureyş'tir. Seyyit Hacı Kureyş'in türbesi Gaziantep Yavuzeli ilçesi Göçmez (Milelis) köyündedir. Tunceli, Nazımiye ve Mazgirt'te, Adıyaman'ın Yukarı Şeyhler Köyü'nde ocak soyundan aileleri bulunmaktadır. Tunceli merkez olmak üzere Erzincan, Malatya, Adana, Gaziantep, Adıyaman, Muş-Varto, Ankara, Konya ve Şanlıurfa'da, Edirne'nin bazı köylerinde Kureyşan Ocağı bağlıları bulunmaktadır.

Seyyit Mehmet Abdal Dede Ocağı

Ocağın atası Seyit Mehmet Abdal Dede'nin, Abdal Musa'nın kardeşlerinden biri ve Hacı Bektaş Veli'nin amcaoğludur. Mehmet Abdal Dede'nin türbesi Çankırı Orta ilçesi Doğanlar köyündedir.

Molla Yakup Ocağı

Ocağın büyük atası Şah Şadılı –Şeyh Şazeli ya da Kahveci Piri adları ile anılır. Molla Yakup’un bu soydan geldiği kabul edilir. Molla Yakup’un türbesi Sivas Divriği ilçesi Çetinkaya Beldesine bağlı Yellice köyündedir. Tunceli, Sivas’ta ocağın bağlıları bulunmaktadır.

İmam Rızalılar- Musa Hardı Ocağı

Malatya Pötürge Gündeğer köyü ocağın merkezidir. Ocağa adını verenlerden İmam Rıza’nın Sekizinci İmam Rıza ile bir ilgisi olmaması gerek.¹⁰²⁰ Diğer ata Musa Hardı ise Horasan’dan Anadolu’ya Koca Seyit, Mir Seyit, Seyit Mençek ile birlikte gelmiştir. Ocak talipleri Sivas, Yozgat, Malatya, Tunceli, Amasya, Çorum, Tokat, Elazığ, Kars, Erzincan, Erzurum yöresinde bulunmaktadır.

Pir Sultan Abdal– Koca Haydar Ocağı

Ocak atası Pir Sultan Abdal ya da diğer adı ile Koca Haydar yalnız Alevi-Bektaşî edebiyatının değil Türk edebiyatının en büyük ozanlarından. Alevi-Bektaşî inancını şiirlerine duru bir dille yansıtmış; yaşadığı yüzyılın tarihi-sosyal olaylarını şiirlerinde ustalıkla dile getirmiştir. Sivas Banaz merkez olmak üzere Çorum, Tunceli, İzmit, Eskişehir, Muş gibi pek çok yerde Pir Sultan Ocağı bağlıları vardır.

Piri Baba Ocağı

Ocağa adının veren ata Piri Baba 15.yy’da Amasya’nın Merzifon ilçesinde yaşamıştır. Türbesi de Merzifon’un Nusratiye mahallesindedir. Piri Baba’nın soyundan gelen İdrisoğulları

1020 Veli Saltuk,Türkiye’de Alevi Ocakları,Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,Ankara,2009/52

Merzifon Oymak köyünde yaşamaktadır. Ocağın bağlıları Merzifon ve Samsun Havza köylerindedir.

Saburoğulları Ocağı

Saburoğulları Ocağının atası Seyyid Sabur Baba'dır. Diğer ocak ataları gibi Horasan erenlerindendir. Türbesinin nerede olduğu bilinmemektedir. Saburoğulları Ocağının merkezi Çorum Sungurlu ilçesine bağlı eski adı Meymandı olan Aydoğan ve Akpınar köyleridir. Ocak bağlıları Sungurlu ve Yozgat-Yerköy'dedir. Saburoğulları Ocağı Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlıdır.

Sarı Saltuk Ocağı

Sarı Saltuk Ocağı, bağlıları Tunceli Hozat ilçesi Karaca köyü merkez olmak üzere Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Malatya, Sivas'ta ve Türkiye'nin farklı illerinde bulunan bir ocaktır. Ocağın atası Sarı Saltuk ya da Sarı Saltuk Sultan 13.yy'da yaşamış, Anadolu'nun birçok yerinde ve Balkanlarda türbesi, ziyaretgahı, makam-mezarı bulunan asıl adı Şerif Hızır olan, Alevi-Bektaşî inanışını yayan tarihi, efsanevi bir gazi-derviştir. Sarı Saltuklular, asıl türbenin Hozat'ta Sarısaltuk dağının eteklerinde bulunduğunu kabul ederler.¹⁰²¹

Sarıbal Ocağı

Ocağın bağlıları Gümüşhane ve Giresun köylerindedir. Gümüşhane Şiran'a bağlı Kırıntı köyü Sarıbal Ocağının merkezidir. Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlıdır. Ocağa adım ve-

1021 Sarı Saltuk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Franz Babinger, «Sarı Saltık Dede» maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 10, İstanbul 1966, ss. 220-221, Veli Saltık; Alevi Türkmen Tarihi ve Saltuklular, Ankara 2004, Veli Saltık; Sarı Saltuk ve Saltuklular, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı; 34, Ankara 2005.

ren Sarıbal ya da Sarıbal Sultan'ın Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerinden biri olduğu gibi Sarı Saltuk'un oğullarından Şih Süleyman olduğu rivayetleri vardır. Bazı kaynaklar Sarıbal Ocağının Sarı Saltuk Ocağının bir kolu olduğunu belirtir.¹⁰²²

Seyyit Seyfullah– Seyyit Sabun Ocağı

Ocak merkezi, Tunceli Mazgirt ilçesi Akpazar Beldesine bağlı eski adı Seyidan olan Elmalık köyüdür. Ocağın atası Seyit Seyfi - Seyit Seyfullah'tır. Ocak bağluları Tunceli, Elazığ-Palu köylerindedir.

Seyyid Kalender Veli Oca

Ocağı atası Şah Seyit Siyam Sultan oğlu Seyyid Kalender Veli'dir. Siyam Sultan'ın da Kalender Veli'nin türbesi Ankara Çubuk ilçesine bağlı eski adı Sıla olan Sele köyündedir. Sele ve Kargın köyleri ocağın merkezidir. Ocağın bağluları Ankara Çubuk'un Kargın, Ömercik, Kuyumcu, Meşeli, Sarısu, Tepe Sarısu, Köşrelik, Dalyasan, Dağkalfat, Çitköyü, Sele, Sarıkoz, Mahmutoğlan, Karaağaç, Ovacık, Saracalar, Kutluşar, Mart, Tavşancık köylerinde bulunmaktadır. Seyyid Kalender Veli Ocağı Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlıdır.¹⁰²³

Şah Sinemilli Sultan Ocağı

Ocağın atası Şah Sinemil Sultan'ın Türbesi Elazığ Keban ilçesi Akgömlek köyündedir. Ocağın merkezi Kahramanmaraş Elbistan Kantarma köyüdür. Elbistan, Nurhak, Afşin, Pazarcık'ta; Sivas, Gürün'de; Malatya Hekimhan, Akçadağ'da;

Erzincan-Kemah'ta ocağın bağluları bulunmaktadır.

1022 Şevki Koca; Bektâşilik ve Bektâşi Dergâhları, s. 33-34.

1023 İbrahim Arslanoğlu; "Ahmet Kuzukıran(Alevi Dedesi) İle Görüşme", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 14, Ankara 2000.

Şeyh İbrahim Veli Ocağı

Ocak merkezi Malatya Arguvan eski adı Mezirme olan Balıkaya köyüdür. Aynı köyde bulunan Şeyh İbrahim Veli'nin dergahı "Karadirek Ziyareti" türbe işlevi görmektedir. Malatya, Kahramanmaraş, Çorum, Gaziantep'te Şeyh İbrahim Veli Ocağı bağlıları vardır.¹⁰²⁴

Şeyh Hasan– Sultan Onar Ocağı

Ocağın atası Şeyh Ahmet Verani'nin oğlu ,Hoca Ahmet Yesevi halifelerinden Şeyh Hasan'dır. Türkmen boyları arasında Sultan Onar, Onar Dede olarak anılır. Pir Sultan Abdal'ın şiirinde Onar Dede olarak adı geçer.

" Kalkıp Horasan'dan sökün edensin

Urum diyarını mekân tutansın

Çağıranın imdadına yetensin

Yetiş Onar Dede sen imdat eyle"

Ocağın merkezi Malatya Arapkir'e bağlı Onar köyüdür. Şeyh Hasan-Sultan Onar'ın türbesi bu köydedir. Şeyh Hasan tarafından 13.yy'da Onar köyüne yaptırdığı Şeyh Hasan Onar Zaviyesi 'ne "Büyük Ocak" denmektedir. Elazığ 'daki Şih Bahşiş Ocağı ile Tunceli'deki Sultan Seyit Ocağı Şeyh Hasan Ocağının kollarıdır. Malatya, Tunceli, Sivas, Çorum, Elazığ, Erzincan'da ocağın bağlıları bulunmaktadır.¹⁰²⁵

Üryan Hızır- Sultan Hızır Ocağı

Üryan Hızır ya da Sultan Hızır olarak bilinen ocak atası hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Üryan Hızır Sultan'ın türbesi ve ziya-

1024 Hamza Aksüt; Şeyh İbrahim Ocağı'nın Talibi Olan Oymak ve Obaların Tarihi, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 30, Ankara 2004.

1025 Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Onarlı; Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 12, Ankara 1999.

retgahı Tunceli Pertek'in eski adı Zeve olan Dorutay köyündedir. Üryan Hızırılıkların ziyaretgahlarından biri de Adıyaman Çelihan'a bağlı Recepköy'de bulunan Seyit Baba Kasım türbesidir. Ocağın merkezi Çelikhane ilçesine bağlı eski adı Bulam olan Pınarbaşı beldesi ile Kahta'ya bağlı Bağözü (Berazi) köyüdür. Ocağın bağlıları Adıyaman, Çorum, Erzincan, Erzurum, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Tunceli'dedir.

Yalıncağ Sultan Ocağı

Yalıncağ Sultan'ın türbesi Sivas Hafık ilçesinin Yalıncağ köyündedir. Köy aynı zamanda bu ocağın merkezidir. Ordu, Aydın, Ankara, İstanbul, Çorum, Kırıkkale, Yozgat Sivas'ta Yalıncağ Sultan Ocağı bağlıları bulunmaktadır. Isparta Senirkent Uluğbey beldesinde yatır bulunan Yalıncağ Baba ile Yalıncağ Sultan Ocağının bağı yoktur. Uluğbey'deki Yalıncağ Baba, Seyit Veli Baba Sultan'ın atalarındandır, halk arasında Gözcü Baba olarak da bilinir.

Yanyatır Ocağı

Yanyatır-Yanınyatır Ocağı atası Durhasan Dede'nin Adana Ceyhan ilçesine bağlı eski adı Evci olan Durhasandede köyünde türbesi bulunmaktadır. Durhasan Dede'nin de diğer ocak ataları gibi Horasan'dan geldiği söylenir. Ocağın adının Yanınyatır-Yanyatır olmasının nedeni ocağa bağlıların yatırlara ve dedeler niyazlarını yan yatarak yapmalarından kaynaklanmaktadır. Yanyatırlılar on iki oymaktan oluşan büyük Tahtacı topluluğudur. Ocak dedeleri Çobanlı oymağındandır. Durhasan Dede'nin soyundan gelenler Çukurova'dan göç ederek İzmir Bergama, Narlıdere ve Bornova-Naldöken'e yerleşir. Bu üç yerleşim yeri Yanyatır Ocağı'nın merkezidir. İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir, Muğla, Antalya, Adana ve Mersin'de Yanyatır Ocağı bağlıları bulunmaktadır.

Sultan Samut Ocağı

Ocağın atası Sultan Samut'un türbesi Sivas Kangal ilçesi Tekke köyündedir. Buraya Samut Tekkesi denmektedir. Sultan Samut; Er Samut, Koca Samut, Hızır Samut, Samut Abdal adlarıyla da anılır. Sultan Samut'un Hacı Bektaş Veli Dergahı çerağcısı Pir Ebi Sultan'ın oğlu olduğu inanışı yaygındır. Sultan Samut'un hayatı hakkında kesin ve ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte asıl adının Abdüssemat olduğu 16.yy'da yaşadığı belirtilmektedir.¹⁰²⁶ Sultan Samut Ocağı, Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlı olup ocağın bağlıları Sivas, Çankırı, Çorum, Ankara-Çubuk'ta, Eskişehir, Yozgat ve Kırıkkale'nin köylerindedir.

Mazlum Abdal Ocağı

Ocağın atası Mazlum –Nazlım Abdal hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Türbesi Sivas Gemerek Sızır köyündedir. Ocağın merkezi Şarkışla Kaymak köyü ile Kayseri Felahiye Acırlı köyüdür. Sivas-Şarkışla ile Ankara Bala'nın bazı köyleri Mazlum Abdal Ocağına bağlıdır. Mazlum Abdal Ocağı, Hacı Bektaş Veli Çelebi Efendilerine bağlıdır.

Veli Baba Ocağı- Anşabacılar

Hubyar Sultan Ocağından ayrılan bir topluluk zaman içerisinde ocak özelliği kazanmıştır. Ocağın merkezi Veli Baba ve Anşa Bacı'nın türbelerinin bulunduğu Tokat Zile ilçesine bağlı Acısu köyüdür. Veli Baba da Anşa Bacı da Evlad-ı Resul değildir. Kendilerine bağlı topluluk tarafından ocak statüsü kazanıdırılmıştır. Ocağın ataları Veli Baba ile Anşabacı olmuştur; ocak babaları (dede-seyit kullanılmıyor) Veli Baba soyundan devam

1026 Alim Yıldız; Sivashlı Şairler Antolojisi, İstanbul 2003, s.761-763.

ediyor. Tokat Zile, Turhal, Sivas Yıldızeli, Amasya civarında ocağın bağlıları bulunmaktadır.

Seyyit Veli Baba Sultan Ocağı

Ocak merkezi Veli Baba Sultanın da türbesinin bulunduğu Isparta Senirkent'e bağlı Uluğbey beldesindedir. Ocağın atası Seyyid Veli Sultan 16.yy 'da yaşamıştır. Uluğbey ve çevre köylerde yaşayan Alevi-Bektaşiler Veli Baba Sultan Ocağına bağlıdır. Uluğbey'de oturan dedeler kendi aralarından birini müşşid seçmektedirler.

Şehamet Sultan Ocağı

Ocağa adını veren ata Şeyh Ahmet Veli Sultan, Hacı Bektaş Dergahında yetişmiştir. Türbesi Isparta Senirkent'tedir. Şeyh Ahmet Veli Sultan'ın aynı zamanda Senirkent'tin de kurucusu olduğuna inanılır. Ocak, Hacı Bektaş Çelebi Efendilerine bağlıdır. Isparta Keçiborlu ve Senirkent'te, Burdur'da, Afyon ve Eskişehir köylerinde, İzmir'de ocağın bağlıları vardır.

EKLER

Ek 1 İcazetname Örneği

19 Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Dergâhınca Verilen Bir
İcazetname Örneği

Zâlike takdîrü'l azîzi'l alîm nasrun minallahi ve fethun karîb
ve beşşiri'l mü'minîn yâ Muhammed yâ Ali yâ hayre'l-beşer
Allahümme salli alâ nuri Muhammedi'l-Mustafa Allahümme
sahi alâ nuri Aliyyi'l-Murtaza Allahumme salli alâ Seyyidihi
Haticeti'l Kübra Allahümme salli alâ Fatimatizzehra, Allahüm-
me salli alâ seyyidina Nuri İmam Hasan hulk-ı Rıza, Allahumme
salli alâ seyyidina nuri İmam Hüseyin şehîd-i deşt-i Kerbelâ Al-
lahümme salhi alâ seyyidina nuri İmam Zeyne'l Abidin çardeh-i
masum-ı pâk Allahumme salli alâ Seyyidinâ nuri İmam Muham-
med Bakır Allahümme salli alâ seyyidina nuri İmam Cafer Sadık
Allahumme salli alâ seyyidina nuri İmam Musa Kazım Allahüm-
me salli alâ seyyidina nuri İmam heştem kable-i heftem sultanü'l
Horasanî Burhanü'l Horasanî Şehîd-i hak-ı Horasanî imam Ali
ibni Musa Rıza Allahümme salli alâ seyyidina nuri İmam Mu-
hammed Takî Allahümme salli alâ Seyyidinâ nuri İmam Aliyyü'n
Nakî Allahümme salli ala seyyidina nuri İmam Hasani'l Aske-
ri Allahümme salli alâ seyyidina nuri imam Muhammed Mehdi
Sâhibü'z zaman kutbu'd-deverân hucdetu'l burhân salavatullahi
aleyhim ecmaîn evvelîn âhirîn tayyibîn tahirîn zâhirîn bâtinîn lâ
fetâ illa Ali lâ seyfe illa zülfikâr

Bismillahirrahmanirrahim ve bihî nestaînu

Elhamdulillahillezaî ceale gulûbel ârifîn huzînet bi-zîneti'l ulûmi'l mahzûneti kâne alâ zâlîke kadîran ev kasseme'l marifete bi-mertebetihî kalilen kesiran ev kuhhile uyûnu'l âlemî bi-kemalî kehli'r ru'yeti atûfen lehûm ve nasîran lehûm ve feteha simâu'l müştakîn sagîran ve kebîran el-istimâu ismü'l ma'sûketi hâlen ve kâlen ve halakakûm alâ sûretin ve leyse fî hâlin hulikat ehaden mübeşşiran hüvallahülezi lâ ilâhe illa hû âlimu'l ğaybi ve's şehâdeti hüve'r rahmanirrahim vahdeehu ve lehu bi-mûcebi's serâir gulûbi'l sidreti'l hâvireti fî Hundisin zalle'l leyli ilâ tarafîn küllü bihârin ve hiye an tahte arzin sıratü'l emzaci'l mütalatımeti fî'l bihâri eşhedü en lâ illâhe illallahu vahtehu lâ şeriyke leh ve eşhedü enne muhammeden abduhû ve resuluh erselehû nebiyyen ve ceale beyne'l enbiyâi ve'l kudreti ve hazineti sallallahu ve alâ âlihî ve evlâdihî ve eshabihî ve ezvâcihî ve sellim teslimen ebeden dâimen kesiran

Kâle aleyhisselam "Ashâbî ke'n nucûmi bi-eyyihim iktedeytüm ihdeytüm" ve kâle azze ve celle "men kâle nasrun minallahî ve fethun garib" ve kale aleyhisselam "lâ yezâllüllahü taâla fî hâcetin li-abdihî mâdâme'l abdü fî hâceti ehihi'l müslim", ve kâle Ali bin ebî Tâlib kerremallahu veche "eş-Şuyûhu selâsetün et-Tevâzuu inde't devleti ve'l avfu inde'l gudreti ve'l atıyyetu" ve kâle sultanü'l muhakkikîn ve kutbu'l aktâb fil âlemîn Hacı Bektaş Veli el-Horasanî kuddise sırrıhu'l aziz şemmetu marifetin hayrun niin kesîri'l amel "şeyhu'l enâm bi'l mâli ve şeyhu'l havâs bi'l a'mâli ve şeyhu'l hâsü'l hâss bi'l ahvâl ve şeyhu'l evliya bil esrâri ve şeyhu'l a'vâm bi'l ikmâl ve şeyhu'l hâss bi'l ahvâl ve şeyhu'l hâss bi'l esrar ve musallin şeyhun en yekûne abden fî gayrihî ve sohbetihî zâlîke'l inkıyâd bi-emrillahi taala ve'l ictinâb an nevâhi kemâ kalellahu taala "Vemâ etâkumu'r resûle fehuzûhû vemâ nehâkûm anhu fettebiûhû evvelu mâ cerâ bi'l kalemi bi-kudretillahi taala ve kutreti bismillahirrahmanirrahim men lem yezâ bi-kazâihî ve lem yesbir alâ belâihî gul yahrucu beyne'l arzi fe'l yetlub rabben gayri ve en tümûte nefse'l levvâmete bi'l mücahedât ve yahya'n nefse'l mutmainneti bi'r

riyazeti sümme yerteka bi'd derecâtî'l âliyeti fe'l yahrucu ve'l merâtibu'l ulviyatü ve kiyle hıfzü'l hukuki ve yebzilu'r ruhu ve'l kanâatu bi kalîli'd dünya an kesîriha fe inne kable'l ma'na gayrun min kesîri'l ma'na yekûlullahu teala celle celâluhû ve amme nevâluhu 'men amile salihan min zekerin ve ünsâ fe hüve mü'minün fe li-yahyeyha hayaten tayyibeten fi'l hayadid dünya hiye'l kanâatü ve hubbu'l cûi ve bağzü'l işbâi ve terki'l uluvvi ve'r ref'ü ve hüsni'l mütâbatî ile'l hayrâtî ve'l ictihâdî fi'l intisâbi ile't tâati sümme yendericu fi sufûfî'l büdelâi ve't tafdîli min azizi'l mennân ve'l avfu ve'l ğufrânu limâ şâe Min hakikati'l ve'l fenâi fi'llahi ve'l bekâi billahi hâdimü'l fukarâi ve'l mesakîni kutbu'l ârifîn zuhru'l vâsilîn Sultan Hacı Bektaş Veli âsitanesine tarikati aliyyede Küre nam mahalde Ali Seyyidi Baba evlatlarından Seyit Ahmet Baba oğlu Seyyid Mahmut Baba Halifehu edamellahu ömrahu ve berakâtî esrarihi zîde tevfikihi kes-sabâhi ve'r rûhi cemii ef'alihi hâlen ve gâlen eceznâhu icazete'l mutlakati en yeclise ale't seccadeti yusalle's salati'l mefrûdati ve yu'tez zekatel vacibati aleyhi ve yuhicce'l beyte men istedaa ileyhi sebilen ve yesume şehre ramazani ve yuhtimme's sâdirîn ve'l vâridîn ve yecidde'l ahde ve't tevbete ba'de't telkini'z zikri ve resmi'l hizmeti ve'l fukara ve'l mesâkîn ve esnafî'l halâyık ve'l müslimîn bi'l ibtâi ve'l mikrâsi min şuuri'l te'bîni ve libâsi'l hıraki ve refî'l alemi ve işale's siraci ve refî'z zembili bi't tehlili ve't tekbiri ve ba'de zâlik tevarese lil-müczine min hakikati ve'n nesebi'l muttasılı il eşrefi'l enami eslahu's sülâhâi ve iftihari'l küberâi halife-i zaman Hacı Bektaş Veli postnişin tekye-nişin istebeni Dedebaba edâmellahu ömrahu ve ba'de zâlik en tevarese min hakikati ve'n nesebi'l muttasalu ilâ eşrefi'l enami eslehu's sülâhâi ve iftihari'l küberâi ve hubbi'n neseb şeyhu'z zaman sâhibi seccade kutbu'l bîrân mâlikü ilme'l yakîn ve mürşidihu hakke'l yakîn hâdimu'l fukarâ ve'l mesâkîn eş-Şeyh Feyzullah edamallahu ömrahu ve berakatihi ve ba'de zalik en tevarese Şeyh Abdüllatif Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vâsiaten ve ba'de zalik en tevareselil mutâbeati Şeyh Seyit Bektaş Efendi

rahme tullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Hacı Feyzullah Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten nevverellalhu merkadehu ve ba'de zâlike tevarrese Şeyh Ali Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten nevverellalhu merkadehu ve ba'de zâlik en tevarrese Şeyh Elvan Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik tevarise's şüheda Şeyh Abdülkadir Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten nevverellalhu merkadehu ve ba'de zalike tevarrese Şeyh Hüseyin Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Hacı Zülfikar Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şehy Yusuf Efendi zehrînuş rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten nevverellalhu merkadehu ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Kazım efendi rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Hasan Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Bektaş Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zâlik en tevarrese Şeyh Kalender Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Mürselbânî Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Resul Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zâlik en tevarrese Şeyh Bektaş Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Yusufbânî Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Mahmut Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh İskender Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zâlik en tevarrese Şeyh Gençkalender Efendi rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Resulbanî Sultan rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Sultanü'l Budelâ sahibu'z zaman sırrı yezdân Balım Sultan kaddesellahu sırrahu'l azîz ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Mürsel Baba Sultan rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten nevverellalhu merkadehu ve ba'de zalik en tevarrese Şeyh Hızırâlâle Sultan nevverallahu merkadehu ve âlihi min veledihi's sâlik ve'n nâsiki'l muhtaç ilâ rahmetillahi taala

min sultani'l kâmil mükemmel Şeyhu's semedânî kutbu'l ârifîn sâhibu il-mü'l ledünnî el-Hac Bektaş Veli el-Horasanî kaddesellahu sırrahu'l hafî ve'l celî ibn-i Sultan İbrahim Sanî ibn-i Sultan Musa es-sânî ibn-i Sultan İbrahim Mükerrremü'l Mücabu'l İmam Musa Kazım ibn-i İmam Cafer Sadık İbn-i İmam Muhammed Bakır ibn-i İmam Zeynel bidîn ibn-i İmam Hüseyin İbn-i İmam Ali Kerremallahu veche feteha ebvâben fethan gariben fi tarikati sâlik Hacı Bektaş Veli ve mürşidihu sultan Hoca Ahmet Yesevi rahmetullahi aleyh ibn-i Muhammed Hanefî ibn-i İmam Ali fi tarikati's sâlik Hoca Ahmet Yesevi ve mürşiduhu İmam Ali ibn-i Musa Rıza ve mürşiduhu imam Musa Kazım ve mürşiduhu imam Cafer Sadık ve mürşiduhu imam Muhammed Bakır ve mürşiduhu imam Zeynel bidin ve mürşiduhu imam Hüseyin ve mürşiduhu imam Ali Keremallahu veche ve mürşiduhu Hazreti Sultan Fahr-i kâinat ve meşhar-i mevcudâd Muhammed Mustafa salavatullahi aleyhim ecmaîn ve mürşiduhu cebrail-i emin ve mürşiduhu bir Hûda rabbu'l âlemîn celle celâluhu ve amme nevâluhu temmet bi-avnullahi taala

Sebeb-i tahrîr-i kitâb ve mûcib-i tasdîr-i hitâb oldur ki,

Sultânül ârifân-ı ezeli ve bürhânü'l âşikân-ı lem yezelî Hazreti Hünkar Hacı Bektaş Veli kaddesallahu sırrahu'l hafî ve'l celî Hazretlerinin tarikat-ı aliyyesine meşrûta zaviyelerden Küre nâm mahalde Ali Seyyidi Baba evlatlarından Ahmet Baba oğlu Mahmut Baba tarîk-i evliyaı kabul edip yedine sofrâ ve çerağ ve senk tiğ ve izin-i icazet ve hülefalık safa ve nazar olundu ve dahi havâlet verildi, mürid, tutuna ve muhip edine ve tarik-i .durup tarikat erenleri buna mani ve ..olmayalar mûcib-i icâzetnamemiz ile âmil oluna vesselamu alâ meni't tebea'l hüdâ bi-avnullahi taala rabbi'l âlemîn hurrira fi şehr-i evâsıt-ı muharrem sene 1232 /1816

Şühüdul:

Fukara halife-i türbedar İbrahim Baba Hacı Bektaş Veli

Halife Hacı Ahmet İstehi Baba Hacı Bektaş Veli

Hadiniul Fukara halife İtmetçi Seyit Ahmet Baba Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Mustafa Haldari Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Sunullah Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhhisü'd-Dâi Davut Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhhisü'd-Dâi Zülfikar Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Süleyman Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Halil Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Veli Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

El-Muhibbü'l-Muhlisü'd-Dâi Hüseyin Çelebi evlad-ı Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Dergâhından Alınmış Günümüze Ait Bir İcazet-name Örneği-Personel Bilgi Formu

Ek 2 Şecere Örneği

Veli Baba Sultan Şeceresi¹⁰²⁷

1. Hz. Ali

2. Hz. Hüseyin

3. Ali'yyül evsat (Zeyn-el Abidin) annesi Şehribânu-bint yezdicerd

4. Zeyd-i şehid

5. Hüseyin-i Züd-dem'a

6. Yahya El-Ardeşir-i

7. Muhammed-ül Asger el-Ardeşiri v-el-Aksâsî

8. *Ali-yyüz-zahid*
9. *Zeyd-i Râbı*
10. *El-Hasan Gâzî*
11. *Ebi Ca'fer Muhammed*
12. *El-Hasan Edib i Eb-ül Kasım*
13. *Kemal eş-şerif*
14. *El Hasan Eb-ül Kaasım*
15. *Muhammed*
16. *Hamza*
17. *Ali*
18. *Hasan-eş-Şair*
19. *Zeyd-i Hâmis*
20. *El-Hasan el-Gâzî*
21. *El-Gazi Hüseyin Paşa (Eş şehid fî karye-i Uluköy)*
22. *Zeyd-eş-şehid (Eş şehid fî karye-i Uluköy)*
23. *Cafer*
24. *Ali-El-Gâzi (Lakobı Uzun Er - Ve hüve irşâd-i bi Hacı Bektâş Veli - Hz. Pir Hacı Bektaşî Veli'ye intisap etmiştir)*
25. *Ca'fer (Lakabı Gül Battal Gâzî - Eş şehid fî Gelibolu Ma'al Gazi Süleyman Paşa)*
26. *El-Hüseyin El-Gâzî (Ma'a ebihi fî Gelibolu fî zeman-ı Sultan Orhan)*
27. *Ca'fer-is-sadık el - Alevî*
28. *El-Hüseyin el Veli el-Meşhur (Yalıncak Dede)*
29. *Veli-yyeddin el - Gâzî el Meşhur bi Veli Baba (Eş-şehit fî karye-i Uluköy)*
30. *El-Hüseyin-El Veli (El-medfun fîhi lehu türbet-i fî sahib-il bahr fî Cezayir)*
31. *Es-Seyyid Veli (El-Meşhûr bi Veli Baba-Kerametleri Çok-Uluköy'de Ceddi dergâhında medfun Kara Haydar oğlu Mehmet Eliyle şehid)*

V. BÖLÜM:

EDEBİYAT

Ender ATALAY

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI

Dini-Tasavvufi edebiyat ya da Tekke edebiyatı 13.yy'dan itibaren hem divan edebiyatı hem halk edebiyatı içerisinde varlık gösterir. Yapılan tasniflere göre: Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı üç ana kolda incelenir: Bunlardan birincisi Hacı Bayram Veli ile başlayıp Dukakinzade Ahmet, Ahmet Sarban ile gelişen Melami-Hamzavi Zümre Edebiyatı; ikincisi Sünni özellikler taşıyan Zühdi Edebiyatı; üçüncüsü ise Alevî-Bektaşî Halk edebiyatıdır.¹⁰²⁸ Ancak, Alevî-Bektaşî Edebiyatını belli bir sınırın içinde tutmak oldukça zordur. Çünkü Alevî-Bektaşî Edebiyatı hem Divan hem Halk Edebiyatı içerisinde yer alır. Onun için Alevî-Bektaşî Edebiyatı geniş kapsamlı bir tanımlamadır.

Alevî-Bektaşî edebiyatı kaynağını Hoca Ahmet Yesevî'den, Dede Korkut'tan, Yunus Emre'den alan, Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleri ile yoğrulan hem divan hem halk edebiyatı geleneği içerisinde varlık göstermiş güçlü ve zengin bir edebiyattır. Alevî-Bektaşî edebiyatı şiir ağırlıklı bir edebiyat olmakla birlikte menâkıbnâme, velayetnâme erkannâme gibi düzyazı özelliği taşıyan eserler bakımından da üretken bir edebiyattır.

Alevî-Bektaşî şiirinde

*"Suretin nakşında gördüm Fazl-ı ism-i a'zamı
Zülf ü kaş u kirpiğindedir Süleyman hatemi*

1028 Abdülbaki Gölpınarlı; 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985; Erman Artun; Dini - Tasavvufi Halk Edebiyatı, Akçağ Yayınları,, Ankara 2006.

*Limeallahın hayaalidir yüzün vech -i ilah
 Gösterir mir'at-ı mü'min on sekiz bin alemi
 Kim ki sacid olmadı hüsnün önünde ey sanem
 Sen anı merdid-i şeytan bil değildir ademi
 Arif-i nefis olmayınca nefsin bilmez fakih
 Ger olursa Hayderi vü jende-püş-i Edhemi
 Ey Yemini tayyib ü tahir olunmaz şöyle bil
 Her kim içmez saki-i Kevserden ab-ı zemzemi"*

16.yy şairlerinden Yemini'nin yukarıdaki şiirinde olduğu gibi aruz ölçüsü ve beyit nazım birimi ile yazılmış divan şiiri geleneğine bağlı şiirler görülmekle birlikte daha çok halk şiiri geleneğine bağlı şiirlerin varlığı göze çarpar.

Türkiye ve Balkanlarda tüm Alevi-Bektaşî toplulukları atalarının Horasan'dan geldiğini ve Hoca Ahmet Yesevi'nin (Öl.1166) halifelerinden biri olduğunu kabul ederler. Alevi-Bektaşî Edebiyatının da temel kaynağı

*"Ben yirmi altı yaşta sevda kıldım;
 Mansur gibi didar için kavga kıldım;
 Pîrsiz dolaşıp dert ve hâlet peyda kıldım;
 O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.
 Ben yirmi yedi yaşta piri buldum;
 Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm,
 Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
 O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.
 Ben yirmi sekiz yaşta âşık oldum;
 Gece yatmayıp, mihnet çekip sâdık oldum;
 Ondan sonra dergâhına lâayık oldum;
 O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte."*

diyen Hoca Ahmet Yesevi'nin "Hikmet" leridir. Hoca Ahmet Yesevi'nin *Hikmet* adı verilen şiirleri Divan-ı Hikmet adlı bir kitapta toplanmıştır. Bu, *Hikmet*'ler biçimsel açıdan tümüyle

İslam öncesi Türk edebiyatının özelliklerini taşır: ölçü hece ölçüsüdür, nazım birimi dörtlüktür. İçerik olarak da Alevi –Bektaşî edebiyatının kaynağı niteliğindedirler. Hoca Ahmet Yesevî'nin halifelerinden Hakim Süleyman Ata'nın (öl.1186) Hikmet'leri de Alevi-Bektaşî Edebiyatının diğer temel kaynağı olan Yunus Emre 'nin (öl.1320?) şiirini beslemiştir.Yunus Emre'nin devriyeleri, şathiyeleri ,nefesleri Alevi-Bektaşî Edebiyatının hazırlayıcısıdır. 13.yy'dan itibaren Anadolu'da Yesevî tarzda şiirler yazan tek bir Yunus'un olmadığı da açıktır. Yunus Emre'nin izini süren ,”Emreler “vardır. Halk tarafından sevilen, tanınan, mitleşen bir ozanın tapşırmasıyla şiir söylemek âşık şiiri geleneğidir. Onun için bugün Yunus Emre adı altında yayınlanmış olan şiirler içerisinde Yunus Emrem, Miskin Yunus, Âşık Yunus,vb. gibi değişik tapşırmalarla karşılaştığımız gibi,birbirleriyle öz bakımından da uzak düşen şiirlerle karşılaşmak mümkündür. Hacı Bektaş-ı Veli müridi Sait Emre'nin şiirleri ile asıl Yunus'un şiirleri benzerlik gösterir.

Hacı Bektaş-ı Veli ve Abdal Musa kültüründen ilham alan Kaygusuz Abdal (öl.1444) Alevi-Bektaşî Edebiyatının kurucusu kabul edilir.¹⁰²⁹ Abdal Musa halifelerinden Kaygusuz Abdal aynı zamanda Alevi-Bektaşî ulularındandır. Hacı Bektaş Veli Dergahında bulunan on iki posttan biri olan Nakip Postu ona aittir. Kaygusuz Abdal hem düzyazı hem şiir türünde eserler vermiştir.¹⁰³⁰Divan edebiyatı geleneğine bağlı kalarak aruz ölçüsü ile yazdığı şiirleri bulunmakla birlikte halk edebiyatı geleneğine bağlı hece ölçüsü ile yazdığı şiirler ile Alevi-Bektaşî Edebiyatının kuruluşuna önayak olmuştur.¹⁰³¹Kaygusuz Abdal'ın

1029 Gölpınarlı; 100 Soruda Tasavvuf, s.163.

1030 Abdurrahman Güzel; Kaygusuz Abdal, Ankara 1981. Kaygusuz Abdal'ın Manzum eserleri:Divan, Gülistan, Mesnevi-i Baba Kaygusuz (3. Cilt), Gevhername, .Minbername.Mensur eserleri: Budalaname, Kitab-ı Miglate, Vücûdnâme. Nazım-nesir karışık olan eserleri: Sarayname, Dilgüşâ.

1031 Cevdet Kudret; Türk Edebiyatı Tarihi,Ankara 1995, s 431.

halk şiiri geleneğine bağlı olarak yazdığı şiirlerinde Kitab-ı Dede Korkut'un nazım bölümlerindeki dil ve söyleş benzerlikleri görülür.

Kaygusuz Abdal'ın 14.yy'da açtığı yoldan ilerleyen Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmî, Teşlim Abdal, Virani, Dedemoğlu gibi şairler tarafından zenginleştirilerek kuşaktan kuşağa aktarılan Alevi-Bektaşî Edebiyatı günümüzde de varlığını etkili bir biçimde devam ettirmektedir.

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATININ TEMEL KONULARI

Alevi-Bektaşî Edebiyatının temel konularını Hz.Ali sevgisi ve bu sevgiye bağlı olarak Hz.Ali'nin yüceltilmesi, Hz.Muhammed ile Hz.Ali'nin özdeşleştirilmesi, Ehl-i Beyt'e ve Ehl-i Beyt soyundan gelen İmamlara saygı ve bağlılık, Kerbela üzüntüsü, Hz.Hüseyin ve evlatlarını katledenlerin lanetlenmesi, Hacı Bektaş-ı Veli başta olmak üzere Alevi-Bektaşî ulularının övülmesi,"yol"¹⁰³² un kuralları ve işleyişinin (inanç ve ritüel) anlatılması, toplum yaşamına ilişkin ahlaki öğütler ile tasavvufun genel temleri başlıkları altında toplamak mümkündür. Cumhuriyet dönemi Alevi-Bektaşî şiirinde toplumsal ve siyasal konuların da işlendiğini görürüz.

Alevi Bektaşî Edebiyatında Hz. Ali Aşkı

"Benim sevdiceğim Ali'dir
Ali'yi sevenler olmaz mı deli
Pirimin elinden içmişim dolu
Ali'yi seversen değme yarama"

Balım Sultan /15-16.yy

"Derdim var diye neye ağlarsın
Ali'yi sevenin derdi mi olur
Derdinden şikayet kime eylersin
Ali'yi sevenin derdi mi olur"

Deli Şükrü/19.yy

1032 Alevi-Bektaşîler İnanç ve İbadetlerine "Yol" veya "Sürek" adı verirler.

“Selam olsun canım Ali
Ehl-i Beytin Şahı Ali
Kendi Ali şanı Ali
Medet senden Hünkar Ali”

Derviş Tevfik/19.yy

Hız. Muhammed ile Hız. Ali'nin Özdeşleştirilmesi

“Ali Muhammed'dir Muhammed Ali
Devah eder sana cümlesinin var
Alemler serveri Sultan Hatayi
Muhammed Ali'nin göçü geliyor”

Hatâyi /16.yy

“Gurbet diyarında bîkes garibim
Muhammed Ali'den gayrı yârim yok
Gayrıdan geçmişem Hakk'a talibim
Muhammed Ali'den gayrı yârim yok”

Sırrı / 19.yy

“Muhammed'i candan sev ki
Ali'ye Selman olasın.
Ehli Beyt'e gönül ver ki
Ali'ye Selman olasın.”

Hatâyi / 156yy

Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi

“Yedi kerre yünceğizim kırtılar
İbrahim'in sürüsüne kattılar
Etimi de pare pare ettiler
On iki imamlar kurbanıyız biz”

Derviş Ali /19.yy

“Ey benim sevdiğim hem iki gözüm
Salın bizi İmamlara gidelim
Cümledenizden budur naz û niyazım
Salın bizi İmamlara gidelim”

Mahremoğlu Geda / 18.yy

“Kâzım ile yedi deryaya girdik
Rıza kapısından behište yettik
Ummana kavuştuk katarı kattık
Naci deryasında gâh dürdâneyiz”

Noksanî / 20.YY

Kerbela Acısı

“Kerbela’nın önü yazı
Yüreğimden çıkmaz sızı
Yezitler mi kırdı sizi
Ah Hüseyin Şah Hüseyin”

Hatayi/16.yy

“Yaktılar ciğerim attılar nâra
Dünyada Ahrette yüzleri kara
Bir su vermediler gül yüzlü yara
Ağla gözlerim İmam Hüseyin aşkına”

Sefil Ali/19.yy

“Vahdet bahçesinin nevreste gülü
Gerçi ben aşıkım anın bülbülü
Görünür gözüme Kerbela çölü
Ah Hüseyin diye ağlar gezerim”

Zileli Fedaî / 19.yy

Yezit ve Soyunun Lanetlenmesi

“Bu dünyadan o dünyaya giderken
Tu yüzüne lanet şanına Yezit
Hak evini yıkıp harap edersin
Tu yüzüne lanet şanına Yezit

Teslim Abdal/17.yy

“ Lanet olsun ol Yezidin canına
Kasdeyledi İmamların canına
Hasret kalan yâr u hanümanına
Ah senin dertlerin İmam Hüseyin”

Sıtkı (Pervane) /19.yy

“Bahçen bozulduysa Bâri'ye başla
Mümine kuvvettir Yezidi taşla
Kusurum çok günahım bağışla
Yetiş imdadıma İmam Hüseyin”

Kul İbrahim /17.yy

Hacı Bektaş ve Diğer Alevi-Bektaşî Ulularının Övülmesi

“Benim pîrim Hacı Bektaş Velidir
Pîrimin pîri Şah-ı Merdan Alidir
Seyit Ali Sultan'ın kendisidir
Mürsel Baba oğlu Sultan Balımdır”

Kazak Abdal/16.yy

“Başındadır nurdan elifi tacı
Eşiğin bekleyen neylesin haccı
Mağripten maşrıka oynar kılıcı
Zahire batına Abdal Musa'nın”

Kul Hüseyin /16-17.yy

“Şah-ı Merdan Ali kurdu bu yolu
 Hazret-i Fatıma cihanın gülü
 Evvel Seyit Ali aldı yürüdü
 Kırkların serdarıdır Kızıl Deli”

Pir Sultan 16.yy

Alevi-Bektaşî Yolu

“Dört kapı, kırk makam, yetmiş iki kat
 Muhabbet dedikleri tecelli zat
 Mümine Müslime hayır nasihat
 Muhabbetten geçen Hakk’tan da geçer.”

Hatayi/16.yy

“Sana derim sana divane aşık
 Sen kible ararsın kible sendedir
 Mevla cemalini yaratmış nurdan
 Din iman ararsan iman sendedir”

Kul Hüseyin/16-17.yy

“Dört kapıdan selam verdim aldılar
 Pirim huzuruna yedip geldiler
 El ele el Hakk’a olsun dediler
 Henüz masum olup meydana geldim”

Şahî /16.yy

Toplumsal Yaşama Dair Ahlaki Öğütler

“Sana yerden gökten büyük nasihat
 Gördüğün ört görmediğin söyleme
 Erenlerden pirden budur nasihat
 Gördüğün ört görmediğin söyleme”

Azbî /18.yy

“Sen de varıp el işine karışma
 Şeytanın atına binip yarışma
 El sana ilişsin sen ele ilişme
 Koy desinler sana deli divane”

Kul Himmet/16.yy

“Kimsenin ayıbını gözetme sakın
 Olayım der isen Hakk’a yakın
 Erenler huyundan bir meşrep takın
 Allah bir Muhammed Ali aşkına”

Genç Abdal /19.yy

Tasavvuf Temaları

“Bu cihan mülkünü devredip geldim
 Kırklar meydanında erkâna girdim
 Şah-ı Velayet’ten kemer-best oldum
 Selman-ı Pâk ile yoldaş idim ben”

Şirî /18.yy

“Men areften al sebak
 Arifâne hoşça bak
 Sana senden yakın Hak
 Aldanma kıyl ü kâle”

Mihrabî /19.yy

“Bir zaman Eshab-ı Kehf’i uyuttuk
 Hazret-i Musa’yı Tur’da okuttuk
 Şit’i çulha yapıp bezler dokuttuk
 İdris’e biçtirip kaftan eyledik”

Edip Ahmet Harabî /19yy

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ VE BİÇİMLERİ

Geleneksel Alevi-Bektaşî toplumunda “yol”u ,”yol” ulularını anlatan şiirlere “ayet” ; On İki İmam’ı ve onların yüceliklerini, yaşamları boyunca çektikleri eziyetleri anlatan şiirlere “duvaz –duaz ” ¹⁰³³ denir. Ayet adı verilen şiirlerin belli bir ezgi ile okunmasına ise “deyiş” adı verilir. Alevi-Bektaşî geleneğinde “ayet-deyiş” olarak adlandırılan bu şiirler, işledikleri konulara göre nefes, nutuk, devriye ,şathiye gibi başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardaki tanımlamalar şu şekildedir: Nefes; Alevi-Bektaşî inanç ve felsefesini anlatan, Nutuk; “yol”a yeni giren taliplere erkanı öğreten (manzum erkanname), Devriye, diğer tasavvufî tarikatlarda da var olan tasavvuftaki “devir” kuramını işleyen, Şathiye ise dinin kuralları ile alay ediliyormuş hissi uyandıran şiirlerdir.¹⁰³⁴ Bu tanımlamalar diğer kaynaklarda da benzer biçimdedir.¹⁰³⁵ Bunlara ek olarak miraciye, nevrüziye, mektel, tevhid, mededname¹⁰³⁶, mürüvvetname¹⁰³⁷ gibi şiirlerde işlenen konulara göre yeni türler de

1033 Duvazımam, Duvazdeh

1034 Cem Dilçin; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 1983, s.346-348-351.

1035 Abdurrahman Güzel; Tekke Şiiri, Türk Dili Dergisi, Ankara 1989, s284-319-320-321-322-324.

1036 Artun, Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı.

1037 Kutlu Özen; Alevi-Bektaşî Tekke Edebiyatında Mürüvvetnameler, Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı 2000, Mersin-Ankara 2002, s. 575-594.

ortaya konulmuştur. Ancak devriye, miraciye, nevrüziye, mak-tel, tevhid, mededname ve mürüvvetname gibi türler de sadece Alevi-Bektaşî edebiyatına özgü şiirler değildir.

Alevi-Bektaşî şiire biçimsel yönden baktığımızda halk şiiri biçimleri ile divan şiiri biçimlerini görmekteyiz. Halk şiiri biçimsel özelliği taşıyan şiirlerin birçoğu koşma tipindedir. Ölçüsü 11'li hece ölçüsüdür; dörtlük sayısı en az üç en çok yedidir. Uyak dizilişleri koşmada olduğu gibidir.

Dervişim deyip de meydana geldin
Varlığın terk edip geçebildin mi
Bu meydana gelip erkâna durdun
Bu erkânın sırrın seçebildin mi

Hakikat ehlinin doğrudur yolu
Muhabbet gülünde bağın bülbülü
Hak Muhammet meşrep İmam-i Ali
Bu meşrebden dolu içebildin mi

Pire hizmet edip erkânın için
Bir amel kazanıp imanın için
Aşk ile çalışıp öz canın için
Muhabbet hırkasın biçebildin mi
Varlıkla yokluğa pazar eyleyip
Küfr ile imanın hem yar eyleyip
Kalbini arıtıp envar eyleyip
Gümansız perdeyi açabildin mi

Bunda neler vardır bir nazar eyle
Yahşi yaman sakın alma sen dile
Nasihatim tutup *Bosnavî* dinle
Can gözünü bilmem açabildin mi

Hece ölçüsü bakımından değişik özellikler taşıyan Alevi-Bektaşî şiirleri de vardır:

Virdim imanım
Söyler zebanım
Merd-i meydanım
Haktır eyvallah

Muhtâr'a yarız
Aşık-ı zarız
Ehl-i ikrarız
Haktır eyvallah

Haydar-ı Kerrar
Vermişim ikrar
Eylerim tekrar
Haktır eyvallah

Pirim velidir
Nur u celidir
Sırr – ı Ali'dir
Haktır eyvallah
Pir Balım Sultan
Suret-i Rahman
Mana-yı Kuran
Haktır eyvallah

Mihrabî yanık
Aşkta uyanık
Kevsere yanık
Haktır eyvallah

Biçimsel yönden divan şiiri özelliği taşıyan şiirlerde nazım birimi beyit, ölçü aruz ölçüsüdür. Bunlara da "divan", "kalen-

deri” gibi adlar verilir. Aruzun belli bir kalıbı ile yazılan gazel, murabba, muhammes, müseddes biçimindeki şiirlere de “semâî” denir. Aşağıdaki şiir yergi özelliği de gösteren bir semâîdir

“Behey Sofi bizi ta’an etme her dem yerli yersizce
Bizi kendin gibi cahil mi zannettin hürmetsizce
Sözüm dinle seni bed-nam ederler hayr u şersizce
Dilin çok ehl-i uşşaktan din ü imanı fersizce

Biz ol kalubeladan müslümanız evvel ü ahir
Elest peymanesin nûş eyleyen âşıklarız zahir
Ne haddi dil uzatsın ehl-i aşka sen gibi kâfir
Nice bîdinleri imana çektik biz habersizce

Şeriat hem tarikat ehlinin dâânası olduk biz
Hakikat marifet deryasının gâvvası olduk biz
Tarik-i müstakimin Derviş’i yek-tâsı olduk biz
Ki sen bir şeddeli merkebsin ey sofî semersizce”

Alevi-Bektaşî Edebiyatında Şiir Örnekleri

Düvazımam (Duvaz-Duaz)
Serime bir sevda geldi
Muhammed Ali’den beri
Yandı vücûdum kül oldu
Tâ Kalûbelîden beri

Ali’nin Fatma Kanber’i
Hırka tutunur önleri
Severim on iki imâmı
Atası pîrimden beri

Hasan'la Hüseyin'i sevdim
İkrârım onlara verdim
Kâfirlerin bütün kırdım
Halîl'ür-Rahmân'dan beri

Zeynelâbidin yolları
Açılır gonca gülleri
Bâkır imâmlar serveri
Severim soyundan beri

Muhammed dünyâya geldi
Şu âlem nûr ile doldu
Hâcem İmam-ı Câfer'i
Okurum Kur'an'dan beri

Musâhibim Mûsâ Kâzım
Rızâ'ya bağlıdır özüm
Kolumda şâhinim bazım
Beslerim zamandan beri

Takî'den etek tutmuşum
Nakî sırrına yetmişim
Askerî'den mey içmişim
Sarhoşum zamandan beri

İkrârın bendi boşandı
İndi türâba döşendi
Mehdî'den kılıç kuşandı
Bilirim zamandan beri

Şah Hatâyî'm Hakk'a yalvar
Sevdiğim Ali'dir server
Sorarlarsa bizi erler
Gelirim dîvandan beri

Nefes

Bir nefesçik söyleyeyim,
Dinlemezsen n'eyleyeyim?
Aşk deryasın boylayayım,
Ummana dalmağa geldim.

Ben Hakk'ın kemter kuluyum,
Kem damarlardan beriyim.
Ayn-ı cemin bülbülüym,
Meydana ötmeye geldim.

Ben Hak'la oldum aşına,
Kalmadı gönlümde nesne.
Pervaneyim ateşine,
Oduna yanmağa geldim.

Aşk harmanında savruldum,
Hem elendim hem yoğruldum.
Kazana girdim kavruldum,
Meydana yenmeğe geldim.

Pir Sultan kendi özünde,
Eksiklik var mı sözünde
Mevladır her dem gözünde,
Dârına durmağa geldim.

Devriye

Lâ mekân ilinde bir nokta iken
İsmi var, cismi yok yerden gelirim
Daha hiçbir nesne yaratılmadan
Kandilin içinde Nûr'dan gelirim

Dört nesneden yoğrulup da yapıldım
Şekillendim, fırınlara atıldım
Mevla'm ruh verince ayağa kalktım
Adem denen bir beşer'den gelirim.

Kabil, Hâbil olup dünyaya geldim
Öldüren ben idim, ölen ben oldum
İdris ile bile cennete girdim
Nâciye'den, pâk mâder'den gelirim.

Nûh Peygamber ile bir gemi yaptım
Her mahluktan bir çift içine attım
Tûfanda münkîri suya gark ettim
Mü'minlerle bir sefer'den gelirim.

Hûd Peygamber ile gezdim bir zaman
Zalimler elinden dedim el'aman
Salih ile taştan çıkardım bir can
Mucize gösterdim Bir'den gelirim.

İbrahim'le bile putları kırdım
Nemrûd'un emrine ben karşı durdum
Elim kolum bağlı ateşe girdim
Nârı nûr eyledim kor'dan gelirim.

İsmâil, Hâcer'le çöle atıldım
 Yâkup ile figanlara katıldım
 Yusuf ile kul oluban satıldım
 Mısır ülkesinden, var'dan gelirim.

Eyyüb ile derde düştüm, küsmedim
 Kurt yedi vücudum, şükrüm kesmedim
 Şuâyb ile doğruluktan geçmedim
 Lâl ü mercan satan şâr'dan gelirim.

Tûvâ vadisinde Allah'ı gördüm
 Tûr dağına çıktım, Tevrat'ı aldım
 Âsâm canlı idi ben onu bildim
 Küntü kenz sırr-ı esrâr'dan gelirim.

Hızır ile âb-ı hayâtı içtim
 İlyas ile bile göklere uçtum
 Yûnus Peygamberle ummana düştüm
 Balığın karnından, gâr'dan gelirim.

Lokman oldum, ölüme çâre buldum
 Danyal ile rahmet suyunda yundum
 Üzeyr'e yeniden bir Tevrat sundum
 Zülkarneyn'le bile sır'dan gelirim.

Dâvud oldum sapanımla taş attım
 Calût'u öldüren kahraman zâttım
 Süleymân'la inse cine hükmettim
 Kuş dilini bilen Pîr'den gelirim.

Zekeriyyâ ile beni biçtiler
 Yahyâ ile bile başım kestiler
 İsâ ile çarmıhlara astılar
 Bedenim bıraktım, dâr'dan gelirim.

Muhammed Mustafâ şefâat kâni
 Ona tâbi olan buldu îmânı
 Aliyy'el Mürtezâ Velîler Şâhı
 Kamber, Selmân oldum, yâr'dan gelirim.

Mansur geldim, âzâlarım kestiler
 Nesîmî'ydim, bedenimi yüzdüler
 Bu gelmemde adın Nizam dediler
 Bir gerçek evlâdı er'den gelirim.

Şathiye

Pazarlık edelim Ali'm seninle
 İki cihan senin olsun sen benim
 Hayrını gör imanınla dininle
 Hatmi Kur'an senin olsun sen benim

Keselim sıratın kazana çöksün
 Olanca katranı çamura döksün
 Beraber gülelim cehennem korksun
 Sırat nizam senin olsun sen benim

Ayıp değil midir ademe mihnet
 Başına çalınsın hurili cennet
 Dostluk pazarında olma muhannet
 Huri gılman senin olsun sen benim

Akarsu'yum böyle vereyim dursun
 Senin aşkın onu yaksın kavursun
 Anladım Ali'sin Canansın Nursun
 Kamber Selman senin olsun sen benim ¹⁰³⁸

Alevi-Bektaşî Edebiyatında Düzyazı Örnekleri

Velâyetnâme'den

"Hazreti Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî el-Horâsânî Kaddesa'llâhu sırrahu'l-azîz ertesi gün doğarken, Sultan Hoca Ahmed Yesevî'den nasibini aldı. Kapıya geçip havalet alıp destur ile revan oldu.

Meğer zikrettiğimiz mahalde ol meydanın orta yerinde erenler yanında od yanar idi. Ol erenlerin birisi ol yanan odun eğisinden bir eğsi alıp Rum'dan yana attı. Eyitti:

'Rum'daki erenler ve gerçekler bu eğsiyi tutalar. Türkistan erenlerinin meclis olup Rum Vilâyetine er gönderdiklerini anlayalar,' dedi.

Ol atılan eğsi dut ağacı idi. Konya'da Hoca Faki derler Hak Ahmed Sultan tuttu. Emir Cem Sultan'ın icazetli ulu halifesidir ve ondan tuttu. Hacı Bektaş Hünkâr'ın asitâneleri önüne dike kodu. Bitti. Dahi şimdiye dek durur. Yukarı ucundan yanığı bu günedek durur. Açıkça gözüdür.

Çünkü, Hazreti Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî el-Horâsânî Kaddesa'llâhu sırrahu'l-azîz ,Sultan Hoca Ahmed nazarından havalet ile Türkistan'dan Rum'a azm etti. Doğru Haccî Şerif Beytullah'a revan oldu.

Yolda تنها bir yazıdan geçerken yolu arslanlarla dolu bir yere düştü. Ol arslanların korkusundan oraya kimseler uğramaz idi. Heman kim Hünkâr ol yere erişti, iki arslan hücum etti. Hünkâr'dan yana seğirdim ettiler. Heman kim yakın geldiler. İkisini de Hünkâr iki eliyle başından kuyruklarına dek sığadı. İkisi de taş oldu. Kalan arslanlar onları gördüler. Yüz urup her birisi Hünkâr'ın ululuğunu yalınladılar. Ol arslanla-

rın taş olduğu yer Güristan mülkine yakındır. Şimdi misafirler dahi misafiretinde onları görürler.”¹⁰³⁹

Makalat’tan

Anlarisan hem hoşdur, amma katımızda can beşdir. Velâkin bu sözü anlamak gerek delim işdir. Ve hem manası üçdür. Kendözün bilmek yolu güçdür. Kenduyi bilmeyenlere bu sözler hiçdir. Bilmek dilerisen kitaba yazdım “... minkum men yuriyüddünya ve minkum men yuriydül mevlâ. Pes âyetin manası: Mülke yeter bulunursa ol Kadim-i lemleyezel buyurur: Ey kullarım her nesne ki görürsünüz, göz ile mi görür sanırsınız? Söğlemeği dil mi söyler sanırsınız? Yarlıganmaklığı taatla mı sanırsınız? Od’a göyünmekliği od ile mi sanırsınız? Adem aleyhisselâma uçmak içinde ol azab yoğidi. kim, tamu içinde ol azab yoğidü. İbrahim aleyhisselâma od içinde bir bostan virdüm ki uçmakda ol bostan yoğidi. Ve hem Firavn’ı Nil ırmağında boğdurdum. Musa aleyhisselâmu Firavn’dan kurtardım.

Zira dostumu sakladım, düşmanımı helâk eyledim. Ve hem yüzbin hezaran bin ferîştehler göyündürdüm ki, hergiz himsenin bir zerre günahı yoğidi. Her ne kim işlerisem kaadirim, kudretim yeter. Kimi gerekise ağladırım, kimi gerekse güldürürüm. Nittigüm ben bilirim, siz bilmezsiniz. Benim inayetim havf ve raca ortasındadır, dedi.

Haliya bizüm sözüümüz can beyan kılmağdur. Anların kim gönülleri mütekebbirdir. Canları müddeidir. Elest deminde “yok” diyen hayvanlar gibidir. Pes, üç canlılar bunlardır: Dutmayanlar belhüm adeldir. Haliya bunları âdem ilminde yad kılun.

Evvel can; cisim dirler, teni dirü kılır, diken battığın bilir, kal çektiğün duyar. İkinci can, ekl-ü şürb derler. Hem yedürürler, hem içürürler. İçmek, susamak bilir. Üçüncü cana, revan dirler. Ten uyucak, ol can uyanır “ve ce’elna nevmekün sübâten”

Amma, uyku rahatımızdır. hem ten maslahat değildir. Pes, dahi mânâ var: Üç kişiye kalem yoktur: Evvel, nevreside oğlana.

*İkinci, uyuyana. Üçüncü, deli olana. Zira kim, gecelerde olan ırak gider. Kendü özün ırak gitmez. Anunçünkim, âdem oğlanı dünya günahundan arınur. On ırak var. Perde az olur. Pes, gündüz günahlar birbirlerine ulaşur, perde olur. Anunçün ırak gitmez.*¹⁰⁴⁰

Buyruk'tan

"Ya Ali her kim Kur'an okusa emrini tutmasa, tamuda bir değirmen var. Alimlerin başı öğrenür.

Ya Ali, avradınıza evlâdınıza doğru yolu, edep, erkânı, farzı sünneti öğretin. Üzerinize farzdır, derdi.

Ya Ali, atasını anasını inciten eve ferîştah girmez. Ve konuk gelmeyen eve girmez. Ya Ali, eğer seni paça suyuna davet etse-ler var. Eğer konuk savaşırsa sen ona iyi söylegil kim Hak Taalâ sana iyilik vere. Rahmet ede. Ya Ali, güneşe karşı oturma kalbini karartır. Ya Ali, çok uyuma kehillik getirir.

Ya Ali, kötülük edene iyilik eyle. Zira herkes kemalini işler.

Ya Ali, sefere giderken ve bir bun gününde Yâsin suresini inna enzelnâ suresini okugıl. Sana kast eden zafer bulmaya.

Ya Ali, kaçan öksüz ağlasa arş titrer. Hak Taalâ kılurkim, ya Cebrail tamuyu muştula. Her kim anı güldürse uçmağa muştula kim, anı güldüren kimse uçmağa girer.

Ya Ali, gayret imandandır. Gayreti olmayanın imanı olmaz. Amma gayret, bir elin dünya için gayret etmeli, bir elin ahiret için gayret etmeli.

Ya Ali, elini yuyacak, suyun içine tükürme. Elini peşine çalma. Ve çerağı üfûlûp karartma. Ocak başını pala ile çalma. Eğ-ninde eshap dikme. Eşik üzerine oturma. Yalınca yatma. Yalın ayak işeme. Soğan, sarımsak kabuğunu yakma. Bunların cümlesi yoksulluk getirir, süflî alamettir.

Ya Ali, ataya anaya âsi olman."¹⁰⁴¹

1040 Hacı Bektaş-i Veli; Makalat, çev: Sait Emre, haz: Sefer Aytekin, Ankara yy., s.62-63

1041 İmam Cafer Buyruğu, (Hazırlayan) Ali Adil Atalay (Vaktıdolu), İstanbul,1996,s.144

Budalanâme'den

"Hâlik'un emri beni kûzeger balcığı gibi devrânun çarhı üzerine koyup dolap gibi döndürdi. Gâh beni kûze düzdi, gâh boza düzdi, gâh kâse düzdi, gâh saraylarda kerpiç eyledi, gâh ayahlar altında hiç eyledi. Gâh gül eyledi başa çıkdum, gâh kil eyledi hâke düşdüm. Gâh halk içinde aziz eyledi, gâh zelîl eyledi. Gâh insân, gâh hayvan eyledi. Gâh gezende yatdum, gâh hazîneye batdum. Gâh kul olup satıldum, dellâl olup satdum. Gâh oynayup utdum, gâh bilmeyüp utıldum. Gâh beni hakim, gâh hâkim eyledi. Gâh kazzâz, gâh bezzaz, gâh attar, gâh penbe atar hal-laç eyledi. Gâh berber, gâh zerger eyledi. Gâh aşçı, gâh başçı, gâh demürçi, gâh kürekçi eyledi. Gâh beni şarka ve gâh garba ilet-di. Gâh deryada mâhî, gâh dağlarda âhû eyledi. Gâh avcı oldum avladum, gâh beni av eylevüp avlatdı. Gâh okudum âlim oldum, gâh ümmî eyledi okudum. El-kıssa dünyâda bir sıfat kalmadı bana itdürdi. Gâh şâkird itdi öğrendüm, gâh üstâd itdi öğret-düm, gâh beni ataya oğul eyledi gâh atayı bana oğul eyledi gâh anaya beni kız eyledi gâh anayı bana kız evledi gâh beni tıfl idüb anlara besletdi. Gâd anları tıfl idüp bana besletdi. Ve'lhâsıl ne başunuz agrıdayum nice kerre ata belünden ana rahmine ana rahmünden cihâna geldüm. Nice kerre bulut gibi havaya agdum, nice kerre yağmur gibi yire yagdum, nice bin kerre çerende gâh perende oldum. Nice bin kerre küfr ü îmâna karısdum nice bin kerre gâh zulumât, gâh aydınlığa düşdüm. Nice bin kerre dürlü dürlü cinlere karısdum. Nice bin dürlü hil'atler giydüm. Nice bin kerre dürlü yakalardan baş gösterdüm. Nice bin yıllar âşinâlar gözetdüm, nice bin isimler ve lakablar urundum. Nice bin suretlerden göründüm. Ve'l-hâsıl-ı kelâm bu nefis askeri beni güçden güce saldı. Ve kabdan kaba boşatdı. Şehr-be-şehr karye-be-karye gezdürdi. Dil ile ayan ve kalem ile beyân olmaz."¹⁰⁴²

ALEVİ- BEKTAŞİLİKTE YEDİ ULU OZAN

Alevi-Bektaşî toplumu içerisinde şiirleri ile mensubu oldukları toplumu yönlendirip şekillendiren, adap ve erkânı dile getirip öğreten yol büyükleridir. Yedi Ulular, Arapça ve Farsça gibi dilleri bilmelerine rağmen sırf halkı aydınlatmak ve Alevi- Bektaşî inancını yayabilmek için şiirlerinde dil olarak Türkçeyi kullanmışlardır.

Seyyid Nesimî (14-15.yy)

İmadeddin Seyyid Nesimî, 1339-1344 yılları arasında Bağdat'ın Nesim kasabasında doğmuştur. 1418 yılında Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. Fazlullah Hurufî'nin halifesidir. Şiirlerini Fuzulî gibi Azeri Türkçesi ile yazmıştır. Türkçe ve Farsça olmak üzere iki divanı vardır.¹⁰⁴³

Pir divanına uğradım
Pirin divanı güldür gül
Oturmuş köşk sarayına
Taht-ı revanı güldür gül
Gülden terazi tutarlar
Gül ahırlar gül satarlar
Gül ile gülü tartarlar
Çarşı pazarı güldür gül

1043 İsmet Zeki Eyuboğlu; Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, s.373

Kurusu güldür yaşı gül
Toprağı güldür taşı gül
Has bahçenin içindeki
Servi çenarı güldür gül

Gül den değirmen döndürür
Gine gül den gül övünür
Akar arkı döner çarkı
Bendi pınarı güldür gül

Güle güle Seyyid Nesimî
Haklı nefesleri güldür
Hak oturur mihman canla
Cemil-i canlar güldür güldür

Gel beni ağlatma Şah'ım
Ben sana kullar olayım
Gel bana ceylân bakışlım
Ben sana kullar olayım

Bir gonca bülbülün idim
Geldim dalında ötmeye

Şânına ağlatma düşmez
Ben sana kullar olayım
Açtım zülfümü telinden
Zülûfün ucu mâh gibi
Kesip de yabana atma
Ben sana kullar olayım

Nesimî cân Nesimî
Derdime bir çâre kıl
Ezelden seni sevdim
Ben sana kullar olayım

Şah İsmail Hatâyî (16.yy)

Şah İsmail Hatâyî 1486 yılında Erdebil’de doğmuştur. Uzun Hasan’ın torunu olan Şah Hatâyî, Safevî Devletinin kurucusudur. 1524 yılında Azerbaycan’da 37 yaşında iken ölmüştür. Türbesi Erdebil’de babası Şah Haydar’ın türbesinin yanındadır. Aruz ve hece ölçüsü ile yazdığı şiirleri Nesimî ile Fuzulî arasındaki dönemin en güçlü şairi olduğunu kanıtlar. Özellikle hece ölçüsü ile yazdığı şiirlerin Anadolu’da Aleviliğin yayılmasında büyük etkisi olmuştur. Şiirlerini Nesimî ve Fuzulî gibi o da Azeri Türkçesi ile yazmıştır.¹⁰⁴⁴ Bu şiirleri Saadettin Nüzhet Ergun tarafından derlenerek Hatâyî Divanı adı ile 1946’da yayımlanmıştır.¹⁰⁴⁵

Serime bir sevda geldi
Muhammed Ali’den beri
Yandı vücudum kül oldu
Ta Kalubeli’den beri

Ali’nin Fatma Kanber’i
Hırka tutunur önleri
Severim On İlk’imamları
Atası pirimden beri

Hasan’la Hüseyin’i sevdim
İkrarım onlara verdim
Kafirleri bütün kırdım
Halil-Ür-Rahman’dan beri

1044 Atilla Özkırımlı; Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı, Cem Yayınları, İstanbul 1985, s.91,92.

1045 Sadeddin Nüzhet Ergun; Hatayi Divanı Şah İsmail Safevî: Edebi Hayatı ve Nefesleri, Maarif Kitaphanesi, Ankara 1946.

Zeynelabidin yolları
 Açılır gonca gülleri
 Bakır imamlar serveri
 Severim soyundan beri

Muhammed dünyayageldi
 Şu alem Nur ile doldu
 Hacem İmam Cafer oldu
 Okuram Kur'an'dan beri

Musahibim Musa Kazım
 Rıza'ya bağlıdır özüm
 Kolumda şahinim bazım
 Beslerim zamandan beri

Tâki'den etek tutmuşam
 Nâki sırrına yetmişem
 Askeri'den mey içmişem

Sarhoşum zamandan beri
 İkrarım bendi boşandı
 İndi türaba döşendi
 Mehdi'den kılıç kuşandı
 Bilirem zamandan beri

Şah Hatayi'm Hakk'a yalvar
 Sevdiğim Ali'dir server
 Sorarlarsa bizi erler
 Gelirem divandan beri

Şu âleme bir nûr doğdu
 Muhammed doğduğu gece
 Yeşil kandilden nûr indi
 Muhammed doğduğu gece

Muhammed anadan düştü
Kâfirlerin aklı şaştı
Bin kilise yere geçti
Muhammed doğduğu gece

Anda göbeđi kesildi
Gözüne sürme çekildi
İsmi Muhammed okundu
Muhammed doğduğu gece

Ađlayan uşak avındı
Dođuran ana sevindi
Kâfirler îmana geldi
Muhammed doğduğu gece

Hûri kızları geldiler
Muhammed dinin sordular
Nurdan kundađa sardılar
Muhammed doğduğu gece

Muhammed kalktı oturdu
Ali hizmetin yetürdü
Yer gök salavât getürdü
Muhammed doğduğu gece

Melekler hâzır hepsi
Doldu Muhammed tapusu
Açıldı cennet kapusu
Muhammed doğduğu gece

Şah Hatâyî'm der dervişler
Sağ olsun cümle kardeşler
Secdeye indi ağaçlar
Muhammed doğduğu gece

Fuzulî (16.yy)

Klasik Türk şiirinin en büyük şairi olarak kabul edilen Fuzulî'nin asıl adı Mehmed'dir. Doğum yeri ve yılı kaynaklarda farklılık göstermekle birlikte Bağdat civarında Hile kasabasında 15.yüzyılın sonlarında doğduğu görüşü öne çıkmaktadır. Yaşamı Kerbela, Necef, Bağdat'ta geçmiştir.¹⁰⁴⁶ 1556 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Eserlerinde başta Azeri Türkçesi olmak üzere Arapça, Farsçayı kullanmıştır. Eserleri: Hadikatü's-Süadâ, *Beng ü Bâde*, *Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn*, *Risâle-i Muammeyât*, *Terceme-i Hadis-i Erbain*, Hz. Ali Divanı, *Risale-i Muammeyat*, *Şikâyetnâme*, *Sıhhat u Maraz*.

Mersiye-i İmam Hüseyin

Mâh-ı Muharrem oldı şafakdan çıkup hilâl
Kılmış 'azâ dutup kad-i ham gark-ı eşk-i âl

Evlâd-ı Mustafâya meded kılmamış Fırât
Giçürmesün mi yerlere anı bu infi'âl

Çokdur hikâyet-i elem-i Şâh-ı Kerbelâ
Elbette çok hikâyet olur mûcib-i melâl

Fehm eylesen gam-ı şühedâ şerhin itmege
Her sebze Kerbelâda çeküpdür zebân-ı hâl

Tecdîd-i mâtem-i şühedâ kıldı rûzgâr
Zâr ağla ey gönül bugün oldukça ihtimâl

Meydân-ı çarhı cilde-geh-i dud-ı âh kıl
Gerdûn-ı dûna kisvet-i mâtem-siyâh kıl

1046 Cemil Yener; Fuzuli, Cem Yayınları, İstanbul 1997, s.17-19.

Mâh-ı Muharrem oldu meserret harâmdu
Mâtem bugün şerî'ate bir ihtirâmdu

Tecdîd-i mâtem-i şühedâ nef'süz degül
Gaflet-serây-ı dehrde tenbîh-i âmdur

Gavgâ-yı Kerbelâ haberin sehl sanma kim
Nakş-ı vefâ-yı dehre delîl-i tâmdur
Her dürr-i eşk kim saçılır zikr-i Âl ile
Seyyâre-i sipîhr-i ulüvv-i makâmdur

Her medd-i âh kim çekilür Ehl-i Beyt için
Miftâh-ı bâb-ı Ravza-i Dârüsselâmdur

Şâd olmasun bu vâkıadan şâd olan gönül
Bir dem melâl ü gussadan âzâd olan gönül

Tedbîr-i katlî âl-i Abâ kıldun ey felek
Fikr-i galat hayâl-i hatâ kıldun ey felek

Berk-ı sehâb-ı hâdiseden tîğler çeküp
Bir bir havâle-i şühedâ kıldun ey felek

İsmet harem-serâsına hürmet revâ iken
Pâmâl-i hasm-ı bî-ser ü pâ kıldun ey felek

Sahrâ-yı Kerbelâda olan teşne-leblere
Rîk-i revân seyl-i belâ kıldun ey felek

Tahfîf-i kadr-i şer'den endîşe kılmayup
Evlâd-ı Mustafâya cefâ kıldun ey felek

Bir rahm kılmadun cigeri kan olanlara
Gurbetde rûzgârı perişân olanlara

Basdukda Kerbelâya kadem Şâh-ı Kerbelâ
Oldı nişân-ı tîr-i sitem Şâh-ı Kerbelâ

Düşmen okına gayr siper görmeyüp revâ
Yakmışdı cânâ dâğ-ı elem Şâh-ı Kerbelâ

A'dâ mukâbilinde çekende saf-ı sipâh
Kılmışdı medd-i âh 'alem Şâh-ı Kerbelâ

Dûd-ı dil-i pür-âteş-i ehl-i nezâreden
İtmişdi perde-dâr-ı harem Şâh-ı Kerbelâ

Oldukça ömri râhat-ı dil görmeyüp demî
Olmış hemîşe hem-dem-i gam Şâh-ı Kerbelâ

Yâ Şâh-ı Kerbelâ ne revâ bunca gam sana
Derd-i dem-â-dem ü elem-i dem-be-dem sana

Ey derd-perver-i elem-i Kerbelâ Hüseyin
Vây Kerbelâ belâlarına mübtelâ Hüseyin

Gam pâre pâre bağrunı yandurdu dâğla
Ey lâle-i hadîka-i Âl-i Abâ Hüseyin

Tîğ-i cefâ ile bedenün oldı çâk çâk
Ey bûstân-ı sebze-i tîğ-i cefâ Hüseyin

Yakdı vücûdunu gam-ı zulmet-serây-ı dehr
Ey şem'-i bezm-i bâr-geh-i Kibriyâ Hüseyin

Devr-i felek içürdi sana kana kana kan
Ey teşne-i harâret-i berk-ı belâ Hüseyin

Yâd it Fuzûlî âl-i Abâ hâlin eyle âh
Kim berk-ı âh ilen yakılır hırmen-i günâh¹⁰⁴⁷

1047 Muhammet Nur Doğan; "Fuzuli'nin Mersiye-i İmam Hüseyin'i Serbest

Yeminî (15-16.yy)

Derviş Muhammed Yemini'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte 16. yüzyılın başlarında yaşadığı 1519 yılında kaleme aldığı "Faziletname"¹⁰⁴⁸ adlı mesnevisinden anlaşılmaktadır. Faziletname ya da Fazilet-i Ali ¹⁰⁴⁹olarak da bilinen bu eserinde Hazreti Ali'nin hayatı ve erdemleri anlatılmaktadır.¹⁰⁵⁰

Gerdiş-i Çerh-i felek seyran-ı aşk
Cümle eşya tabi -i ferman-ı aşk

Zahid ü abid hacerdendir meğer
Bu sebebdan olmaz ol mihman-ı aşk

Ayn ü şin ü kaf-ı Hakk vechindedir
Hüsünü gören olur kurban-ı aşk

Küntü kenz'in hanesinden geldi uş
Zahir oldu aleme sultan-ı aşk

Zülf ü kaş u kirpiğinden dembedem
Görünür aşıklara ihsan-ı aşk

Suret-i şabin katat fazl-i İlah
Dünye vü ukba'da ol canan-ı aşk

Nazımla Söyleyiş", Ay Vakti, İstanbul 2008, s.90

1048 "Fazilet-name ve Derviş Mehmet Yemini" adlı eser günümüzde İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.

1049 "Fazilet-i Ali" adlı eser günümüzde Hacıbektaş Kütüphanesinde bulunmaktadır.

1050 Yusuf Tepeli; Derviş Muhammed Yeminî Fazilet – nâme I-II, TDK Yayınları, Ankara 2002.

Padişah-ı denır olursa nagehan
Bende eyler özüne Rahman-ı aşk

Ey Yeminî aşık-ı vech ol bu gün
Geldi çün aşıklara devran-ı aşk

Dediler ki keramet kanı Hayder
Dayanmaz derdimin dermanı Hayder

Kamu mümin'lerin kalbinde mihrin
Olubdur dini hem imanı Hayder

Hakk'ın kudreti sende ayandır
Velayet mülkinin sultanı Hayder

İmamü'l Müttekinsin bellü bayık
Erenler merdinin merdan'ı Hayder

Cemad'a dil verirsin emr-i Yezdan
Verir nutkun ölüye canı Hayder

Behişt ehline saki'i ezelsin
Hakk'ın sende erer ihsanı Hayder

Yeminî dermendde kıl inayet
Delalette komagıl anı Hayder

Viranî (16-17.yy)

Aşık Virani Baba'nın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Alevi-Bektaşî anlatılarına göre Necef'teki Bektaşî Dergâhında postnişinlik yapmıştır.¹⁰⁵¹ "Nazm ü Nesr-i Virani Baba" adlı eseri 1873'te Mısır'da basılmıştır.¹⁰⁵²

1051 Virani Divanı ve Risalesi, haz. Adil Ali Atalay (Vaktidolu), Can Yayınları, İstanbul 1998.

1052 Atilla Özkırmızı; Alevilik-Bektaşîlik ve Edebiyatı, Cem Yayınları, İstanbul 1985, s.199

İstemem alemde gayrı meyvayı
 Tadına doyulmaz balımdır Ali
 İstemem eşyayı verseler dahi
 Kokmazam sünbülü gülümdür Ali

Ali'mdir kadehim Ali'mdir şişe
 Ali'm sahralarda morlu menekşe
 Ali'm dolu yedi iklim dört köşe
 Ali'm saki Kevser dolumdur Ali

Ali vahid şah-ı Resul kibriya
 İmam Hasan Hüseyin Şah-ı Kerbela
 İmam Zeynel-Aba ol sahib-liva
 Büküldü kametim dalımdır Ali

Muhammed Bakır'dır tendeki canım
 Ca'ferüs -Sadık'tır dinim imanım
 Musa-i Kazım'dır derde dermanım
 Varlığım kalmadı malımdır Ali

Aliyyür -Rıza'dır Şah-ı Horasan
 Taki ile Naki gösterdi burhan
 Hasanül-Askeri mah-ı dırahşan
 Yokladım talihim falımdır Ali

Muhammed Mehdi'dir sahibüz-zaman
 Oniki İmam'a kul oldum heman
 Ma'sum-ı pakandır envar -ı cihan
 Esrar-ı Huda'ya alemdir Ali

Viranî'yem düştüm şimdi derdine
 Vücudum gark oldu çile bendine
 Gönül sormaz oldu kendi kendine
 Söyler dehanımda dilimdir Ali

Ta ezel (kaalubela) dan ben gulam-ı Hayder'em
Astan-ı izzetinde can u dilden çekerem

Şah Hasan Şah-ı Hüseyin-i Kerbela'dan ey ahi
Her nefes didar-ı vahdet ben bulardan isterem

Hem Ali Zeyne'l-aba Bakır'dır imanım benim
Şol sebab ruz-ı ezelden mezheb-i Hak Ca'fer'em

Muse-i Kazım Ali Musa Rıza meddahıyem
Görün'ün baştan ayağa na't-ı şah-ı defterem

Çün Taki'dir aftarı dü seranın sahida
Pes naki'den özge dilde yine ma'na söylerem

Askeri'dir padişahı bu demin bu mahşerin
Aç gözün sen bu demi dem bil ki gayri neylerem

Mehdi-i sahib-zaman'ın hakkıçün ey Murtaza
Ben fakirin ver muradın Şah senden dilerem

Hanedan- Mustafa'yı sevmeyenler canına
Dem-be-dem bin can ile yüz bin teberrâ eylerem

Hubb-ı evlad-ı Ali'nin arasında görülen
Cümlesinden derd-mend bir kemine kemterem

Söyle berdim ben Ali'nin bendesine vaiza
Kanberinin Kanberinin Kamberine Kanberem

Çün hesabıyla azabın şahid-i Şah-ı veli
Sanma kim ben zerre denlü o düzehten korkarem

Gerçi fakrim rah-ı içre veli bayem gani
Haceyem Şah-ı Necef'ten olmuşem ben gevherem

Hakpay-i hanedanem ismile Viranî'yem
Bilmeze zehrim veli bilene ab-ı Kevser'em

Pir Sultan Abdal (16.yy)

16. yüzyılda Sivas'ta yaşamıştır. Bir ayaklanmaya öncülük ettiği gerekçesi ile Sivas valisi Hızır Paşa tarafından astırılmıştır. Şiirlerinden öğrenildiğine göre gerçek adı Haydar'dır. Sivas-Yıldızeli Banaz köyünde doğmuştur. Anadolu Alevi-Bektaşî toplumunu yüzyıllar boyunca derinden etkileyen en önemli halk ozanlarından biridir.¹⁰⁵³ Atilla Özkırmılı'ya göre Alevi-Bektaşî edebiyatının en büyük şairidir. Halk dili ve halk edebiyatı ile beslenen kusursuz söyleyişi, belli bir inancın insani yanını vurgulayan dünya görüşü ve lirizmiyle günümüzde de etkisini sürdüren bir halk ozanıdır."¹⁰⁵⁴

Mürşide varmaya talip olursan
İptida insandan rehber isterler
Verdiğin ikrara doğru gelirsen
Ahd ile peymândan rehber isterler

Rehberin var ise olursun insan
Rehberin yok ise kalırsın hayvan
Arasat gününde açılır meydan
Açılan meydanda rehber isterler

Mürşidin nazarı müşkülü seçer
Kamil olan talip sıratı geçer
Can kuşu kafesten akıbet uçar
Tenden uçan candan rehber isterler

1053 Ali Haydar Avcı; Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2004, s.11.

1054 Atilla Özkırmılı; Alevilik-Bektaşîlik ve Edebiyatı, Cem Yayınları, İstanbul 1985, s.111.

Şah-ı Merdan bir yol kurdu kuluna
 Bu yola giden rehberden biline
 Girmek ister isen İmam yoluna
 On İki İmamdan rehber isterler

Tarikat babına girmek dilersen
 Hakikat güllerin dermek dilersen
 Erenler sırrına ermek dilersen
 Sır ile pinhandan rehber isterler

Pir Sultan'ım söyler bu hikayeti
 Yirmi sekiz harfle yedi ayeti
 Nefsini bilmektir sözün gayeti
 Bilmeğe irfandan rehber isterler

Çıkardılar kisvesini başından
 Soyuyorlar Şahı Merdan Ali'yi
 İndirdiler teneşirin üstüne
 Koyuyorlar Şah'ı Merdan Ali'yi

Fatma Ana ağlar şol yaşın yaşın
 Şundan gördüm Döldül'ün kişneyişin
 Ol Şahı Merdan'ın kibleye başın
 Çevirdiler Şahı Merdan Ali'yi

Mürekkebi Zemzem ile ezdiler
 Üst başına Mim duasın yazdılar
 Kubunun da Ak Deve'ye kazdılar
 Gönderdiler Şahı Merdan Ali'yi

Kasdetteler İmamların soyuna
 Zehirler kattılar Hasan payına
 Kefenini Ab-ı Zemzem suyuna
 Batırdılar Şahı Merdan Ali'yi

Pir Sultan Abdal'ım hoş hava ile
Arşa direk dikti bir dua ile
Kanber'in yeddiği Ak Deve ile
Götürdüler Şahı Merdan Ali'yi

Eğer farz içinde farzı sorarsan
Yine farz içinde farzdır musâhib
Dört kapudan kırk makâmdan ararsan
Yine farz içinde farzdır musâhib

Musâhibsiz kişi cem'e gelür mü
Ettiği niyazlar kabûl olur mu
Muhammed Ali yolundan derman bulur mu
Yine farz içinde farzdır musâhib

Musâhibsiz kişi cem'e götürmem
Tecellisi bozuk Hakk'a yetürmen
Musâhibsiz ile durup oturman
Yine farz içinde farzdır musâhib

Farz Allah'tan kaldı ya sünnet kimden
Musâhibin işi dâima sırdan
Musâhibli kişi ol Şâh-ı Merdan
Yine farz içinde farzdır musâhib

Pîr Sultan Abdal'ım hey kerem kânı
Yine sensin dü cihânın sultânı
Aşnanı buldun musâhibin kani
Yine farz içinde farzdır musâhib

Kul Himmet (16.yy)

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Tokat'a bağlı Almus ilçesinin bugünkü adı Görümlü Kasabası olan Varzıl köyünde doğmuştur. Türbesi de bu köyde bulunmaktadır.¹⁰⁵⁵ Pir Sultan Abdal'a bağlı olduğu, onun çevresinde yetiştiği şiirlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁶

Dün gece seyrim içinde
Ben dedem Ali'yi gördüm
Eğildim niyaz deminde
Ben dedem Ali'yi gördüm

Üç چراغ yanar şişede
Arslanlar gezer Meşhedde
Yedi iklim dört köşede
Ben dedem Ali'yi gördüm

Kızıl güller deste deste
Bergüzar yolladım dosta
Üç dolu mihmandan iste
Ben dedem Ali'yi gördüm

Cennet kapısında duran
Kilidin mührünü vuran
Yezide kılıcın vuran
Ben dedem Ali'yi gördüm

Kanberi durur sağında
Salınur cennet bağında
Musa ile Tur dağında
Ben dedem Ali'yi gördüm

1055 Cahit Öztelli; Bektaşî Gülleri, Özgür Yayınları, İstanbul 1985, s.362.

1056 Düünden Bugüne Türk Şiiri, haz. Asum Bezirci, Kemal Özer, C.I, Evrensel Basın Yayım, İstanbul 2002, s.280.

Yüce dağlar coşkun coşkun
Kul Himmet'im aşka düşkün
Cümle meleklerden üstün
Ben dedem Ali'yi gördüm

Ali ismi dört kitapta okunur
La ilahe illallaha yazılı
Zikredenler Azrail'den sakınır
La ilahe illallaha yazılı

Bektaşî Velinin ismi dildedir
Muhammedin hub cemali güldedir
Hatice Fatıma gözü yoldadır
La ilahe illallaha yazılı

Hasan bahçesinde bir gül açıldı
Sah Hüseyinim parelendi seçildi
Şehit olanlara hülle biçildi
La ilahe illallaha yazılı

Zeynel parelendi akıyor kani
Bakir kazanında kaydadı donu
İmam Cafer kurdu bize bu yolu
La ilahe illallaha yazılı

Musa Kazim Sah Rızanın destine
Yüz sürelim ayağının postuna
Cebrailin kanadının üstüne
La ilahe illallaha yazılı

Taki Naki Askeri saçı Leyla var
Bunca asıkların sana meyli var
Mehtinin boynunda bir hamaylı var
La ilahe illallaha yazılı

Kul Himmet Üstadım dert ilacına
Yüz sürelim Muhammedin tacına
Fatma Ana saç bağının ucuna
La ilahe illallah yazılı

Bad-ı sabaya sorsunlar
Canan illeri kandedir
Görenler haber versinler
Canan illeri kandedir

Zikrederim aklım ermez
Yürek kaynar taşar durmaz
Görenler de haber vermez
Canan illeri kandedir

Bir bahrım kaynayup taştım
Mevce vurup hadden aştım
Diyar-ı gurbete düştüm
Canan illeri kandedir

Derviş Himmet eder ahi
Gözyaşı döker günahı
Acap görür mü ol mahı
Canan illeri kandedir

ALEVİ- BEKTAŞİ KÜLTÜR HAZİNESİ YAZMA ESERLER

Alevi-Bektaşî inancı ekseninde oluşan geniş bir kültürel değerler hazinesi vardır. İnanç eksenli bu kültürel değerler hazinesi Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Hacı Bektaş Veli'den günümüze dek sürüp gelen bir zenginlik, kuşaktan kuşağa aktarılan miras olmakla birlikte hem Türk halk edebiyatının temellerini oluşturmuş hem de klasik Türk edebiyatını etkilemiştir.

Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarının, kültürünün bilinmemesi veya bilindiği halde bunlara kayıtsız kalınması sadece sözlü kültüre dayalı araştırmalar farklı tanımlamaları ve yorumları doğurmuştur.

Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamaları Cumhuriyet dönemi içerisinde ve özellikle 90'lı yıllardan sonra çoğu zaman sözlü gelenekler ve sözel kültür üzerinden değerlendirilmiş ve Alevi-Bektaşî inancının temel yazılı kaynakları göz ardı edilerek; Alevi-Bektaşî toplumunun günlük yaşam pratikleriyle Alevi-Bektaşî teolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın başlattığı bu yöntem ile Alevi-Bektaşî köylerinde araştırmalar, röportajlar yapılmış, çeşitli anketlerle insanların manevi hayatları Allah, İslam, ahiret anlayışları sorgulanmıştır. Bu çalışmaların analizlerinde yazılı kaynak olarak bazen İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruklarına başvurulmuştur.¹⁰⁵⁷

1057 Orhan Türkdoğan; Alevi-Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

Alevi-Bektaşî Yazma Eserler Külliyyatı

Adâb-ı Bektâşîyân, Milli Kütüphane Ankara No: Yz A 4024/1
Ankaa-i Meşrik, Şeyh Haşim Mustafa Baba el Üsküdarî,
1870, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, No:311

Ayin-i Cem, Milli Kütüphane Ankara No: Yz. A 6097/2
Baba İlyas-ı Horasanî Menakıbı, Milli Kütüphane Mikrofilm
Arşivi, A 945.

Bektaşî İnancına Ait Bir Risale, Süleymaniye Kütüphanesi,
Düğümlü Baba Böl. No: 216/4.

Bektaşî Tarikatine Ait Usul, Adab, Ayinler Mecmuası, Sırrı
Rifai Alevi - Ahmed Bedreddin, 1867, Süleymaniye Kütüphanesi
İzmirli İ.Hakkı Böl, No: 1243.

Bektaşî Zaviyeleri Defteri, 1827, Başbakanlık Arşivi, MAD,
no: 771.

Bektaşîyan Aleyhinde Hoca İshak Efendi'nin Kaşif'ül Esrar
Risalesine Reddiye, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ.Hakkı
Böl, no: 1228.

Beyân-ı Huruf, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 16.

Bilmek Risâlesi, Virânî Bâbâ, 1853, Milli Kütüphane Yazma-
lar Koleksiyonu, No: A 2616/2

Cabbarkulu Kitabı , Dervîş Cabbâr, Milli Kütüphane Yazma-
lar Koleksiyonu, No: A 8390

Cabbarkulu Kitabı ,Cabbarkulu, 1878, Hacıbektaş Kütüphanesi,
no: 56.

Cami'ül-Fusuleyn, Şeyh Bedreddin, Atıf Efendi Yazma Eser
Kütüphanesi, No:1108

Cavidan, 1837, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 218.

Cavidan-ı Cennet Misal, 1635, Hacıbektaş Kütüphanesi, no:
33.

Cevahir'ül Ebrâr, Hazinî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
Halis Efendi Kitapları, no:75

Delil-i Budala, Kaygusuz Abdal, 1821, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneleri, Osman Ergin Yazmaları, no:297.7

Delil-i Budala, Kaygusuz Abdal, 1756, İstanbul Ün. Kütüphanesi, no:4105

Delil-i Budala, Kaygusuz Abdal, 1785, DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib kol. no:1785

Divan, Hatai, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Manzum esreler, No:131

Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevi, 1887, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneleri, Atatürk Bölümü, Belediye El Yazmaları – Depo, T811 AHM

Divan-ı Kebir Sultan Kaygusuz Abdal, 1793, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Böl., no.411

Divan-ı Şeyh Muhyiddin Çelebi (Hızırname), Muhyiddin Çelebi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 9495.

Dürr-i Yetim, Derviş Murtazâ Bektaşî, Milli Kütüphane Ankara, No: Yz A 9597

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 110.

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 248.

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 29.

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 39.

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, No: 6.

Erkân-ı Bektaşîye Risalesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 8.

Erkân-ı Bektaşîyeye Aid Mecmua, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 36.

Erkân-ı Tarikate Aid Mecmua, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 45.

Erkân-nâme-i Bektâşîye, Ahmed Muhtâr Dede, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No:17

Esrar-ı Hurûfname, Kaygusuz Sultan, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No:173/2

Evrâd, Şeyh Taceddin, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 173.

Fakr-nâme, Viranî Dede. Dervîş Salih, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 94.

Fakr-nâme, Viranî., 1849, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 79.

Fakr-nâme -i İmam Cafer-i Sadık, 1881, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 164.

Fazilet-i Ali ,Yeminî. ,1876, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 245.

Fazilet-nâme -i İmam Ali, Yeminî, Hacibektaş Kütüphanesi , no: 133.

Fazilet-nâme, Dervîş Mehmed Yeminî, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi,No:Y 61

Fazilet-nâme, Yahya Hafızzâde, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 134.

Fazilet-nâme, Yeminî,1694, Hacibektaş Kütüphanesi, no: 263.

Fazilet-nâme-i Hazreti Alî, Yeminî, Milli Kütüphane Ankara No: Yz A 2861/1

Fetva fi Kıtalı Kızılbaş el-Alevi, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi,İstanbul,No: Ha 362/25

Feva'id ez Makalât-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Milli Kütüphane ,Ankara, No:FB 600

Fütüvvet-nâme-i Şâh-ı Vilâyet, Pîr Balım Sultân, Milli Kütüphane, Ankara, No:Yz.A 8888/2

Gülbanklar,1760, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No:265

Hace-i Cihan ve Netice-i Can , Vâhid Çelebi, 1552, Milli Kütüphane ,Ankara No: Yz A 156

Hacı Bektaş-ı Velî, MAKALÂT, Süleymaniye (Laleli) Kütüphanesi, no: 1500.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin Tercüme-i Hali ve Tarikat Sisileleri, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, no: 67/4.

Hâcim Sultân Velâyet-nâmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ankara No:730

Hadîkatus-Suadâ, Fuzûlî Mehmed b. Süleymân Bagdâdî, 1591, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Kütüphanesi, Safranbolulu izzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, No:555

Hayali Baba Risalesi, 1895, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 229.

Hikmet-i Hâce, Ahmed Yesevî, Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Oxford-İngiltere No: Turk. 14/2

Hüsniye ,1627, Milli Kütüphane, Ankara, No: Yz.A 7733

Hüsniye, Mehmed Rana, 1889, Milli Kütüphane, Ankara ,No:Yz.A 5733

Hüsniye, 1885, Milli Kütüphane Ankara, No: Yz B 264

Kayser-i Rum'un Muaviye'ye Altmış Bir Suali ve Yüz On İki Cevap, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 69.

Kelimât ve Menâkıb-ı Şeyh Safi ed-dîn Erdebilî, Kitabhane-i Melik Türkçe Yazmaları, İran No:3806

Kitab-ı Velayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli , Milli Kütüphane, Ankara ,No:8970

Kitâb-ı Harâbî, Edip Harabi, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No:57

Kunuzu'l - Hakayık, Muhammed Mustafa el-Üsküdarî, 1629, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 177.

Kutbül-Beyân Nutku Hazret-i Şâh-ı Merdân, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, No:83

Letaif -i Zati, 1605, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 152.

Letaif ve Nesâyih, Hacıbektaş Kütüphanesi, no:131.

Maglata-i Kaygusuz Sultân Baba Gulam-ı Şâh-ı Merdân, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: 185/2

Mahmut Efendi, no: 2856.

Makalat, Hâcî Bektâş Velî el-Horasânî, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: Yz A 4225/2

Makalat, Kaygusuz Abdal, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, No: Hk7168/13

Makalat, Hacı Bektaş-ı Veli, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, A 312

Makalat-ı b-Bahrü'l Hakayık İmam Cafer Sadık, Millet Kütüphanesi, No:940

Makalât-I Hacı Bektaş El-Horasanî, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 216.

Makalât-I Hacı Bektaş El-Horasanî, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 89.

Makalât-I Hacı Bektaş El-Horasanî, İbrahim b.Ali, 1886, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 71.

Makalât-I Hacı Bektaş El-Horasanî, Mevlüd b.Bektaş, 1769

Makalât-I Hacı Bektaş Tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı

Makalât-I Hacı Bektaş Veli, 1834, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2559.

Makalât-I Hacı Bektaş Veli, Fakih B. Hasan H. 713 (1313) Süleymaniye Kütüphanesi , no: Denizli 393/4.

Makalât-ı Hacı Bektaş Veli, Süleymaniye Kütüphanesi, no: İzmir 793/3.

Makalât-ı Hacı Bektaş Veli, Süleymaniye Kütüphanesi, no: İzmir 837/1.

Makalât-ı Hacı Bektaş, 1423, Manisa Kütüphanesi, no: 3536.

Makalât-ı Hacı Bektaş, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü, no: 355/1

Makalât-ı Hacı Bektaş, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: 867.

Makalât-I Hacı Bektaş, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty: 867.

Makâlât-ı Hazret-i Kutbul-Meşâih Sultân Şeyh Safî el-Hakk ved-Dîn, Safîed-dîn Erdebilî, 1569, Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Regius

Makalât-ıHacı Bektaş Veli,1569, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli no: 1500.

Maktel , Yahya b.Yahşi, Millet Kütüphanesi Şer'iyeye Kısmı, no: 1058.

Maktel al İmam al Hüseyin, Mahmud b. Osman Lamii , Kü-tahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, No:1311

Maktel-i İmâm Hüseyin, Kemterî, 1868, Afyon Gedikpaşa İl Halk Kütüphanesi No:Müze 9200

Manzûme-i Yunus Emre, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi,No: Hk 847/6

Mecmua (Erkân-ı Tarikat-i Bektâşiye'ye dair), Hacıbektaş Kütüphanesi,no: 10.

Mecmua (Erkân-ı Bektâşiye ve sair havi), Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 28.

Menâkıb-ı Hacı Bektaş-I Veli, Millet Kütüphanesi, Şeriye Bölümü, no: 769.

Menâkıb-ı Hacım Sultan, İbrahim Fevzi, Millet Kütüphanesi, Şeriye Bölümü, no: 1341.

Menakıb-I Şeyh Safiyüddîn-İ Erdebilî, Süleymaniye (Hacı Mahmud) Kütüphanesi, no: 6491.

Menâkıb-I Tâcu'l-Ârifin Seyyid Ebi'l-Vefâ, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 1560.

Menâkıb-nâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, Hasan Cemâli Bâbâ Tekfurdağlı, Milli Kütüphane, Ankara No: Yz A 3045

Menâkıbu'l-Kudsiye Fi Menâsıbi'l-Ünsiye, Elvan Çelebi, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi, no: 4937.

Mersiye-i İmam Hüseyin, 1871,İstanbul Beld. Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı İstanbul Kitaplığı Bölümü,Taşbaskı

Mersiyeler (Cemaleddin Çelebi Efendi için yazılmış mersiyeler), Sıdkî Pervane, Milli Kütüphane Ankara No: Yz A 5296

Mevlud-i Hacı Bektaş, Hasan b.Abdullah, 14 Cumada 944 (3 Haziran 1585), Süleymaniye Kütüphanesi Fatih, no: 2627/1.

Müntehebât, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 37.

Müslim-Nâme, Molla Ali,1867, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 206.

Nasihat-Nâme, Abdal Musa, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 15.

Nasihat-nâme, Hatâî Şâh İsmâîl Safavî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı No:1269/10

Nazm u Nesr-i Viranî Baba, 1902 Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 208.

Nesr El-Lealî Min Kelâm Hz.Ali, Muhammed Tahir, 1872, Hacıbektaş Kütüphanesi, no:212.

Noktatü'l -Beyan, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 18.

Noktatü'l-Beyan Tercüme-i Nutk-u İmam Ali, Millet Kütüphanesi, Şeriye Bölümü, No: 971.

Noktatü'l-Beyân, Şeyh-zâde, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları,No:189/2

Oniki İmâm ve Ondört Masumun Hâl Tercemeleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı,No: 1674

Pend-Nâme-i Dilgüşa, Kaygusuz Baba, Hasan Derviş, 1808, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 203.

Risâle der Beyân-ı Fazâil-i İmâm Cafer-i Sâdık, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.quart.1453

Risale der Makamat-i Erbain, Hoca Ahmed Yesevi, Zeytinöğlü İlçe Halk Kütüphanesi,No: 1056/2

Risâle-i Mecmuatü'n-Nesayih , 1673, Muhammed , Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 198.

Risâle-i Viranî Baba, Viranî Baba, 1881, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 38.

Risâle-i Viranî Baba, İsmail Hakkı, 1873, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 53.

Risâle-i Viranî Baba, Viranî Baba, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 139.

Risâle-i Ahlâk ,Hacı Bektaş-ı Veli, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 67/2.

Risâle-i Düvazdeh İmâm, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları,No:297

Risâle-i Hayalî, Hayalî Baba, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 52.

Risâle-i Hüsniye, 1871, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 162.

Risâle-i Hüsniye, Muhammed Rana, 1880, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 168.

Risâle-i Hüsniye, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 179.

Risâle-i İmam Cafer-i Sâdık, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: A 2038/2

Risâle-i İmâmîye, Vîrânî Abdâl, 1874, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: A 8151/1

Risâle-i Kaygusuz Abdal, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 175

Risâle-i Nesayih, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 156.

Risâle-i Sâlik u Meşayih, 1826, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 98.

Risâle-i Tasavvuf, Vîrânî Abdâl, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, A 4648/1

Risâle-i Vîrânî Baba, Virani Baba, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 189/1

Risâle-i Şucaie, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 151.

Risâle-i Tarikat-ı Bektaş, Millet Kütüphanesi Şeriye Bölümü, no: 769.

Rûz-Nâme, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 112.

Saâdetnâme, Câmî-i Rûmî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: 2374

Salavât- 1 Şerife Mecmuası, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 256.

Salavât Mecmuası, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 20.

Salavât-Nâme, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 24.

Salavât-Nâme, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 26

Salavatname-i Düvazde-i İmaman ve Tercümanlar, Ahmet Rıza, İstanbul Belediyesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı İstanbul Kitaplığı Bolumu, No: 297.75

Selâm-nâme-i Hâcî Bektâş, Kanberî, Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları, No: 2467/14

Serây-nâme-i Baba Kaygusuz, Şeyhî Yûsuf Sinân Germiyânî, 1501, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Ms.or.oct.4044/1

Silsile-i İmâm Cafer es-Sadık, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, No: Hk 1333

Sual Ve Cevap Risalesi, Muhammed b. Mustafa Hacıbektaş Kütüphanesi, no:169

Şerh-i Ebyât-i Vîrânî Bâbâ, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: A 4396/2

Şuca Baba Velâyetnâmesi, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 168.

Tac-Nâme, Seyfi, 1820, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 222.

Ta'limât-ı Bektâşîyye Risalesi, Virani, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu No: 839

Tarikatnâme-i İmâm Cafer-i Sadık, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: Yz A 2228/2

Tarik-i Müstakim, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 170.

Terceme-i Câvidân-nâme, Fazl-Allâh b. Abd er-Rahmân el-Hurufî, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, No:378/1

Terceme-i Menakıb-I Seyyid Abu'l Vefa, Süleymaniye Murad Buhari Kütüphanesi, no: 257.

Terceme-i Risâle-i Hüsniye, Mehmet Rana, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No:348

Tercüme-i Mekâlât-ı Bahril-Hakâik İmam Cafer es-Sâdık, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No: Şeriyye 940/1

Tezkire-i Şeyh Safî ed-dîn Erdebilî, Kitabhane-i Asitan-i Kuds-i Rizavî Türkçe Yazmaları, Meşhed-İran, No: 59

Uyunu'l Hidaye, Resmî Ali Baba Giridî Bende-i Seyyid Ali Sultan, Berlin Staatsbibliothek MS.or Oct.2787.

Uyunu'l Hidaye: Resmî Ali Baba Giridî, Konya Mevlâna Müzesi Yazmaları, no: 1666.

Vahdetnâme-i ilâhî, Derviş Mukumi, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Ae Şeriyye 1232

Varidat, (El-Varidat'ül Gaybiye) Simâvna Kâdîsioğlu Şeyh Bedreddîn, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul No: 282/7

Vasiyet-i İmâm Cafer-i Sâdık, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: Yz A 2398/5

Vefât-ı İmâm Alî, Hâfızoğlu Dervîş Mehmed Yemînî, 1747, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: A 76/6

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, 1624, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 120.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, 1848, Marburg Staatsbibliothek, Ms.Or.act. 1050.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, 1920, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 204.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Ali Giridî, 1761, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 119.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 200.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 242.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Halil b.Ali R. ,1913, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 219.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Milli Kütüphane, Yz.A. 2707.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Milli Kütüphane, Yz.A.2864/1.

Velâyet-Nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, no: 3072.

Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Velî, Hacım Sultan, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmalar, No:88

Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli, Koyun Baba Sultan, Milli Kütüphaane, No: Yz A 2864/2

Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Velî, Piri Sultan, Milli Kütüphanesi, Yz A 2864/3

Velâyetnâme-i Hacim Sultan, Dervîş Burhan, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu No:943

Velâyetname-i Seyyid Ali Sultan, Ankara Adnan Ötüken Halk Kütüphanesi, no: 1189.

Vesiletü'l - Mekasid, 1497, Hacıbektaş Kütüphanesi, no: 108.

Vilâyetnâme, Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kolleksiyonu, Şeriyeye Bölümü No: 987

Vilâyet-nâme-i Sultân Otmân Bâbâ, Küçük Abdal, Oxford Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No:MS Ind.Inst. d. 43

Vîrânî Bâbâ Risâlesi, Vîrânî Abdâl Bâbâ, 1860, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: A 6732/2

Ziyâret-Nâme-i Şâh-ı Kerbelâ, Milli Kütüphane Ankara No: Yz.A 2191/1¹⁰⁵⁸

1058 Bu bölümün hazırlanmasında faydalanılan başlıca kaynaklar: Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu; Mürsel Öztürk; Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991; Ali Yaman; Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Almanya 1998.

SONUÇ

Orta Asya'da yaşayan Türklerin İslamiyet'le karşılaşmaları VIII. yüzyılın başlarında Emeviler dönemine rastlamaktadır. Emevilerin yayılmacı politikasından dolayı karşı karşıya gelen bu iki topluluğun ilk münasebetleri Türkler açısından hiç de iyi olmayan birçok olaya sahne olmuştur. Bu yaşananlar neticesinde Türkler, maruz kaldıkları sistemli asimile hareketlerinin sorumlusu olarak gördükleri Emevilere karşı kin beslerken, onların mensubu olduğu İslam dinine karşı da mesafeli durmuşlardır.

751 Talas Savaşı sonrasında Abbasilerle başlayan Türk- Arap diyalogu, Türklerin İslamiyet'le de yakınlaşmasını sağlamıştır. Fakat şunu özellikle belirtmeliyiz ki; bu yakınlaşmanın asıl sebebi savaşta yapılan ittifaktan ziyade Abbasilerin, Emevi aleyhtarı söylemleri ve Ehlibeyt sevgisi merkezli propagandalarıdır. Abbasilerin Türklere karşı uyguladığı bu siyasetin sebebi ise: Emeviler döneminde yaşadıkları acı olayları bir türlü unutamayan Türklerin, Müslüman gruplar arasında özellikle Emevilerin düşmanı olarak gördükleri Ali ve Ali'nin evlatlarını (Ehl-i Beyt'i) kendilerine daha yakın bulmalarıdır.

IX. yüzyılın sonlarına doğru Türkler arasında yayılmaya başlayan İslamiyet, kısa sürede Türklerin resmi dini haline dönüşmüş ve onların yerleşik yaşama geçiş süreçlerini hızlandırmıştır. Türklerin mensubu oldukları bu yeni dini benimseyip kabullenmeleri onlar için derinlemesine bir İslam anlayışından ziyade yüzeysel bir din değişikliğini ifade etmekteydi. Zira onların birçoğu

İslam'ı kabul etmiş olsalar da hâlâ atalarından miras kalan Şamanist kültüre bağlıydılar.

XI. yüzyılın sonlarında başlayıp XIII. yüzyılda yoğunlaşan göçler neticesinde Maverâünnehir'den Anadolu'ya gelen yarı göçebe Türk boyları, yerleşik Müslüman Türkler gibi İslam'ı medrese âlimlerinden öğrenmek yerine, kendileriyle birlikte Anadolu'ya göçen Yesevi, Haydarî, Kalenderî ve Vefâî tarikatlarına mensup dervişlerden öğrenmişlerdir. Dervişleri tercih etmelerindeki ana faktör, onların Anadolu'da medrese kökenli âlimlerin öğrettiklerinin tersine, yerleşik hayata uyum sağlayamamış Türkmenlerin henüz derinleşmemiş olan yüzeysel İslami inanışlarına daha uygun bir karakter arz eden Bâtını bir İslam anlayışını sunmalarıdır.

XIV. yüzyılda Safiyyuddin İshak'ın kurduğu Safeviyye tarikatı ile başlayan ve bu soydan gelenlerin kurumsallaştırmaları neticesinde XVI. yüzyılda Şah İsmail ile birlikte devlet haline dönüşen Safevi oluşumu gerek Türk gerekse Alevi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Safevilerin kökeniyle ilgili olarak bilimsel bir dayanağı olmaksızın kasıtlı olarak dile getirilen iddiaların aksine Safevi devleti, bir Türk Devletidir. Bu devleti kuran "Kızılbaş" zümrede başta Şah İsmail olmak üzere Türk'tür.

Safeviyye/ Erdebil tarikatı kuruluşunda Sünni inanca mensupken daha sonra Şiileşmeye başlamış ve bunla birlikte mensuplarının sayısında da hızlı bir artış gözlenmiştir. Tarikatın yayılması ve güçlenmesi dönemin güçlü idarecileri olan İlhanlı, Osmanlı ve Timur tarafından da destek görmüştür. Bu iyimser hava Şeyh Cüneyd dönemine kadar devam etmiş ondan sonra ise Safevilerin faaliyetleri özellikle Osmanlı tarafından yakından takip edilmeye başlanmıştır.

Safevilerle birlikte Şia ya da On İki İmam (İsnaaşeriyye) inanışı İran coğrafyasında kabul görürken, Safevi propagandacılarının etkisiyle bu inanış farklılaşarak Anadolu'ya da girmiştir. Şii inanışıyla tanışan yarı göçebe Türkmenler, kendilerince şekillendirdikleri İslam inanışlarını Safevi öğretileriyle birleştire-

rek senkretik bir İslam anlayışı ortaya koymuşlardır. Türklerin eski inanışları ile İslam'ın sentezi neticesinde Şiilik, özellikle Anadolu'daki yarı göçebe Türkmen boyları arasında "Aleviliğe" dönüşmüştür.

Anadolu'da Safevi şahlarının gönderdiği halifelerin de etkisiyle Safevi sempatzanlarının sayılarının giderek artması iki büyük Müslüman Türk devleti olan Osmanlı ve Safeviler arasında uzun yıllar sürecek olan mücadelenin tohumlarını atmıştır. "Kızılbaş" diye adlandırılan Osmanlı vatandaşı olan Türkmen zümreler, içinde bulundukları ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı kendilerine Şah İsmail'i kurtarıcı olarak görmüşler ve onun Anadolu'ya gönderdiği halifelerine tabii olarak defalarca Osmanlıya karşı ayaklanmışlardır. II. Beyazıd döneminde başlayan bu sorunlar Yavuz Sultan Selim'in saltanata geçmesiyle birlikte iyice belirginleşmiştir.

Osmanlı hükümdarları ülkedeki Safevi sempatzanı Kızılbaşları potansiyel tehdit olarak görüyordu. İlk olarak bunları değişik bölgelere iskâna mecbur etmiş ya da baskı ile yıldırılmaya çalışmışsa da pek olumlu bir sonuç alamamıştır. Safevilere karşı yapılan mücadelenin daha etkili olabilmesi için "Kızılbaşlık" kavramı "Safevi taraftarlığı" anlamından uzaklaştırılarak "kâfir-rafizi-mülhid" gibi anlamlar yüklenmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Kızılbaş yerine Alevi isminin kullanılması ve günümüz Aleviliğinin Kızılbaş sözcüğünü benimsememesinin temel sebebi de Kızılbaş kavramına yüklenen bu ve benzeri birçok asılsız suçlama ve söylentilerden dolayıdır.

Osmanlı ve Safevi gibi dönemin iki büyük Türk Devletinin mücadelesi ilk bakışta mezhep farklılığından kaynaklanıyor gibi gözükse de asıl sebep bölgede hâkim güç olmak ve Müslüman Türk âleminin liderliğini ele geçirmektir. Uzun yıllar devam eden mücadeleler neticesinde kazançlı çıkan Osmanlı Devletiymiş gibi gözükse de maalesef bu çekişme sonrası iki devlette güç kaybetmiş ve sonuçta Türk dünyası zarar görmüştür.

Aleviler için inanılması gerekli olan esaslara baktığımızda Sünni inancından çok fazla bir farklılığa rastlanmamaktadır. Zaten temel Alevi kaynakları olarak kabul edilen “Buyruk ve Makalat” gibi eserleri incelediğimizde de buralardaki söylemlerin büyük çoğunluğunun Sünniliktekiyle aynı olduğunu rahatlıkla görmekteyiz. Temel esaslarda görülen bu birlikteliğin bazen uygulamalarda farklılaşması ise Aleviliğin ortaya çıktığı ilk günden beri yaşanan sosyal ve kültürel sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Alevilikte ibadet dendiğinde akla ilk gelen uygulama muhakkak ki Cem Ayinidir. Alevilikte esas olan ibadetin bireyselliği iken, Cem ile bireysel olan ibadetler pekiştirilmekte ve birlenmektedir. Tabii ki Cem’i sadece bir ibadet olarak nitelemek konunun anlaşılması açısından yetersiz kalır. Cem aynı zamanda yola giren bireylerin eğitildiği, küskünlerin barıştırıldığı, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın öğretilip uygulandığı sosyal bir kurumdur.

Anadolu’dan Balkanların içlerine kadar Alevi örgütlenmesi “Ocak” adı verilen kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilmiş ve ocakların birçoğu günümüze dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Alevi ocakları; mürşit ocağı, pir ocağı, rehber- mürebbi ocağı gibi sistematik bir yapıya sahiptirler. Her ocak, bölgesel olarak bir diğer ocağa bağlıdır. Günümüzde ocakların birçoğu “Pir Evi- Serçeşme” olarak kabul edilen Hacı Bektaş Dergâhına bağlıdır. Organik bağı olmayan ocaklar ve ocak mensuplarının ise Hacı Bektaş Dergâhı ile gönül bağları vardır.

Alevilik, kaynağını Ahmet Yesevi’den, Yunus’tan alan zengin bir şiir kültürüne sahiptir. Şiirler, bu şiirlerin müzikle birleştiği deyişler Alevi inancının ve sosyal yaşamın vazgeçilmezidir. Türk edebiyatının zirve ozanları olarak kabul gören Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Seyrani gibi isimler Alevi edebiyatının büyük şairleridir. Alevi edebiyatı Cumhuriyet döneminde de Aşık Veysel, Meluli Baba, İbreti, Aşık Mahzuni Şerif, Muhlis Akarsu, Esrari gibi güçlü ozanlarla varlığını ve etkisini devam et-

tirmektedir. Aleviliği doğru anlayabilmek için bu kültürün ürettiği şiirler dikkatle incelenmelidir.

Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarının, kültürünün bilinmemesi veya bilindiği halde bunlara kayıtsız kalınarak sadece sözlü kültüre dayalı araştırmalar yapılması farklı tanımlamaları ve yorumları doğurmuştur. Bu eksikliği gidermek için henüz transkripsiyon yapılmamış Alevi inancı ile ilgili çok sayıda yazma eserin en kısa zamanda yeni yazıya aktarılıp incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak; Anadolu Aleviliğinin ortaya çıkışının Hz. Ali'nin hilafet mücadelesi ve sonrasında yaşananlar ile alakası yoktur. Alevilik ve Bektaşîliğin temelini oluşturan anlayış; Orta Asya'daki eski Türk inançları üzerine temellenmiş, Maniheizm, Budizm ve Zerdüştlükten etkilenmiş, İslamiyet'in kabulünün ardından özellikle Yesevilik, Melametilik ve Kalenderilik gibi tasavvufî bir kimliğe bürünmüştür.

Şah İsmail'den günümüze kadar geçen süreç içerisinde Anadolu Alevileri İran'dan çok uzaklaşmıştır. Bugün İran'daki Şii anlayışı ile Anadolu'daki Alevilik anlayışının; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e olan saygı ve sevgi dışında ortak yanları yoktur. Şah İsmail sonrasında tamamen On İki İmam Şia'sına dönüşen İran'ın aksine; Anadolu'da Alevilik, bazen Kızılbaşlık, bazen de Bektaşîlik adlarıyla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı- Safevî mücadelesinde politik amaçlarla farklı anlamlar yüklenerek günümüze kadar gelen ve bugün de bazen kulaktan dolma yanlış bilgilerle bazense kasıtlı olarak yapılan eklemelerle Alevliğe farklı anlamlar yüklenmeye çalışılmıştır. Bu durum Alevileri toplumdan uzaklaştırırken Sünnî kesiminde onlara olan bakış açısını maalesef olumsuz etkilemiş ve Aleviliğin İslam'ın içinde mi, dışında mı olduğu tartışmaları sıkça gündeme gelmiştir. Hâlbuki İslam'ın temel iman esaslarına inanan ve daha da önemlisi kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen birinin inancını tartışma ya da değerlendirmeye açmak kimsenin haddi ve hakkı değildir.

Sünnilerle Alevilerin birbirlerini ötekileştirmeden, eşit şartlarda ve bir arada sorunsuz bir şekilde yaşamları için yapılması gereken en önemli şey bu zümrelerin birbirini tanımaları ve karşısındakinin temelde kendinden çok farklı olmadığını görmele-ridir.

Hacı Bektaş Veli'nin de dediği gibi. "Bir olalım, iri olalım, diri olalım..."

KAYNAKÇA

ABBASLI, Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", Belleten, C.XL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

Sah İsmayıl Xetainin Ömür Yolu Miniatürlerde, Isıq Nesriyyatı, Bakı 1981.

AKA, İsmail, "Selçuklu Sonrası Orta Doğuda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

"X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.

AKÇAY, İlhan, "Abdal Musa Tekkesi", VII. Türk Tarih Kongresi, C.I, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara 1972.

AKDAĞ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâli İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C.I, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

AKKOÇ, Yunus, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Alevilik, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haziran 2007.

AKKOYUNLU, Dilaver, Akkoyunlular ve Bayburt, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1992.

AKSÜT, Hamza, “Şeyh İbrahim Ocağı'nın Talibi Olan Oymak ve Obaların Tarihi”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.30, Ankara 2004.

ALİYEV, Salih Muhammedoğlu, “Erdebil”, İslam Ansiklopedisi, C.XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

ALLOUCHE, Adel, Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi, Ter. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “I.Selim”, İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1993.

ARSLANOĞLU, İbrahim, “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.20, Ankara 2001.

“Şeyh Bedrettin”, Bilim ve Ütopya Dergisi, S.14, İstanbul 2007.

Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri, Der Yayınları, İstanbul 1992.

“Ahmet Kuzukıran (Alevi Dedesi) İle Görüşme”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.14, Ankara 2000.

“Çubuk Yöresi Alevi Ocakları ve Kurucuları”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.10, Ankara 1999.

“Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dâr Kurbanı”, Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.6, Ankara 1998.

“Turabi Ocağı Dedeleri İle Söyleşi”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 99/11:93-108. <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/turabi.pdf>, (29.08.2010).

Ahmet (Alevî Dedesi) ile görüşme, Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler, Çubuk 18.3.1998.

ARTUN, Erman, Dini- Tasavvufi Halk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

ASAN, Veli, Tahtacı Türkmen Ozanları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

“Tahtacı Türkmenlerde İkrar”, Cem, S.48, 1995.

ASRAR, Ahmet, Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Âlemi, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972.

ASURBEYLİ, Sara, Sirvansahlar Dövləti, Ter. Azer Bağirov, Azərbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1997.

AŞIKPAŞAZADE, Ahmed, Tevarih-i Ali Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

ATALAY, Adil Ali (Hazırlayan), İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

Tam Hüsniye, Can Yayınları, İstanbul 1994.

“Alevîlikte Sultan Nevruz”, Cem Dergisi, S.99, Mart 2000.

ATALAY, Besim, Bektaşilik ve Edebiyatı, Ant Yayınları, İstanbul 1991.

AYHAN, Aydın, Akademisyenlerle Yazarlarla Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, Horasan Yayınları, İstanbul 2006.

AYTAŞ, Gıyasettin, “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 99/12.

AYTEKİN, Sefer (Derleyen), Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Emek Yayınevi. Ankara.

AZAMAT, Nihat, “Erdebili Alâeddin”, İslam Ansiklopedisi, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

BABAYAN, Kathryn, “Mystics, Monarchs and Messiahs”, Cultûral Landscapes of Early Modern Iran, Harvard University Press, London 2002.

BABİNGER, Franz, “Safi al-Din Ardebili”, Encyclopaedia of Islam, C.VIII, Leiden 1995.

“Safiy-ed-Din”, İslam Ansiklopedisi, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1996.

BABİNGER, Franz, Köprülü, Fuat, Anadolu'da İslamiyet, Akçağ Yayınları, İstanbul 2003.

BAL, Hüseyin, Alevi İslam Yolu, Zer Ofset, İstanbul 2004.

“Şahkulu Dergâhında bir Musahip kurbanı”, Cem, S.65, 1997.

BALABAN, Kazım, “Alevi İnancında Bazı Kavramlar, 14 Masum Paklar”, <http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/377/5/> (29.08.2010)

BARKAN, Ömer Lütfi, “Kolonizatör Türk Dervişler”, Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara 1942.

BARTHOLD, Wilhelm (Vasiliy Vladimiroviç), Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Ter. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Soçineniya, C.II, Leningrad 1963.

BAŞTAV, Şeref, 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (Giris ve Metin, 1373–1512), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

BAUSANİ, Alessandro, The Persians from the Earliest days to the Twentieth Century, Ter. J.B. Donne, Elek Books LTD, London 1971.

BAYAT, Fuzuli, “Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında Şamanlığın Rolü”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ankara 2001.

BAYRAMLI, Zabil, “I.Ismayıl ve Imperatorlugin Yaradılması – Sirvan ve Sekinin Tabe Edilmesi”, Azərbaycan Tarixi, Azərbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996.

BEKTAŞ, Rıza, Gönüller Aynası, Arzuman Kitap, İzmir 1991.

BENDER, Cemşid, Oniki İmam ve Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 2003.

BEZİRCİ, Asım, Pir Sultan, Say Yayınları, İstanbul 1986.

BEZZAZ, Tevekkülî bin İsmail bin, Safvetu's-safa, 914/1509, Haz Mövsüm Nağısoy, Bakü 2006.

BİRDOĞAN, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Şah İsmail Hatai, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi Ocaklar- Dedeler- Soyağaçları, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.

İttihad-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey), İstanbul 1994.

BİRGE, J. K., The Bektashi Order of Dervishes, Londra ve Hardford, Conn, 1937.

BİTLİSİ, İdris-i, Selim Şah-name (haz. Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

BOLAY, Süleyman Hayri, "Günümüz Türkiye'sinde Aleviliğin ve Bektaşiliğin Başlıca Problemleri Üzerine Bir Deneme", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.13, Ankara 2000.

BORATAV, Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınları, İstanbul 1982.

BOZKURT, Fuat, Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

Buyruk, İmam Cafer Buyruğu, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

BOZKURT, Nizam, Aleviliğin Oluşumu, Alevîlerde Cem İbadeti, Seyid Garip Musa Kültür Derneği.

BOZKUŞ, Metin, "Türklerin İslamîyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.2, Sivas 1998.

Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerin İnançları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1999.

"Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi/Orucu Ve Sivas'ta Aşûre Uygulamaları", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/1, 2008.

BROWNE, Edward G., A Literary History of Persia: Modern Times (1500-1924), C.IV, Cambridge University Press, Cambridge 1930.

BRUMMET, Palmira, "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and -Dvine- Kingship", Medieval Christian Perceptions of Islam: A Book of Essays, Garland Publishing, New York 1996.

Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery, State University of New York, New York 1994.

BULUT, Faik, Alisiz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul 1998.

CAHEN, Claude, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", ter. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVIII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

CARL, Brockelmann, İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi, Ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara 1996.

CEFER, İbrahimov, Sefevlerin Erdebil Hakimiyyeti Tarixine Dair, Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedagoji İnstitutu Nesriyyatı, Bakı 1960.

CEFERLİ, Nazım, Sefeviler Dövleti, Hakimiyyet ve İdareçilik Orqanları, "Hüquq Edebiyyatı" Neşriyyatı, Bakı 2000.

CELASUN, Ali Haydar, Alevilikte Cem, İstanbul 1993.

CEM VAKFI ANADOLU İNANÇ ÖNDERLERİ BİRİNCİ TOPLANTISI, İstanbul 2000.

CEM VAKFI, Cep Kitapları Dizisi 3, Cem Vakfı tarafından hazırlanan hazırladığı "Yol ve Sürekler (Erkanname)".

CEMALİ, Muhammed Kerim Yusuf, Teskil-i Devleti Safevi, Intisarat-ı Emir Kebir, İsfahan 1372/1994.

CLAUDE, Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Ter. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1994.

COŞAN, Esat, Hacı Bektaş Veli, Makalat, Seha Neşriyat, Ankara 1986.

ÇAĞATAY, Neşet, "Anadolu 'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten, C.XXVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

ÇAĞLAYAN, Alper, Çubuk Yöresinde Erkan, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

ÇAMUROĞLU, Reha, "Düvel-i Muazzama'nın Aleviliğe Özel İlgisi Devam Ediyor", 2023 Dergisi, S.44, Ankara 2004.

Değişen Koşullarda Alevilik, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Günümüz Aleviliğinin Sorunları, Ant yayınları, İstanbul 1992.

Tarih Heterodoksi ve Babaîler, Der Yayınları, İstanbul 1990.

ÇELEBİ, Elvan, Menakibu'l- Kudsiyye Fi menasiki'l- Ünsiyye, haz. İsmail E. Erünsal- Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

ÇELEBİ, Evliya, Seyahatname, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C.II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇETİN, İzzet, Türk Kültüründe Bab (baba)/Ata Geleneği, Milli Folklor, S.76, Ankara 2007.

ÇETİNKAYA, Nihat, Kızılbaş Türkler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2004.

ÇINAR, Erdoğan, Aleviliğin Gizli Tarihi, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007.

ÇINAR, Erdoğan, www.birgun.net/Dizi Yazı Ve Araştırma Dosyaları/ Aleviler Aleviliği Tartışıyor. 12. 12. 2005.DAF-TARY, Farhad, Ismailis, Their History and Doctrines, London 1990.

The Ismailis- Their History and Doctrines, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

Danimarka Alevi İnanç Toplumu, Alevi Bektaşî İnancının Esasları, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008.

DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.

DEDEYEV, Bilal, "Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.5, Kasım 2008.

DEMİR, Necati, "Trabzon Yöresinde -Kurt Dede ve Tarihi Bağlantısı", Türk Kültürü, S.481- 482, Ankara 2003.

DİERL, Anton Josef, Anadolu Aleviliği, Ter. Fahrettin Yiğit, Ant yayınları, İstanbul 1991.

DİLÇİN, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

DİNDAR, Bilal, "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

İzzettin, Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

DOĞAN, Muhammet Nur, "Fuzuli'nin Mersiye-i İmam Hüseyin'i Serbest Nazımla Söyleyiş", Ay Vakti, İstanbul 2008.

DÖĞÜŞ, Selahattin, "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, Ankara 2005.

DUKAS, Bizans Tarihi, ter. V.L.Mirlioğlu, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956.

EBU HANİFE, Numan b. Sabit, Fıkhu'l- Ekber ve Şerhi, çeviren: S. Ünal, Ankara 1991.

ECER, Ahmet Vehbi, "Ahmed Yesevi'de Dini Tolerans ve Anadolu'da Etkiler", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Kayseri 1993.

EFENDİYEV, Oqtay, "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safavide", in Turcica VI, ter. Laure Mahieux, Paris 1975.

Azerbaycan Sefeviler Dövləti, Azerbaycan Dövlət Nesriyyatı, Bakı 1993.

EGEMEN, Feridun, "Canbirdi Gazali", İslam Ansiklopedisi, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

EĞRİ, Osman, "Ehl-i Beyt Sevgisi", Diyanet Dergisi, S.171, Diyanet Yayınları, Ankara 2005.

Ekinci, Mustafa, Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

EL- HÜSEYNİ, Gıyasüddin Hümmaüddin (Handemir), Tarihü Habibi's-siyer fi Ahbari Efradi Beşer, Ter. Muhammed Dubeyr Siyaki, Çaphane-yi Haydari, C.IV, Tahran 1342/1963.

ELİYARLI, Süleyman, "Qurtulus Herekatı – Feodal Dövlətləri", Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Nesriyyatı, Bakı 1996.

EMECEN, Feridun, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Zaman Yayınları, İstanbul 1999.

EMİROĞLU, Kudret; Suavi Aydın; Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

ER, Piri, Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ervak Yayınları, Ankara 1998.

Direnən Kültür Anadolu Aleviliği, Detay Yayınevi, İstanbul 2006.

ERASLAN, Kemal, "Ahmet Yesevî", İslam Ansiklopedisi, C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

ERBAY, Mustafa ve Bektâşi (Hazırlayanlar), Şeyh Safi Buyruğu, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1994.

ERDENTUĞ, Nermin, Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara 1959.

ERDOĞAN, Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, haz. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964.

ERGÜN, Saadettin Nüzhet, Hatayi Divanı Şah İsmail Safevi, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956.

ERÖZ, Mehmet, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ERSOY, Ruhi, "Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm", Türk Bilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi, S.13, Ankara 2007.

ERŞAHİN, Seyfettin, Akkoyunlular – Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2002.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi: İslamiyet'in Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar, C.I, Azernesr Matbaası, Bakü 1928.

ESİN, Emel, İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Yayınları, İstanbul 1978.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki, Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Derin Yayınları, İstanbul 2010.

Günümüzde Alevilik, Pencere Yayınları, İstanbul 1997.

Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987.

FARAC, Gregory Abu'l, Abu'l Farac Tarihi, ter. Ömer Rıza Doğrul, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

FERİŞTEHZADE, Abdulmecid İzzuddin, Cavidanname, ter. İşkname-i İlahi, Konya Müzesi Kitaplığı, Koyunoğlu Şehir Müzesi Müd., Nu: T- 819.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Bildirileri, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Alevilik ve Heterodoksi, Türk Yurdu, C.25, S.210, Ankara 2005.

"Alevilik Hakkında Bazı Düşünceler", Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Bektaşilik Alevilik Sempozyumu, Isparta 2005.

“İlk Şii Olaylar- I.Tevvabün Hareketi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

“İmamiyye”, İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

“İsnaaşeriyye”, İslam Ansiklopedisi, C.XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986.

Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşılık, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.

Fütüvvetname, Milli Kütüphane: FB 396.

GAFFAR, Kadı Ahmed b. Muhammed (Kazvini), Tarih-i Cihan-i Ara, Kitabfurusi Hafız, Tahran 1342/1963.

GAYBÎ, Seyyid Huseyn, Şerhu Hutbeti’l- Beyan, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli: 1496.

GOLDEN, P. B., “The Migrations of the Oğuz”, Archivum Ottomanicum, S.4, Paris 1972.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Bektaşılık-Hurufilik ve Fadl Allah’ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963.

Melamîlik ve Melamîler, Gri Yayınları, İstanbul 1992.

Mevlana Celaeddin, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1951.

Oniki İmam, Der Yayınevi, İstanbul 1989.

Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, Der Yayınevi, İstanbul 1979.

Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1997.

Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş’ı Veli), İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1995.

“Kızılbaş”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1955.

Yunus Emre, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1976.

100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınları, İstanbul 1985.

“İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, Türk Dili, S.9, 1952

Alevi Bektaşî Nefesleri, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.

Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977.

Nehcül Belâğa: Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri, Derin Yayınları, İstanbul 2002.

Menakıb-ı Hacı Bektaşî Veli “Vilayetname”, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958.

GÜLÇİÇEK, Ali Duran, “Hacı Bektaş Veli'nin Yaşam Felsefesi, İnanç ve Öğretisi”, Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.27, Ankara 2003.

Alevilik(Bektaşilik Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar, Anadolu Etnoğrafyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Köln 2004.

GÜLEÇ, Cengiz, “Alevi Bektaşî Kültürü: Self Kavramı” Ervak 1. Uluslararası Türk Dünyası ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ankara, 1998, <http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/92> (10.06.2010)

GÜNAY, Ünver, Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

GÜNDOĞDU, Cengiz, Hacı Bektaş-ı Veli, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007.

GÜNDÜZ, Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”, Bilge Yayınevi, Ankara 1997.

GÜNŞEN, Ahmet, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında “Alevi-Bektaşî” Anamlı Söz Varlığı Üzerine”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009.

GÜRÇAY, Hikmet, “Ankara-Polatlı Yolu Üzerindeki Hacı Tuğrul Türbesi”, Türk Etnografya Dergisi, S.16, Ankara 1977.

GÜZEL, Abdurrahman, Kaygusuz Abdal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

HALİT EFENDİ, Risale-i Tarih-i İmam Cafer-i Sadık, Muharrem, 1294.

HAN, Şeref, Şerefname- Osmanlı-İran Tarihi, Ter. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

HANBEL, Ahmed bin, Müsned, C.IV.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

HASLOK, F. R., Bektaşilik Tetkikleri, ter. Ragıp Hulusi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

HEMEDANİ, Ahmet Sabri, İslam’da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları, Ankara 1983.

HİNZ, Walther, Uzun Hasah Ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

HODGSON, Marshall G.S., “Hasan-i Sabbâh”, ter. Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.40, Erzurum 2009.

The Venture of Islam, Conscience and History in a World Civilization, C.III, The University of Chicago Press, Chicago& London 1974.

HUART, Cl., “Haydar”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964.

“Hurufilik”, İslam Ansiklopedisi, C.V, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964.

HÜSEYNOV, İsmayıl, İsmayıl Sefevi, Bakı 1943.

ISFAHANİ, Fazlullah B. Ruzbihan el-Hunci, Tarih-i Alem-i Ara-yi Emîni, Ter. V.F.Minorsky. The Royal Asiatic Society, London 1992.

İBN-İ BATUTA, İbn-î Batuta Seyahatnamesi, Ter. Mümin Çevik, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

İmam Cafer Buyruğu, haz. Ali Adil Atalay, Can Yayınları, İstanbul 1996.

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600), ter. R.Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İPEK, Yasin, “Tahtacılar da Alevi Terminolojisinden Kimi Örnekler”, Alevilik, Kitap Yayımevi, İstanbul 2004.

İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı- Babilik ve Bahailik, Ekim Yayınları, İstanbul 2010.

İSMAİL, Halil b., Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, haz. A.Gölpınarlı-İ.Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

İZNİKİ, Tacettin Muhammed b. Hatib İbrahim, Bahru'l- Hakayık, çeviren: Esat Coşan, (Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Veli ve Makalat isimli eserin içinde), Ankara 2002.

KALAFAT, Yaşar, Doğu Anadolu 'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

KALELİ, Lütfi, Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik, Can Yayınları, İstanbul 1995.

Karadeniz, Yılmaz, İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

KARAMAN Hayrettin, Mustafa Çağrıcı ve diğ.; Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

KAŞANİ, Abdullah, Tarih-i Olcaytu, Yay. Mahin. Hambly, Tahran 1348.

Kaya, Haydar, Bektaşî İlmihali, Ayyıldız Yayınları.

Alevi-Bektaşî Erkanı, Evradı ve Edebiyatı, Engin Yayınları, İstanbul 1993.

KAYAOĞLU, İsmet, “Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri”, Ankara Üniversitesi İla-

hiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.

KAYGUSUZ, İsmail, Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, Su Yayınevi, İstanbul 2009.

Hasan Sabbah ve Alamut, Su Yayınevi, İstanbul 2010.

Abdal Musa Sultan, Velâyetname, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2008.

KEVSERANİ, Vecih, Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Ter. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992.

KILIÇ, Remzi, "Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)", Türk Kültürü, S. 460, Ankara, Ağustos 2001.

"Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları", Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi, S.2, Niğde 2003.

Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

KILIÇOĞLU, Kemal, Ehli Beyt Yolu Alevi İlmihali, Oniki İmam Yayınları, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

KOCA, Şevki, Bektâşilik ve Bektâşi Dergâhları, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

KOÇI, Şinasi, Gerçek İslam Dini, Ankara 1978.

KOÇU, Ekrem Reşat, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934.

KOMİSYON, Alisiz Alevilik Olur mu, Ant Yayınları, İstanbul 1998.

KOMİSYON, Hüsniye, Ak Kitabevi, İstanbul 1958.

KORKMAZ, Esat, Alevi Süreğinde Bektaşî Yolunda Enel Hak, Nefes Yayınları, İstanbul 1995.

Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi, Şahkulu Sultan Yayınları, İstanbul 1997.

İmam Cafer Buyruğu, Alevi Klasikleri Dizisi, Ant Yayınları, İstanbul 1997.

Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul 2005.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Bektaş", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961.

"Azeri", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961.

Franz Babinger, Anadolu'da İslamiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1979.

KUDRET, Cevdet, Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

KULU, Cebbar, Üveysilikten Bektaşiliğe: Kitâb-ı Cebbâr Kulu, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas 1997.

KUMRİ, Mirza Muhammed Naki, Ken'î'l-mesaibi'l-mahsusi, yayınlayan: Adil Ali Atalay, Can Yayınları, İstanbul 1992.

KUNT, Metin, "Siyasal Tarih (1300-1600)", Türkiye Tarihi II, Cem Yayınları, İstanbul 1997.

KUTLU, Sönmez, "Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Söyleşi", Diyanet Aylık Dergisi, S.147, Ankara 2003.

"Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metodoksi", İslamiyat, S.6/3, Ankara 2003.

Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, TDV Yayınları, Ankara 2000.

KUTLUAY, Erdoğan, Alevilik Bektaşilik ,İletişim Yayınları .Cep Üniversitesi, İstanbul 1993.

KÜÇÜK, Hülya, “Bektaşîlik ve Alevîliğin Sufi ve Esoterik Boyutu”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, Bilal Dedeyev, “Safevilerin nesebine farklı bir bakış”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.2, Haziran 2009.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1621), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

LAURENCE, Lockhart, Persian Cities, Luzac and Company LTD, London 1960.

“The Persian Army in the Safavid Period”, Der İslam 34, Berlin 1959.

MASSİGNON, Louis, Hallac-ı Mansur- Anadolu Aleviliğinin Felsefi Kökleri, Ter. Niyazi Öktem, Ant Yayınları, İstanbul 1994.

MELİKOFF, İrene, “Alevi-Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş(Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri, Türkiye’de Aleviler-Bektaşiler-Nusayriler”, Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.

“Bektaşîlik-Kızılbaşlık”- Alevî Kimliği, Ter. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Uyur idik Uyardılar (Alevilik Bektaşilik Araştırmaları), Ter. Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994.

Hacı Bektaş: Efsaneden gerçeğe, çev: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.

MEHMEDOF, Aziz Aka, Şah İsmail Hatayi Eserleri, Bakü 1973.

MEMMEDOV, Ezizaga, Sah İsmayıl Xetai, Yazıcı, Bakı 1988.

MEMMEDOV, Süleyman.A., “Azerbaycan Sefeviler Devleti”, Azerbaycan Tarixi, Azerbaycan Devlet Nesriyyatı, Bakı 1994.

Azerbaycan XV-XVII Esrin Birinci Yarısında, API Neşri, Bakı 1981.

Menakıb ul-Kudsiyye fi Menasib il-Ünsiyye. Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

MERÇİL, Andrew J., "Safavid Iran", Rebirth of a Persian Empire, I.B.Tauris Publishers, London 2006.

Niray, Nasır, İslamiyet'ten Önce Oluşan Sosyal Yapıların Şiilik Adı Altında İslamiyet'e Yansıması", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.1, Muğla 2000.

NOYAN, Bedri, Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1999.

Veli Baba Menakıbnâmesi, Can Yayınları, İstanbul 1993.

Bektaşilik Alevilik nedir, 3. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 1995.

NUMANİ, Şibli, Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I-II, ter. Talib Yaşar Alp, Çağ Yayınları, İstanbul 1980.

Nur, Rıza, Türk Tarihi, haz. E. Kılıç, C.5, Toker Yayınları, İstanbul 1979.

NURİ, PAŞA Mustafa, "Netayic ül-Vukuat", Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sad. Neşet Çağatay, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Alevi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

"Baba İlyas", İslam Ansiklopedisi, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

"Bektaşilik", İslam Ansiklopedisi, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

"Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlılıkları", Muhafazakâr Düşünce, S.7, Ankara 2006.

“XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunda Mesihanik Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”, V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990.

Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.66-76.

La Révolte de Baba Resul ou La Formation de l’Hétérodoxie Musulmane en Anatolie auXIIIe Siecle, Ankara 1989.

Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Türkler, Türkiye ve İslâm, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

“Aleviliği Nasıl Anlamalı?”, Köprü Dergisi, S.62, Ankara 1998.

“Alevilik Bektaşîlik Gerçeği ve Bazı Tezler”, TG, S.31, Aralık 1994.

Kalenderilik, Ankara 1992.

Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul 2002.

ONARLI, İsmail, “Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.12, Ankara 1999.

Alevilikte Cem ve Musahiplik, Karacaahmet Sultan Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 2003.

ONAT, Hasan, “İslam, Şiddet ve Terör”, www.hasanonat.net, s.4.

“Kızılbaşlılık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, S.3, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003.

“Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1997.

ORHAN, Muharrem Naci, "Muharrem orucu", Cem, S.14, İstanbul 1992.

ORTAYLI, İlber, "Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.6, Ankara 1995, s.281-284.

OYTAN, M. Tevfik, Bektâşîliğin içyüzü dibi köşesi yüzü ve astarı nedir?, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1979.

ÖCAL, Oğuz, "Türklerde Hızır kavramı", Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri.

ÖKTEM, Niyazi, Laiklik-Din ve Alevilik Yazıları, Der yayınları, İstanbul 1995.

ÖNGÖREN, Resat, "Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi ve Hikmet, İstanbul 1999.

ÖZCAN, Hüseyin, Aleviliğin Çağdaş Yorumu Purotluk Üzerine Bir Deneme, Bilkar Bilge Karınca Matbaası, İzmir 2007.

ÖZDEK, Refik, Türklerin Altın Kitabı, C.III, Tercüman Yayınları, İstanbul 1990.

ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.24, Konya 2008.

ÖZEN, Kutlu, "Alevi- Bektaşî Tekke Edebiyatında Mürüvvetnameler", Mersin Üniversitesi Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, Ankara 2002.

"Divriği Yöresindeki Alevi-Bektaşî Türk Toplumunda Toprak Kültü (Cöher)", Halk Kültürü, S.2, Ankara 1985.

ÖZGÜNAY, Emre, "Hıdrellez", Cem, S.36, İstanbul 1994.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İran", İslam Ansiklopedisi, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

ÖZGÜL, Vatan, "Kızılbaşlığın Gelişimi ve Türkmenler Üzerine Bir Deneme", Folklor Edebiyat Dergisi, S.23, Ankara 2000.

Kızılbaşlık ve Türkmenler, Karacaahmet Sultan Dergisi, S.63-64, İstanbul.

ÖZKIRIMLI, Atilla, Alevilik- Bektaşilik ve Edebiyatı, Cem Yayınları, İstanbul 1985.

ÖZMEN, İsmail, Alevi- Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Saypa Yayınları, Ankara 1995.

ÖZTELLİ, Cahit, Bektaşî Gülleri, Özgür Yayınları, İstanbul 1985.

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C.II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.

Büyük Türkiye Tarihi, C.XI, Hayat Yayınları, İstanbul 1967.

ÖZTÜRK, Mürsel, Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, "Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.4, Ankara 1997.

Tarih Boyunca Bektaşîlik, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki, "Müsellim", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PARSADUST, Menuçehr, Sah İsmail-i Evvel, Sirket-i Sehami, Tahran 1375/1996.

PAŞAZADE, Kemal, Fetva-yı Kemal Paşazade, Der. Hakkı Kızılbaz, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No: 3548.

PEHLİVAN, Battal, Alevi- Bektaşî Düşüncesine Göre Allah, İstanbul 1985.

RAHMAN, Abdülkerim, Uygur Folkloru, çev: Sener Yalçın-Erkin Emet, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

REFİK, Ahmet, Anadolu'da Türk Aşiretleri Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

RÎFAT EFENDÎ, Ahmet, Mir'atu'l- Mekasîd fî Def'i'l- Me-fasîd, İstanbul, h. 1293.

Roemer, Hans. R., "The Timurid and Safâvid Periods", The Cambridge History of Iran 6.

Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları, Ter. Harun Yıldız, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.38, Ankara 2006.

RUMLU, Hasan, Şah İsmail Tarihi (Ahşenü'-t-tevarih), Ter. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara 2004.

SAFEVÎ, Şah Tahmasb-ı, Tezkire, Ter. Hicabi Kırılancı, Anka Yayınları, İstanbul 2001.

SADEDDİN EFENDÎ, Hoca, Tacü't-tevarih, haz. İsmet Parmaksızoglu, C.III- IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Tâcü't Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoglu, C.II-V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

SADÎ, Hamid, "Anadolu Etnoğrafyası: Tahtacılar", Türk Yurdu, C.18-4, S.182-21.

SADIK, Cafer, Fütüvvetnâme, Millet Kütüphanesi:902.

SAİD, Baha, Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Züm-releri, haz. İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

"Bektaşîler III: Balum Sultan Erkanı", Türk Yurdu, C. 19, Ankara 1927.

SALTIK, Veli, Alevi Türkmen Tarihi ve Saltuklular, Kuloğlu Matbaası, Ankara 2004.

İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları, Kuloğlu Matbaası, An-kara 2004.

"Türkiye'de Alevi Ocakları", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.52, Ankara 2009.

SAMANCIGİL, Kemal, Alevi Şairleri Antolojisi, Gün Bası-mevi, İstanbul 1946.

SARAY, Mehmet, “Türk İran Münasebetlerinde Şiiğin Rolü”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

SARIKAYA, M. Saffet, “Anadolu Aleviliğinin Oluşumu”, EKEV Akademi Dergisi, C.1, S.1, Ankara 1997.

“Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri”, Türk Kültürü, S.363, Ankara 1993.

XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

SARWAR, Ghulam, History of Shah Ismail, Author Muslim University Press, Aligarh 1939.

SAVAŞ, Hamdi, Emeviler- Abbasiler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993.

SAVORY, R.M., “Haydar”, Encyclopaedia of Islam, C.III, Leiden 1971.

Iran Under the Safavids, Cambridge University Press, Cambridge 1980.

SAY, Yağmur, “Alevi Bektaşî Tarihçiliğinde Temel Çıkmaz: Yanlı Ve Yüzeysel Bakış”, <http://www.aleviakademisi.de/site/content/view/75/> (10.06.2010)

SAYGI, Hakkı, Soru ve Cevaplarla Alevi- Bektaşî İncisi, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

SELÇUK, Ali, Tahtacılar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004

SELÇUK, İlhan, Gencay Saylan ve Şenay Kalkan; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşîlik, Telos Yayınları, İstanbul 1991.

SERTOĞLU, Murat, Bektaşîlik, Başak Yayınları, İstanbul 1969.

SEZGİN, Abdulkadir, Alevilik Deyince, Burak Yayınları, İstanbul 1996.

SOFUOĞLU, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXVI, Ankara 1983.

Avni İlhan, Alevîlik-Bektaşîlik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

SOLAKZADE, Mehmed Hemdemi Çelebi, Solakzade Tarihi, haz. Vahit Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Solakzade Tarihi, haz. Vahit Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

SOYYER, A. Yılmaz, 19. Yüzyılda Bektaşılık, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.

SÖYLEMEZ, Faruk, "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Kayseri 2004

SPULER, Bertold, İran Moğolları, Ter. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

STROTHMANN, R., "Şia", İslam Ansiklopedisi, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1979.

STUMP, Ayfer Karakaya, "Alevilik Hakkındaki 19. Asır Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü", Folklor Edebiyat Dergisi, S.29, Ankara 2002.

ŞÜKRİ, Yedullah (ed.), Alem-i Ara-yi Safevi, İntişarat-ı İttılaât, Tahran 1363/1989.

SÜMER, Faruk, "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.69, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Oğuzlar(Türkmenler), Türk Dünyası araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Şah İsmail Safevi-Edebi Hayatı ve Nefesleri (haz. Sadeddin Nüzhet Ergun), İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1956.

ŞAH, Serap, "İbn-i Bezzâz, Safvetü's-safâ", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), S.20, İstanbul 2007.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964.

ŞENER, Cemal, Alevilik Olayı- Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, Etik Yayınları, İstanbul 2001.

İlknur Miyase, Şeriat ve Alevilik, Ant Yayınları, İstanbul 1995.

Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007.

Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir, Ant Yayınları, İstanbul 2000.

ŞEYH BABA, Mehmet Süreyya, Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşiyye (Yüce Bektaşî Tarikatı), sad. Ahmet Gürtaş, TDV Yayınları, Ankara 1995.

ŞİRAZİ, Abdulkerim Ali, Tarih-i Zendîye, Tahran 1365.

TAFZANİ, Şerhul-Akaid, Çeviren: Süleyman Uludağ, Derghah Yayınları, İstanbul 1982.

TAN, Nail, Atatürk ve Türk Halk Kültürü, Folklor Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

TANSEL, Selahattin, Sultan II. Beyazıt'ın Siyasi Hayatı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.

Yavuz Sultan Selim, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

TAŞGIN, Ahmet, Prof. Dr Hilmi Ziya Ülken'in Alevilik Bektaşılık Araştırmaları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.29, Ankara 2004.

"Bisâtî, Menâkıbu'l- Esrâr Behcetü'l-Ahrâr", İslâmiyat, C. 6, S.3, Temmuz-Eylül 2003.

"Şeyh Sâfi Menakıbu Ve Buyruklar", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/33-441-458.pdf>, (20.08.2010).

TEKİNDAĞ, Sahabettin, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi", Tarih Dergisi, S.22, İstanbul 1967.

"Tekke Şiiri", Türk Dili Dergisi, Atatürk Kültür- Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

TEMİZ, Hüseyin, Aleviliğin Gerçek Yüzü ve Özü, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1997.

TEMREN, Belkıs, Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

TEPELİ, Yusuf, Dervîş Muhammed Yemînî Fazîlet – nâme I-II, TDK Yayınları, Ankara 2002.

TEZCAN, Mahmut, Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

TİRMİZİ, Muhammed bin, Sünen, Kitabul Menakıb 32.

TOGAN, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, C.1, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

TOPALOĞLU, Bekir, Kelâm İlmi, Damla Yayınları, İstanbul 1981.

TOPRAK, Ali (Hazırlayan), Hüsnîye (İslam Tarihinde Alevi – Sünnî Tartışmaları), Ant Yayınları, İstanbul 1997.

Tuğcu, Hüseyin, Alevi-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hazreti Muhammed, Genç Erenler Yayınları, Ankara 1996.

TUR, Seyit Dervîş, Erkanname: Aleviliğin İslam'da yeri ve Alevi Erkânları, Can Yayınları, İstanbul 2002.

TURAN, Ahmet, "Anadolu Alevileri-Kızılbaşlar", OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi, sayı 6, Samsun 1992.

TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

TÜRER, Osman, "Türk Dünyasında İslâm 'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevî'nin Rolü", Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

TÜRKDOĞAN, Orhan, Alevi Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

UĞUR, Ahmet, Kemâlpasazade İbn Kemâl, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Yavuz Sultan Selim'in Siyasî ve Askerî Hayatı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

ULUÇAY, Çağatay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.VI, İstanbul 1954.

ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

ULUSOY, A. Celalettin, Hünkâr Hacı Bektaşî Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu, Akademi Matbaası, Ankara 1986.

UMAY, Lena, <http://odatv.com/> ANADOLU ALEVİLİĞİ-NİN ANTİK KÖKLERİ. 10.01.2009.

USLUER, Fatih, Hurufilik, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.

UYAR, Mazlum, “Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devleti’nin Ortaya Çıkışı”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.7-8, İstanbul 2001.

İmamiye Şia’sında Düşünce Ekolleri Ahbarilik, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

Şîf Ulemanın Otoritesinin Temelleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.

Osmanlı Tarihi, C.I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

ÜÇER, Cenksu, Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

İslam Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul 1983.

ÜSTÜN, İsmail Safa, "Günümüz İslam Ülkelerin Bazılarında Yönetim Biçimleri İran İslam Cumhuriyeti", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.6, Ankara 1998.

ÜZÜM, Gülden, "Cem Törenlerinin Semiotik Analizi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi S.48, Ankara 2008.

ÜZÜM, İlyas, "Kızılbaş" İslam Ansiklopedisi, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Günümüz Aleviliği, İSAM Yayınları, İstanbul 1997.

Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik, İstanbul 2002.

Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

Erdebili Şeyh Safi Buyruğu, Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.

VELÂYETNÂME, haz. Sefer Aytekin, Emek Matbaası, Ankara.

VELÎ, Hacı Bektaş, Makalat, çev: Sait Emre, Haz: Sefer Aytekin, Emek Matbaası, Ankara.

Kitabu'l- Fevaid (Yararlı Öğütler), haz. Baki Öz, Can Yayınları, İstanbul 1986.

Makalat ve Müslümanlık, çev: Mehmet Yaman, Ayyıldız Yayınları, İstanbul 1994.

VELİYEVA, Zülfiyye, Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca, Journal of Azerbaijani Studies, Bakü 2009.

VİLAYETİ, Ali Ekber, Sah İsmayıl Sefevi Dövründe İranın Xarici Eilaqeler Tarixi, Elhuda Nesriyyatı, Bakı 1998.

VİRANİ DİVANI VE RİSALESİ, haz. Adil Ali Atalay (Vakıdolu), Can Yayınları, İstanbul 1998.

WOODS, John E., Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk, ter. Sibel Özdemir, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1993.

YALTKAYA, Şerafeddin, "Bedreddin Simavi", İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961.

“Bedreddin Simavi”, İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1961.

YAMAN, Ali, Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Almanya 1998.

Kızılbaş Alevi Ocakları, Elips Yayınları, İstanbul 2006.

YAMAN, Mehmet, Alevîlik İnanç Edebiyatı Erkan, Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.

YAVUZ, Salih Sabri, İslam Düşüncesinde Nübüvvet, İstanbul 1997.

YAZICI, Nesimi, “Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

“Safevîler”, İslam Ansiklopedisi, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963.

YENER, Cemil, Fuzuli, Cem Yayınları, İstanbul 1997

Yemini, Derviş Muhammed, Hz. Ali'nin Faziletnamesi, haz. Adil Ali Atalay Vaktidoldu, Can Yayınları, İstanbul 2002.

YEŞİLYURT, Temel, “Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman”, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 8, Elazığ 2003.

“Alevi-Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, İslamiyyat VI, S.3, Aleviliğin Teolojisi, Ankara 2003.

YETİŞEN, Rıza, Tahtacı Aşiretleri: Adet, Gelenek ve Görenekleri, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmir 1986.

YILDIRIM, Ramazan, “Protestan Alevilik: Purotluk”, Söz ve Adalet Dergisi, S.Temmuz-Ağustos, İstanbul 2008.

YILDIZ, Alim, Sivaslı Şairler Antolojisi, Sivashlılar Eğitim-Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul 2003.

YILDIZ, Harun, Anadolu Aleviliği, Araştırma Yayınları, Ankara 2004.

YILMAZ, Hulusi, Sosyal Değişme sürecinde Alevilik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya 2008.

YILMAZ, Ömer Faruk, Belgelerle Osmanlı Tarihi, C.I, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1998.

YİNANÇ, Refet, Dulkadir Beyliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

YÜKSEL, Müfid, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul 2002.

Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul 2002.

ZELYUT, Rıza, Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2002.

Halk Şiirinde Başkaldırı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1989.

Türk Aleviliği: Anadolu Aleviliği'nin Kültürel Kökeni, 3. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara 2010.

ZEYNELOĞLU, Cihangir, Şirvanşahlar Yurdu, Sebat Matbaası, İstanbul 1931.

İNTERNET SİTELERİ:

<http://www.alevifederasyonu.com>

<http://www.alevikonseyi.com>

<http://www.alevisesi.com>

<http://www.aleviten.or.at/>

<http://www.aleviweb.com>

<http://www.alevi.com/>

<http://www.alevi.dk/>

<http://www.alevi-fuaf.com/>

<http://www.alevi.org.au/>

<http://www.antoloji.com/> Hatayi şiirler/ / Ela gözlü pirim gel-

di

<http://www.avf.org.tr/>

<http://www.babf.be/>

<http://www.cemvakfi.org>

<http://www.divanet.gov.tr>

<http://www.hakder.nl/>

<http://www.iabf.ch>

<http://www.ilimler.org>

<http://www.isvecakm.com/>

<http://www.kanadaalevi.com/>

<http://www.nabid.no/>

<http://www.piryolu.com>

<http://www.tasavvufalemi.com>

ŞİADAN KIZILBAŞLIĞA TÜRKLERDE ALEVİLİK

YASİN İPEK

ENDER ATALAY - MURAT SERDAR - HARUN IŞIK

Asırlardır “Alevilik” konusu gündemdeki yerini hep korumuştur. Ateşli tartışmalar yaşanmış, kavgalar yapılmıştır. Bunu fırsat bilen bazı güçler halkı birbirine düşürmek, ortalığı daha da alevlendirmek için ellerinden geleni yapmış ve hala yapmaya çalışmaktadır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da bilen-bilmeyen fikir yürütmüş ve halkı yalan yanlış bilgilendirme yoluna gitmiştir. Bütün bu yaşananların sonucunda gerçeğe ilgisi olmayan bir çok “Alevilik” tanımı ortaya çıkmıştır.

Bu konular tartışılırken hep yanlı tartışmalar yapılmış, taraflı yayınlar yapılmıştır. Aleviler kendi bakış açılarından Aleviliği, Suniler yine kendi bakış açılarından Aleviliği anlatmıştır. Ve gerçekler neredeyse ortadan kaybolmuştur.

Alevilik ve Kızılbaşlık nedir, nasıl ortaya çıkmıştır? Tarih süreci içinde neler yaşanmış, hangi noktaya gelinmiştir? Şaman kültürünün etkileri nelerdir? Şia nedir ve Alevilikle bir bir ilgisi var mıdır?

İşte bu ve buna benzer bir çok sorunun cevabı bu kitapta toplandı. Konuya taraflı bakmayan tamamen uzman bir ekibin hazırladığı bu kitap gerçekleri objektif bir bakış açısıyla gün yüzüne çıkarıyor ve “Alevi” gerçeğini bütün yönleriyle ortaya koyuyor.

ISBN:978-605-85757-1-4

